

TAMPEREEN YLIOPISTO
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Annikki Harjumäki

DEMOKRATISOITUMISKEHITYS TAMPEREELLA, OULUSSA JA KUOPIOSSA
PORVARISSÄÄDYN VALTIOPÄIVÄVAALIEN KAUTTA TARKASTELTUNA

Historian lisensiaattitutkielma
Tampere 2018

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

HARJUMÄKI ANNIKKI: Demokratisoitumiskehitys Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa porvarissäädyn valtiopäivävaalien kautta tarkasteltuna

Lisensiaatintutkimus, 218 s., 38 liites.

Suomen historia

Maaliskuu 2018

Suomen sotaan (1808–09) päättyi monisatavuotinen Ruotsi-Suomen valtiollinen yhteiselämä, kun Suomesta tuli suuriruhtinaskuntana autonominen osa Venäjän keisarikuntaa. Aleksanteri I vahvisti Porvoon valtiopäivillä 1809 Ruotsin vallan ajan lainsäädännön, joka merkitsi valtiopäivätoiminnan jatkumisen säätyjaon pohjalta. Kaupunkien hallinnosta vastasivat veroa maksavat porvarit, jotka valitsivat myös porvarissäädyn valtiopäiväedustajat.

Tässä työssä vertailevan tutkimuksen kohteena ovat Tampereen, Oulun ja Kuopion kaupungeissa pidetyt valtiopäivävaalit, joilla valittiin edustajat 1809, 1863–64, 1882, 1904–05 ja 1905–06 valtiopäiville. Näiden vaalien kautta tarkastelen, miten demokratisoituminen ja kansalaisyhteiskunta kehittyivät vuosisadan aikana ja mitä eroja oli valituissa kolmessa kaupungissa. Demokraattisuutta arvioitaessa olen ottanut huomioon äänioikeuden laajuuden, äänioikeutetun äänimäärän ja ehdokasasettelun. Yksittäiset porvarissäädyn edustajat, 34 miestä, ovat keskeisinä tutkimuskohteina. Heidän sosiaalisesta taustastaan ja yhteiskunnallisesta toiminnastaan ilmenee sääty-yhteiskunnan muuttuminen varakkaiden ruotsinkielisten porvari- ja virkamiesten hallitsemista kaupungeista viimeisten säätyvaltiopäivien ajan suomenkieliseksi demokraattisemmiksi yhteisöiksi. Lähdeaineistona ovat kunkin kaupungin arkistolähteet, sukututkimukselliset lähteet, sanomalehdistö ja kirjallisuus.

1800-luvun alkupuoli oli vielä hyvin staattista vaihetta. Lainsäädäntöteitse tehdyt uudistukset mahdollistuivat vasta säännöllisen valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä vuodesta 1863. Uusi valtiopäiväjärjestys 1869, ensimmäinen ”suomalainen perustuslaki”, ja 1873 säädetty kunnallislaki mahdollistivat oikeudellisesti kehityksen kohti 1905–06 valtiopäivillä hyväksyttyä yleistä äänioikeutta. Perustuslain muutos ja elinkeinovapaus 1879 poistivat porvariston erioikeudet ja tekivät kaikista kaupungin asukkaista periaatteessa tasavertaisia.

Autonomian alussa ja vielä seuraavilla 1863–64 valtiopäivillä äänioikeus oli vain porvarisoikeuden omaavilla. Äänimäärä oli sidottu veroäyrien määrään ja vaalikelpoisuus oli äänioikeutetuilla, pormestarilla ja kokeneilla raatimiehillä. Kun äänimäärällä ei aluksi ollut ylärajaa, valta oli pienellä ruotsinkielisellä eliittiryhmällä kauppiaita ja pormestareita. Tampere, Oulu ja Kuopio eivät poikenneet tästä perusasettelusta lähettäessään edustajia kaksille ensimmäisille autonomian ajan valtiopäiville. Uudet lait määrittivät äänioikeuden kaikille veroa maksaville kaupunkilaisille ja asettivat katon äänimäärille. Lakeihin jäivät laajat karsintapykälät, jotka rajoittivat mm. naiset ja työläiset lähes kokonaan äänioikeuden ulkopuolelle. Kunnallisvaaleissa työläiset saivat äänioikeuden lainmuutoksella 1897, mutta maksimiäänimäärä säilyi 25:ssä autonomian ajan loppuun. Valtiopäivävaaleissa karsintapykälä säilyi muuttumattomana, mutta maksimiäänimäärä laski asteittain kahteen. Näin viimeisissä säätyvaltiopäivien vaaleissa äänestäjän varakkuudella ei enää ollut ratkaisevaa merkitystä.

Uusien lakien ja säännösten soveltaminen toteutui hyvin sekä Tampereella, Oulussa että Kuopiossa. Vuoden 1882 valtiopäiville edustajia valittaessa vaalikamppailu näkyi politisoituneiden ehdokaslistojen lisäksi myös lehdistössä. Tampereella kilpailu edustajapaikoista oli kiivaampaa kuin Oulussa

ja Kuopiossa. Muodollisesti vuoden 1881 valtiopäivävaalit olivat demokraattisempia aikaisempiin verrattuna, mutta yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta vielä kovin kaukana. Varakkuus ratkaisi edelleen valinnan, vaikka porvarissäädyssä uusi koulutetumpi miesjoukko ohitti ensimmäisen ker- ran lukumäärässä ns. vanhan porvarisaineksen. Kuopiossa valinta kohdistui suomenmielisiin virka- miehiin. Tampereelta ja Oulusta valitut edustajat olivat maltillisia ruotsinmielisiä, joista yksi kum- massakin kaupungissa oli allekirjoittanut liberaalisen puolueen ohjelman. Kaikki valitut edustajat ajoivat kotikaupunkiensa ja myös suomenkielisen väestön etuja.

Puolue-elämä monipuolistui työväenliikkeen myötä vuosisadan loppupuolella ja 1900-luvun alussa. Kielikysymyksen ohella alkoholipolitiikka nousi keskeiseksi mielipiteiden jakajaksi. Raittiusaate yhdisti työväkeä ja sitä kaupunkilaisten joukkoa, joka ei itse hyötynyt taloudellisesti väkijuomien myynnistä ja anniskelusta. Kansalaisjärjestöt loivat tärkeitä sosiaalisia verkostoja. Valtiopäivämies- ten toiminta monissa luottamustehtävissä ja järjestöissä lisäsi kontakteja eri yhteiskuntaryhmiin kuuluvien kanssa. Kansalaisyhteiskuntaa ja uutta poliittista julkisuutta luotiin erilaisten instituutioi- den kautta. Poliittisissa puolueissa, työväenliikkeessä, yhdistyksissä ja vapaaehtoistyössä toimimi- nen mahdollisti sen, että myös ne, joilla ei ollut äänioikeutta, voivat vaikuttaa siihen, keitä valtio- päiville valittiin. Autonomian lopussa valituiksi tuli erilaisista lähtökohdista lähteneitä ja erilaisen aatemaailman omaavia henkilöitä.

Vaali-oikeuden muuttuminen koskemaan ”kaikkia” kaupunkilaisia jätti naiset ja työväestön ulkopuo- lelle. Autonomian lopussa valituiksi tuli erilaisista lähtökohdista lähteneitä ja erilaisen aatemaail- man omaavia henkilöitä. Viimeisille valtiopäiville tehtyihin valintoihin Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa vaikutti myös muuttunut Venäjän politiikka. Koko Suomen kansanvallan kasvu näkyi 1900-luvun alussa ”painostuksen” tuottaessa tulosta sortokauden liennytyksessä. Muuten keisarilla oli lainsäädäntö- ja päätösvalta.

Tutkimustulokset porvarissäädyn demokratisoitumisesta kiteytän Tampereella, Oulussa ja Kuopios- sa kahdeksaan kaksien viimeisten säätyvaltiopäivien edustajaan. Miehet muodostavat pienoiskoossa kansalaisyhteiskuntakaupungin, joka on kaukana autonomian ajan alun tiukasta säätyjakoisesta kaupunkiyhteisöstä. Tässä kahdeksan miehen kaupungissa naisten asema oli huomattavasti parantu- nut ja heidän mahdollisuutensa käyttää oikeuksiaan myös valtiollisissa vaaleissa oli käytännön to- teutusta vailla. Vaatimattomista kotioiloista lähteneillä oli mahdollisuus ja kyky nousta poliittisesti vaativiin tehtäviin. Tätä ryhmää edustavat sosialidemokraattiset valtiopäivämiehet: tamperelainen prokuristi Heikki Lindroos ja oululaissyntyinen, kansakoulunopettaja Juho Kari. Kotikaupunkiensa monipuolisista toimijoista valitsin Kuopion kuurojenkoulun johtajan Kustaa Killisen ja Oulun Suomalaisen Yhteiskoulun perustajan, kagaali, herännäisjohtaja Mauno Rosendalin. Vanhasta sää- tyjakoisesta porvariskaupungista on mukana arvostettuun sukuun kuuluva Oulun pormestari Johan Arthur Castrén. Tamperelainen insinööri, kutomonjohtaja, isännöitsijä Magnus Lavonius kuuluu perinteisten kauppiaiden ja teollisuudenharjoittajien ryhmään. Joukossa on myös yksi ruotsinmieli- nen: tamperelainen tehtaanomistaja, ”Kuljun kartanon patruuna” Anton Elving, jolla ei ollut nousu- johteista poliittista uraa, vaan perinteinen, rikas porvariselämä. Kokonaan uudenlaista kaupunkiyh- teisöä edustaa tuleva diplomaatti, FK, tamperelainen toimittaja Erkki Reijonen. Enemmistö edusta- jista kansalaisyhteiskuntakaupungissani on Tampereelta, koska siellä näkyi porvarissäädyssä tapah- tunut muutos selvemmin kuin Oulussa ja Kuopiossa. Tampereella työväestö ja heidän asioitaan ajavat edustajat aktivoituivat vaikuttamaan ja päättämään koko valtakunnan asioista.

Asiasanat: porvarissääty, autonomian aika, säätyvaltiopäivät, vaalit, valtiopäivämiehet, Tampere, Oulu, Kuopio, demokratia, valtiopäiväjärjestys, äänioikeus, kielipolitiikka, kunnallishallinto, elinkeinovapaus, puolue, lehdistö, kansalaistoiminta, järjestötoiminta, koulutus, raittiusliike, työväestö, naisasialiike, venäläis- tämistöimet, kansalaisyhteiskunta.

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat, tutkimustehtävä ja rajaus	1
1.1.1	Yleistilanne	1
1.1.2	Yhteiskunta	1
1.1.3	Tutkimuksen määrittely	3
1.1.4	Valitut valtiopäivämiehet	5
1.1.5	Valtiopäivien valinta	7
1.1.6	Kaupunkien hallinto	8
1.1.7	Valitut kaupungit	9
1.2	Käsitteistä	13
1.3	Lähteet ja aikaisempi tutkimus	18
1.4	Tutkimusmenetelmä ja työn rakenne	22
2	PORVOOSTA 1809 VUODEN 1863 VALTIOPÄIVIIN	25
2.1	Muutokset valtiollisessa elämässä	25
2.1.1	Porvoon valtiopäivät 1809	25
2.1.2	Tammikuun valiokunta ja 1863 - 64 valtiopäivät	27
2.2	Porvarissäädyn valtiopäivämiehet	29
2.2.1	Tampereen yksimieliset valinnat	31
2.2.2	Oululaiset paikallisten asioiden ajajina	32
2.2.3	Kuopion varakkaat kauppiat	35
2.3	Porvarissäädyn vanha aines vallassa	36
3	DEMOKRATISOITUMISKEHITYSTÄ ILMENTÄVIÄ MUUTOKSIA	39
3.1	Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys ja sen vaikutukset	39
3.2	Kaupunkien kunnallishallinnon uudistaminen	41
3.3	Elinkeinovapauden laajentuminen	45
3.3.1	Talouselämä uudistuu	45
3.3.2	Elinkeinoelämän yhdistyksiä	48
3.4	Lehdistö tiedonvälittäjänä, sivistäjänä ja painostustekijänä	50
3.5	Koulutus sosiaalisen nousun väylänä	58
3.6	Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen	63
3.6.1	Raittiusaate ja -yhdistykset	63
3.6.2	Yhdistys- ja järjestötoiminta	72

3.6.3	Kansalaisaktiivisuus ja seuraelämä.....	79
4	SÄÄDYISTÄ KOHTI PUOLUEVALTAA 1800-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA	83
4.1	Puolueyhmittymät säätyvallan haastajina	83
4.1.1	Puolueet ja kielipolitiikka	83
4.1.2	Poliittiset klubit	87
4.2	Uusien lakien ja säädösten soveltaminen vuoden 1881 valtiopäivämiesvaaleissa.....	93
4.2.1	Tampereen moderni vaalikamppailu.....	94
4.2.2	Oululaiset yksimielisinä.....	97
4.2.3	Virkamiehet edustamassa Kuopiota.....	100
4.2.4	Demokratisoituva porvarissääty.....	102
4.3	Kohti sortokautta	105
4.3.1	Puolue-elämän monipuolistuminen.....	105
4.3.2	Valitsijakunnan rakenteen muuttuminen	110
4.3.3	Suomenkielinen Tampere	113
4.3.4	Maltillisuuteen pyrkivä Oulu	120
4.3.5	Viina ääntenjakajana Kuopiossa	124
5	DEMOKRATIAN LÄPIMURTO	129
5.1	Suhtautuminen venäläistämistoimiin ennen suurlakkoa	129
5.1.1	Vastustaminen yhteiskuntaluokkia yhdistävää toimintaa	129
5.1.2	Vuoden 1899 Suuri adressi - kansalaisten aktivoituminen	130
5.1.3	Kielimanifestin vuosi 1900	132
5.1.4	Laittomien kutsuntojen vastustaminen.....	135
5.1.5	Valtiopäivämiesten karkotuksia.....	141
5.1.6	Yhdessä uusissa ryhmissä	143
5.2	1904–05 oppositiovaltiopäivät	144
5.2.1	Yleistä	144
5.2.2	Oulusta työväen edustaja	146
5.2.3	Kuopio nuorsuomalaisin kaupunki	150
5.2.4	Tampereella valinnat yhteislistoilta	151
5.2.5	Viivyttelyä valtiopäivillä.....	157
5.3	Viimeiset säätyvaltiopäivät 1905-06	159
5.3.1	Poliittinen tilanne ennen vaaleja	159
5.3.2	Naiset ajamassa oikeuksiaan	168
5.3.3	Valinnat viimeisille säätyvaltiopäiville.....	173

5.3.3.1	Perustuslaillisten Tampere	173
5.3.3.2	Rosendalin Oulu	177
5.3.3.3	Porvarillinen Kuopio	180
5.3.3.4	Valintojen vertailua	181
5.3.4	Siirtyminen yksikamariseen eduskuntaan	183
6	PORVARISSÄÄTY KANSALAISSYHTEISKUNNAN OSANA	186
6.1	Toimivan kansanvallan luominen	186
6.2	Kahdeksan miehen kansalaisyhteiskuntakaupunki	194
	LÄHTEET	198

LIITTEET

Liite 1 Porvarisäädyn edustus 1809, 1863–64, 1882, 1904–05, 1905–06 valtiopäivillä

Liite 2 Porvarissäätyyn 1809, 1863–64, 1882, 1904–05 ja 1905–06 valtiopäiville edustajia lähettäneet kaupungit

Liite 3 Kuopion, Oulun ja Tampereen edustajat 1809, 1863–64, 1882, 1904–05, 1905–06 valtiopäivillä

Liite 4 Helsingissä ilmestyneet ensimmäiset ja Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa ilmestyneet tärkeimmät autonomian ajan lehdet perustamisjärjestyksessä

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, tutkimustehtävä ja rajaus

1.1.1 Yleistilanne

Suomen liittäminen Venäjän valtakunnan yhteyteen vuonna 1809 merkitsi alkua Suomen poliittiselle olemassaololle. Engmanin mukaan syntyi Suomen valtio ja suomalainen identiteetti. Tämä näkyi mm. oman keskushallinnon ja oman valtiontalouden saamisena. Engman korostaa, että Suomi oli Ruotsin vallan aikaan Pohjanlahden itäpuolella olevien maakuntien alueellinen kokonaisuus, osa yhtenäisvaltiota.¹

Vuoden 1734 laki muodosti perustan vapaalle ja tasavertaiselle yhteiskunnalle. Vaikka Suomessa säilyi Venäjältä poikkeava sosiaalirakenne ja pohjoismainen yhteiskuntajärjestys, Suomi oli vuoden 1809 jälkeen Venäjän keisarin hallinnassa ja kuului Venäjän taloudelliseen ja poliittiseen hallintojärjestelmään. Valistus- ja kansallisuusaatteiden levitessä Euroopassa eri maissa vaadittiin uudistuksia. Levottomuudet näkyivät myös Venäjällä, mutta suomalaiset pysyivät 1800-luvun alkupuoliskolla niistä erillään. Suomalaiset halusivat olla uskollisia hallitsijalle ja välttelivät ristiriitaitilanteita.²

Ranskan vallankumousta seuranneen valistusajattelun innokkaimmat kannattajat, joiden periaatteet eivät vielä olleet demokraattisia, olivat Euroopassa porvariston ja yliopistoväen joukossa. Suomessa alkoi 1840-luvulla näkyä perustuslaillisuuden, liberalismien ja kansallisuusaatteen vaikutuksesta muutospainetta, jotka vahvistuivat vuosisadan puolivälin jälkeen. Euroopassa tapahtuneet muutokset näkyivät Suomessa erityisesti Krimin sodan jälkeen. Liberaalit ja fennomaanit vaativat elinkeinöelämän liberalisointia, kansalaisvapauksien laajentamista ja valtiopäivien koollekutsumista. Metternichin ja Nikolai I:n ajan vanhoillinen henki ja sosiaalinen sidonnaisuus alkoi väistyä koko Euroopassa. Aleksanteri II:n noustua Venäjän valtaistuimelle säädetyt kutsuttiin koolle ns. valtiovien jälkeen vuonna 1863. Keisari ei kuitenkaan luopunut valtaoikeuksistaan ja autokraattisesta hallitsemistavasta koko autonomian aikana.³

1.1.2 Yhteiskunta

Neljään eri säätyyn - aatelissääty, pappissääty, porvarissääty, talonpoikaissääty - jakautunut yhteiskunta oli paikallaan pysyvä. Kirkkohistorian puolella on nimetty 1800-luvun puoliväliin ulottunut

¹ Engman 2009, 10, 28-29, 84-85.

² Engman 2009, 90-92; Heikkinen & Tiihonen 2009, 246-250.

³ Heikkinen & Tiihonen 2009, 348-349; Tiihonen 2009, 21-22; Mylly 2006, 17- 19; Waris 1952, 17-20.

kausi yhtenäiskulttuurin ajaksi eli vanhaluterilaiseksi. Valistusajattelu toi uutta ajattelua rationaalisempaan suuntaan.⁴

Suurin osa suomalaisista asui autonomian aikana maaseudulla. Suomi poikkesi monista muista Euroopan maista siinä, että talonpoikaisväestö oli pohjana kansalliselle vauraudelle. Agraariyhteiskunnassa vain noin 3,5 prosenttia suomalaisista elätti itseään teollisuus- ja käsityöammateilla. Vuonna 1805 Suomessa oli 22 kaupunkia, joissa asui noin 43 500 asukasta. Tämä oli noin viisi prosenttia koko Suomen väkiluvusta 898 364. Vuonna 1860 oli 1 746 725 asukasta, joista kaupunkilaisia oli 6,3 prosenttia. 1860-luvun katovuosien seurauksena väkiluvun kasvu hidastui. Vasta noin 20 vuotta myöhemmin ylitettiin 2 miljoonan raja. 1880-luvulle tultaessa 40 kaupungissa asui noin 175 000 henkeä eli 8,4 prosenttia koko maan 2 060 782 asukkaasta. Vuonna 1900 kaupunkilaisia oli jo 12,5 prosenttia yli 2,6 miljoonan asukkaan väestöstä. Nopeimmin kasvoivat teollistuneet kaupungit.⁵ Vuonna 1890 Suomessa oli säätyjen ulkopuolella 70,4 prosenttia suomalaisista. Porvarissäätyyn kuului 3,1 prosenttia.⁶

Kansantalouden kasvu alkoi näkyä 1840-luvulla, jolloin valtion taloudellinen rooli vahvistui ja yritystoiminta monipuolistui. Kaupunkiyhteisössä 1800-luvun puolivälissä kauppaa käyvä, varakas porvaristo oli tärkeässä asemassa. Heidän turvanaan olivat säätyprivilegiot. Näiden ulkopuolelle jäi suurin osa kaupunkien asukkaista. Ylimpään ryhmään kuuluivat koti- ja ulkomaankauppaa harjoittavat kauppiat. Vuonna 1849 Suomen kaupunkien 880 kauppiasta Oulussa oli 53, Tampereella 27 ja Kuopiossa 22. Vuoteen 1875 mennessä kauppiaiden lukumäärä kaupungeissa kasvoi 1215:een. Oulussa kauppaa harjoitti silloin 63 porvaria, Tampereella 56 ja Kuopiossa 40. Tällöin maakauppiat mukaan laskettuna kauppiaiden lukumäärä koko maassa ylitti 2800. Vuonna 1903 kaupunkilaiskauppiaita oli 2400. Merenkulkua kaupan ohella harjoittavien määrä oli vähentynyt huomattavasti.⁷ Kaupunkien kauppiaiden toimeentulo turvasi verotulojen avulla myös kaupungin menestymisen ja jatkuvan kehittämisen ennen kuin muut ammattiryhmät vaurastuivat.

Tulotasoja vertaamalla kaupunkien asukkaista 1800-luvun puolivälissä suurituloisimpia suurkauppiaiden ohella olivat laivurit. Heidän jälkeensä tulojen mukaan kaupunkiyhteiskunnan huipulla olivat lääkärit, apteekkarit, ylemmät virkamiehet, papit ja opettajat. Samaan asemaan saattoivat nousta käsityöläismestarit, joiden osuus väheni 1800-1900-luvun vaihteeseen mennessä. Teollisuuden am-

⁴ Häggman 1994, 144.

⁵ Heikkinen & Tiihonen 2009, 350, 476; Nieminen 2006, 53; Nikula 1981, 139, 286; Nordenstreng 1920, 14; Waris 1952, 10; Baranovski 2004, 155. Tiedot kaupunkien väkiluvuista vaihtelevat eri lähteissä.

⁶ SVT VI:29. Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vuosina 1750-1890, I, 261, 262.

⁷ Mauranen 1981, 185-193; Häggman 1994, 66; Alanen 1957, 288, 549.

mattityöläisten tulotaso nousi samaan aikaan, kun sosiaalinen liikkuvuus lisääntyi.⁸ 1880- ja 1890-luvuilla kaupunkeihin muodostui uusi ”yläluokka”, tukkukauppiat. He olivat taustaltaan suomenkielisiä ja toiminta oli osakeyhtiömuotoista. Kauppiaiden kanssa sosiaalisessa arvoasteikossa kilpailivat teollisuudenharjoittajat ja pankkimiehet.⁹

1800-luvun jälkipuoliskolla vanhan sääty-yhteiskunnan rajojen ja katsomusten vaihtuminen uusiin näkyi mm. kansallisen sivistyselämän vilkastumisena, kansanopetuksen uudistumisena ja edistysaatteiden tulemisena. Teollistuminen ja kaupungistuminen muuttivat oloja. Neljän säädyn Suomi muuttui 1800-luvun jälkipuoliskolla kaksijakoiseksi yhteiskunnaksi, jossa olivat säätyläistö ja tavallinen kansa, rahvas. Sosiaalisten suhteiden verkko, elämäntapa, sivistystaso ja varallisuus sitoivat uutta yläluokkaa enemmän kuin pelkkä syntyperä. Uuden yläluokan muodostivat aatelisto, papisto, vauras porvaristo, oppineisto ja suurtalonpojat. Näistä porvaristo edusti lähinnä uudistuvaa elinkeinoelämää ja kaupungistuvaa yhteiskuntaa.¹⁰

Autonomian alkaessa suomen kieli oli enemmistön kieli, jota käytti suullisesti neljä viidesosaa väestöstä. Ruotsi oli hallinnon ja sivistyksen kieli. Kaupunkien kunnallispolitiikassa ruotsinkielinen virkamiehistö säilytti asemansa autonomian ajan loppupuolelle asti. Waris korostaa, että 1800-luvun jälkipuoliskolle tultaessa alkoi hahmottua suomalainen yhteiskunta. Julkinen keskustelu ja vapaaehtoiset kansalaistoiminnot mahdollistivat laajempien ihmisryhmien osallistumisen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.¹¹

Juhani Myllyn mukaan Suomi ja Ruotsi ovat toisiinsa verrattavissa. Suomen poliittisen kulttuurin muodostumista 1800-luvulla säätelivät ruotsalainen poliittinen ja yhteiskunnallinen perintö, yhteinen vanha historia. Kustavilainen perinne jatkui meillä 1900-luvun puolelle asti. Venäjän vaikutus oli vähäisempi kuin länsieurooppalaisten poliittisten oppien: perustuslaillisuuden, liberalismien, nationalismien, demokratian ja sosialismin. Vuosisadan lopulla nämä lännestä levinneet aatteet aiheuttivat ristiriitaa suhteissa Venäjään.¹²

1.1.3 Tutkimuksen määrittely

Tutkin suomalaisen yhteiskunnan demokratisoitumiskehitystä autonomian ajan valtiopäivävaalien kautta porvarissäädyn näkökulmasta. Kaupunkiväestön kasvu ja teollistuminen vaikuttivat siihen, että edustuksellisen toiminnan laajentaminen koski erityisesti porvarissäätyä. Valtiopäiville valittuja

⁸ Hjerpe 1981, 226-228.

⁹ Mauranen 1981, 194.

¹⁰ Mylly 2006, 24-25.

¹¹ Engman 2009, 230-231, 243; Waris 1952, 20, 81, 83. 1879-81 suomenkielisiä ylioppilaita kirjoittautui Helsingin yliopistoon vain 31 prosenttia kaikista uusista opiskelijoista. Vuosina 1891-93 vastaava luku oli jo 52 prosenttia.

¹² Mylly 2006, 10 - 11, 14, 17.

henkilöitä, heidän taustojaan ja toimintaansa omassa kotikaupungissa ei ole tutkittu valtiopäivävaaalien näkökulmasta. Nostan näistä henkilöistä tutkimuksessa perusteellisemmin esille sellaisia, joilla mielestäni on muita suurempi merkitys kotikaupunkinsa muuttumisessa kansalaisyhteiskuntaa edustavaksi kaupungiksi.

Tapahtumia kaupungeissa ja valtiopäivämiesten elämässä olen ottanut mukaan sikäli kun ne vaikuttivat demokratian kehittymiseen ja kansalaisyhteiskunnan syntymiseen. Yksilön toiminta on yhteydessä sosiaaliseen ympäristöönsä, minkä mm. Kai Häggman on osoittanut tutkimuksissaan.¹³

Demokratisoitumista ilmentävänä tekijänä tutkin henkilölähtöisesti 34 porvarissäädyn edustajaa ja heidän valintaansa valtiopäiville. Miten edustajat valittiin ja ketkä pääsivät valitsemaan? Mitkä tekijät nostivat uutta ainesta valtiopäiville ja saivat keskiluokan uuteen sosiaaliseen nousuun? Samalla selvitän edustajien sosiaalista asemaa ja heidän yhteyttään oman kaupunkinsa sosiaaliseen rakentamiseen ja rakenteen muutokseen. Kunnallispolitiikan osuus korostuu, kun käsiteltävänä aikana siirrytään kielipuolueista moderniin puoluejärjestelmään. Vertailukohdaksi valtiopäivämiesvaalien kanssa otan kussakin kaupungissa joitakin valtuustovaaleja, jotka heijastavat selvemmin poliittista rakennetta ja sen muuttumista. Valtiopäivävaaalien osalta tutkin Tamperetta, Oulua ja Kuopiota vertailemalla lähinnä henkilövalintoja.

Olen aloittanut tutkimuksen keräämällä sukututkimukselliset tiedot kaikista porvarissäädyn edustajista, jotka olivat tutkimuksessa mukana olevilla valtiopäivillä. Yksityisten henkilöiden tietojen kokoaminen on ollut tutkimuksen kannalta keskeinen tehtävä. Yksityiset edustajat ovat esimerkkejä demokratisoitumisesta. Edustajien kohdalla on noussut kysymyksiä: Mikä on henkilökohtaisten tietotaitojen merkitys? Näkyikö periytyminen ammatissa isältä pojalle myös valtiopäivätoiminnassa? Solmittiinko avioliitot poliittisten tai taloudellisten suhteiden pönkittämiseksi? Olivatko kaikki edustajat yhteiskunnallista eliittiä?

Tarkastelen kansalaisyhteiskunnan syntyä myös sitä kautta, missä laajuudessa valtiopäiville valitut edustajat osallistuivat yhteiskunnan ja järjestöjen toimintaan. Eri pääluvuissa nousevat kysymykset näkyvät osittain samalla tavalla, osittain eri tavalla kussakin kaupungissa. Miksi ja miten erot näkyvät? Tutkitun aineiston pohjalta selvitän muutoksen linjaa ja kunkin kaupungin ominaispiirteitä. Näitä kaupunkien ominaispiirteitä peilaan myös valtakunnan politiikkaan tänä ajanjaksona, joka merkitsi porvariston nousua.

¹³ Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata*. Tutkimuskohteena Häggmanilla on Helsingissä vaikuttanut Wasenius-suku.

Varsinaista valtiopäivätyöskentelyä en käsittele kuin niiltä osin, miten valtiopäivätyöskentelyssä näkyy valtiopäivämiesten valintaan vaikuttaneet asiat.

Tässä tutkimuksessa en ole verrannut porvarissäätyä muihin säätyihin, vaikka kaupungeissa porvaristo teki yhteistyötä myös pappissäädyn ja aateliston edustajien kanssa. 1800-1900-luvun taitteessa ja erityisesti suurlakon aikaan kaupunkien aatemaailma heijastui myös talonpoikien keskuuteen.

Tamperelaiset, oululaiset ja kuopiolaiset porvarissäädyn edustajat kuuluivat varsinkin autonomian ajan loppupuolella sosiaaliselta taustaltaan moneen muuhun kaupunkiin verrattuna paikallisyhteisössä muihinkin kuin perinteisiin porvarissukuihin. Tämä on vaikuttanut maantieteellisen sijainnin lisäksi siihen, että vertailen näiden kolmen kaupungin valintoja.

1.1.4 Valitut valtiopäivämiehet

Suomen kaupungeja porvarissäädyssä autonomian ajan valtiopäivillä edusti 372 miestä. Näistä edustajista suurin osa eli 109 oli kauppiaita, laivanvarustajia ja suurteollisuuden harjoittajia. Kaikkiaan vapaan ammatinharjoittajia oli 187 ja virkamiehiä 185.¹⁴ Liitteessä 1 on tutkimuksessa mukana olevien viisien valtiopäivien porvarissäädyn jäsenet jaoteltu ammattien mukaan porvarissäädyn vanhaan ainekseen ja porvarissäädyn uuteen ainekseen.¹⁵

Olen koonnut tässä tutkimuksessa olevat 34 porvarissäädyn edustajaa valtiopäivittäin ja kaupungeittain seuraavaan taulukkoon 1, johon en ole erikseen merkinnyt lähdetietoja, vaan ne on merkitty kunkin edustajan kohdalle liitteeseen 3, jossa ovat tarkemmat tiedot kaikista edustajista. Henkilötietojen lisäksi jokaisen miehen kohdalla olen kertonut perhesuhteet, koulutuksen ja työuran. Valtiopäivätoiminnasta näkyy osallistuminen, poliittinen kanta, aloitteiden lukumäärä ja valiokuntiin valinnat. Yhteiskunnallisesta toiminnasta luettelossa on kunnallispolitiikan lisäksi myös muut luottamustehtävät. Liitteessä on myös sellaisia perustietoja, joihin ei tekstissä viitata. Miehet on lueteltu liitteessä aakkosjärjestyksessä.¹⁶

¹⁴ Nordenstreng 1926, 347-348.

¹⁵ Liite 1.

¹⁶ Liite 3.

Taulukko1. Tampereetta, Oulua ja Kuopiota edustaneet 34 valtiopäivämiestä

Valtio- päivät	Tampere (15 edustajaa)	Oulu (10 edustajaa)	Kuopio (9 edustajaa)
1809	Pormestari Ernst Fredrik Tihlman	Kauppias, raatimies Carl Magnus Engman	Kauppias, neuvosmies Samuel Backman
1863–64	Kauppias Frans Wilhelm Frenckell	Pormestari Carl Gustaf Bergstedt	Kauppias Rurik Theodor Kellgren
		Kauppias Leonard Candelin	
1882	Kauppias Lars Johan Hammarén	Kunnallispuormestari Robert Alarik Hasselblatt	Pormestari Emil Frithiof Andersin
	Lääkäri Axel August Hårdh	Kauppaneuvos Albert Oskar Snellman	Lääninsiht. Karl Johan Benjamin Fabritius
	Pormestari Fredrik Wilhelm Procopé		
1904–05	Insinööri Johan Theodor Durchman	Kauppaneuvos Karl August Snellman	Kauppaneuvos Isak Löf
	Lääkäri Gustaf Rudolf Idman	Pormestari Johan Arthur Castrén	Pormestari Frans Oskar Möller
	Tehtailija Henrik Johan Liljeroos	Kansakoulunopettaja Juho Kyösti Kari	Koulunjohtaja Kustaa Killinen
	Prokuristi Henrik Viktor (Heikki) Lindroos		
	Kauppias Gustaf Oskar (Gösta) Sumelius		
	Toimittaja Kaarlo Viljakainen		
1905–06	Tehtaanomistaja, FM Anton Elving	Ent. pormestari J.A. Castrén	Isännöitsijä Kaarlo Brofeldt
	Lääkäri Gustaf Rudolf Idman	Toimittaja Yrjö Mäkelin	Koulunjohtaja Kustaa Killinen
	Kansak.op. Taneli Kurkela	Rehtori Mauno Rosendal	Kunnallisneuvos Otto Tuomi
	Insinööri Magnus Karl Lavonius		
	Rahastonhoitaja Erkki Reijonen		
	Toimittaja Kaarlo Viljakainen		

1.1.5 Valtiopäivien valinta

Vuodesta 1809 vuoteen 1906 keisari kutsui Suomen säädyt koolle valtiopäiville 15 kertaa. Tutkimukseeni olen ottanut viidet eri valtiopäivät (1809, 1863–64, 1882, 1904–1905, 1905–1906). Liitteeseen 1 olen laskenut ammattiryhmittäin kaikkien näiden valtiopäivien porvarissäädyn edustajat. Lähtökohtana ovat autonomian ajan ensimmäiset Suomen suuriruhtinas nimityksen ottaneen keisari Aleksanteri I:n koolle kutsumat Porvoon vuoden 1809 valtiopäivät, joista käytetään myös nimitystä maapäivät.¹⁷ Ne eivät merkinneet säännöllisen valtiopäivätoiminnan alkamista, mutta ovat sopiva vertailukohde perinteisestä kaupunkilaissääty-yhteiskunnasta

Taantumuksellisen keisari Nikolai I:n aikana (1825–1855) valtiopäiviä ei kutsuttu koolle. Venäjälle tappiollinen Krimin sota ja hallitsijan vaihdos vaikuttivat valtiopäivätoiminnan uudelleen alkamiseen. Vuoden 1863–64 valtiopäivillä alkoi lainsäädännöllinen uudistustoiminta, johon säädyt voivat vaikuttaa.¹⁸

Taloudelliset ja liberaalisessa hengessä tehdyt uudistukset paransivat oloja Suomessa 1860- ja 1870-luvuilla. Monien muiden lainsäädännöllisten muutosten lisäksi toteutettiin kunnallishallinnon ja koululaitoksen uudistaminen, uusi valtiopäiväjärjestys ja kieliasetus, joka merkitsi suomen kielen aseman tuloa virkakieleksi 20 vuoden aikana. Venäjän politiikassa alkoi uusi taantumuskausi, kun Aleksanteri II murhattiin maaliskuussa 1881 ja isäänsä vanhoillisempi Aleksanteri III nousi valtaistuimelle. Muuttuneessa tilanteessa koolle kutsutut vuoden 1882 valtiopäivät ovat seuraavat, jotka ovat tutkimuksessani mukana. Varsinainen kielipoliittinen kilpailu näkyi ensimmäisen kerran näillä valtiopäivillä. Oltiin siirtymässä uuteen vaiheeseen, jolloin puolueet tulivat mukaan vaalikamppailuun ja aatteelliset yhdistykset alkoivat järjestäytyä. Vanhoilliset ja nationalistiset aatesuunnat vaikuttivat toisin kuin demokratisoituvassa Euroopassa.¹⁹

Aleksanteri III:n aikana alkaneet venäläistämistoimet jatkuivat Nikolai II:n noustua valtaistuimelle vuonna 1894. Suomen ja Venäjän suhteiden muutokseen oli suuri vaikutus myös sillä, että kesällä 1898 nimitetty uusi kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov jatkoi edeltäjänsä Fjodor Heidenin yleisvaltakunnallisen lainsäädännön toimeenpanoa. Suomen autonomian symbolit haluttiin poistaa ja liittää Suomi tiiviimmin keisarikuntaan kenraalikuvernöörin hallitsemana ”rajamaana”. Kaksien viimeisten säätyvaltiopäivien 1904–05 ja 1905–06 valmistelu jäi uuden kenraalikuvernööri Ivan Obolenskin tehtäväksi, kun Eugen Schauman ampui Bobrikovin kesällä 1904. Sisäpoliittisen kuohunnan lisäksi levottomuus valtakunnassa lisääntyi, kun Venäjä kärsi arvovaltatappion hävittyään

¹⁷ Jussila 2004, 69-70.

¹⁸ Jussila 2004, 257-258, 265-266.

¹⁹ Snellman 2014, 181; Heikkinen & Tiihonen 2009, 462-463; Tiitinen 2009, 129.

Venäjä–Japanin sodassa syksyllä 1905. Kahdet viimeiset säätyvaltiopäivät olivat kulminaatiopiste tarkasteltaessa demokratisoitumista. Lakkoilun lisäksi suomalaisten oppositiohenki näkyi uusina ryhmittymisinä valtiopäivillä. Työväestö tuli mukaan vaatimaan demokraattisia oikeuksia. Suomalaiselle monipuoluejärjestelmälle luotiin pohja.²⁰

1.1.6 Kaupunkien hallinto

Kaupungeilla oli itsehallinto. Johtava elin oli raati eli maistraatti, jossa raatimiehet kokoontuivat pormestarin johdolla. Raati käytti myös tuomiovaltaa ja valvoi kaupankäyntiä. Kaupunkien porvarit kokoontuivat 1600-luvulta alkaen vanhan Ruotsin vallan ajan kaupunkilain mukaan tarvittaessa yleiseen raastuvankokoukseen pormestarin, raadin, maistraatin tai maaherran kutsusta. Kokouksissa kuultiin kuninkaan julistukset ja neuvoteltiin kaupungin asioista. Yleinen raastuvankokous valitsi vanhan perinteen mukaan valtiopäivämiehet porvarissäätyyn. Tärkeimmät kokouspäivät olivat vapun, Mikkelinpäivän ja Tuomaan päivän aikaan. Tarvittaessa kokous kutsuttiin koolle muulloinkin, kun päätöksiin haluttiin porvariston tuki. Autonomian aikana voitiin raastuvankokoukseen kutsua talonomistajia, joilla ei ollut porvarisoikeuksia. Raastuvankokous säilyi vielä kunnallisen itsehallinnon uudistamisen jälkeenkin.²¹

Kaupunkien johtavaan hallintoelimeen maistraattiin kuuluvien raatimiesten lukumäärä vaihteli eri kaupungeissa. Vuonna 1845 Tampereella ja Kuopiossa oli neljä raatimiestä ja Oulussa viisi. Maistraatti voi kutsua koolle kaupungin porvaristoa kuultaviksi esimerkiksi taloudellisissa asioissa. Maistraatin kanssa yhteistyötä teki jo 1600-luvulta peräisin oleva kaupunginvanhimmat-instituutio. Ansioituneita, paikkakuntaa hyvin tuntevia vanhimpia valittiin raatimieheksi. Porvarit eivät olleet kovin innokkaita hoitamaan kunnallisia asioita, koska se vei liikaa aikaa oman ammatin harjoittamisesta. Pohjanlahden rannikkokaupungeissa kaupunginvanhimpia käytettiin enemmän kuin muualla jo 1600-luvulla. Oulussa valittiin ensimmäiset vanhimmat vuonna 1668. Siellä 1700-luvun kuluessa käsityöläisten määrä lisääntyi vanhimpien joukossa. Autonomian aikana Oulussa yksi viidestä raatimiehestä oli yleensä käsityöläinen.²²

Tampere ja Kuopio kuuluivat ns. uusiin kaupunkeihin, joissa aluksi hallinnosta vastasivat vanhimmat, kun ei valittu pormestaria eikä raatia. Nämä kaupungit saivat valita järjestysmiehen ja järjestysoikeuden. Järjestysoikeus neuvotteli porvariston kanssa raastuvankokouksissa. Kuopiossa järjestysoikeus toimi 1784-1816 ja Tampereella 1805-1830. Tampereella järjestysoikeus perustettiin en-

²⁰ Jussila 2004, 635-637; Tiitinen 2009, 131-136; Tuominen 1964, 90-92, 137-141.

²¹ Mäntylä 1977, 12-14; Nikula 1981, 171-174. Yleinen raastuvankokous säilyi Suomessa vuoteen 1927.

²² Mäntylä 1977, 72-75; Nikula 1981, 171-172, 176, 178, 197-201.

simmäisen vakituisen järjestysmiehen luutnantti E.F. Tihlmanin²³ aloitteesta. Järjestysvoikeus vastasi oikeudenkäytöstä ja puuttui vanhojen kaupunkien raadin ja maistraatin tapaan myös kunnallisiin ja taloudellisiin asioihin. Järjestysvoikeudet muuttuivat vähitellen raastuvanoikeuksiksi, joissa oli porimestari ja neljä raatimiestä.²⁴

Läänien kuvernöörit valvoivat, etteivät kaupunkilaiset saaneet vanhimpien kautta liian suurta valtaa. Vanhinten valinnasta ei ollut tarkkoja määräyksiä, joten valinta vaihteli kaupungeittain. 1809–1875 vanhimpia oli Oulussa 24, Tampereella 8-13 ja Kuopiossa 8-12. Kaikissa näissä kaupungeissa toimikausi oli määräämätön.²⁵

Porvarisoikeudet saaneet henkilöt vastasivat kaupungin hallinnosta valitsemalla maistraatin jäsenet raastuvankokouksissa. He vastasivat myös verotuloillaan kaupungin taloudesta. Kauppaveroa maksoivat myös jotkut aateliset, säätyläiset ja elinkeinonharjoittajat saatuaan elinkeinon harjoitusluvan. Heillä ei ollut porvarisoikeuksia. Verotaakan kasvaessa haluttiin 1800-luvun alkupuolella myös muita kaupungissa asuvia virkamiehiä, pappeja, opettajia ja kiinteistönomistajia vastaamaan veronmaksusta. Kiinteistönomistajien joukossa oli myös työläisiä. Piikojen, renkien, merimiesten ja suojelusväen ohella teollistumisen myötä lisääntyi ryhmä kaupunkilaisia, joilla ei ollut mahdollisuutta saada ääntään kuuluville kaupungin asioissa. Vuonna 1890 Suomen väestöstä noin 70 prosenttia oli säätyjen ulkopuolella.²⁶

1.1.7 Valitut kaupungit

Porvoon valtiopäiville oli 21 kaupungilla oikeus lähettää edustaja. Ainoastaan Turusta valittiin kaksi edustajaa. Naantali ei taloudellisista syistä lähettänyt lainkaan edustajaa. Pieni rannikkokaupunki Uusikaarlepyy ei valinnut omaa edustajaa, vaan valtuutti Pietarsaaren Pehr Malmin edustajakseen. Kajaania edusti näillä ensimmäisillä autonomian ajan valtiopäivillä Oulun edustaja kauppias C.M. Engman. Näistä syistä Porvoossa oli vain 19 porvarissädyn edustajaa. Viimeisillä säätyvallan ajan valtiopäivillä porvarissädystä oli 37 kaupungista yhteensä 75 edustajaa. Kaupungit on koottu liitteeseen 2, josta näkyy myös edustajien lukumäärä.²⁷

Tarkastelen poliittisen elämän heräämistä vertailemalla Tamperetta, Oulua ja Kuopiota. Liberalismin ja industrialismin vaikutuksesta tapahtunut muutos näkyi erityisesti eteläisen Suomen kaupungeissa. Kaupunkien sijainti ja koko ovat vaikuttaneet valintaan. Mukana on kaksi sisämaan kau-

²³ Katso liite 3.

²⁴ Nikula 1981, 182, 218-220.

²⁵ Nikula 1981, 186-187.

²⁶ Nikula 1981, 256-258; Waris 1952, 128-129.

²⁷ Liite 2; Nordenstreng 1920, 14-15, 100-102, 110-111, 255-260; Nordenstreng 1923, 118-126, 172-174.

punkia ja yksi rannikkokaupunki. Valitsin kaupungit, joista oli edustajia porvarissäädyssä kaikilla autonomian ajan valtiopäivillä. Muina kaupunkivaihtoehtoina olleen Porin hylkäsin, koska Oulu edusti samankaltaista saha- ja vientiteollisuuteen keskittyntä rannikkokaupunkia. Oulu on myös demokratisoitumisen kannalta parempi esimerkki. Jarkko Keskinen on tutkinut perusteellisesti porilaiskauppiaita väitöskirjassaan *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*²⁸. Porvoo oli yhtenä vaihtoehtona, mutta siellä ei käsiteltävänä aikana näkynyt niin selvästi muutos edustajarakenteessa. Porvoo jäi myös autonomian aikana sivuun muuttuvasta hallinnollisesta ja liikenteellisestä kehityksestä.

Tampere oli keskeinen kauppakaupunki ja autonomian ajan tyypillisin ja tärkein teollisuuskaupunki, ”Suomen Manchester”. Tampere oli alueen liike-elämän keskus, jolle oli suuri hyöty rautatien rakentamisesta. Siellä kaupunkiväestön sosiaalisen rakenteen muuttumiseen vaikutti muuttoliike maaseudulta. Työväenluokan muodostuminen näkyi jyrkemmin Tampereella kuin missään muussa Suomen kaupungissa. Teollistumisen myötä osallistuminen poliittiseen toimintaan ja järjestötoimintaan oli aktiivista. Tampereella ei ollut vanhoja kauppiassukuja, vaan uudet miehet loivat teollista Tamperetta. Tampereen valintaa tutkimukseen puoltaa erityisesti se, että siellä näkyivät selvimmän muutokset paikallaan pysyvistä yhteiskunnasta kansanvaltaiseen suuntaan. Tästä syystä tutkimus painottuu Tampereeseen, johon verrataan Oulua ja Kuopiota.

Tampere sai vapaakaupunkioikeudet samaan aikaan, kun Kustaa III perusti kaupungin vuonna 1779. Vuonna 1821 näitä oikeuksia laajennettiin. Tammerkoskesta saatiin voimaa. Sen lisäksi tämä Ylä-Satakunnan tärkeä markkinapaikka kokosi väkeä alueelta, jossa viljeltiin pellavaa ja hamppua. Kaupungin teollisuuslaitoksiin, jotka olivat kosken rannalla melko pienellä alueella, tuotiin ulkomailta koneita ja tullivapaita raaka-aineita. Finlaysonin (Nottbeckin) ja Frenckellin tehtaiden aluetta kaupungin läntisessä osassa sanottiin alkuaan Tampereeksi. Koski antoi käyttövoimaa myös sahalle, palttinatehtaalle, myllylle ja verkatehtaalle. Esikaupunkialueella oli rautatehdas. Vuonna 1870 Tampereella oli 30 - 40 prosenttia Suomen teollisuustyöväestöstä. Teollisuudesta toimeentulonsa saavien osuus oli myös merkittävä suhteessa kaupungin asukasluukuun. Tunnusomaista oli lisäksi se, että työväestön joukossa oli paljon naisia ja lapsia.²⁹

”Olen löytänyt ihanan ja monia mahdollisuuksia täynnä olevan maan, mutta varsin mitättömän talouden.” Näin kirjoitti maaherra A.J. Nordenskiöld kuninkaalle vuonna 1754 Pohjois-Savosta.³⁰ Samana vuonna 1775, kun Kustaa III perusti Kuopion kaupungin, Kuopiosta tuli myös läänin hal-

²⁸ Keskinen 2012.

²⁹ Haapala 1986, 28-30; Nikula 1981, 166-167; Suodenjoki 2007, 28; Viitanen 1972, 15; Voionmaa 1932, 117; Baranovski 2004, 144-145.

³⁰ Lappalainen 1982, 115.

lintokaupunki. Se sai ensimmäisenä maaseutukaupunkina vuonna 1858 tapulikaupungin oikeudet ja oman tullikamarin. Kaupungista tuli tärkeä kauppakeskus, jossa laivanvarustus, tukkukauppa ja myllyteollisuus olivat keskeisiä. 1840-luvulla saatiin ensimmäiset höyrykoneet. Maantieteelliset olot haittasivat kehitystä. Saimaan kanavan valmistumisella vuonna 1856 oli Kuopion läänille suuri merkitys liikenteen kannalta. Kuopiosta tuli myös kirkollinen keskus, kun sinne vuonna 1852 sijoitettiin uuden hiippakunnan piispanistuon. Kuopion hiippakuntaan kuului Oulun lääni, jonne oli kaupallisia yhteyksiä. Itäsuomalaiset tekivät Ouluun suolanhakumatkoja ja veivät mm. turkiksia, mastopuita ja voita.³¹ Valintaani Kuopion ottamisesta tutkittavaksi kaupungiksi on vaikuttanut erityisesti sen sijainti keskellä suomenkielistä Savoaa.

Rannikkokaupungeista ja Pohjanlahden vanhoista porvariskaupungeista on esimerkkinä vuonna 1605 perustettu Oulu, joka sai vuonna 1610 kaupunkioikeudet ja vuonna 1765 tapulikaupunkioikeudet. Tämä merkitsi Pohjanmaan kauppapakon purkamista ja oikeutta täydelliseen ulkomaankauppaan. Kauppahuoneet tekivät laajaa yhteistyötä koti- ja ulkomaankaupassa. Käsityöläisten osuus oli suhteellisen korkea, mutta varsinaisia teollisuuslaitoksia oli vähän. Vuonna 1863 perustetussa Åströmin nahkatehtaassa oli työntekijöitä vähän verrattuna tamperelaisiin tehtaisiin: 24 työntekijää vuonna 1871, 91 vuonna 1880. Vanhasta tervaporvarien kaupungista, joka oli vuodesta 1776 läänin pääkaupunki, kasvoi 1800-luvun jälkipuoliskolla sahateollisuuden keskus. Terva- ja puutavarakauppa yhdistivät Oulun laajaan maaseutuun Pohjois-Savoon ja Pohjois-Karjalaan asti. Muuttoliike läänin pääkaupunkiin Ouluun tapahtui pääasiassa Pohjois-Suomesta. Liike- ja sukuverkostot olivat kaupungin porvareille ominaisia.³²

Kaikkien näiden kolmen kaupungin asukkailla oli pysyvät siteet maaseutuun sekä kauppayhteyksien että sukulaisuussuhteiden kautta. Ylempi porvaristo ja virkamiehet perustivat perheitä papiston jälkeläisten kanssa. Pikkuporvarien yhteydet olivat läheisempiä talonpoikien kanssa.³³

Vuonna 1856 julkaistussa keisarillisessa asetuksessa Suomen kaupungit jaettiin neljään luokkaan ”katsannolla niiden nykyiseen väenpaljouteen, suuruuteen, niin myös kaupantekoon ja porvarilliseen liikuntoon”. Oulu ja Kuopio kuuluivat toiseen luokkaan ja Tampere kolmanteen luokkaan.³⁴

³¹ Kahra, kansio 1 Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto; Alanen 1957, 224, 268-269; Baranovski 2004, 148; Granit-Ilmoniemi 1882, 9,103; Nikula 1981, 167; Ranta 1981, 56. Kuopio oli jo 1653 (Ranta 1652) perustettu Pietari Brahen toimesta, mutta 1680-luvulla kaupunkielämä päättyi. Uusi kaupunki sai kaupunkiprivilegiot 1782. Viimeisimpien Riksarkivetista löytyneiden asiakirjojen perusteella vuotta 1775 pidetään kaupungin perustamisvuotena. Kankkunen, Pekka 2017, haastattelu.

³² Alanen 1964, 94-95; Hautala 1976, 167-170; Kenttä 1986, 16, 20,26-27; Mustakallio 2017; Ojala 1999, 288-294; Rehumäki 2008, 287; Vahtola 1987, 88-89; Kaupunkihistoria ja sen tutkimus 1972, 33; Tommila 1984b,7-8; Westerlund 1975, 31; http://www.narc.fi/Arkistolaitos/oma/tervaporvarit/sivu1_1.html#alku.

³³ Klinge 1997, 121.

³⁴ Waris 1952, 92.

Taulukossa 2 on tutkimieni kaupunkien väkiluvun kehitys. Luvut vaihtelevat eri lähteissä sen mukaan, onko ne laskettu henkikirjoista, seurakuntien tiedoista vai virallisista tilastoista. Oulu oli Porvoon valtiopäivien kokoontuessa näistä kolmesta tutkimuksessa mukana olevasta kaupungista väkiluvultaan suurin. Aukkaita oli liki kuusinkertainen määrä Tampereeseen verrattuna. 1800-luvun alkupuoliskolla väkiluvun kasvu oli nopeinta maaseudulla Vaasan, Kuopion ja Oulun lääneissä. Muuttoliike teollistumisen myötä merkitsi sitä, että Tampere ohitti väestötilastoissa Oulun ylivoimaisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tampereen väkiluku kaksinkertaistui 1870-luvulla ja 1880-luvulla.

Taulukko 2. Tampereen, Oulun ja Kuopion väkilukukehitys

Vuosi	Tampere	Oulu	Kuopio	Suomen väkiluku
1805	602	3 345	819	898 400
1860	5 232	7 018	4 065 (4 066)	1 746 700
1880	13 645 (13 750)	9 705	6 871	2 060 800
1900	38 778 (36 344)	16 306	11 797 (11 723)	2 655 900
1905	41 307	17 869	14 021	2 773 000

Lähteet: SVT VI. Väkiluvun tilastoja.41.Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vuosilta 1750-1890.III. esitys. 1909 Helsinki; Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Väestön elinkeino Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880-1975. Tilastokeskus 1979; Kaupunkihistoria ja sen tutkimus 1972, liite 6, 170-171; Haapala 1986, liitetaulukko 7; Rasila 1984, 205-208, 248; Klinge 1997,95; Nikula 1981, 286; Viitanen 1972, 16; Voionmaa 1932, 199; <http://www.doria.fi/handle/10024/67157>.³⁵

Autonomisen Suomen ja samanaikaisen Ruotsin kaupungistuminen ja teollistuminen poikkesivat toisistaan. Suomi pysyi pidempään agraariyhteiskuntana, kun väestö kasvoi voimakkaasti maaseudulla. Ruotsissa kaupunkien väestönlisäys oli 1860–1910 yli 50 prosenttia, Suomessa vain 27 prosenttia.³⁶

Kaupungeissa asuinalue määräytyi varallisuuden ja sosiaalisen aseman mukaan. Liikemiehet asuivat virkamiehistön kanssa samoissa arvostetuimmista kortteleissa, joiden asukkaiden veronmaksukyky oli toisiinsa verrannollista. Työväestöön kuuluvat asuivat yleensä ruutukaava-alueen laitamilla tai

³⁵ Haapalan ja Rasilan laskelmien mukaan Tampereella väkiluku on seurakunnan tilastoista. Suluissa vuoden ns. todellinen väkiluku, jossa on mukana myös esikaupunkien väestö.

³⁶ Rehumäki 2008, 20.

ulkopuolella, elleivät olleet kauppiaiden palveluksessa. Kuopiossa vielä vuonna 1880 eri yhteiskuntaryhmiä edustavat perheet asuivat omilla alueillaan.³⁷

Tampereella asuttiin 1800-luvun alkupuolella väljästi. Asemakaava-alueen ulkopuolella oli talon-
omistajien kasvimaita eli plantaaseja. Työläiskaupunginosa syntyi Amuriin sen jälkeen, kun vuonna
1869 Tampereen kaupungille hyväksyttiin uusi rakennusjärjestys. Keskustorilta kauimpana oleva
alue tarkoitettiin vähävaraisille rakentajille. Amurissa työväki asui pääasiassa vuokralla ja uusi yh-
teiskuntaluokka talonmistajat, jotka elivät vuokratuloillaan, tulivat vanhan porvarissäädyn rinnalle.
1900-luvun alussa asutus oli laajentunut niin, että Tampereen väestöstä puolet asui Tammelassa ja
Kyttälässä. Vuonna 1900 Tampereella oli tehtaissa työskenteleviä ja ulkotyöläisiä 65,5 prosenttia
kaikista työtä tekevistä.³⁸

Oulussa vuoden 1822 tulipalossa kärsivät sekä kaupungin porvarit että heidän elinkeinonsa. Kun
kaupunkia rakennettiin uudelleen, jouduttiin tonttien jakamiseen tekemään uusiksi. Kauppiaat, vir-
kamiehet ja käsityöläiset hankkivat kalleimmat ja suosituimmat tontit Torikadun ja Kirkkokadun
varrelta. Liike-elämä keskittyi näiden katujen tienoille. Varakkaimmat asuivat jatkossakin ensim-
mäisessä ja kolmannessa kaupunginosassa. Toinen, neljäs, viides ja kuudes kaupunginosa olivat
pääasiassa työmiesten ja merimiesten asuttamia. Kaupungin asutuksen järjestely vaikutti siihen, että
eri yhteiskuntaluokat keskittyivät omiin kaupunginosiin.³⁹

1.2 Käsitteistä

Ranskan vallankumous toi Euroopassa esille kansanvallan tunnukset ja vanhaa perinteistä säätyjär-
jestelmää horjuttaneen tavoitteen, että kaikilla ihmisillä olisi samanlaiset oikeudet ja velvollisuudet.
Euroopan nationalistinen kuohunta ja tyytymättömyys vallitseviin oloihin ulottui 1830–40 vaihteis-
sa Ruotsiinkin, missä heräsi kiinnostusta liberalismiin ja yhteiskunnallisiin keskusteluihin. J.V.
Snellman tutustui ulkomaan matkoillaan näihin uusiin aatteisiin. Hän jopa osallistui Ruotsissa
vuonna 1840 keskusteluihin siitä, oliko nelisäätyinen edustuslaitos tarkoituksenmukainen.⁴⁰

Demokratia ja kansanvalta käsitteinä ovat eri aikoina ja erilaisissa olosuhteissa muuttuneet ja muut-
tavat jatkuvasti, eikä niillä ole yksiselitteistä merkitystä. Antiikin Kreikassa Ateena oli aito demo-
kratia, mutta siellä oli vain yli 20-vuotiaiden miesten demokratiaa. Vapaat miehet saivat äänestää
oman mielensä mukaan ja osallistua hallintoon, koska heidän katsottiin olevan siihen pystyviä. De-

³⁷ Nummela 1989, 207-213.

³⁸ Kanerva 1986, 12; Rasila 1984, 149-164; Rommi 1972, 1. Kyttälä liitettiin Messukylän pitäjämästä Tampereeseen
vuonna 1877. Tällä oli maaltamuuton ohella suuri merkitys Tampereen väkiluvun voimakkaaseen kasvuun.

³⁹ Hautala 1975, 22, 30-34, 39-44; Tommila 1984b, 7-8.

⁴⁰ Klinge 1997, 129-131.

mokratia-käsitteen tutkijoista italialainen Nadia Urbinati pitää Ateenan demokratiaa siinä mielessä aitona demokratiana, että se ei perustunut miesten varallisuuteen. Urbinati käyttää termiä deliberaatiivisuus, mikä tarkoittaa neuvottelevaa otetta politiikkaan. Se on hänen mielestään yhteinen piirre sekä antiikin yhteiskunnassa että myöhempinä aikoina.⁴¹

Englantilaissyntyinen politiikan tutkija Anthony H. Birch korostaa, ettei demokratia nykymerkityksessä olisi lähtöisin Ateenasta, koska esimerkiksi yksilön oikeudet eivät kuuluneet siellä demokratiiaan. Nykyisin on kyse edustuksellisesta demokratiasta. Birch esittää neljä edustuksellisen demokratian tunnusmerkkiä, jotka liittyvät hallinnon kontrolliin. Henkilöt valitaan edustamaan julkisilla vaaleilla, joissa valintaan vaikuttaa se, miten monta kannattajaa saa taakseen. Edustajien on otettava huomioon valitsijoiden toiveet, kannettava vastuu päätöksistä ja edustajat ovat tilivelvollisia äänestäjille.⁴²

Birch on laatinut listan poliittisen osallistumisen muodoista, joita hän pitää osana edustuksellista demokratiaa. Niihin kuuluvat mm. äänestäminen kunnallisissa ja valtiollisissa vaaleissa ja kansanäänestyksissä, osallistuminen vaalikampanjointiin, aktiivinen jäsenyys poliittisessa puolueessa ja painostusryhmässä, osallistuminen poliittisiin mielenosoituksiin, lakkoihin ja muihin yleisten käytäntöjen muuttamiseen tähtääviin toimiin, kansalaistottelemattomuus, jäsenyydet komiteoissa yms., yhteisöllisen toiminnan muodot.⁴³

Juhani Myllyllä ja Jaakko Nousiaisella on hyvin samanlaiset käsitykset demokratiasta. Sen ehdotomana edellytyksenä on yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. He korostavat myös laajoja kansalaisoikeuksia ja -velvollisuuksia. Nousiainen korostaa demokratian toiminnallisina edellytyksinä mahdollisuutta osallistua julkiseen päätöksentekoon, tasa-arvoisuutta poliittisten oikeuksien käyttämisessä ja yhdenvertaisuutta lain edessä, moniarvoisuutta ja valinnan vapautta kokoontua, yhdistyä ja keskustella.⁴⁴ Myllyn ja Nousiaisen käsitykset ovat yhteneväisiä myös Birchin kanssa.

Maija Setälä korostaa, että demokratia ymmärretään tietynlaista päätöksentekojärjestelmää kuvailevana käsitteenä, mutta toisaalta se on tavoiteltava järjestelmä. Demokratia-sanalla viitataan yhteiskunnan hyviin asioihin, esim. oikeudenmukaisuuteen, yksilöiden valinnanvapauteen ja tasa-arvoon. Korostetaan myös, että demokraattinen valtio on sivistynyt valtio. Keskeistä kuitenkin on, että de-

⁴¹ Setälä 2003, 18-19; Urbinati 2006, 2-3; Oksanen 2009, 4, 49, 50.

⁴² Birch 1993, 45-46, 76-77; Oksanen 2009, 45, 50-51.

⁴³ Birch 1993, 80-81; Oksanen 54-55.

⁴⁴ Mylly 2006, 13; Nousiainen 2006 11-12; Oksanen 2009, 19-20.

mokratia on kansanvaltaa, mahdollisuus vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon ja valintoihin sekä järjestäytymiseen. Huomioitava on yhteiskunnalliset olosuhteet, konteksti.⁴⁵

Tässä tutkimuksessa käsittelem demokratiaa siltä kannalta, millaisia mahdollisuuksia yksilöillä oli toimia ja vaikuttaa yhteiskunnassa ja osallistua päätöksentekoon valittaessa edustajia säätyvaltiopäiville sekä kunnallisiin luottamustehtäviin autonomian aikana siihen asti, kun saatiin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus.

Matti Hyvärinen erottelee sanat demokratia ja *kansanvalta*. Hänen mielestään suomalainen käänös ei vastaa kansainvälistä merkitystä. Se korostaa valtaa ja kansaa, erityisesti tavallisen rahvaan valtaa. Hyvärinen antaa kansanvallalle neljä eri merkitystä:

- ”1) yhtenäisen kansa-henkilön valta (vastakohtana ei-kansa, ruotsalainen kansa),
- 2) rahvaan tai tavallisen kansan valta (ei eliitin eikä ylemmän luokan valta),
- 3) kansalaisten valta hallitusmuotona (vastakohtana esimerkiksi säätyjen valta) ja
- 4) adjektiivina demokraattisuuteen, prosessien reiluuteen”.⁴⁶

Käytän tässä tutkimuksessa termiä kansanvalta viittaamaan rahvaan tai tavallisen kansan valtaan, joka ei ole eliitin eikä ylemmän luokan valtaa.

Juhani Myllyn mukaan porvarissääty kansanvaltaistui 1800-luvulla enemmän kuin muut säädyt. Hänen mukaansa säätyvaltiopäivien aikana syntyivät yhteiskunnalliset ja poliittiset edellytykset varsinaiselle kansanvallan läpimurrolle, joka tapahtui Suomessa vuosina 1905–07. Kansanvallan läpimurrolla Mylly tarkoittaa ”modernin demokratiasideologian muuttamista valtiolliseksi instituutioksi ja suurten joukkojen poliittiseksi nousuksi”.⁴⁷

1800-luvun puolivälissä Suomen poliittisessa ajattelussa vaikuttivat saksalainen hegeliläinen ja englantilainen liberaali perinne, joilla oli monia yhteisiä tavoitteita, mutta joilla käsitteistön erilaisuudesta ja erilaisesta tulkinnasta johtuen oli vaikeuksia poliittisessa keskustelussa. Yksi keskeisimmistä eroista oli käsitys vapaudesta ja pakosta. Näiden kautta määriteltiin *kansalaisyhteiskunta* ja sen käsitteellinen vastakohta valtio.⁴⁸

G.W.F. Hegelin tulkinta vapaudesta pohjautui Immanuel Kantin moraalifilosofiaan. Hänelle valtio on subjekti, joka voi määritellä itselleen lait ja normit ja joka näin edustaa vapautta. Kansalaisyhteiskunnan *bürgerliche Gesellschaft* Hegel määrittelee taloudellisen liberalismien kautta, jonka mu-

⁴⁵ Setälä 2003, 9-29, 176-177; Oksanen 2009, 43-44.

⁴⁶ Hyvärinen 2003, 83-84.

⁴⁷ Mylly 2006, 10 – 11.

⁴⁸ Pulkkinen 1987, 54; Liikanen 1995, 123.

kaan yhteiskuntaa pitävät koossa talouden kautta syntyneet siteet eivätkä lait. Näin syntynyt yhteisyys ei ole vapautta vaan välttämättömyys eli pakko. Myös J.V. Snellman erottelee valtion ja kansalaisyhteiskunnan vapauden ja pakon avulla. Hän ei kuitenkaan tee sitä Hegelin tavoin taloudellisen järjestelmän kautta vaan yksilön tekojen suhteena yhteiskunnan normeihin. Kansalaisyhteiskunnassa yksilö toimii omien päämääriensä puolesta ”loukkaamatta yhteiskunnan muiden jäsenten vapautta”, siis valtion laatimien lakien mukaan, jotka toimivat rajoittavana ”pakkona”. Valtion osalta Snellmanilla oli Hegelin kaltainen tulkinta. Valtiossa yksilö toimii yleisen edun hyväksi, mihin liittyy ”vapaus” muuttaa vallitsevia normeja. Snellmanin määritelmän mukaan vapaaehtoisissa kansalaisjärjestöissäkin toimiminen voi kuulua joko kansalaisyhteiskuntaan tai valtioon riippuen siitä, tavoitellaanko toiminnalla omaa vaiko yhteistä hyvää. Hegeliläisessä perinteessä valtio edustaa vapautta ja kansalaisyhteiskunta pakkoa.⁴⁹

Liberaaliin perinteeseen vaikutti Suomessakin englantilaisen John Stuart Millin laajasti levinnyt teos *On Liberty* (1895). Mill korostaa laajaa yksilön ja yhteiskunnan vapautta, mm. mielipiteen vapaus, yhdistymisvapaus, keskustelun (lehdistön) vapaus ja toiminnan vapaus. Toiminnan osalta Mill esitti hyvin pitkälle menevää vapautta: ”Ainoa tarkoitus minkä vuoksi ihmiskunta on oikeutettu, yksityisesti tai kollektiivisesti sekaantumaan kenen tahansa jäsenensä toiminnan vapauteen, on itsepuolustus.” Mill hyväksyi utilitarismin näkemyksen, ”jonka mukaan ihminen ajaa aina omaa etuaan”. Millin mukaan valtion laatimat lait uhkasivat ja rajoittivat vapauksia. Näin liberaaleille kansalaisyhteiskunta edustaa vapautta ja valtio pakkoa.⁵⁰

Hegeliläinen traditio sai vahvan aseman Suomessa, missä sitä edustivat fennomaanit ja sittemmin vanhasuomalaiset. Säätyvaltiopäivillä fennomaaneja oli erityisesti papistossa ja talonpoikaissäädysissä. Liberaalit eivät olleet yhtä selkeästi rajattu ryhmä, mistä syystä heihin voi fennomaanien vastapuolena viitata termillä ei-fennomaanit. Säätyvaltiopäivillä liberaaleilla oli kannatusta erityisesti aatelistossa ja porvaristossa.⁵¹

Keskeisimmät erimielisyydet fennomaanien ja liberaalien välillä liittyivät kielikysymykseen ja suhtautumisessa Venäjään. Fennomaanit painottivat enemmistön kielen, suomen, merkitystä mielipiteen ilmaisuun ja kulttuurin kehittymiseen. He myös ajattelivat, että Venäjän yhteydessä Suomella on paremmat mahdollisuudet päästä irti ruotsalaisuudesta ja näin kehittyä omaksi kansakunnaksi. Liberaalit olivat Venäjä-vastaisia ja kannattivat länsimaista kulttuuria ja yhteyksiä Pohjoismaihin. Tästä syystä he myös korostivat ruotsin kielen tärkeyttä. Kansalaistoimintaan liittyvissä vapausky-

⁴⁹ Pulkkinen 1987, 59-66; Pulkkinen 2003, 225-227; Snellman 1842/2001, 76-77; Liikanen 1995, 125; Kettunen 2003, 182-183.

⁵⁰ Pulkkinen 1987, 57, 59, 63.

⁵¹ Pulkkinen 1987, 55-56.

symyksissä fennomaanit ja liberaalit olivat samalla kannalla. Niin ikään molemmat kannattivat elinkeinoelämän sääntelyn purkamista ja pitivät tärkeänä valtiopäivien koolle kutsumista.⁵²

Sekä liberaalinen että hegeliläinen ideologia vaikuttivat siihen, että kansalaistoiminnasta tuli 1800-luvun lopulla poliittinen ihanne.⁵³ Kansalaisyhteiskunnassa ihmiset voivat liittyä sosiaalisesta asemastaan riippumatta samanarvoisina jäseninä erilaisiin organisaatioihin, puoluetoiminnan lisäksi mm. kansalais- ja järjestötoimintaan. Valtiopäivämiehiä esittelevään liitteeseen 3 olen kirjannut miesten osallistumista myös valtiollisen ja kunnallisen toiminnan ulkopuolella oleviin järjestöihin eli tällä tavalla kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen.

Kansalaisyhteiskunnalla tarkoitan tässä tutkimuksessa (lähinnä liberaalien tulkinnan mukaista) kansalaisten kaikkea vapaaehtoista toimintaa poliittisissa puolueissa, yhdistyksissä, klubeissa ja muissa vastaavissa yhteisöissä erotuksena valtion ja kuntien hallintoon kuuluvasta toiminnasta. Kansalaisyhteiskunnan keskeisiä tunnusmerkkejä ovat sananvapaus ja yhdistymisvapaus.

Suomenkielisenä terminä kansalaisyhteiskunta oli sanakirjoissa vasta 1880-luvulla.⁵⁴

Porvari tarkoitti porvarien oman käsityksenkin mukaan kaupungissa asuvaa porvarissäätyyn kuuluvaa henkilöä, jolla oli porvarisoikeudet, mutta myös velvollisuudet veronmaksajana. Porvarilla oli oikeus osallistua raastuvanoikeuden kokouksiin, äänioikeus paikallisvaaleissa ja mahdollisuus valita säätynsä edustajia valtiopäiville.⁵⁵

1800-luvun alun porvaristoa on luokiteltu eri tavoin. Karkean jaon mukaan oli kolme ryhmää eli ”sosieteettia”: käsityöläiset, kauppiat ja suomalainen porvaristo. Jokainen näistä muodosti oman suljetun ryhmän ja heitä erotti syvä sosiaalinen juopa. Jaottelun perustana oli ensi sijassa varallisuus, harjoitetun kaupan laji ja kieli.⁵⁶

Kauppias oli 1800-luvulla arvostettu nimitys. Jopa suurteollisuuden harjoittajat käyttivät tehtailijan asemasta kauppias-nimitystä, kun he hankkivat porvarisoikeudet. Teollisuuden harjoittajien arvonimenäkin oli 1800-luvulla kauppaneuvos. Tämän arvonimen saanut kuului koko Suomen liike-mieseliittiin. Varsinaisen porvariston ylempään arvoluokkaan kuuluivat myös konsulit, usein perintöjen tai avioliittojen kautta liike-elämässä menestyvät. Heidän alapuolellaan olivat kaupunkeihin

⁵² Pulkkinen 1987, 55-56.

⁵³ Pulkkinen 1987, 67-68.

⁵⁴ Kettunen 2003, 183.

⁵⁵ Keskinen 2012, 47-48; Nikula 1981, 192 – 193, 200.

⁵⁶ Lento 1939, 11-13.

muuttaneet entiset maakauppiaat, tukkukauppiaat ja tavallisten puotikauppojen omistajat. Pikkuporvareihin ryhmiteltiin pienten kauppapuotien omistajat ja käsityöläismestarit.⁵⁷

Suomi oli 1800-luvulla muodollisesti Ruotsin vallan ajalta periytynyt sääty-yhteiskunta, mutta kansallisen heräämisen myötä alkoi syntyä poliittisia puolueita. Ne eivät kuitenkaan olleet vielä puolueita nykyaikaisessa merkityksessä. Kehitys alkoi kieli- ja säätyjakona suomenmieliset ja ruotsinmieliset. Jako säilyi vahvana aina vuosisadan lopulle saakka, jolloin suhtautuminen Venäjään muodostui kielikysymystä tärkeämmäksi. Poliittisessa keskustelussa ryhmittymistä käytettiin nimiä fennomaanit ja svekomaanit. ”Puolueisiin” on viitattu myös nimillä Suomalainen puolue ja Ruotsalainen puolue. 1800-luvun jälkipuoliskolla fennomaanit jakautuivat vanhasuomalaisiin ja radikaalimpaa linjaa edustaviin nuorsuomalaisiin. Linjaero näkyi selkeänä suhtautumisessa venäläistämistoimenpiteisiin. Vanhasuomalaiset olivat myöntyväisyysmielisiä ja nuorsuomalaiset perustuslaillisia, jotka pitivät kiinni Suomen autonomian perustuslaeista. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen johdolla syntyi 1860-luvulla radikaali suuntaus jungfennomaanit (nuorfennomaanit). Vuosisadan puolivälissä Suomeen tuli Länsi-Euroopasta liberalismi-aate. Liberaalit eivät olleet tarkkaan rajattu kansanryhmä. Länsimaisen talous- ja sivistysperinteen vuoksi he olivat lähellä svekomaaneja ja nuorsuomalaisia. Liberaaleilla oli 1880-luvulla oma puolueohjelma. Suomen Työväenpuolue perustettiin 1899.⁵⁸

1.3 Lähteet ja aikaisempi tutkimus

Kansalaisyhteiskunnan synty ja suomalaisen poliittisen kulttuurin muodostuminen autonomian aikana ovat olleet eri näkökulmista tutkimusten kohteena. Olen käyttänyt lähteinä sekä uudempaa että vanhempaa tutkimuskirjallisuutta, joissa käsitellään kansalaisyhteiskunnan järjestäytymistä. Ilkka Liikanen on jakanut viime vuosikymmenten tutkimuslinjat sen mukaan, onko painotettu valtiota, kansalaisyhteiskuntaa vai politiikkaa. Liikanen nostaa esille erityisesti yhdysvaltalaisen Charles Tillyn⁵⁹, joka korostaa väestön mobilisaatiota ja uusia vuorovaikutusmuotoja valtion ja kansalaisten kesken.⁶⁰ Ernest Gellner⁶¹ korosti taloudellisten ja yhteiskunnallisten rakenteiden muutosta kansallisvaltioiden synnyssä ja kehityksessä. Hänen ajatuksiinsa yhtyy osittain Benedict Anderson⁶², joka korostaa aatelittomien säätyjen etenemistä oppisivistyksen ja virkamiesuran kautta kyvykkyyden eikä syntyperän avulla.⁶³

⁵⁷ Kallioinen 2004, 14-15; Mauranen 1981, 210; Rehumäki 2008, 311-312.

⁵⁸ Mickelsson 2015, 37-49, 57.

⁵⁹ Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton 1975.

⁶⁰ Liikanen 1995, 28-30.

⁶¹ Ernest Gellner, *Thought and Change*. Bristol 1964.

⁶² Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Thetford 1983.

⁶³ Liikanen 1995, 31-33.

Liikanen korostaa Suomen historiassa jaottelua, jossa aatehistoriallista näkökulmaa edustava ”kansallinen herääminen” ja sosiaalista näkökulmaa edustava ”säätö-yhteiskunnan hajoaminen” mielletään yleiskäsitteeksi ”suomalaisen kansanvallan kehitys”. Suomalaisessa historiankirjoituksessa on 1960-luvulta lähtien korostettu sosiaalisen ja taloudellisen muutoksen merkitystä ja valtion ja kansakunnan muodostuksen ongelmia.⁶⁴

Henrik Stenius on tutkinut suomalaisista kansalaisyhteiskuntaa ja yhdistyselämää siltä kannalta, miten säätöjen välinen tasa-arvoinen kanssakäyminen vaikuttaa luotaessa uusia yhteiskunnallisia käytäntöjä.⁶⁵ Hän on ollut mukana myös Risto Alapuron, Ilkka Liikasen ja Kerstin Smedsin kanssa toimittamassa teosta *Kansa liikkeessä*. Poliittisen kulttuurin käsitehistoriasta on perusteellisia artikkeleita *Käsitteet liikkeessä* -teoksessa, jonka toimituksen päävastuu on ollut Matti Hyvärisellä. Uudemman tutkimuksen yhteiskuntatieteisiin suuntautuvat näkökulmat löytyvät myös Pertti Haapalan toimittamasta *Talous, valta ja valtio* -teoksesta, joka koostuu eri tutkijoiden artikkeleista.⁶⁶

Olen tutustunut systemaattisesti kolmen tutkittavan kaupungin arkistomateriaaliin ja paikallishistorialliseen kirjallisuuteen ja sukututkimuksiin. Tutkimuksissa ja kirjallisuudessa näkyvät erilaiset tulkinnat asioista sen mukaan, milloin ja miltä näkökannalta teokset on kirjoitettu ja mitä lähdeaineistoa on käytetty. Paikallisesta kirjallisuudesta on ollut apua yleisen ilmapiirin selvittämisessä ja kaupunkien kytkeytymisessä koko suomalaisen yhteiskunnan muuttumiseen.

Porvarissäädyn edustuksesta ja toiminnasta autonomian ajan valtiopäivillä on joitakin tutkimuksia, mutta valinnat ja sosiaalinen tausta jäävät yleisteosten varaan. Suomen kansanedustuslaitoksen historia - sarjassa on kuvattu toimintaa valtiopäivillä vuodesta 1863 säätövaltiopäivien loppuun.

Valtiopäiväasiakirjat on julkaistu painettuina ja lait ja asetukset löytyvät Suomen suuriruhtinaskunnan asetuskokoelmasta.

Lähtökohtana valtiopäivämihiä koskevia tietoja kootessani olen käyttänyt Suomen säätövaltiopäivien pöytä- ja asiakirjain sisällysluetteloja 1809–1906. Tietoja olen täydentänyt porvarissäädyn pöytäkirjojen avulla. Vuosien 1863–1906 ajalta perustiedot edustajista olen saanut Sigurd Nordenstrengin Porvarissäädyn historian osasta V, jossa olevat elämäkerrat on laadittu vuosina 1914–1916 valtiopäivämiesten itse antamien tietojen pohjalta. Sanomalehdistön avulla olen täydentänyt tietoja Nordenstrengin teokseen vuoteen 1920. Tuoreimmat henkilötiedot olen löytänyt Brages Pressarkiv - lehdistöarkiston kokoelmien syntymäpäivähaastatteluista ja kuolleiden henkilöiden hautajaisilmoi-

⁶⁴ Liikanen 1995, 42-43, 60-61.

⁶⁵ Stenius 1987, 41-55; Liikanen 1995, 36-37.

⁶⁶ *Kansa liikkeessä* 1987; *Käsitteet liikkeessä* 2003; Haapala 2004.

tuksista ja heitä koskeneista muistokirjoituksista. Syntymä-, kuolin- ja perhetietoja olen tarkastanut kirkonkirjoista ja henkikirjoista.

Henkilökuvan täsmentämiseksi ja sosiaalisen taustan selvittämiseksi olen käyttänyt perukirjoja, suku- ja matrikkelikirjallisuutta, paikallishistorioita, Suomen kansallisbiografiaa, koulujen matrikkeleita ja lukuisia muita tutkittavaa ajanjaksoa käsitteleviä julkaisuja.

Eri kaupungeissa lähdemateriaalia on ollut saatavissa vaihtelevasti kaupunkien arkistoista. Kuopion osalta kaupungin kulttuurihistoriallinen museo on ollut lähdemateriaalin osalta erinomainen paikka. Museo on perustettu Kuopion Isänmaallisen Seuran toimesta. Seuran perustajajäseniin kuului mm. valtiopäivämies Kustaa Killinen ja valtiopäivämies Emil Andersinin veli August Andersin. Seuran arkiston olen käynyt perusteellisesti läpi. Seura on toimittanut vuodesta 1886 ja toimittaa edelleen Aarni-julkaisuja, joita olen käyttänyt aikalaislähteinä.

Kaupunginarkistojen lisäksi valtuustojen, maistraattien ja raastuvanoikeuksien lähdeaineistoa on Kansallisarkiston eri toimipisteissä. Oulussa olen tutkinut Kauppahuone J.W. Snellman G:sonin arkiston ja Gustaf Kivistön arkiston. Snellmanin arkistossa suurin osa on liikekirjeitä, joten niistä ei ollut suurta hyötyä valtiopäivätoiminnan kannalta.

Perinteisesti tieto kaupungeissa kulki raadin kautta sekä paikallisissa asioissa että yleisvaltakunnallisissa ja maailman tapahtumissa. 1800-luvulla tämä ei enää pätenyt ainakaan kauppiaiden tiedonvälityksessä, koska liike-elämän edustajat eivät ensisijaisesti olleet raadin jäseniä. Sanomalehdistön määrän lisääntyessä, niiden merkitys tuli tärkeäksi.⁶⁷

Sanomalehdistö on parempi lähde kaupunkien ilmapiiriä koskevissa kysymyksissä kuin valtuustojen pöytäkirjat ja maistraatin tuomiokirjat ja pöytäkirjat, jotka olen tutkinut kunkin kaupungin osalta ko. vaalien ajalta. Ennen vaaleja käydyissä julkisissa keskusteluissa useimmat valtiopäiville valitut miehet olivat aktiivisia osallistujia vasta 1900-luvulla. Maistraatin kokoukset olivat usein vain kuulemistilaisuuksia, joilla ei ollut suurta vaikutusta varsinaiseen päätöksentekoon. Maistraatin asiakirjoista ilmenevät ehdokkaiden vaaleissa saamat äänimäärät, mutta valintaan vaikuttavat tekijät ja puoluekanta näkyvät parhaiten lehtikirjoituksissa. Tosin sanomalehdet tuovat puolueen näkemysten sijaan julki suuressa määrin valitsijaryhmien ja toimittajien näkökantoja. 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen kielikysymys vaikutti poliittiseen ja moneen muuhunkin toimintaan kaupungeissa. Samaa aikaa lehdistön merkitys korostui, kun eri näkökantoja edustavien henkilöiden mielipiteet tulivat julkisesti esille. Ensi sijassa olen käyttänyt sanomalehdistöstä lähteinä Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa ilmestyneitä lehtiä sekä jonkin verran pääkaupungin lehtiä.

⁶⁷ Kallioinen 2003, 85-86.

Lehdistön monipuolistuessa ja määrän lisääntyessä alkoi näkyä myös yksityisten henkilöiden mielipiteiden vaikutus. Kyösti Pekonen korostaa tätä merkinä demokratisoitumisesta. Hän liittää demokraattisen oikeusvaltion kehittymisen 1800-luvun jälkipuoliskolla hallitsemisen käsitteen samanaikaisesti tapahtuneeseen murrokseen.⁶⁸

Eri yhdistysten asiakirjoista ja historiikeista löytyy myös valintoihin liittyviä kannanottoja. Tampereen osalta aikalaiskuvausta täydentävät Kaarlo Tiililän päiväkirjamuistiinpanot, jotka löytyvät puhtaaksi kirjoitettuina Tampereen Yliopiston historian laitokselta. Kirjailija Sigurd Roos (1861–1918) on kirjoittanut perustuslaillisesta näkökulmasta sekä Oulusta että Kuopiosta sortovuosista ja suurlakosta aikalaiskuvaukset. Samoin Eino Parmanen on Taistelujen kirjoissa käyttänyt lähteinä aika-laishaastatteluja ja alkuperäismateriaalia. Kansanomaisen eläytyminen 1800-luvun porvarisysteemin kuntaan näkyy monissa romaaneissa mm. Erkki Kivijärven Oulua kuvaavissa *Tervaporvari* ja *Tervaporvarien pojat ja tyttäret*.⁶⁹ Professori S.I. Baranovski kirjoitti venäläisille kansanomaisesti 1800-luvulla Suomen asioista.⁷⁰

Suomalaisia porvareita ovat viime vuosina tutkineet mm. Jari Ojala, Jarkko Keskinen ja Mika Kallioinen. Tutkimukset käsittelevät lähinnä sukuja, kauppahuoneita ja liiketoimintaa. Kallioinen on tutkinut turkulaisen Dahlströmin kauppahuoneen liikeverkostoa ja Suomen teollistajia, Keskinen porilaisia ajalta 1765–1845 ja Ojala Pohjanlahden, erityisesti Kokkolan kauppaporvareita Viipurilaisia Hackmanneja ovat tutkineet mm. Örnulf Tigerstedt ja Ulla Ijäs. Kai Häggmanin teoksessa *Perheen vuosisata* on esimerkkinä helsinkiläinen Waseniuksen perhe. Oscar Nikula on jo 1940-luvulla tutkinut pietarsaarelaisen Malmin kauppahuonetta. Monet tutkittujen sukujen päämiehet olivat myös valtiopäiväedustajia, joiden toimintaa säätyeduskunnassa on tutkittu. Valtiopäiville valintojen osalta tutkimuksia on vähän. Tampereen, Oulun ja Kuopion porvarissäädyn valtiopäivämiehiä on käsitelty joissakin opinnäytetöissä. Petri Karonen on tutkinut suomalaisia yritysjohtajia paikallisina ja poliittisina toimijoina. Hänen tutkimuksessaan valtiopäivämiehistäni ovat mukana tamperelaiset kauppiat Frans Wilhelm Frenckell, Lars Hammarén ja Gustaf Oskar (Gösta) Sumeilius ja oululaiset veljekset Albert Oskar ja Karl August Snellman.⁷¹

1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen tilastoainesta on saatu Suomen virallisesta tilastosta (SVT) ja Tilastollisesta vuosikirjasta (TVK). Kaupunkien painetuissa kunnalliskertomuksissa on myös yhteenvetotilastoja ja vuosikertomuksia

⁶⁸ Pekonen 2003, 129, 159.

⁶⁹ Kivijärvi 1933 ja 1934. Erkki Kivijärvi oli itse tervaporvarien jälkeläinen.

⁷⁰ Baranovski 2004, *Suuriruhtinaanmaa Suomi*. Teoksen toimittaja Marja Itkonen-Kaila on tehnyt suomennoksessa tarkennuksia kirjoituksiin. Professori S.I. Baranovski oli Helsingin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden opettajana 1843–1862.

⁷¹ Karonen, 2004; liite 3.

1.4 Tutkimusmenetelmä ja työn rakenne

Valtiotieteilijä Päivi Mäkelä on perehtynyt vertailevan tutkimuksen metodologiaan, joka hänen mielestään sopii hyvin historiantutkimukseen. Mäkelä kirjoitti vuonna 2003 Historialliseen Aikakauskirjaan artikkelin ”Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua”. Vertailevalla tutkimuksella on juurensa jo antiikin ajan filosofien kirjoituksissa. Lyonin yliopiston professori Marc Blochin ajatukselliset mallit ovat vaikuttaneet 1900-luvun vertailevaan tutkimukseen. Bloch painotti erityisesti kvalitatiivista analyysiä, jonka rinnalle tulivat 1950-luvulla kvantitatiiviset menetelmät. Lähinnä sosiologit esittivät systemaattisen aineiston keruuta tutkimuksen pohjaksi. Mäkelä hahmottaa Markku Hyrkkäsen määrittelyn pohjalta ”metodin metaforisesti tieksi, jota pitkin tutkimuksessa kuljetaan”.⁷²

Käytän tutkimusmenetelmänä vertailua. Päivi Mäkelän määrittelyn mukaan olen tehnyt valintoja, joita tulkitsen systemaattisesti. Tutkimukseni etenee valtiopäivien mukaan kronologisessa järjestyksessä käyttäen narratiivista selitystä. Vertaan keskenään Tamperetta, Oulua ja Kuopiota, joilla kaikilla on tasapuolinen asema, mutta omat erityispiirteensä kaupunkien demokratisoitumiskehityksessä. Kaikkia kaupunkeja yhdistävänä tekijänä ovat porvarissäädyn valtiopäivämiehet ja autonomian ajan Suomi. Lähtökohtana ovat yhteiskunnassa ja Suomen poliittisessa elämässä tapahtuneet muutokset sidottuina aikaan ja ympäristöön. Tapahtumahistoriaa on jaksotettu valtiopäivien ajankohdan perusteella. Pitkän aikavälin tarkastelussa näkyvät muutokset porvarisedustajien yhteyksissä ympäröivään yhteiskuntaan ja lehdistön sekä julkisten mielipiteiden merkityksen kasvu.

Pasi Ihalainen korostaa Tieteessä tapahtuu -lehden artikkelissa vertailevan ja transnationaalisen historiantutkimuksen merkitystä edustuslaitosten historiaa tutkittaessa. Tässä tutkimuksessa jätän kansainvälisen vertailun tekemättä, vaikka se olisi ollut perusteltua, koska poliittinen kehitys linkittyy Ruotsin ja Venäjän lisäksi myös Keski-Eurooppaan ja Britanniaan.⁷³

Valtiopäivämiehiä tutkiessani käytän mikrohistoriallista menetelmää, jossa elämänkaaritutkimuksessa hyödynnän sukututkimusta eli genealogista menetelmää. Selvitän, mihin sukuun valtiopäivämiehet kuuluivat, mihin liittyivät avioliiton kautta ja miten jatkumo näkyi jälkeläisissä. En laajenna tutkimusta 2-3 sukupolvea kauemmaksi kuin muutamissa tapauksissa. Lähdeaineistoa on runsaasti käytettävissä myös sukujen sosiaalisen historian tutkimukseen, jota kautta näkyvät sukuverkostojen lisäksi liikemies-, järjestötoiminta- ja harrastusyhteydet. Varsinainen verkostotutkimus ei kuulu tämän työn piiriin.

⁷² Mäkelä 2003, 113-117.

⁷³ Ks. Ihalainen 2013.

Rakenteellisesti olen jakanut tutkimukseni johdannon lisäksi viiteen päälukuun.

Johdantoa seuraavassa toisessa pääluvussa käsittelen muutosta Porvoon valtiopäivistä eli maapäivistä 1860-luvulle. Esittelen kussakin kaupungissa tehdyt porvarissäädyn valtiopäivämiesvalinnat kaksilla ensimmäisillä valtiopäivillä. Tällöin poliittinen toiminta kosketti vain pientä osaa suomalaisista. Ensin kerron lyhyesti tapahtuneet muutokset ja vuosien 1809 ja 1863–64 valtiopäivät, joille tehtyjä valintoja vertaan Tampereen, Oulun ja Kuopion osalta.

Valtiopäivätoiminnan alkaminen mahdollisti vuoden 1863–64 ja 1882 valtiopäivien välisenä aikana toteutuneet suomalaista yhteiskuntaa koskevat tärkeät lainsäädännölliset uudistukset. Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys käynnisti muutokset porvarissäädyn valinnoissa valtiopäiville. Kunnallisasetukset ja elinkeinovapaus vaikuttivat kaupunkien elämässä ja yhteiskunnallisissa valtasuhteissa. Kunnallispoliittiset tapahtumat ja valtuustoon valinnat olivat suorassa yhteydessä porvarissäädyn edustajien valintoihin valtiopäiville. Näitä demokratisoitumiskehitykseen vaikuttaneita lakeja esittelen kolmannessa pääluvussa, jossa on omat luvut myös lehdistölle ja koulutukselle. Sanomalehdistön merkitys näkyy puolueiden synnyn yhteydessä. Puolueet ja niihin verrattavat ryhmät tarvitsivat väylää mielipiteidensä julkituomiseksi. Tarkasteltaessa demokratian ja kansanvallan kehitystä sanomalehdistö toimi ensin tiedon välittäjänä ja sivistäjänä sekä erityisesti vuosisadan lopulle tultaessa yhteiskunnallisena vaikuttajana ja painostustekijänä vaalien yhteydessä. Suomen kielen saaminen merkittävään asemaan, merkitsi Engmanin mukaan ”Suomen historian suurinta demokratisointia”. Hän perusteli sitä sillä, että suomenkielisen väestön osallistuminen täysivaltaisina kansalaisina päätöksentekoon mahdollisti eduskuntaudistuksen.⁷⁴ Tähän tarvittiin myös koululaitoksen kehittämistä, mikä oli edellytys alemmillekin väestöryhmille nousta sääty-yhteiskunnassa parempaan asemaan.

Omana kokonaisuutena käsittelen kansalaisyhteiskunnan vahvistumista edesauttanutta yhdistystoimintaa ja muuta kansalaisaktiivisuutta. Raittiusaatteen ja raittiusyhdistykset otan omana lukuna, koska raittiusliikkeen merkitys autonomian ajan lopun yhteiskunnassa oli tärkeä. Se oli useilla paikkakunnilla ensimmäinen joukkoliike, jossa toimittiin yhdessä. Vapaaehtoisten kansalaistoimintojen harjoittelu eri yhdistyksissä ja järjestöissä edesauttoi yhä useampien ihmisten osallistumisen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Käsittelen ensin kansansivistykseen ja -valistukseen liittyvän järjestötoiminnan ja kansalaisten omaehtoiseen toimintaan järjestäytymisen valtion ja kirkon ulkopuolella. Seuraavaksi esitän työväestön yhdistystoiminnan ja viimeisenä tarkastelen naisasialiikkeen järjestäytymistä.

⁷⁴ Engman 2009, 230-231, 243.

Neljännessä pääluvussa tarkastelen porvarissäädyn politisoitumista 1800-luvun jälkipuoliskon kaupungeissa, kun siirryttiin säädyistä kohti puoluevaltaa. Ennen varsinaisia puolueita oli klubitoimintaa, jossa näkyi, että alkoholikysymyksen ohella kelikysymys oli yksi kaupunkilaisia voimakkaasti jakava tekijä. Nämä asiat nousivat ratkaiseviksi tekijöiksi valinnoissa sekä kaupunginvaltuustoihin että säätyvaltiopäiville. Esittelen kunkin kaupungin tapaa soveltaa uusia lakeja ja säädöksiä vuoden 1881 porvarissäädyn vaaleissa. Millaisia valintoja tehtiin ja mitä muutoksia kussakin kohdekaupungissa tuli aikaisempaan tilanteeseen? Demokratisoituspyrkimysten kannalta oli tärkeää saada entistä useammat kaupunkilaiset mukaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon varakkuuden vaikuttamatta. Valitsijakunnan rakenteeseen vaikutti järjestäytyneen työväestön tulo mukaan ja ääniasenteikon muuttaminen vaaleissa.

Viides pääluku kuvaa demokratian läpimurtoa siirryttäessä 1800-luvulta 1900-luvulle. Venäläistöimien vastustaminen yhdisti suomalaisia ja antoi mahdollisuuden toimia sellaisillekin, jotka eivät voineet äänestää. Yleistä poliittista murroskautta seuraamalla tutkin, millä tavalla venäläistämistöimien vastustaminen vaikutti eri kaupungeissa. Naisten roolia omien oikeuksien tavoittelussa käsittelem laajemmin tässä luvussa, kun yhdistys- ja järjestötoiminnan yhteydessä esittelen naisasiayhdistysten toimintaa 1800-luvulla.

Valinnoissa 1904–05 ja 1905–06 valtiopäiville selitän eroja ja yhtäläisyyksiä eri kaupunkien välillä ja vertaan Tampereen, Oulun ja Kuopion tilannetta valtakunnalliseen kehitykseen. Tampereen osuus vertailuissa painottuu tässä, kuten koko tutkimuksessa, koska tamperelaiset olivat keskeisessä osassa koko maan kannalta.

Viimeisessä luvussa tiivistän tutkimuksen pääkohdat tarkastelemalla porvarissäädyn näkökulmasta kansalaisyhteiskuntaa, joka syntyi autonomian aikana. Käytän esimerkkinä Tampereen, Oulun ja Kuopion yksittäisiä valtiopäivämiehiä.

2 PORVOOSTA 1809 VUODEN 1863 VALTIOPÄIVIIN

2.1 Muutokset valtiollisessa elämässä

Suomella oli vuosisataiset yhteydet Ruotsiin, josta välittyivät uudet, liberaaliset aatteet Keski-Euroopasta Suomeen. Hävitystä sodasta huolimatta Ruotsi jäi uhkaksi Venäjälle, jonka oli otettava huomioon suomalaisen väestön pitäminen tyytyväisenä. Venäjän yhteyteen joutuminen merkitsi muutosta kaikille yhteiskuntaryhmille. Ruotsi-Suomi oli sääty-yhteiskunta, jossa kuningas oli myöntänyt erioikeuksia sen mukaan, mitä tehtäviä kullakin säädyllä oli. Läheisimmät siteet kuninkaalla oli ruotsinkieliseen säätyläistöön. Tukholmasta johdettu hallinto loi pohjan virkamieshallinnolle.⁷⁵

Kustaa III:n Ruotsi-Suomessa tekemä vallankaappaus säädyiltä vuonna 1772 merkitsi kansanvallan kehityksen pysähtymistä, mutta se ei vaikuttanut porvariston aseman vahvistumiseen. Ruotsi oli koko maailmassa poikkeus 1700-luvulla siinä, että myös talonpoikien edustajat pääsivät valtiopäiville. Kansanvaltaisuutta oli länsimaisen tradition pohjalta sekä poliittisesti että yhteiskunnallisesti. Edustaminen valtiopäivillä alkoi muuttua velvollisuudesta oikeudeksi.⁷⁶

2.1.1 Porvoon valtiopäivät 1809

Venäläiset pyrkivät muokkaamaan suomalaisten asenteita myötämielisiksi jo 1808–09 Suomen sodan aikana. Kesäkuun 17. päivänä vuonna 1808 annetulla keisarillisella manifestilla luvattiin säilyttää Ruotsin vallan ajan vanhat lait ja oikeudet. Samassa yhteydessä ilmoitettiin Suomen liittämistä Venäjään.⁷⁷

Heinäkuun lopulla venäläisten joukkojen ylipäällikkö kenraali Buxhoevden antoi käskyn valita Suomesta lähetyskunta Pietariin. Kuopion ja Oulun läänejä lukuun ottamatta jokaisesta läänistä piti valita yksi aatelismies, yksi porvari ja yksi talonpoika. Kaupunkien maistraattien valitsevat edusmiehet valitsivat läänin porvarisedustajan. Lähetyskunnan jäsenlukua kasvatettiin vielä, kun joillekin kaupungeille annettiin lupa nimetä omat ehdokkaat. Lähetyskunnan puheenjohtajaksi nimettiin Turun läänin aatelin edustaja Carl Erik Mannerheim.⁷⁸ Oulua edusti tuleva valtiopäivämies raatimies, kauppias Carl Engman. Hänen lisäksi porvarissäädystä lähetyskunnassa olivat vaasalainen raatimies Herman Höckert ja helsinkiläinen kauppias Eric Borgström.⁷⁹

⁷⁵ Nieminen 2006, 53-54, 58-59.

⁷⁶ Klinge 1997, 16-18; Mylly 2006, 15-17.

⁷⁷ Tommila 1984b, 32-34.

⁷⁸ Tommila 1984b, 34-35.

⁷⁹ Nordenstreng 1920, 15.

Suomen lähetyskunta piti Pietarissa ensimmäisen kokouksensa 12.11.1808, viikkoa ennen Olkijoen aseleposopimusta. Keisari Aleksanteri I tapasi lähetyskunnan 30.11. ja lupasi säilyttää Suomen oikeudet. Lähetyskunnan muistio annettiin keisarille joulukuun ensimmäisenä päivänä, jota voidaan pitää Suomen autonomian alkamispäivänä. Tällöin keisari hyväksyi kenraalikuvernöörin johtaman väliaikaisen hallituksen perustamisen Suomeen. Kenraalikuvernööri oli suoraan keisarin alainen. Hänen tehtävänä oli vastata Suomen asioista keisarille. Suomalaisista valittavan hallituksen lopullinen muodostaminen tapahtuisi Porvoossa. Sitä ennen hallituksen tehtäviä hoiti kenraalikuvernöörin kanslia. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin G.M. Sprengporten. Valtiosihteeri Mihail Speranski määrättiin keisarin kansliaan Suomen asioiden esittelijäksi. Speranskin apulaisesta Turun hovioikeuden asessorista Robert Henrik Rehbinderistä tuli Suomen autonomian alkuajan keskeisiä valtiomiehiä. Hänen nimityksensä oli osoitus, että keisari halusi kuulla suomalaisia.⁸⁰

Suomen olojen järjestämistä varten keisari kutsui säädyt koolle Porvooseen maaliskuun 22. päiväksi 1809. Valmistelutyön pohjaksi tuli lähetyskunnan tekemä muistio kiireellisistä asioista. Ruotsin ja Venäjän välillä oli edelleen sotatila. Keisarille oli tärkeää saada Suomen rintama rauhoittumaan mahdollisimman nopeasti ja tehokkaasti.⁸¹

Aleksanteri I avasi Porvoon valtiopäivät 28.3.1809. Seuraavana päivänä hän antoi hallitsijanvakuutuksen ja säädyt vannovat uskollisuudenvalan keisari-suuriruhtinaalle. Keisari lupasi säilyttää uskonnon, säätyerioikeudet ja Ruotsin vallan ajalta olevat perustuslait (1772 hallitusmuoto ja 1789 yhdistys- ja vakuuskirja), jotka jakoivat vallan kuninkaan, valtioneuvoston ja valtiopäivien kesken. Oman keskushallinnon johdossa oli hallituskonselji (vuodesta 1816 keisarillinen Suomen senaatti). Juhani Myllyn mukaan venäläiset eivät pitäneet perustuslakeja vallanjakoa koskevinä sitovina sopimuksina vaan lähinnä säätyjen etuoikeudet voimaan jättävinä säädöksinä.⁸²

Edustajia ei valittu Porvoon valtiopäiville kuten varsinaisille valtiopäiville. Ne olivat eräänlaiset ”tynkämaapäivät” (landtdagar), sillä Vanhan Suomen edustus puuttui melkein kokonaan, esim. Viipurin läänistä ei ollut yhtään edustajaa. Porvooseen oli 21 kaupungilla oikeus lähettää edustajia. Köyhä Naantali ei lähettänyt yhtään edustajaa. Uusikaarlepyy valtuutti Pietarsaaren edustajan ja Kajaani Oulun edustajan ajamaan asioitaan. Oulu kuului Turun ja Helsingin ohella suurimpien kaupunkien joukkoon. Näillä kaupungeilla olisi ollut oikeus valita kaksi edustajaa. Vain Turun porvarit käyttivät tätä oikeutta. Oulu oli pohjoisin paikka, josta oli edustajia. Valtiopäivätyöskentelyyn osal-

⁸⁰ Heikkinen & Tiihonen 2009, 21, 23-24; Tommila 1984b, 36-37.

⁸¹ Tommila 1984b, 38-39, 50, 54-55; Heikkinen & Tiihonen 2009, 24-25.

⁸² Engman 2009, 95-98; Klinge 1997, 16-18; Mylly 2006, 15-17; Tiitinen 2009, 124-125; Tommila 1984b, 42-43. Kenraalikuvernöörin lisäksi hoitivat keisariin yhteyksiä Suomen asiain komitea (1809-1826), valtiosihteeri (1809-1826), valtiosihteerinviraston johtaja vuodesta 1826, ministerivaltiosihteeri vuodesta 1834.

listui 134 miestä, joista 19 oli porvarissäädyn edustajia. Melkein neljä kuukautta koolla olleet Porvoon valtiopäivät olivat neuvoa antavat. Keisari halusi kuulla säätyjen mielipiteitä neljän keisarin antaman esityksen pohjalta. Esille tulivat Suomen sotalaitoksen järjestäminen, kruununverojen kanto, rahaolot ja korkeimman hallinnon järjestäminen. Valtiontalouden suunnittelu oli keskeisellä sijalla. Säädyt eivät tehneet asioista suurempia päätöksiä, ei laadittu edes loppulausuntoa. Voimassa olevat lait eivät muuttuneet. Valtiopäivien päättäjäiset olivat 19.7.1809. Porvoossa oli pidetty ensimmäinen oma edustajakokous Suomessa. Kesällä aloitetut rauhanneuvottelut johtivat rauhan solmimiseen, Suomen liittämiseen Venäjän keisarikuntaan ja lopulliseen eroon Ruotsista syyskuussa 1809 Haminassa.⁸³

2.1.2 Tammikuun valiokunta ja 1863 - 64 valtiopäivät

Kustavilaisen ajan perustuslait eivät velvoittaneet hallitsijaa kutsumaan valtiopäiviä koolle. Valtiontaloutta hoidettiin tullipolitiikalla. Näin maata hallittiin yli 50 vuotta ilman valtiopäiviä, vaikka useissa yhteyksissä 1800-luvun alkupuoliskolla viitattiin valtiopäivien välttämättömyyteen. Uusia lakeja ei säädetty, ei muutettu säätyjen erioikeuksia eikä määrätty uusia veroja, kun valtiopäivät eivät kokoontuneet. Kaikkea ei voitu hoitaa hallinnollisilla asetuksilla.⁸⁴

Aleksanteri II:n nousu Venäjän valtaistuimelle Nikolai I:n jälkeen vuonna 1855 aiheutti muutoksen Suomenkin valtiollisessa elämässä. Liberaalisia yhteiskunnallisia uudistuksia ei voitu suorittaa ilman valtiopäivien myötävaikutusta. Suomi tarvitsi rahaa elinkeinoelämän kehittämiseen, erityisesti kaupan, teollisuuden, liikenteen ja koululaitoksen uudistamiseen. Toisaalta Venäjä halusi pitää Suomen rauhallisena Krimin sodan tappioiden jäljiltä. Hallitsija antoi kenraalikuvernööri Fredrik von Bergin pyynnöstä senaatille tehtäväksi laatia luettelon valtiopäivien myötävaikutusta vaativista asioista. Tammi-maaliskuussa 1862 kokoontui ritarihuoneella neljästä säädystä koostunut ns. tammikuun valiokunta, jonka tehtäväksi tuli senaatin reformikysymysten käsittely ja valtiopäivien kokoontumisen valmistelu. Jokaisella säädyllä oli tammikuun valiokunnassa 12 edustajaa.⁸⁵

Tammikuun valiokunnan vaaleissa aatelissäädyllä oli valmiita ehdokaslistoja, joissa ehdotettiin liberaaleina tunnettuja henkilöitä konservatiivien rinnalla edustajiksi. Vaaliin oikeutetut porvarit valitsivat maistraatin kokouksissa porvarissäädyn edustajat. Porvarissäädystä kuusi kaupunkia, joiden joukossa oli Oulu, muodostivat omat vaalipiirit valitakseen edustajansa. Toiset kuusi edustajaa valittiin yhteisiksi useammasta eri kaupungista. Oulun edustaja oli kauppaneuvos Johan Wil-

⁸³ Heikkinen & Tiihonen 2009, 42-47; Jussila 2004, 73; Nordenstreng 1920, 14-15; Tommila 1984b, 45-47, 49, 71-74; liitteet 1 ja 2.

⁸⁴ Karonen 1996, 173-174; Tommila 1984b, 76; Virrankoski 2001, 502.

⁸⁵ Tammikuun valiokunnan pöytäkirjat 1862, 15-56; Jussila 2004, 257-258; Osmonsalo 1964, 166-169; Snellman 2014, 135-136; Schybergson 1923, 165; Toivanen 2000, 240; Österbladh 1933, 103, 108, 11-112.

helm Snellman Gerhardsson⁸⁶. Tampereen vt. pormestari Fredrik Procopé edusti myös Uuttakau-
punkia, Raumaa ja Naantalia. Kuopiolla ei ollut omaa edustajaa, vaan Savonlinnan pormestari Ja-
kob Mölsä edusti Savonlinnan lisäksi Kuopiota, Joensuuta, Mikkeliä ja Heinolaa.⁸⁷

Useimmissa Euroopan maissa ”kansalaismieli” pääsi vaikuttamaan 1860-luvun alkupuoliskolla.
Vaikka kansalaistoiminta ei Suomessa ollut järjestäytyneenä, yksityishenkilöt aktivoituivat ja ryh-
mittivät ajankohtaisten mielipiteiden perusteella.⁸⁸ Asioiden käsittelystä Tammikuun valiokunnas-
sa oli säännöllisesti selostuksia helsinkiläisissä lehdissä Helsingfors Dagbladissa, Helsingfors Tid-
ningarissa ja Finlands Allmänna Tidningissä. Myös Suometar ja Suomen Julkisia Sanomia välittivät
tietoa kokoontumisista. Pääkaupungin ulkopuolella mm. kuopiolainen Tapio ja Oulun Wiikko- Sa-
nomia pitivät lukijoitansa tietoisina valiokunnan toiminnasta. Vain muutama mielipidekirjoitus
valiokunnan kokouksista oli Suometassa ja Tapiossa. Tampereella ei tuolloin vielä ilmestynyt
omia lehtiä.⁸⁹

Tammikuussa 1863 puhjennut Puolan kapina koitui suomalaisten hyväksi. Ranska, Englanti ja
Preussi ilmaisivat tukea puolalaisille. Levottomuus Euroopassa heijastui myös Suomeen niin, että
sotaväkeä kutsuttiin liikekannalle. Keisarivaltaa vastustava emigranttiryhmä Ruotsissa suunnitteli
jopa Suomen irrottamista Venäjältä. Keisari halusi poliittisesti arkaluontoisella hetkellä rauhoittaa
suomalaiset kutsumalla valtiopäivät koolle. Käskykirjeellä 18.6.1863 säädetyt kutsuttiin koolle Hel-
sinkiin 15.9.1863. Mahdollisuus aloittaa lainsäädäntötyö kehitti omaa Suomen kansalaisuutta.⁹⁰

1863 valtiopäivien kokoontuessa nelisäätyjärjestelmä ei enää vastannut ajan vaatimuksia. Joukko
aatelittomia säätyläisiä ei kuulunut lainkaan valtiosäätyihin. Ylimpänä hierarkiassa oli ruotsinmieli-
nen aatelissääty, jonka synty erilliseksi suomalaiseksi aateliksi ajoittui Alex Snellmanin mukaan
vuoteen 1809. Suomenmielisyys oli voimakkainta talonpoikaissäädystä, jonka kanssa valtiopäivä-
toiminnassa pappissääty oli usein yhteistyössä. Papiston keskuudessa oli myös ruotsinmielisiä, mut-
ta huomattavasti vähemmän kuin porvarissäädystä. Puolue-elämää nykyisessä merkityksessä ei
ollut. Viljo Hytönen ryhmitteli ihmiset mielipiteiden mukaan konservatiiveiksi ja uudistusmieliseksi
liberaaleiksi. Molemmat olivat tyytyväisiä valtiopäivätoiminnan alkamiseen.⁹¹

⁸⁶ Hänestä käytetään yleensä lyhyempää nimeä J.W.Snellman G:son.

⁸⁷ Nordenstreng 1920, 75-76; Snellman 2014, 135.

⁸⁸ Klinge 1997, 201-204.

⁸⁹ Heikkinen & Tiihonen 2009, 379-380; Lehtikirjoituksia Tammikuun valiokunnasta esim. Finlands Allmänna Tidning 18.1.1862 no 14, 1; Helsingfors Dagblad 26.2.1862 no 47, 1-2; Helsingfors Tidningar 7.1.1862 no 4; 22.1.1862 no 17,1; Suometar 31.1.1862 no 5, 1-2; 7.2.1862 no 6, 1-2; Suomen Julkisia Sanomia 17.2.1862 no 13, 3-4; 10.3.1862 no 19, 1-3; Oulun Wiikko-Sanomia 8.2.1862 no 6, 1-2; 22.2.1862 no 8, 1; Tapio 4.1.1862 no1, 1; 18.1.1862 no 3, 1-2; 25.1.1862 no 4, 1; 1.2.1862 no 5, 1-2; 8.2.1862 no 6, 2-3; 15.2.1862 no 7, 3; 22.2.1862 no 8, 2-3; 5.4.1862 no 14, 2-3; liite 4.

⁹⁰ Jussila 2004, 287-288; Osmonsalo 1964, 187-190.

⁹¹ Hytönen 1923, 34-36; Snellman 2014, 13; Nordenstreng 1920, 102-107; Österbladh 1933, 138.

Uusien kaupunkien perustaminen ja Vanhan Suomen liittäminen vuonna 1812 Suomeen sekä tapulikaupunkien määrän lisääntyminen vaikuttivat porvarissäädyn edustajien lukumäärän kasvuun. Kaupunkien edustajia 1863–64 valtiopäivillä oli yhteensä 38.⁹²

Valtiopäivistä tuli julkisia tapahtumia. Hannu Niemisen mukaan vuodesta 1809 alkanut kansallinen rakennustyö kypsytti julkisuutta virkamiehistön ja säätyläisten kautta. Sensuurin johdosta poliittisia uutisia ja ajankohtaisia asioita ei paljon käsitelty lehdistön syntyvaiheessa. 1860-luvulle tultaessa lehdissä oli kirjoituksia sekä ennen säätyjen kokoontumista että niiden jälkeen, oli jopa erillisiä valtiopäiväliitteitä. Lehdissä julkaistiin edustajien puheenvuoroja ja kerrottiin valtiopäivämenettelyistä. Lisäksi ennen vaaleja pidettiin varsinkin kaupungeissa kansalaiskokouksia, joissa ehdokkaat olivat myös usein paikalla. Kokouksissa käydyt keskustelut vaikuttivat vaalien tulokseen. Keskustelua käytiin mm. siitä, olivatko kauppaneuvokset vaalikelpoisia.⁹³

Hallitus antoi 1863–64 valtiopäiville 50 esitystä, joissa tuotiin käsiteltäviksi lähinnä lainsäädäntö- ja talousasioita. Tärkeimpiä asioita olivat painovapausasetus ja Suomen Pankin siirtäminen säätyjen hoitoon. Säädöillä ei ollut varsinaista aloiteoikeutta *motion*. Hallituksen antamien esitysten lisäksi käsiteltävänä oli anomuksia. Jokainen sääty saattoi tehdä omia anomuksia ja pyytää hallitsijalta esitystä korjausta vaativista asioista. Tällaisia anomuksia *petition* tehtiin, sellaisistakin asioista, joita hallitsija oli jo luvannut tuoda valtiopäiville. Nämä anomukset eivät yleensä johtaneet tuloksiin.⁹⁴

Asioita valtiopäivillä käsiteltiin täysistuntojen lisäksi säätyjen yhteisissä valiokunnissa, joissa, kuten muussakin valtiopäivätyöskentelyssä, päätöksen aikaansaamiseksi tarvittiin kolmen säädyn yksimielisyys. Suostunta-asioissa ja perustuslakiasioissa vaadittiin kaikkien säätyjen yksimielisyys. Säätyjen sisällä toimi yksityisiä valiokuntia. Säätyjen erioikeuksia voitiin purkaa vain asianomaisen säädyn hyväksyttyä asian.⁹⁵

2.2 Porvarissäädyn valtiopäivämiehet

Edustajien valinnassa valtiopäiville noudatettiin Ruotsin vallan ajan säädöksiä. Vaalitapa vaihteli kaupungeittain. Jos ei saatu aikaan sopimuksia, enemmistön ääni voitti äänestettäessä.⁹⁶

Kaupunkilaisväestö oli vain osittain edustettuna porvarissäädössä. Vuoden 1731 vaaliasetuksen mukaan äänioikeus oli vain 'oikeilla porvareilla'. Näillä tarkoitettiin porvarisoikeuden saaneita,

⁹² Nikula 1981, 205.

⁹³ Nieminen 2006, 46, 53-54, 108-109, 111-114; Pohjantammi 2003, 377-378.

⁹⁴ Nordenstreng 1920, 134; Tiitinen 2009, 126-127; Snellman 2014, 141. Kustaa III:n yhdistys- ja vakuuskirjassa lakkauttama aloiteoikeus palautettiin vasta v. 1886.

⁹⁵ Krusius-Ahrenberg 1981, 127-129, 164-165; Lilius 1974, 306-313.

⁹⁶ Nieminen 2006, 55.

jotka suorittivat kruunulle ja kaupungille ´ulostekonsa´. Vuonna 1734 oli vaalioikeutetuiksi kelpuutettu ne, joilla oli seitsemän vuoden porvarius ja talonomistus. Tällöin myös ulkomaalaiset saivat äänioikeuden. Vuonna 1739 vaalioikeuden saivat kaupunkien tehtailijat ja käsityöläismestarit, ”mikäli olivat porvareita”. Porvarissäädystä oli vanhastaan pyritty pitämään kiinni oman säädyn puhtaudesta. Jo vuonna 1655 vaadittiin, ettei aatelinen saisi olla pormestari eikä ketään pormestaria saisi aateloida. Edusmiehen vaaliin oli kielletty osallistumasta vapaasukuisia sekä pappissäätyyn kuuluvia kaupunkien talonomistajia.⁹⁷ Vuoteen 1723 asti oli pormestari ollut itseoikeutettu edustaja porvarissäätyyn. Kaupungin toinen edustaja valittiin vaalikokouksessa. Vuodesta 1748 valituksi voitulla vain maistraatin jäsen, joka yleensä oli kokenut raatimies.⁹⁸

Valtiopäiville 1863-64 porvarissäädyn edustajia valittaessa äänioikeutettuja olivat kaikki kaupungille ja kruunulle veroa maksavat porvarisoikeuden omaavat. Edustajaksi voitiin valita kyseisessä kaupungissa asuva maan syntyperäinen kansalainen, jolla oli ollut porvarisoikeus vähintään seitsemän vuotta ja joka edelleen harjoitti kauppaa, manufaktuuria tai käsityöammattia menestyksellisesti. Lisäksi vaalikelpoisia olivat pormestari oltuaan vähintään kaksi vuotta ja raatimies neljä vuotta maistraatin jäsen, vaikkei hänellä ollut äänioikeutta. Kaupungeissa, joissa ei ollut maistraattia, voitiin kämnerinesimies valita samoin ehdoin kuin raatimies.⁹⁹

Laki salli yksityisen äänestää varallisuuteen perustuvan verotuksen mukaisesti useammalla äänellä. Nordenstrengin mukaan ääniasteikko oli rajaton. Äänioikeus perustui varallisuuteen ja yhteiskunnalliseen riippumattomuuteen. Esimerkiksi Viipurissa kaupungin väestön varakkain ruotsinmielinen osa ratkaisi vaalit. Lisäksi äänivalta oli osakeyhtiöillä, joista merkittävimmät olivat myös ruotsinmielisten hallussa.¹⁰⁰

Porvarissäädyn edustajien lukumäärästä ja kaupunkien yhteisistä edustajista ei ollut täsmällisiä määräyksiä. Tapulikaupungit, kuten Oulu, voivat lähettää enintään kaksi edustajaa. Myös suuret maakaupungit voivat lähettää kaksi edustajaa. Pienemmät kaupungit voivat lähettää yhden edustajan ja kaikkein pienimmillä kaupungeilla oli lupa lähettää yhteinen edustaja, jolloin edustaja saattoi olla kaukaakin edustamastaan kaupungista. Koon määrittelemiseksi ei ollut ajan tasalla olevia ohjeita.¹⁰¹

⁹⁷ Rasila 1984, 556; Wirilander 1974, 19.

⁹⁸ Pohjantammi 2003, 368.

⁹⁹ Harjumäki 1977, 7; Jutikkala 1974, 43-44; Karonen 1996, 176.

¹⁰⁰ Nordenstreng 1920, 97-101.

¹⁰¹ Harjumäki 1977, 7-8; Jutikkala 1974, 43-44; Kurki 1987, 117; Helsingin Uutiset 13.7.1863 no 55, 3.

2.2.1 Tampereen yksimieliset valinnat

Porvoon valtiopäivillä Tamperetta edusti pormestari, järjestysmie¹⁰² Ernst Fredrik Tihlman, joka nautti jakamatonta luottamusta porvariston keskuudessa. Hänet valittiin valtiopäiville yksimielisesti neljän pankkoriksin päiväpalkalla. Kaupunginvanhinten Buxhovdenille 8.8.1808 lähettämässä lupa-anomuksessa elintarvikkeiden hankkimiseksi maaseudulta oli liitetty maininta oikeuden saamisesta ”herra kapteeni Tihlmanille, joka tuntee kaupunkilaiset aina sydämiä ja munaskuita myöten.” Hän poikkesi tutkimuksessa mukana olevista valtiopäivämiehistä sikäli, että hänellä oli sotilastausta.¹⁰³

Tihlman oli valtiopäivillä aloitteellinen. Hän esitti kirjelmän, jossa vaati korvauksia Tampereen Suomen sodassa kärsimistä vahingoista ja toivoi taloudellisten olojen kehittämistä alueella. Hänen vaikutuksensa oli merkittävä edustamalleen kaupungille, vaikka hän muutti jo ennen kuolemaansa pois Tampereelta.¹⁰⁴

Vuoden 1863–64 valtiopäiville Tampereen edustajaksi valittiin maistraatinkokouksessa 11.8.1863 yksimielisesti ilman äänestystä tukkukauppias, paperitehtaan omistaja Frans Wilhelm Freckell. Hänen etunaan oli se, että hän luopui valtiopäivämiehelle tulevista päivä- ja kyytirahoista, koska hän liiketoimiensa takia oli enemmän Helsingissä kuin Tampereella. Nordenstrengin mukaan korvauksista luopuminen vaikutti siihen, että Freckell valittiin yksimielisesti. Toinen hyvä ehdokas olisi ollut tammikuun valiokunnassa Tamperetta, Uttakaupunkia, Raumaa ja Naantalia edustanut pormestari Procopé. Freckell edusti Tamperetta myös seuraavilla 1867 valtiopäivillä ja toimi koko säädyn puhemiehenä. Vaaleissa hänellä oli tällöin vastaehdokkaana kauppias C.J. Hildén, leipuri C.G.M. Tallqvist ja räätälimestari Alexander Helenius. Vuoden 1868 aateloinnin jälkeen Freckell siirtyi aatelissäätöön. Freckell oli vuoteen 1871 saakka ainoa kauppiasluettelossa mainittu tukkukauppias Tampereen kaupungissa. Vuonna 1865 hän sai kauppaneuvoksen arvon.¹⁰⁵

¹⁰² Tampereella eikä Kuopiossa ollut pormestaria vielä Porvoon valtiopäivien aikaan, vain järjestysoikeus. Tampereelle haluttiin v. 1792 palkata pormestari, mutta se ei onnistunut. Järjestysoikeuden johdossa olevat järjestysmiehet voivat käyttää pormestarin titteliä. Heidän asemansa ei ollut niin korkealla arvojärjestelmässä kuin pormestarien. Mäntylä 1981, 15.

¹⁰³ Majurin poika Ernst Fredrik Tihlman. Armeijasta erottuaan hänet ylennettiin kapteeniksi 23.5.1808. Tampereen pormestarina hän oli 3.6.1803 - 23.5.1804 oltuaan sitä ennen 15.12.1802 Tampereen järjestysmiehen virassa. 199/V H:1 kansio 9. Muudan memoriaali luutnantti Tillmanille osoitetuista kirjeistä 1803; 177/IV Ca:1 6 Stads Rättens Protokoller 1808;

<http://www.historia.tampere.fi/galleria/tihl/1.-12.htm>; <http://oksanenjorma.blogspot.fi/2008/12/kohti-saksalaisia-esivanhempia-10.html>; <http://www.geni.com/people/Ernst-Tihlman/6000000002915104659>

Tihlmania arvostettiin niin, että nimitys järjestysmiehestä muutettiin pormestariksi. Samaan aikaan lautamiesten nimitys muuttui raatimieheksi. Nikula 1981, 219.

¹⁰⁴ Rasila 1984, 556; Nordenstreng 1920, 16.

¹⁰⁵ 177/VI Ca 44 Magistratens politiedombok 1863 TKA; Nordenstreng 1920, 102; Nordenstreng 1921, 84–86; Rasila 1984, 339, 557; Snellman 2014, 352.

2.2.2 Oululaiset paikallisten asioiden ajajina

Oululaiset olivat olleet aktiivisia valtiollisessa toiminnassa jo Ruotsin vallan aikana. Pormestarit ja raatimiehet olivat kaupungin edustajina Tukholmassa.¹⁰⁶

Pormestarien ja raatimiesten rinnalle nousi varakkaita kauppiaita, jotka kuuluivat ulkomailta saadun mallin mukaan perustettuihin kauppahuoneisiin. Käsitettä kauppahuone käytettiin lähinnä perheiden omistamista ”yhtiöistä” jo 1700-luvun lopulla. Kustannusten ja riskitekijöiden kannalta oli edullisempaa perustaa kauppahuoneita kuin toimia henkilökohtaisesti. Porvarisprivilegiot oikeuttivat harjoittamaan yksinoikeudella kauppaa ja merenkulkua vuoteen 1868 elinkeinojen vapauttamiseen asti. Päämiehiä saattoi kauppahuoneessa olla useampiakin. He edustivat kaupungin ”yläluokkaa” ja pitivät hallussaan myös raatimiesten paikkoja. Useiden omistajien kauppahuoneiden nimeen saattoi liittyä ”& Co”.¹⁰⁷

Oulun edustaja suurkauppias ja raatimies Carl Magnus Engman oli myös Kajaanin edustajana 1809 valtiopäivillä. Hän oli ollut kotikaupunkinsa edustajana Pietariin lähetetyssä lähetystössä vuoden 1809 alussa. Engman kuului kaupungin johtaviin henkilöihin. Kauppiasoikeudet Oulussa hänellä oli 1800–1826. Hän sai ensimmäisenä oululaisena kauppaneuvoksen arvon vuonna 1810. Ansiolina tähän mainittiin ne lahjoitukset, joilla hän oli avustanut sotajoukkoja Suomen sodan aikana. Engman oli myös Vasa-ritarikunnan jäsen. Hänen isänsä raatimies Carl Fredrik Engman oli Oulun vaikutusvaltaisimpia porvareita ja suurimpia laivanvarustajia. Engmanin kauppahuoneen omistuksessa oli myös Kurtinhaudan laivaveistämö Haukiputaalla. Carl Magnus jatkoi isänsä kauppa- ja laivanvarustustoimintaa ja lisäksi sai avioiduttuaan puolisoikseen rikkaan suurliikemies Erik Candlerbergin ainoan tyttären Maria Beatan, joka oli Oulun tavoitelluin perijätär. Aviopari johti yhdessä Candlerbergin kauppahuonetta. Oulun palo 1822 ja laivojen menetys jo ennen vuotta 1820 vaikeuttivat Engmanin liiketoimintaa ja vaikuttivat porvarisoikeuksista luopumiseen.¹⁰⁸

Tammikuun valiokunnassa Oulua edusti kauppaneuvos J.W. Snellman G:son, joka sai 165 ääntä. Seuraavina olivat varakonsuli Leonard Candelin 122 äänellä ja pormestari Carl Gustaf Bergstedt 104 äänellä. Jälkimmäiset valittiin sitten 1863–64 valtiopäiville, joille Oulu tapulikaupunkina sai lähettää kaksi edustajaa. 29.7.1863 pidetyssä vaalissa Leonard Candelin sai 376 ”huutoääntä”.

¹⁰⁶ Enbuske 2005, 35.

¹⁰⁷ Kallioinen 2004, 11-12; Ojala 1999, 253 – 256; Rasila 1982, 19.

¹⁰⁸ Oulun rippikirjat 1778–1852; Turunen 2009, Kauppaneuvos Carl Magnus Engman (1778-185).

www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134; Halila 1953, 31,263–264, 613-614, 638, 648, 770–771; Hautala 1975, 1, 78, 192-193; Mäntylä 1977, 123, 148. Raatimieheksi valittiin usein raatimiesten poikia. Engmanin isä oli Oulun raatimiehenä 1791-1795; liite 3.

Toiseksi eniten ääniä saanut varakonsuli J.G. Bergbom¹⁰⁹ (296 ääntä) pyysi laillisista eli terveydellisistä syistä kuvernööriltä vapautusta. Vaali kumottiin ja ”välttämättömän esteen tähden” 26.8.1863 pidetyssä uudessa kokouksessa pormestari Bergstedt tuli valituksi 229 äänellä. Oululaiset saivat 20 markkaa päivärahaa ja kahden hevosen kyydin.¹¹⁰

Carl Gustaf Bergstedt oli pitkäaikainen pormestari (1847–66), joka oli maistraatin ja raastuvanoikeuden puheenjohtaja. Ennen Ouluun tuloaan hän oli ollut Kuopion pormestarina. Isä oli oululainen suutarimestari Carl Mikael Bergstedt.¹¹¹ Pormestari Bergstedt oli taustaltaan vaatimattomin kaikista tutkimuksessa olevista 1809 ja 1863–64 valtiopäiväedustajista.

Toinen edustaja Leonard Candelin sai porvarisoikeudet perittyään isänsä kuoltua v. 1848 kauppahuone Candelinin, jonka Johan Candelin oli perustanut jo 1700-luvun puolivälissä. Se oli Oulun merkittävimpiin kuuluva kauppahuone, jonka omistajat harjoittivat laivanvarustusta, sahaliikettä ja tervakauppaa. Leonard Candelinin aikana suvun liike-elämän valta kasvoi. Candelin toimi yhteistyössä Snellmanin ja Bergbomin kauppahuoneiden kanssa.¹¹²

Kajaanilaiset olisivat halunneet Candelinin edustavan myös heitä, kun Kuopion edustaja oli kieltäytynyt tällaisesta yhteistyöstä. Myös Candelin kieltäytyi. Tämä oli lainmukaista, koska valtiopäiväjärjestyksen mukaan vain pienemmät ylämaan kaupungit voivat lähettää yhteisen edustajan valtiopäiville. Oulu kuului isoihin kaupunkeihin.¹¹³

Oululaiset esittivät 1863–64 valtiopäivämiehiä valitessaan ehdotuksia monenlaisista asioista vietäväksi Helsinkiin, koska toivoivat pikaista kansanvaltaistumista Suomessa. Tämä näkyi merikapteeni Tornbergin ehdotuksessa, jonka mukaan Oulun edustajien pitäisi anoa edustuslaitoksen ajanmukaista muuttamista, valtiopäivien kokoontumista kolmen vuoden välein, ministerillistä edesvastuuta valtionvarojen hoidossa, budjetista päättämistä, pankin ja raha- ja tullilaitoksen täydellistä järjestämistä ja tarkastamista säätyjen toimesta, Pohjanmaan taloudellista menestystä haittaavan valtion

¹⁰⁹ Varakonsuli, myöhemmin kauppaneuvos Johan Gustaf Bergbom kuoli vasta 3.2.1893. Bergbomin kirjeenvaihdosta ilmenee, että hän valitti usein sairauksistaan. Ilmeisesti valtiopäiville lähdön esteenä olivat pääasiassa omat liiketoimet, jotka vaativat läsnäoloa Oulussa. Isä Gustaf Bergbom kuoli vuonna 1860 ja Johan Gustaf jatkoi veljensä kanssa liikeyritystä G & C Bergbom. Professori Jouko Vahtola arvioi Johan Gustaf Bergbomin olleen aikanaan jopa Suomen äveriäin henkilö. Erkki Kivijärvi kuvaa romaanissaan *Tervaporvari* elämää Bergbomin kodissa. Kirjailijan isä Karl Kivijärvi oli Bergbomin konttoripäällikkö. Kivijärvi 1933; Hautala 1976, 91-92; Vahtola 2005.

¹¹⁰ Oulun maistraatin pöytäkirjat 7.8.1861, 29.7. ja 26.8.1863; Finlands Allmänna Tidning 29.8.1863 n:o 199, 3; Suomen Julkisia Sanomia 10.8.1863 no 60, 2; 31.8.1863 no 66, 2; 7.9.1863 no 68, 2; Nordenstreng 1920, 76, 98; Hautala 1976, 594.

¹¹¹ Hautala 1976, 336, 338; Nordenstreng 1921, 27; Toivanen 2000, 229; Salo 2005, 69; Oulun tuomiokirkkoseurakunta kuolleet 1856-1886.

¹¹² Turunen 2009, Candelin, Leonard 1822-1907.

<http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/129>. Luettu 5.12.2014; Nordenstreng 1921, 45; Halila 1953, 326; Hautala 1975, 200.

¹¹³ Nordenstreng 1920, 101.

metsänhoidon muuttamista kunnallisemmalle kannalle, oman kauppapöytäkirjan hankkimista, sotaväen ja puolustuslaitoksen erottamista venäläisestä, suomen kielen ja painovapauden tunnustamista. Ehdotuksen mukaan valtiopäivämiehet eivät saisi myöntää pysyvien verojen lisäksi kannettavaa suostuntaveroa pidemmäksi ajaksi kuin kolmeksi vuodeksi, eivätkä he saisi esittää mielipiteitään perustuslakeja loukkaavalla tavalla. Pormestari Bergstedt ei ottanut ehdotusta tarkasteltavaksi maistraatissa, koska kyseessä oli vaaleja varten koolle kutsuttu kokous. Hän hyväksyi, että ehdotus luettiin ja se merkittiin pöytäkirjaan. Oulun Wiikko-Sanomissa levisi myöhemmin tieto, että porvaristo teki asiassa ehdotetun päätöksen.¹¹⁴

Senaattori J.V. Snellman arvosteli Litteraturbladissa ankarasti oululaisen porvariston edustajilleen antamia ohjeita. Hän piti oululaisia tietämättöminä ja harkitsemattomina.¹¹⁵ Arvostelua oli myös muissa lehdissä, mm. Helsingfors Dagbladissa. Toivottiin, että Oulun edustajat toisivat esille samanlaisia asioita kuin muuallakin on ollut esillä. Hyvinä pidettiin paikallisia ja koko lääniä hyödyttäviä asioita, mm. liikenne- ja kouluasioita.¹¹⁶ Oululaiset porvarit päättivät J.V. Snellmanin mielipiteen johdosta, etteivät rajoita valtiopäivämiesten toimintaa, vaan antavat edustajille vapauden toimia oman vakaumuksensa mukaan.¹¹⁷

Bergstedt ja Candelin toivat toivomusten mukaan valtiopäiville paikallisia asioita. Oulun tyttökoulun laajentaminen yhdellä luokalla johti porvarissädyn yksityiseen anomukseen. Lisäksi he tekivät yhdessä aloitteen muutoksista käsityöelinkeinolainsäädäntöön ja metsänhoitolaitokseen, jotta Pohjois-Suomelle tärkeissä asioissa vältettäisiin hallinnollista mielivaltaa. Käsityöeläselinkeinolainsäädäntöä käsiteltiin elinkeinovapautusanomuksen yhteydessä. Metsänhoitolaitoksen osalta porvarissääty teki yksityisen anomuksen ainoastaan säännösten tarkastuksesta. Neljäs Bergstedtin aloite ylempien alkeiskoulujen ja ammatillisten koulujen järjestämisestä käytännölliseen suuntaan latinaopintojen kustannuksella hylättiin. Aktiivisuus ei vaikuttanut siihen, että heidät olisi valittu seuraaville valtiopäiville. Tosin Bergstedt kuoli jo vuonna 1866. Candelin oli aktiivinen Oulun paikallispolitiikassa vuoteen 1890, jolloin hän muutti Helsinkiin. Liiketoiminnasta hän vetäytyi vuonna 1882 kahden poikansa Johnin ja Leonard nuoremman otettua vastuun kauppahuoneesta.¹¹⁸

¹¹⁴ Hautala 1976, 594; Nordenstreng 1920, 105; Helsingfors Dagblad 4.8.1863 n:o 177, 2; Suomen Julkisia Sanomia 10.8.1863 no 60, 2.

¹¹⁵ Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning n:o 6 kesäkuu 1863, 277-279.

¹¹⁶ Helsingfors Dagblad 4.8.1863 n:o 177, 2; 26.8.1863 n:o 196, 1.

¹¹⁷ Hautala 1976, 594; Suometar 1.9.1863 n:o 69, 2; 4.9.1863, 3.

¹¹⁸ Porvarissädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1863-64; liite 3.

2.2.3 Kuopion varakkaat kauppiaat

Vuonna 1797 Kuopiossa oli vain muutama varsinainen kauppaporvari, joista laajinta kauppatoimintaa harjoitti sekä 1800 Norrköpingin että 1809 Porvoon valtiopäiville edustajaksi lähetetty Samuel Backman. Hän oli syntyisin merikapteenin poika Kokkolasta ja muuttanut Kuopioon vuonna 1797. Hänestä tuli oman aikansa tunnetuimpia vaikuttajia Kuopiossa. Backmanin liiketoimet, erityisesti tonttihankinnat, aiheuttivat kiistoja, mutta porvarilla oli vaikutusvaltaisia yhteyksiä Tukholmaan. Vuoden 1800 verotuksen perusteella Backman oli varakkain kuopiolainen, jonka kiinteistöomaisuus oli 3858 riikintaaleria. Hän omisti viisi kiinteistöä, mm. kaksikerroksisen talon torin varrella. Kuopion neljästä tehtaasta kaksi oli viinanpolttimoja, joista toisen omisti Backman ja toisen kruunu.¹¹⁹

Kuopiossa korkeimman ryhmän kauppaporvarit maksoivat 30 ruplaa porvarikirjasta. Ruokatavara-kauppiaat ja muut pikkukauppiaat selvisivät 15 ruplan maksulla. Laivaliikenteen mukana Saimaan kanavan valmistuttua ja yhteyksien synnyttyä Pietariin ja Lyypekkiin tuli uusi porvarityyppi ”laivuriporvari”. Ensimmäinen varsinainen kuopiolainen suurliikemies oli vuonna 1840 Savonlinnasta Kuopioon muuttanut Gustaf Ranin. Tämä vuonna 1852 perustettu Raninin kauppahuone on ollut vielä 2010-luvulla saman suvun hallussa.¹²⁰

Kuopiosta 1863–64 valtiopäiville valittiin ”huotolipuilla” Rurik Kellgren, kaupungin rikkaimman kauppahuoneen perijä ja päämies. Apteekkari-isänsä kuoleman jälkeen hän johti liiketoimintaa yhdessä äitinsä Bona Kellgrenin kanssa. Rurik sai valtiopäiväpalkkiona ruokarahaa kuusi ruplaa päivältä ja meno-paluukyydin kahdella hevosella. Valtiopäivillä Kellgren valittiin laki- ja talousvaliokuntaan. Vararikon jälkeen häntä ei enää valittu porvarissäädyn edustajaksi.¹²¹

Kuopiolaiset kunnioittivat valtiopäivien kokoontumista suurin juhlallisuuksin: soittoa, lauluja, lukuksia maljapuheita ja ilotulituksia. Tapio-lehdessä kuvattiin tilaisuutta: ”Sanalla sanottu, tämä oli kaikin puolin oikea kansallinen juhla, jossa kykynsä mukaan kaikki näkyivät tahtowan osallisena olla, paitsi moniaat ahdas mieliset herännäiset, joille nämä maalliset asiat ja ilot owat muka liian halpoja ja saastuttawaisia.”¹²² Kajaanilaiset pitivät valtiopäiville osallistumista huonoina aikoina vastenmielisenä velvollisuutena ja pyysivät Kuopion edustajaa valvomaan myös heidän etujaan valtiopäivillä, mutta Kellgren ei suostunut siihen. Kajaanilaiset valitsivat oman edustajan. Pikku-

¹¹⁹ Kahra, kansio 1 Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto; Granit-Ilmoniemi 1882, 98; Toivanen 2000, 119, 147, 237, 239–240; KA, Förmögenhetsbeskattningsläger 180; Lappalainen 1982, 406–411; Paunasalo 2000. Isonkyrön Backman suku <http://karin.kapsi.fi/Backman>. Luettu 1.11.2014; Kokkolan ruotsalainen srk. syntyneet; Kuopion srk rippikirjat, syntyneet; Åbo Allmänna Tidning 7.5.1814 n:o 53, 3.

¹²⁰ Kahra, kansio 1 Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto; Rieki, Marin & Lukkarinen 2011, 66, 85, 121, 125.

¹²¹ Porvarissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1863–64; Mylly 2006, 20; Toivanen 2000, 240–241; Tapio 18.7.1863 n:o 29, 1. Tapio-lehden mukaan vain 3 ruplaa ruokarahaa päivältä.

¹²² Tapio 19.9.1863 n:o 38, 1–3.

kaupungit pitivät valtiopäiville osallistumista huonoina taloudellisina aikoina vastenmielisenä velvollisuutena.¹²³

2.3 Porvarissäädyn vanha aines vallassa

Valtiopäivävaalit elokuussa 1863 sujuivat vapaamuotoisesti ilman suurempaa agitaatiota. Valituilla edustajilla ei ollut aikaisempaa kokemusta valtiopäivätoiminnasta. Kaikki Porvoossa edustajina olleet porvarissäädyn jäsenet olivat kuolleet.

Valintoihin eivät vielä vaikuttaneet poliittiset ryhmittymät eikä ollut järjestäytyneitä seuroja ja yhdistyksiä, jotka olisivat kilpailleet omien ehdokkaidensa avulla. Vaalitaistelua ei käyty edustajien valitsemiseksi poliittiselta pohjalta. Taloudellisilla tekijöillä oli suuri vaikutus valintaan. Kaupungit halusivat varakkaita edustajia, jotka voivat ainakin osittain itse osallistua valtiopäivätoiminnasta johtuviin kustannuksiin. Vaalikokouksissa oli valintojen lisäksi yleensä toisena keskustelujen aiheena valtiopäivämiehille maksettavat palkkiot ja matkakustannukset, koska kaupungit itse joutuivat vastaamaan kustannuksista.

Kolmen valitsemani kaupungin 1863–64 valtiopäivillä olleet porvarissäädyn edustajat asuivat koti-kaupungeissaan ja kuuluivat porvarissäädyn ns. vanhaan ainekseen eli olivat kauppiaita, pormestareita ja raatimiehiä. Kauppiasporvaristo piti valta-asemaa näillä valtiopäivillä kuten oli ollut myös Porvoon valtiopäivillä.¹²⁴

Myös valtakunnallisella tasolla näkyi, että nämä valtiopäivät vastasivat rakenteeltaan vielä vanhaa sääty-yhteiskunnan rakennetta. Porvarissäädyn 38 edustajasta 1863–64 valtiopäivillä 26 oli kauppiaita, 10 päätoimisia pormestareita tai raatimiehiä, yksi teollisuudenharjoittaja ja yksi käsityöläismestari.¹²⁵ Kielikysymys ei jakanut porvarissäädyn edustajia 1809 eikä 1863–64 valtiopäivillä, sillä paria poikkeusta lukuun ottamatta kaikki olivat ruotsinkielisiä.¹²⁶

1800-luvun puolivälin jälkeen liikkuvuuden lisääntyessä ja yhteyksien parantuessa näkyi alkava mahdollisuus kohota yhteiskunnassa alemmista yhteiskuntaluokista ylemmäksi. Porvarissäädyn valtiopäivämiesten suvuissa säätykierto oli vähäistä. Tihlmanin sotilastausta ja -koulutus erottivat hänet muista. Avioliiton hän solmi lääninrovasti Castrénin tyttären kanssa. Säätyasema siirtyi isältä

¹²³ Jutikkala 1974, 47-48, 61-62; Nordenstreng 1920, 139; Suomen Julkisia Sanomia 31.8.1863 no 66, 2; Tapio 22.8.1863 n:o 34,1

¹²⁴ Jutikkala 1974, 111–112; Nordenstreng 1920, 110–111. Järjestysmies Tihlmanin Jutikkala on laskenut kuuluvaksi ns. uuteen ainekseen.

¹²⁵ Asiakirjat valtiopäiviltä 1863-64; Jutikkala 1974, 111-112; liite 1.

¹²⁶ Bergh 1884, 102-103; Nordenstreng 1920, 102-103; Rein 1951, 362, 368.

pojalle erityisesti liikemiespiireissä. Freneckell, Candelin, Kellgren ja Engman¹²⁷ kuuluivat liikemieskuihin, ja Backmanin isä oli merikapteeni. Äitinsä puolelta hän oli pappissukua.¹²⁸

Ajan konservatiivinen henki vaikutti mielipiteisiin ja ihanteisiin. Sosiaalinen sidonnaisuus esti alempien yhteiskuntaluokkien ihmisiä kohoamasta ylemmäksi. Mannerheim esitti, että ”kaikki talonpojat ja fennomaanit on pidettävä kaukana yliopistosta.”¹²⁹ Talonpoikaistaustaa ei tutkimillani 1800-luvun alkupuolen valtiopäivämiehillä ollut. Ylenevää säätykiertoa edusti Bergstedt. Oululainen suutarimestari koulutti poikansa varatuomariksi. Liikemiesten pojilla ei ylioppilastutkiminnon lisäksi ollut akateemista koulutusta, mutta he olivat saaneet harjoitella ja täydentää kielitaitoaan mm. Ruotsissa ja Saksassa.¹³⁰

Valtiopäivämiehiä yhdistivät valtakunnalliset lainsäädäntökysymykset sekä paikalliset asiat. Tampereen edustaja Freneckell ja Kuopion Kellgren eivät tuoneet valtiopäiville yhtään anomusta. Valtiovarainvaliokunnan ja toimitusvaliokunnan jäsenenä Freneckell kannatti kanavoimis- ja rautatiesuunnitelmia.¹³¹

Porvarissäädystä hyväksyttiin yksimielisesti oululaissyntyisen Pietarsaaren kirkkoherran rovasti Henrik Heikelin pappissäädystä tekemän aloitteen pohjalta tehty esitys valtiopäiväjärjestyksen uudistamisesta. Kaupunkien väkiluvut olivat kasvaneet, joten äänioikeutettuja oli enemmän. Vaalikel-
poisuuteen kaivattiin tarkempia määräyksiä.¹³²

Edustajien valinnan osalta ei demokratia lisääntynyt 1809–1864 ajanjaksolla verrattuna Ruotsin vallan aikaan. Sama ”vanha” aines suoritti valinnan ja samoja ”vanhoja” tuli valituksi. Yksi suutarin poika oli ennakoiva merkki tulevasta muutoksesta. Varsinaista vaalikampanjaa ei vielä 1863 käyty, vaikka lehdissä oli vaaleihin liittyvää kirjoittelua. Kaupunkitasolla ainoa muutos oli se, että porvarien määrä lisääntyi, mutta niin lisääntyi kansakin. Hallintomalli pysyi samana.

Myöskään kansanvallan osalta ei tapahtunut muutosta suomalaista rahvasta ja yläluokkaa tarkasteltaessa. Jos ymmärretään kaikki suomalaiset rahvaaksi ja keisari virkakoneistoinen yläluokaksi, niin siinä tapahtui pientä muutosta. Porvoo 1809 oli lähinnä asioiden järjestelyä keisarin sanelun mukaan. Vuoden 1863–64 valtiopäivät keisari ”joutui” järjestämään ja kutsumaan koolle valmistelevan Tammikuun valiokunnan. Lopullinen hyväksymisvalta kylläkin pysyi koko ajan keisarilla.

¹²⁷ Myös Engmanin puolison Maria Candelbergin isä oli suurliikemies.

¹²⁸ liite 3.

¹²⁹ Waris 1952, 17.

¹³⁰ liite 3.

¹³¹ Porvarissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1863-64.

¹³² Porvarissäädyn pöytäkirjat II 1864, 20, 83-86, 214-216, IV, 417; Kotivuori, 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Henrik Heikel*. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=13850>. Luettu 9.5.2017.

Kansalaisyhteiskunta sen sijaan kehittyi selvästi. Fennomaanit ja liberaalit käynnistelivät poliittista keskustelua jo 1840-luvulla. Lehdistön sensuuri väheni ja kannanottoja vaaleihin näkyi ennen ja jälkeen 1863 vaalien ja kansankokouksissa evästettiin valtiopäiville lähteviä edustajia.

3 DEMOKRATISOITUMISKEHITYSTÄ ILMENTÄVIÄ MUUTOKSIA

3.1 Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys ja sen vaikutukset

Hallituksen esitys uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi hyväksyttiin 1867 valtiopäivillä, joilla porvarissäädyssä oli edelleen Tampereen edustajana kauppias Frenckell. Oulua edusti taloudellisesti huonona aikana vain yksi henkilö kauppaneuvos Johan Wilhelm Snellman G:son. Kuopiosta valittiin sorvarimestari Fredrik Reinhold Ehnberg, jonka kohdalla arvostus vaikutti valintaan. Useimpien edustajien valinnassa varallisuus oli tärkein vaikuttanut asia. Ehnberginkin kannattajina olivat varakkaat kuopiolaiset.¹³³

Uuden, vuonna 1869 voimaan astuneen valtiopäiväjärjestyksen mallina olivat kustavilaisen ajan vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja. Toteamus, että valtiopäiville kokoontuneet säädyn edustivat koko Suomen kansaa, tunnusti kansanedustuksen periaatteen. Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestykseen, joka oli valtiopäivätoiminnan perusta vuoteen 1906 ja joka oli pohjana laadittaessa vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksestä, tuli myös edustajien lukumäärään tarkempia määräyksiä. Jokainen kaupunki sai valita yhden valtiopäivämiehen porvarissäätyyn. Kaupungit, joissa henkikirjojen mukaan oli vähintään 6000 asukasta, voivat valita kaksi edustajaa ja sen jälkeen aina yhden edustajan lisää kutakin 6000 asukasta kohti. Kaksi alle 1500 asukkaan kaupunkia voi halutessaan valita yhteisen edustajan. Yhteisen edustajan valinnasta ei kuitenkaan ollut tarkkoja säännöksiä. Osalle aatelittomista säätyläisistä tuli edustus oikeus pappis- tai porvarissäätyyn. Vaikka laajennus oli demokratian suuntaan, se jäi vaatimattomaksi. Vaalikelpoisiksi tulivat aikaisemmasta poiketen vain kaikki äänioikeutetut. Äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden edellytyksenä oli ollut tähän asti pelkästään porvarioikeus, mikä tarkoitti, että kauppiat ja käsityöläiset olivat valinneet porvarissäädyn edustajat. Valtiolliset oikeudet annettiin nyt laivanvarustajille, tehtaanomistajille, erioikeuksien perusteella ammattia harjoittaville, vakinaisille pormestareille ja raatimiehille sekä talonomistajille, lukuun ottamatta niitä, jotka kuuluivat aatelis- tai pappissäätyyn. Valtiopäivämiehen piti olla kristinuskoinen ja 25 vuotta täyttänyt. Äänet laskettiin veroäyrin mukaan tai muilla perusteilla, joilla vero kaupungille maksettiin. Ratkaisevaa oli, mitä valitsija maksoi kaupungin yhteiseen kassaan yleisiä tarpeita varten. Vaali toimitettiin maistraatin edessä lippuäänestyksellä kaupungissa omaksutun vaalitavan mukaan.¹³⁴

¹³³ Porvarissäädyn pöytäkirja 1867, 442; Nordenstreng 1920, 146; Toivanen 2000, 240-241.

¹³⁴ Keisarillisen Majesteetin Armollinen Valtiopäiväjärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle. Annettu Pietarissa 15. (3) päivänä huhtikuuta 1869. As.kok. n:o 11/15.4.1869; Jutikkala 1974, 48, 61-62; Karonen 1996, 176-177; Mauranen 1981, 196; Mylly 2006, 10-11, 32-33, 41-42; Schybergson 1923, 187.

Tärkeää oli, että valtiopäivien määräaikaisuus toteutui, sillä hallitsijan oli kutsuttava valtiopäivät koolle vähintään joka viides vuosi, enimmillään vain neljäksi kuukaudeksi kerrallaan. Valiokuntatyöskentelyn merkitys korostui, sillä ratkaisuja ei tehty enää säädyissä vaan yhteispäätöksin. Valtiopäivillä äänestettiin säädyittäin. Virallisen päätöksen saamiseksi tarvittiin kolmen säädyn yhtäpitävä mielipide. Asiat oli mahdollisuus lykätä lisättyyn valiokuntaan tai säätyjen yhteisistuntoon *plenum plenorum*. Säädyt eivät saaneet aloiteoikeutta, vaikka keisari oli jo 1863 valtiopäivillä antanut siitä lupauksia. Anomusoikeus, jota säädyt saivat käyttää, oli hidas, koska lain syntyä sitä kautta vaati käsittelyn kaksilla valtiopäivillä. Jos vaalitapaan tai -järjestykseen haluttiin saada aikaan muutos, piti siitä tehty sopimus alistaa hallitsijan vahvistettavaksi. Sitä ennen muutostoivomus oli käsiteltävä maistraatin ja valitsijoiden yhteisessä kokouksessa.¹³⁵

Seppo Tiitisen mukaan vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys oli ”ensimmäinen todella suomalainen perustuslaki” ja tärkein valtio-oikeudellinen ja poliittinen saavutus säätyvallan ajan valtiopäivillä. Säädyistä tuli Suomen kansan edustajia, poliittisen järjestelmän osapuolia. Liikanen näkee tässä kansallisvaltioajatuksen konkretisoitumisen ja kansanedustamisen tulleen ihanteeksi. Puolueiden muodostumisen myötä syntyi poliittista keskustelua, joka laajeni kansalaisyhteiskunnan organisaatioihin.¹³⁶

Vuoden 1872 valtiopäivillä alkanut käytäntö vieraspaikkakuntalaisten edustajien käytöstä lisääntyi säätyvaltiopäivien viimeisillä vuosikymmenillä. Tästä hyötyivät erityisesti helsinkiläiset, joita käytettiin edustajina, koska heistä aiheutui vähemmän päiväraha- ja matkakustannuksia kuin muista edustajista. Edustajapalkkioita ei edelleenkään maksettu valtion varoista. Vieraspaikkakuntalaisten valinnan perusteena oli myös mahdollisimman hyvä asiantuntemus kaupungin kannalta tärkeissä asioissa. Myös kielipoliittiset seikat vaikuttivat valintaan.¹³⁷ Tampere, Kuopio ja Oulu eivät käyttäneet yleensä vieraspaikkakuntalaisia edustajia. Vasta kaksilla viimeisillä valtiopäivillä poliittiset syyt vaikuttivat siihen, että turkulainen, sosialidemokraattinen kansakoulunopettaja Juho Kari valittiin edustamaan Oulua 1904–05 valtiopäiville ja tamperelainen Yrjö Mäkelin 1905–06 valtiopäiville. Kari oli kyllä syntynään oululainen.¹³⁸

Vuoden 1879 perustuslakimuutos järkytti voimakkaasti säätyjärjestelmää. Eino Jutikkalan ja Juhani Myllyn mukaan se poisti porvarissäädyltä ammattikorporaation luonteen. Muutos teki porvarissäädystä periaatteessa, mutta ei käytännössä, kaupunkien kaikkia asukkaita edustavan säädyn. Näin

¹³⁵ As.kok. n:o 11/1869; Jussila 2004, 359-361; Mylly 2006, 33; Nordenstreng 1920, 185.

¹³⁶ Tiitinen 2009, 127-128; Liikanen 2003, 276-279.

¹³⁷ Cederlöf 1939, 80; Boström 1924, 46; Hultin 1904, 173; Kalender för landtdagen i Helsingfors 1863, 1867, 1872, 1877, 1882, 1885, 1888; Lille 1921, 590; Nordenstreng 1911, 705-706, 714-715, 796; Palmén 1885, 9; Söderhjelm 1914, 422, 424.

¹³⁸ Liite 3

kauppiaat ja raatimiehet menettivät erikoisasemansa. Kun 1869 valtiopäiväjärjestyksessä lueteltiin, keillä on vaalioikeus, niin nyt vaalioikeus määriteltiin kaikille veroa maksaville kaupunkilaisille. Todellisuudessa vaalioikeus ei kuitenkaan laajentunut merkittävästi lakimuutoksessa olleen karsintamomentin vuoksi:

”Vaalioikeutettuja eivät ole:

vaimo-ihminen, naitu tahi naimaton;

se, joka on vapaasukuinen taikka kuuluu pappissäätöön;

kauppamerimiehet, alhainen sotaväestö sekä yleisten ja yksityisten laitosten ja yhdyskuntain vahtipalvelijat;

ne, jotka toisen palveluksessa tahi alituisessa työssä ovat, päiväpalkkalaiset ja muut sen kaltaiset, jotka elättävät itsensä satunnaisella työnteolla, sekä ne, jotka vain omaksi eläntönsä eläntöä harjoittavat;

ne, joilla on useamman kuin lähinnä edellisen vuoden kaupunkimaksut suorittamatta.”

Karsintamomenttia tulkittiin ja sovellettiin hyvin kirjavasti ja varakkaat, aiemmin äänioikeuden omannut porvaristo käytti tulkintamahdollisuuksia valtansa säilyttämiseen. Karsintamomentti pysyi voimassa eduskuntaudistukseen 1906 saakka.¹³⁹

Vuoden 1879 lainmuutos täsmensi äänien määrän kunnallisveron äyrien perusteella ja ylimmät äänirajat muuttuivat. Tämä vähensi erityisesti kauppiaiden vaikutusvaltaa. Kaupunkilaisuuden määrittäenä oli ollut harjoitettu elinkeino, omistus ja henkikirjoitukseen perustuva asunto. Vuonna 1883 poistettiin porvarioikeus kaupunkilaisuusjäsenyyden perusteena, koska elinkeinovapauden myötä se oli tarpeeton. Äänivaltaa käytettäessä saivat kaupungit itse määrätä verotettavan tulon rajan. Esimerkkejä näistä on seuraavissa luvuissa, joissa käsitellään erikseen kunkin kolmen kaupungin vaaleja.¹⁴⁰

3.2 Kaupunkien kunnallishallinnon uudistaminen

Kaupunkien osalta merkantilistiset periaatteet, joiden mukaan kaupan ja teollisuuden edistäminen oli kaupunkien tärkeä tehtävä, vaikuttivat siihen, että kaupunkien hallinto oli ratkaisevasti porvariston käsissä. Varsinaiset porvarit, joilla oli porvarisoikeudet, valitsivat maistraatin ja tekivät ehdo-

¹³⁹ As.kok. 11/1869: VJ 1869 § 12 ja sen muutos 1879; Jutikkala 1960, 97–99; Jutikkala 1974, 62–63; Mylly 2006, 10, 41–45; Näsänen 1998, 157; Rasilainen 2004, 82–84; Tuominen 1956, 57–58; Wirilander 1974, 19.

¹⁴⁰ Kuusanmäki 1983, 70–71; Mylly 2006, 40–44.

tuksen valittavasta puheenjohtajasta eli pormestarista.¹⁴¹ Maistraatit jakautuivat suuremmissa kaupungeissa jo 1700-luvulla käsittelemään erikseen oikeudellisia ja kunnallistaloudellisia asioita.¹⁴²

Vuonna 1873 säädetty ja 1875 voimaan tullut kaupunkien kunnallislaki antoi kaupungeille itsehallinnon ja itsenäisen verotusoikeuden. Yli 2000 asukkaan kaupunkiin oli valittava valtuusto. Vaali suoritettiin raastuvankokouksessa. Valtuuston jäsenmäärä määräytyi asukasluvun mukaan. Pienimmissä kaupungeissa valittiin 12 valtuutettua ja maksimimäärä oli 60. Ensimmäisiin valtuustoihin valittiin paljon entisiä kaupunginvanhimpia. Kaupunkilaiset valitsivat edelleen raatimiehet maistraattiin, joka oli lääninhallituksen alainen valtuuston päätöksiä valvova elin. Keskinäiset valtasuhteet jäivät puutteellisesti määritellyiksi, joten monissa kaupungeissa syntyi erimielisyyksiä. Kunnallisasetuksessa ei määritelty äänioikeutta valittaessa porvarissäädyn edustajia valtiopäiville. Senaatti vahvisti useille kaupungeille valtiopäivävaaleja koskevan vaalijärjestyksen.¹⁴³

Vuonna 1879 säädetty elinkeinovapaus ja kaupungin jäsenyyden määrittely 1883 lopetti porvarisoikeudet omistavien etuoikeutetun aseman kaupunkien hallinnossa. Entistä useammat kaupunkilaiset pääsivät vaikuttamaan kaupungin asioihin. Äänioikeus raastuvankokouksissa oli jokaisella:

”hyvämaineisella kaupunkikunnan jäsenellä, miehellä sekä naisella, joka nautitsee Suomen kansalaisen oikeuksia ja itse saa hallita itseänsä ja omaisuuttansa, sekä ... on velvollinen kunnalle veroa tekemään, ei ole velassa useamman kuin viimeksi menneen vuoden kaupungin ulosteista, ei ole toisen isäntävallan alainen, eikä julistettu kansalaisluottamuksen menettäneeksi.”

Tarkemmin ei määritelty käsitettä isäntävallan alainen, joten eri kaupungeissa se määriteltiin eri tavalla. Veroa maksettiin sekä kiinteistö-, liike- että palkkatuloista. Äänikatto merkitsi sitä, että veroäyrien mukainen maksimiäänimäärä oli 25 ääntä. Kunnallinen verovelvollisuus ja veroäyrit vaikuttivat edelleen siihen, ketkä saivat päättää asioista. Ulkopuolella olivat mm. naimisissa olevat naiset, isäntävallan alaisina olevat ja veroa maksamattomat.¹⁴⁴

Kaupunginvaltuutetut valittiin kunnallisasetuksen mukaan kolmeksi vuodeksi, mutta joka vuosi oli kolmas osa erovuorossa. Eli vaalit järjestettiin joka vuosi. Tarvittaessa pidettiin myös täytevaalit. Äänestys tapahtui enemmistöperiaatteella. Eri ryhmät saivat laatia ehdokaslistoja, joista äänioikeutettu sai äänestää haluamiaan ehdokkaita äänimääränsä mukaisesti. Näissä enemmistövaaleissa voivat joltakin listalta tulla valituiksi kaikki ehdokkaat. Valtuutettujen piti olla vähintään 25-vuotiaita.

¹⁴¹ Hautala 1976, 331-332.

¹⁴² Nikula 1981, 211-212.

¹⁴³ As.kok. 40/8.12.1873; Hautala 1976, 595; Kuusanmäki 1983, 52-60; Nummela 1989, 247-249; Rasila 1984, 432; Rasilainen 2004, 73-74; Westerlund 1975, 13-15; Pulma 2009, 238-239.

¹⁴⁴ Kuusanmäki 1983, 61-70; Mylly 2006, 45-46; Nummela 1989, 247-251; Rasila 1984, 430-432; Rasilainen 2004, 73-78; Westerlund 1975, 13-15.

Itseen ja omaisuuttaan hallitsevat naiset saivat äänioikeuden. Veroäyriin peruste vaihteli paljon eri kaupungeissa ennen vuotta 1883, jolloin kunnallisasetus määräsi alimmaksi veroäyriin perusteeksi 200 markkaa ja ylimmäksi 400 markkaa. Kahdesta äyristä sai yhden äänen, kolmesta kaksi ääntä, neljästä alkaen ääni- ja äyrimäärät olivat samat aina 25 ääneen saakka, mikä oli maksimi äänimäärä yhdellä henkilöllä. Jos äyriä oli vain yksi, ei ollut veroja, mutta ei myöskään äänioikeutta. Kaupungit saivat raastuvankokouksissa itsenäisesti päättää verotettavan tulon rajan. Veroäyri oli kunnallisen äänioikeuden perusta ja 25 äänen maksimiraja pysyi muuttumattomana autonomian ajan loppuun saakka.¹⁴⁵

Oulussa veroäyriin uudeksi perustaksi syksyllä 1874 vahvistettiin 500 markan vuositulot. Kaupungin veroäyriin luku oli 5200, josta suurin yksityisen henkilön äyriin luku oli 280. Tällöin tulot olivat 140 000 markkaa. Yli 12 500 markan tuloilla sai 25 ääntä. Tähän ylsi ainoastaan noin 20 henkilöä. Oulun ensimmäisissä kunnallisvaaleissa yhdellä äänellä äänestäneitä oli 764 eli noin puolet äänioikeutetuista. Heidän äänimääränsä oli 17,7 % kaikista annetuista äänistä. Henkilöt, joilla oli 25 ääntä, saivat yhteensä 775 ääntä, vaikka heitä lukumääräisesti oli vain 31 eli 2,1 prosenttia. Veroäyriin perusteet aiheuttivat jatkuvaa kiistaa suomenmielisten ja ruotsinmielisten kesken. Korkea tulomäärä veroäyriin perustana takasi Oulussa varakkaiden ruotsinmielisten johtoaseman kunnallispolitiikassa.¹⁴⁶

Oulussa uuden kunnallisasetuksen mukaan valitun ensimmäisen valtuuston kutsui koolle kunnallispormestari Hasselblatt 4.1.1875. Asukasluvun perusteella valtuustossa oli 24 jäsentä, mikä oli enemmän kuin Tampereella ja Kuopiossa. Eniten ääniä vaaleissa saanut valtuutettu oli tehtailija K.R. Åström (1047 ääntä 92 äänestäjältä). Valtuutettujen joukossa olivat valtiopäivämiehet kauppias A.O. Snellman (914 ääntä 78 äänestäjältä) ja konsuli Leonard Candelin (863 ääntä 66 äänestäjältä). A.O. Snellman oli valtuustossa 1875–1894 ja L. Candelin 1875–1881. Vanhat suvut pysyivät kaupunginvaltuustossa johtoasemissa ensimmäisinä valtuuston vuosina. Vaalit aiheuttivat jälkipuheita Oulun Wiikko-Sanomissa ja vaaleista tehtiin valitus lääninhallitukselle. Valituksen aiheena oli mm. äänioikeuden käyttö ilman valtuuskirjaa. Valtuustossa asiat käsiteltiin ja pöytäkirjat kirjoitettiin ruotsin kielellä.¹⁴⁷

Aikaisemmassa Oulun vanhintenneuvostossa oli ollut myös 24 jäsentä, joista yleensä puolet oli kauppiaita ja puolet käsityöläismestareita. Ensimmäisessä kaupunginvaltuustossa enemmistönä

¹⁴⁵ Jutikkala 1962, 73; Hautala 1976, 353; Westerlund 1975, 14–15.

¹⁴⁶ Oulun maistraatin ptk 1.12.1878; Hautala 1976, 333–334, 353–356. Hautalan kirjan sivulla 355 olevassa taulukossa äänimäärä 755 on virheellinen. Sen pitäisi olla 775.

¹⁴⁷ Oulun Wiikko-Sanomien 2.1.1875 no 1–2; 9.1.1875 no 2, 2; 16.1.1875 no 3, 2; Hautala 1976, 332–334; Westerlund 1975, 24–31, 33.

olivat kauppiaat (9 kpl) ja virkamiehet (8 kpl). Käsityöläisiä oli enää 3, työväestöllä ja talonomistajilla oli 2 paikkaa. Seuraavina vuosina jälkimmäisten edustus väheni, ja valtuusto koostui kauppiaista, liikemiehistä ja virkamiehistä. Jorma Westerlundin mukaan äänestys tapahtui henkilökohtaisuuden pohjalta.¹⁴⁸

Tampereella autonomian ajan alussa toiminut järjestäytyneisyys muuttui vuonna 1830 muiden kaupunkien tapaan maistraatiksi. Kunnallishallinnon uudistukseen asti Tampereella oli kaupunginvanhimpain instituutio, jonka jäseniä olivat mm. kaupungin arvostetuimpiin porvareihin kuulunut L.J. Hammarén ja värjäri H. Liljeroos. Tarvittaessa kutsuttiin koolle yleinen raastuvankokous, jonka päätökset velvoittivat maistraattia toimimaan.¹⁴⁹

Uuden asetuksen astuttua voimaan 1.1.1875 Tampereelle valittiin 21 valtuusmiestä. Tulevista valtiopäivämiehistä kauppias L.J. Hammarén sai kuudenneksi suurimman äänimäärän 976 ääntä 60 äänestäjältä. Neljänneksi suurimmalla äänimäärällä valitun kauppias G.O. Sumeliuksen pojasta Göstasta tuli Tampereen edustaja porvarissäätyyn 1904 valtiopäiville. Äänioikeutettuja Tampereella ensimmäisissä valtuustovaaleissa oli 884 henkilöä, joiden yhteinen äänimäärä oli 3634. Maksimi 25 ääntä oli 45 kaupunkilaisella, joiden yhteenlaskettu äänimäärä oli 1125. Tampereelta ei ole säilynyt tietoja, ketkä äänestivät ja minkä suuruiset äänimäärät kullakin oli. Viljo Rasila on päätellyt, että aktiivisimmin osallistuivat korkeimpien veroäyrien mukaan äänioikeuden saaneet. Kaikkiaan äänestysaktiivisuus oli vähäistä, vain 7,6 prosenttia äänioikeutetuista. Yli puolet tamperelaisista jäi äänioikeuden ulkopuolelle, sillä tehdastyöläiset olivat verovelvollisia, mutta isäntävallan alaisina vailla äänioikeutta.¹⁵⁰

Kuopion paikallishallinto autonomian ajan alussa oli verrattavissa Tampereeseen. Uuteen vuoden 1875 valtuustoon väkiluku edellytti valittavaksi vähintään 21 valtuutettua. Lähes puolet valituista oli kauppiaita tai käsityöläisiä. Uusia ryhmiä aikaisempaan verrattuna edustivat yläluokkaisemmat virkamiehet ja opettajat, jotka veivät valtaa perinteisiltä porvarisoikeuden omanneilta.¹⁵¹ Kuopion ensimmäiseen valtuustoon ei valittu ketään tutkimuksessani mukana olevista valtiopäivämiehistä.

Kaupunkien kunnallishallinnon uudistaminen ei vielä merkinnyt hallinnon demokratisoitumista. Se oli kuitenkin merkittävä askel kansanvaltaisuuden suuntaan. Äänioikeutettujen määrä laajeni merkittävästi ja äänimäärän ylärajan leikkaaminen vähensi varakkaan eliitin valtaa. Uudistus lisäsi po-

¹⁴⁸ Westerlund 1975, 15–16, 32.

¹⁴⁹ Rasila 1984, 422–429.

¹⁵⁰ Rasila 1984, 431–435.

¹⁵¹ Nummela 1989, 260–263; Valtuutettujen määrä oli 30 vasta 1900–1917.

liittista keskustelua ja muuta kansalaisyhteiskunnan aktiivisuutta, kun kaupunkilaiset kokivat voitavansa vaikuttaa kaupunkinsa asioihin.

3.3 Elinkeinovapauden laajentuminen

3.3.1 Talouselämä uudistuu

Aleksanteri II:n tulo valtaan vuonna 1855 merkitsi Suomen talouselämässä uudistumiskautta. 1860-luku oli Suomen teollistumisen varsinainen alkuvuosikymmen. Haapala käyttää jaksosta 1840–1870 nimitystä ”kapitalismin pehmeä lasku sääty-yhteiskuntaan”. Vapautuminen merkantilistisen talouspolitiikan rajoituksista näkyi monella alalla. Vuonna 1859 vapautettiin maakauppa. Samaan aikaan kaupunkilaiset saivat vapauden ”harjoittaa porvarillisia elinkeinoja ilman ammattikuntien lupaa ja valvontaa”. Oma markka otettiin käyttöön seuraavana vuonna ja leijonavaakunalla varustetut postimerkit vuonna 1865. Tullilaitosta uudistettiin ja kehitettiin yhä enemmän autonomian suuntaan. Vuoden 1868 kauppaja elinkeinolakia täydennettiin vuonna 1873. Nämä lait lopettivat kaupunkiporvarien merenkulkuun liittyvät privilegiot. Kuka tahansa voi harjoittaa merenkulkua. Täydellinen elinkeinovapaus tuli 31.3.1879 julkaistun lain myötä. Ammattikunnat lopetettiin. Elinkeinoharjoittajan ei tarvinnut enää hakea lupaa, vaan riitti elinkeinoilmoitus maistraattiin.¹⁵²

Vaikka ammattikunnat lakkautettiin, vuoden 1868 elinkeinoasetuksen mukaan kaupunkien teollisuuden, käsityön ja kaupan harjoittajien piti muodostaa omia yhdistyksiä valvomaan elinkeinonsa. Sama määräys oli myös vuoden 1879 elinkeinoasetuksessa. Suurin osa maalta kaupunkeihin muuttaneista jäi järjestäytymisen ulkopuolelle. Palkkatyöläiset jäivät vaille tukea ja turvaa. Tämä näkyi erityisesti Tampereella, mm. lapsityövoiman käytössä.¹⁵³

Elinkeinovapauden säätäminen merkitsi myös liikkumisrajoitusten purkamista 1879–1880. Samaan aikaan tuli työsopimusvapaus ja irtolaisasetus. Nämä avasivat uusia mahdollisuuksia. Työntekijöiden oli mahdollista järjestäytyä ja valvoa omia etujaan.¹⁵⁴

Rautateiden rakentaminen vilkastutti elinkeinoelämää kaikissa kolmessa kaupungissa. Sekä ihmisten että tavaroiden liikkuvuus ja tiedonkulun paraneminen lisäsivät uusien vaikutteiden leviämistä. Muuttoliike vilkastui. Tampereelle tärkeitä ratoja valmistui 1800-luvun jälkipuoliskolla useita: Hämeenlinnaan ja Turkuun 1876, Vaasaan 1883 ja Poriin 1895. Oulua hyödyttivät sekä etelään että pohjoiseen parantuneet yhteydet: Seinäjoki-Oulu 1886 ja Oulu-Tornio 1903. Ensimmäinen Savon

¹⁵² Alanen 1957, 212, 361–362; Haapala 1986, 99; Jussila 2004, 404–405, 408; Klinge 1997, 201; Ojala 1999, 260–261.

¹⁵³ Rasila 1984, 576; Waris 1952, 189, 191–192.

¹⁵⁴ Haapala 2004, 201–202, 208.

rata Kouvolasta Kuopioon valmistui 1889. Rata jatkui Kajaaniin vuonna 1904. Kuopiolle erityisen tärkeää oli Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856.¹⁵⁵

Ensimmäisen liikepankin, Suomen Yhdyspankin, perustaminen vuonna 1862 alkoi ”kansanliikkeenä”. Koko maasta kerättiin osakemerkintöinä kolme miljoonaa hopeamarkkaa. Osakkeita merkitsivät kauppahuoneiden omistajat ja virkamiehet. Pankin toiminta oli alusta asti vilkasta mm. Tampereella. Kilpaileva fennomaaninen pankki Kansallis-Osake-Pankki perustettiin vasta 1889.¹⁵⁶ Kaikissa tutkimuksessani mukana olevissa kaupungeissa valtiopäivämiehistä lähinnä liikealalla toimivat olivat pankkien luottamustehtävissä sekä ennen valtiopäiville valintaansa että sen jälkeen. Eniten pankkialan tehtäviä oli tamperelaisella Gösta Sumeliuksella. Hän oli Yhdyspankin, Suomen Pankin ja Tampereen säästöpankin asioista päättämässä.¹⁵⁷

Kauppahuoneet sijoittivat purjemerenkulun sijaan varojaan teollisuuteen. Vuoden 1864 osakeyhtiölaki vähensi kauppahuoneiden lukumäärää, koska laki mahdollisti yrityksen ja perheen pitämisen erillään toisistaan. Tervakauppa yhdisti kauppahuoneita ja maakauppiaita, jotka saivat kaupunkien kauppaporvareilta suuria luottoja. Oulun läänissä, joka oli harvaan asuttua, maakauppiaiden lukumäärä oli pieni. Siellä ei syntynyt juurikaan kilpailua maa- ja kaupunkikauppiaiden kesken.¹⁵⁸

Kauppa- ja käsityöammatit olivat yleisiä Kuopiossa, missä 1800-luvun lopulle asti väestön sosiaalinen rakenne pysyi melko staattisena. Vuonna 1880 kaupunkilaisista oli käsityöläisiä ja rakennusalalla työskenteleviä 39 prosenttia, viran- ja toimenhaltijoita 19 prosenttia, kaupan ja liikenteen palveluksessa 17 prosenttia, sekatyötä tekeviä ja palveluammateissa 11 prosenttia, teollisuuden parissa työskenteleviä vain 0,6 prosenttia. Muihin ammatteihin jäi 862 henkilöä eli 13 prosenttia.¹⁵⁹

Vuonna 1860 Tampereen asukkaista Väinö Voionmaan mukaan noin 89 prosenttia kuului työväestöön. Heistä suunnilleen puolet oli tehtaan työntekijöitä, neljäs osa käsityöläisiä ja loput muuta työväkeä. Työväestön suhteellinen osuus kasvoi vielä tästä, mutta käsityöläisten osuus laski.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Alanen 1957, 369; Elomaa 1996, 18–19.

¹⁵⁶ Klinge 1997, 230, 247.

¹⁵⁷ liite 3; Tamperelainen kauppias Hammarén oli säästöpankin johtokunnan puheenjohtaja. Kuopiossa kauppias Rurik Kellgren oli Yhdyspankin Kuopion toimiston ensimmäinen johtaja 1862–69 eli samaan aikaan, kun hän oli valtiopäiväedustaja. Kauppias Isak Löfillä, isännöitsijä Brofeldtillä ja pormestari Möllerillä, pormestari Castrénilla ja koulunjohtaja Killisellä oli Kuopiossa pankkialan luottamustehtäviä. Oulussa K.A. Snellman oli säästöpankin pitkäaikainen (1890–1920) luottamushenkilö ja pormestari Castrén vaikutti Suomen Pankin Oulun haarakonttorin diskonttokomiteassa. Kauppalehti 25.5.1910 no 21, 26.

¹⁵⁸ Alanen 1957, 212, 246–247, 284–85; Häggman 1994, 218–219; Kallioinen 2004, 13-15; Ojala 1999, 268-269; Tiitinen 2009, 128.

¹⁵⁹ Granit-Ilmoniemi 1882, 112-113; Sulkunen 1988, 137-138.

¹⁶⁰ Voionmaa 1932, 667.

Taulukossa 3 on kauppiaiden lukumäärä, joka kasvoi Tampereella 1890-luvulla suhteellisesti nopeammin kuin kaupungin asukasluku ja kauppiaiden määrä Oulussa ja Kuopiossa. Luvut ovat virallisissa tilastoissakin vain suuntaa antavia, sillä elinkeinovapauslain jälkeen niiden pohjana ovat elinkeinoilmoitukset maistraatille.¹⁶¹

Taulukko 3. Kauppiaiden lukumäärä Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa 1860–1905

Vuosi	Tampere ¹⁶²	Oulu ¹⁶³	Kuopio
1860	58	87	
1880	100	100	yli 80
1900	502	146	noin 100
1905	622	216	alle 150

Lähteet: Rasila 1984, 333-334; Hautala 1976, 78; Nummela 1989, 91-92.

Vuoden 1879 jälkeen porvariston jakautuminen eri kerroksiin ei ollut enää selväpiirteistä. Porvariston korkeimman luokan olivat muodostaneet ulkomaankauppiat, joilla oli oikeus lähettää laivansa Itämeren edemmäs. Seuraava luokka oli puutavaran ja ruokatavaran vientiä ja tuontitavaroiden myyntiä makasiineistaan harjoittavat kaupparivarit. Vanha porvaristo menetti taloudelliset erioikeutensa.¹⁶⁴

Vuoden 1879 elinkeinolaissa ei mainittu isäntävallan alaisuutta, mutta työntekijän piti edelleen osoittaa kunnioitusta, uskollisuutta ja kuuliaisuutta työnantajaansa kohtaan. Vuoteen 1880 asti kirkonkirjoissa ja henkikirjoissa tehtaiden työväki merkittiin palkollisten tapaan työntäjän yhteyteen riippumatta siitä, missä työntekijä asui. Vuoden 1880 jälkeen työväestö merkittiin oman asuinpaikkansa mukaan. Palkollisten ja tehtaiden työväestön ero selveni. Vuoden 1883 palkollissäännön mukaan palkollinen oli isäntänsä vallan alainen ja isäntä vastuussa palkollisestaan.¹⁶⁵

Kun Suomen asema taloudellisesti omana kauppa- ja tulliyksikkönä vahvistui. Suomen oli mahdollista nimittää kauppaa käytäviin ulkomaihin omia kaupallisia konsuleita. Samoin Suomella oli maailmannäyttelyissä omia paviljonkeja, ensimmäisen kerran Pariisissa 1889 ja myös 1900.¹⁶⁶ Ennen

¹⁶¹ Tiedot vaihtelevat eri lähteissä. Haapala 1986, liitetaulukko 7; Kaupunkihistoria ja sen tutkimus 1972, liite 6, 170-171; Rasila 1984, 333-334; Viitanen 1972, 16; Voionmaa 1932, 199; Suomenmaan virallinen tilasto.VI. Väkiluvun tilastoa. 41. Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vuosilta 1750-1890.III. esitys. 1909 Helsinki; Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Väestön elinkeino Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880-1975. Tilastokeskus. 1979. Helsinki; Väestö. Tilastokeskus. <http://www.doria.fi/handle/10024/67157>. Luettu 6.8.2017; Nummela 1989, 91-92; Rasila 1984, 333-334; Hautala 1976, 78.

¹⁶² Tampereen luvut eivät ole täsmällisiä. Ne antavat kuitenkin suuntaviivan.

¹⁶³ Vaikka Oulun luvut ovat keskimääräisiä lukuja kolmen vuoden jaksoilta, ne ovat vertailukelpoisia.

¹⁶⁴ Rasila 1984, 559; Waris 1951, 49; Westerlund 1975, 11.

¹⁶⁵ Rasila 1984, 583.

¹⁶⁶ Jussila 2004, 440.

kuin näin pitkälle päästiin, Suomi osallistui Tukholman pohjoismaiseen teollisuusnäyttelyyn vuonna 1866. Näyttelyn komissaari oli kauppaneuvos Frans Wilhelm Frenckell, joka jo 1840-luvulla teki opintomatkoja mm. Ranskaan ja Belgiaan. Leonard Candelin oli 1858-83 Norjan ja Ruotsin varakonsuli. Gösta Sumeliuksesta tuli vasta valtiopäiväkautensa jälkeen Ruotsin varakonsuli (1908–1921). Porvarissäädyn liikemiehet olivat tälläkin tavalla vaikuttamassa kansalaisyhteiskunnassa omalla vapaaehtoisella, tosin ammattiaan hyödyttävällä toiminnallaan.

3.3.2 Elinkeinoelämän yhdistyksiä

Vuoden 1868 elinkeinoasetus määräsi kaupunkeihin perustettavaksi yhdistyksiä valvomaan teollisuuden, kaupan ja käsityön harjoittajien elinkeinoja. Yhdistysten jäsenet esittivät myös poliittisia kannanottoja talouselämän asioista. Kauppaa ja teollisuutta harjoittavan porvariston omia etuja ajavia vapaaehtoisesti perustettuja ryhmiä syntyi vuoden 1879 elinkeinovapauslain seurauksena.¹⁶⁷

Tampereella kokoontui vuonna 1871 elinkeinoasetuksen määräyksen mukaan perustettu Tampereen Kauppiasyhdistys eli kauppayhtiö. Se jatkoi jo vuonna 1844 perustetun kauppiaiden apurahaston toimintaa. Maaliskuussa 1880 yhdistys pohti järjestäytymistä uudelta pohjalta. Uusi yhdistys Tampereen Kauppaseura perustettiin 8.4.1880, mutta viimeinen kokous pidettiin jo 9.9.1882. Kauppiat olivat edelleen jäseninä Kauppiasyhdistyksessä ja käsityön ja teollisuuden harjoittajat Käsityö- ja Tehdasyhdistyksessä. Näiden yhdistysten jäsenet halusivat toimia yhdessä. Tämä johti helmikuussa 1886 uuden ”yksityisyrittäjien yhteiselimen” *Tampereen Kauppaseuran - Handelsgillet i Tammerfors* perustamiseen. Sen jäseniksi kutsuttiin hyvämaineiset ”kauppaan tai teollisuusammattiin kuuluvat henkilöt”. Mukaan pääsivät kaikki, jotka harrastivat seuran toimintaa. Pykälää tulkittiin melko ahtaasti, mm. osuuskauppiamiehiä eikä sanomalehtimiehiä otettu jäseniksi. Enemmistönä seurassa olivat kauppiat ja kaupan palveluksessa olevat henkilöt. Rikkaimmilla, lähinnä ruotsinkielisillä ja -mielisillä oli eniten vaikutusvaltaa. Monet heistä harjoittivat väkijuomien kauppaa, josta uuden lain mukaan tuli aikaisempaa enemmän kunnallisesti päätettävä asia. Tästä syystä alkoholikysymyksellä oli vaikutusta seuran perustamiseen. Seura tarjosi tilaisuuden keskustella kauppaa ja teollisuutta koskevista asioista. Tarkoitus oli myös ”virittää seurallista kanssakäymistä miesten kesken yksimielisessä hengessä.” Yhdistys ei ollut poliittinen ja tarkoitus oli pysytellä kieliriitojen ulkopuolella, mutta yksityiset jäsenet voivat ilmaista omat kantansa. Kauppaseuran jäsenistä käytettiin lehdistössä vaalien edellä nimitystä liikemies- tai kauppiaspuolue. Seuran vaikutusvaltaa kuvaa se, että lehdistössä ennen kunnallisvaaleja esiintyi liikemies- ja kauppiaspuolue epävirallisine omine

¹⁶⁷ Rasila 1984, 576; Raevuori 1946, 9; HUUHTANEN 1966, 52.

talouselämän ehdokkaineen.¹⁶⁸ Porvarissäädyn tamperelaisista valtiopäivämiehistä Gösta Sumelius toimi aktiivisimmin Kauppaseurassa, missä hänen isänsä ja setänsä olivat myös olleet jäseninä. Toiminnassa olivat mukana myös valtiopäivämiehet Reijonen, Lavonius, Elving, Liljeroos, Idman, Hammar ja Durchman.¹⁶⁹

Vuodesta 1891 Kauppaseuralla oli oma äänenkannattaja Tampereen Uutiset. Lehden ensimmäisessä numerossa vakuutettiin lehden suomalaisuutta ja ”työväen ja yleensä köyhemmän kansan saattamista sivistyksen ja runsaamman elämän ilon nauttimiseen”. Kauppaseuran nimeämät kunnallisvaaliehdokkaat olivat talouselämän ehdokkaita, eivät kielipuolueiden ehdokkaita. Jäsenistön enemmistö oli suomenkielistä, mutta Kauppaseura oli lähempänä ruotsinmielisiä. Kokouskutsut julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi. 1890-luvulla puolueettomuus oli muodollista, Kauppaseura suomalaistui, kun vanha ruotsinkielinen sukupolvi jäi pois liike-elämästä. Kauppiat pitivät yhteyttä muiden kaupunkien kauppiasyhdistyksiin, mm. ennen valtiopäiviä oli keskusteluja valtiopäiväasioista. Kauppaseura lähetti 1890-luvulla edustajia mm. yleisvaltakunnallisiin kauppiaskokouksiin, joissa tavattiin muiden kaupunkien liike-elämän edustajia ja käsiteltiin yhteisiä parannusta vaativia asioita.¹⁷⁰

Ouluun oli perustettu jo 1700-luvun lopulla vapaaehtoinen kauppaseura, jonka tarkoitus oli ajaa kauppiaiden etuja ja antaa heille avustuksia. Ulkomaan kauppaa harjoittavien kauppiaiden oli aika hankala toimia, elleivät he kuuluneet kauppaseuraan. Vuonna 1857 kauppaseura perusti eläkekas-
san, jolle luovutettiin kauppaseuran varat, kun kauppaseuran toiminta virallisena laitoksena loppui elinkeinovapauden tultua 1868 ja 1879. Kauppaseura jatkoi yksityisten kauppiaiden vapaaehtoisena yhdistyksenä. Seuran puheenjohtajina olivat valtiopäivämiehistä 1873–78 Leonard Candelin, 1878–94 A.O. Snellman ja 1894–1915 K.A. Snellman. Toiminta päättyi 26.2.1915. A.O. Snellman oli kuten isänsä J.W. Snellman G:sonkin kauppaseuran aktiivisimpia jäseniä. Kauppaseura asetti heitä monien komiteoiden jäseniksi. Eläkelaitoksen johtokunnan puheenjohtajina olivat L. Candelin ja K.A. Snellman. Kauppaseuran toimintaa jatkoi vuonna 1918 Oulun kauppakamari.¹⁷¹

Oulun Kauppaseura ajoi porvariston etuja. Yhteydet ulkomaille vaikuttivat siihen, että seuran jäseniä valittiin niiden maiden konsuleiksi, joiden kanssa käytiin vilkkainta kauppaa. Konsulit valvoivat Oulussa kauppakumppaneiden, merimiesten ja muiden kaupankäyntiin liittyvien henkilöiden etuja.

¹⁶⁸ Alkuun nimi kirjoitettiin Kauppiasseura. Rasila 1984, 572, 576; Aamulehti 14.3.1936; Raevuori 1986, 9–10; Seppälä 1986, 7,11–13.

¹⁶⁹ Raevuori 1986, passim.; ks. liite 3.

¹⁷⁰ Rasila 1984, 576, 579; Raevuori 1946, 10–11, 13–17; Seppälä 1986, 13–14; Huuhtanen 1966, 59, 67; Tampereen Uutiset 4.12.1890 n:o 1, 1–2.

¹⁷¹ Hautala 1976, 80–83; Satokangas 1987, 113.

Konsuleiksi nimetyt olivat arvossa pidettyjä ja sen verran hyvin toimeentulevia, että heillä oli mahdollisuus käyttää tehtävän hoitamiseen myös omia varojaan.¹⁷²

Kuopiossa oli noin kaksikymmentä vuotta toiminut Kauppaseura ennen kuin sinne perustettiin vuoden 1879 elinkeinoasetuksen määräämä Kauppayhdistys. Yhdistyksen toiminnasta huolehtivat pääasiassa valtuutetut, joiden joukkoon kuului Isak Löf.¹⁷³

Vuonna 1868 perustetun Kuopion Käsityö- ja Tehdasseuruuden tärkein tehtävä oli antaa ns. kisällikirjoja. Seuruus myönsi myös matkarahoja koti- ja ulkomaalaisiin teollisuusnäyttelyihin.¹⁷⁴

Kuopiossa melkein kaikki säätyläiset olivat keskenään tuttuja. Kauppa- ja käsityöporvaristo koontui kerran viikossa yhteiseen iltaseuraan, ”vastaanottopäivään”. Jo 1860-luvulla kuvernööri oli kannustamassa seuran toimintaa, jotta säätyrajoja madallettaisiin. Seurassa porvarit ja virkamiehet keskustelivat yhteisistä kaupungin omista ja kansallisista asioista. Myös valtiopäiväasioista keskusteltiin, mm. vuonna 1871 seura päätti puolustaa maistraatissa valtiopäivämiehille 16 markan päiväpalkkiota. Tällöin seuran esimiehenä oli pormestari Fabritius.¹⁷⁵

3.4 Lehdistö tiedonvälittäjänä, sivistäjänä ja painostustekijänä

Lehdistössä näkyi alusta alkaen jyrkkä jako ruotsinkieliseen ja suomenkieliseen lehdistöön. Ruotsinkieliset lehdet levisivät yhteiskunnan ylimmän sivistyneistön, myös kaupunkien porvariston keskuuteen. Suomenkielisillä lehdillä ei ollut suurta lukijakuntaa ja myös taloudelliset edellytykset lehtien kustantamiseen olivat vähäiset. Kuopiossa oli halua levittää sivistystä myös tavalliselle kansalle. J.V. Snellman alkoi toimittaa ruotsinkielistä Saima-lehteä 1840-luvulla. Lehdessä julkaistiin kannanottoja muutosten tekemiseksi yhteiskunnassa. Tähän aikaan ajoittuu poliittisen lehdistön synty. Lehtien määrä lisääntyi sitä mukaa kun yhteiskuntaan syntyi ryhmiä, jotka halusivat levittää valistusta ja uusia aatteita.¹⁷⁶

Liitteeseen 4 olen koonnut tärkeimmät autonomian ajan lehdet perustamisjärjestyksessä. Liitteessä on Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa julkaistujen lehtien lisäksi ensimmäisiä Helsingissä ilmestyneitä lehtiä, koska niiden levikki ulottui koko maahan ja maaseutulehdet käyttivät pääkaupungin

¹⁷² Hautala 1976, 84-85; Snellman 1939.

¹⁷³ Kauppalehti 25.5.1910 no 21, 26.

¹⁷⁴ Kauppalehti 25.5.1910 no 21, 26.

¹⁷⁵ Kuopion porvariston iltaseura A 1960 kansio 1(1); Tapio 12.11.1864 n:o 46, s. 1; Granit 1886, 31.

¹⁷⁶ Kinnunen 1982, 25-28; Klinge 1997, 132-134; Suomen lehdistön historia 6 1988, 120-127, 326-328.

lehtiä lähteinä ja esikuvina. Lehtien ilmestymisvuosista on lähdeoteoksissa erilaisia tietoja, koska joissakin on ilmestymisvuosiin otettu mukaan myös näytenumerot.¹⁷⁷

Sanomalehdistöllä oli tärkeä merkitys tiedon välittäjänä ja siinä, miten ihmiset saivat äänensä kuuluville. Lehdistön avulla pyrittiin vaikuttamaan mielipiteisiin ja levitettiin propagandaa. Sanomalehdistön osuutta yhteiskunnan demokratisoitumisessa ja yhteiskunnallisten asioiden käsittelemisessä vaikeutti ennakkosensuuri, joka oli voimassa vuodesta 1829 vuoteen 1905. Pieni katkos oli 1865–1867, mutta kun keisari, kenraalikuvernööri eikä ministerivaltiosihteeri tukeneet täyttä painovapautta, palattiin sensuuriin. Kireimmän sensuurin kausi ajoittuu vuosiin 1846–1854, jolloin oli pelko eurooppalaisten vapaamielisten aatteiden leviämisestä Ruotsin kautta Suomeen. Lisäksi vuoden 1850 kieliasetus kielsi julkaisemasta suomen kielellä muuta kuin uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta. Sanomalehtien määrän lisääntyessä valtiollisia ja taloudellisia asioita saatettiin enenevässä määrin kansalaisten tietoon.¹⁷⁸ Erityisesti Helsingin yliopistossa opiskelleet pystyivät tutustumaan sekä ulkomaiseen että kotimaiseen lehdistöön jo 1840-luvulla. Akateeminen lukuyhdistys tilasi lehtiä, joilla oli vaikutusta mielipiteiden muodostukseen.¹⁷⁹

Kansan yleisen mielipiteen julkituominen fennomaanisessa lehdistössä näkyi 1850-luvulta alkaen. Kenraalikuvernööri Berg vaikutti suomen kielen aseman parantamiseen, kun vuodesta 1857 alkoi ilmestyä suomenkielinen virallinen lehti Suomen Julkisia Sanomia.¹⁸⁰ Porvarillisista lehdistä vanhin Suometar ilmestyi Helsingissä vuodesta 1847. Sitä seurasi fennomaanisen liikkeen päälehtenä Uusi Suometar vuonna 1869. Suomenmielisten lehti oli myös Helsingin Uutiset. Sen lakkauttaminen liittyi jungfennomaanien heikkoon menestykseen. Ruotsinkielinen kilpakumppani Helsingfors Dagblad oli ensimmäinen nykyaikainen sanomalehti. Sen edustama puoluepoliittinen kannattajajoukko löytyi liberaalien joukosta. Lehti antoi nimen yksilökeskeistä yhteiskuntaa edustavalle dagbladilaisuudelle. Valtiopäivä uutiset olivat keskeisellä sijalla, mutta ne eivät myötäilleet senaatin kantaa. Sanomalehtien määrä kasvoi voimakkaasti 1870-luvulta alkaen. Helsingfors Dagblad oli tuolloin lähes 3000 kappaleen painoksella Suomen suurin sanomalehti.¹⁸¹

1880-luvulla Uusi Suometar jäi vanhasuomalaisten lehdeksi. Nuorsuomalaiset perustivat vuonna 1889 omaksi äänenkannattajakseen Päivälehdessä, jonka lakkauttamisen jälkeen 1904 nuorsuomalaisten lehti oli Helsingin Sanomat. Ruotsinmielisten puolueen alkuna pidetään Axel Lillen kustantaman Vikingen-lehden ilmestymistä 1870–1874. Lehden levikki jäi vähäiseksi. Vuonna 1882 puolu-

¹⁷⁷ Liitteen 4 lähteet on merkitty liitetiedostoon.

¹⁷⁸ Heikkinen & Tiihonen 2009, 355-356; Nieminen 2006, 108; Numminen 1965, 106-108; Tommila & Salokangas 1998, 42.

¹⁷⁹ Aarnio 2003, 421; Rehumäki 2008, 24, 37-38.

¹⁸⁰ Heikkinen & Tiihonen 2009, 351; Tommila & Salokangas 1998, 41-46.

¹⁸¹ Klinge 1997, 209, 228-230; Liikanen 1995, 113-114, 146; Numminen 1965, 108-109; Rehumäki 2008, 28.

eelle perustetussa uudessa oikeistoradikaalisessa ja perustuslaillisessa pää-äänenkannattajassa Nya Pressenissä oli fennomaanivastaisia kirjoituksia erityisesti koulu- ja kieliasioissa sekä porvarissäädyn äänioikeuskysymyksessä. Hufvudstadsbladet oli ruotsinkielisten toinen merkittävä lehti.¹⁸²

Nuorfennomaanit perustivat äänenkannattajakseen Helsingissä 1872–1884 ilmestyneen Suomen ensimmäisen ruotsinkielisen fennomaanilehden Morgonbladetin. Sen menestys ei ollut kovin suuri, sillä ruotsinkielinen suomenmielinen lehti ei saanut ilmoituksia ruotsinkielisiltä liikemiehiltä. Morgonbladetin jatkaja oli suomenmielisten perustama Finland-lehti.¹⁸³

Kuopiossa ilmestyi samaan aikaan Saima-lehden kanssa suomenkielinen, konservatiivinen kansanvalistustason ja sivistyksen nostamiseen pyrkivä Maamiehen Ystävä. Lehdessä korostui, että yhteiskunnallisen kansalaistoiminnan edellytyksenä pitäisi olla suomen kieli. Myöhemmin Snellman toi uusia aatteitaan esille aikakauslehdessä Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning.¹⁸⁴ 1850-luvulla lyhyen aikaa ilmestynyt Kuopio Tidning välitti hiippakunnan ja paikallisia uutisia lähinnä fennomaaniselta kannalta.¹⁸⁵

Vuodesta 1861 Kuopiossa ilmestynyt suomenmielinen Tapio, ”Sanomia Savosta ja Karjalasta” julkaisi myös ruotsinkielisiä ilmoituksia, joita paheksuttiin. Kustaa Killinen oli lehden toimittajana 1881–1883. Tapion kanssa kilpaili vuonna 1878 suomenmielisten liikemiesten ja opettajien perustama Savo, joka oli jyrkempi suomenmielisyydessä. Suomenmielisen liikkeen voimistuminen vaikutti siihen, että Savo ja Tapio olivat Kuopiossa suosittummat lehdet. Savo-lehdestä tuli radikaali, kun veljekset Juhani ja Pekka Brofeldt, myöhemmin Aho, tulivat lehden toimittajiksi vuonna 1887. Aatteellisesti Savo oli koko Suomessa johtava suomenmielinen lehti ennen kuin se lakkautettiin sensuuritoimenpiteillä vuonna 1891. Sitä ennen Tapio oli liitetty Savoan, jonka seuraajia olivat Savotar, Uusi Savo ja Otava. Pekka Brofeldt oli 1893–1903 Uuden Savon päätoimittaja. Lehden ilmestyminen päättyi kun veljekset Kaarlo ja Pekka Brofeldt karkotettiin Suomesta. Liberaalia kantaa edusti Kuopion Sanomat.¹⁸⁶

Vanhasuomalaisuuden ja kansanvalistuksen hengessä asioita esille ottaneen Savo-Karjalan (1889–1901) lakkauttaminen syyskuussa 1901 vaikutti siihen, että vanhasuomalaiset perustivat Kuopion Uutiset. Nuorsuomalaiset liikemiehet boikotoivat lehteä ja vaikuttivat siihen, että lehteä alettiin suunnata nuorsuomalaisten ajatusten kannalle. Lehti ilmestyi vain 10 kuukautta vuonna

¹⁸² <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-2503/data>; Suomen lehdistön historia 6 1988, 168-171, 285-286; Suomen lehdistön historia 7 1988, 281; Klinge 1997, 300; Numminen 1965, 109.

¹⁸³ Suomen lehdistön historia 6 1988, 146-147.

¹⁸⁴ Klinge 1997, 132-134; Suomen lehdistön historia 6 1988, 126-127, 326-328.

¹⁸⁵ Suomen lehdistön historia 6 1988, 30-31.

¹⁸⁶ Nummela 1989, 440-447; Suomen lehdistön historia 6 1988, 28, 359-361; Suomen lehdistön historia 7 1988, 111-113.

1903. Sen seuraajaksi kirjapainonomistaja K.F. Malmström perusti aluksi puolueettomana pysyneen Pohjois-Savon (1904–1907). Lehden tukijoina oli nuorsuomalaisia ja perustuslaillisia liikemiehiä.¹⁸⁷

1860-luvulta lähtien puolueyhmittymien synnyttyä alkoi myös Tampereella ja Oulussa ilmestyä lisää sanomalehtiä. *Tampereen* kaupungin virallisia ilmoituksia julkaisi vuonna 1866 perustettu konservatiivinen ja alkuun kieliyasiassa varovainen Tampereen Sanomat¹⁸⁸ Lehdessä ei esiintynyt juuri lainkaan poliittisia kommentteja. Kielipoliittiset ryhmittymät saivat omat lehtensä, kun Aamulehti perustettiin suomenkielisille vuonna 1881 ja Tammerfors Aftonbladet ruotsinkielisille vuonna 1882. Aamulehti tuki liberaalis-fennomanistista suuntaa ja oli vastakkain Uuden Suomettaren kanssa. Ensimmäisellä sortokaudella Viljakaisen ollessa päätoimittajana (1884–1905) Aamulehti siirtyi perustuslaillisten kannalle, mikä näkyi lehdessä 1904–1905 asti. Erimielisyydet vanha- ja nuorsuomalaisten kesken johtivat Viljakaisen eroon ja vanhasuomalaisten johtoasemaan lehdessä. Aamulehti säilyi Tampereen alueen päälehtenä.¹⁸⁹

Tampereen Kauppaseuralla oli tavallaan epävirallinen oma äänenkannattaja ruotsinmielisten vuonna 1890 perustama Tampereen Uutiset. Perustamiseen vaikutti alkoholipolitiikka, koska haluttiin vastapainoksi Aamulehden raittiuspolitiikalle oma lehti. Tampereen Uutiset oli vuosisadan vaihteessa Tampereen toiseksi suurin lehti. Lehdessä kirjoitettiin mm. talouselämän epäkohdista, joita yritettiin pitää erillään puoluepolitiikasta. Tämän suomen kielellä ilmestyneen perustuslaillisen lehden viimeinen numero ilmestyi joulukuussa 1905 kustantajan mentyä konkurssiin. Tilajat saivat loppuvuodeksi nuorsuomalaisia kannattavan Tampereen Sanomat, jonka ympärille ryhmittyneiden ”nuorten” kannatus oli vähentynyt 1890-luvulla, kun työväestö perusti oman puolueen. ”Nuorten” ryhmän toiminta päättyi samoihin aikoihin elokuun lopulla 1900, kun Tampereen Sanomat lakkasi ilmestymästä taloudellisten vaikeuksien vuoksi. Syksyllä 1905 lehti alkoi ilmestyä uudelleen säännöllisesti. Yhtenä lehden toimittajana oli tuolloin K. Viljakainen. Suomalainen Klubi kannatti Aamulehteä, jonka kanssa uusi yhteiskunnallisissa kysymyksissä oikeistolaisempi Tampereen Sanomat ei pystynyt kilpailemaan.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Nummela 1989, 441-442, 444-447; Suomen lehdistön historia 6 1988, 30, 256, 361-362.

¹⁸⁸ 2.1.-25.6.1866 nimenä Sanomia Tampereelta; Rasila 1984, 545; Suomen lehdistön historia 6 1988, 347.

¹⁸⁹ Rasila 1984, 549; Rommi 1972, 3; Suomen lehdistön historia 5 1988, 13.

¹⁹⁰ Aamulehti 1.9.1900 nro 203, s.1; Tampereen Sanomat 31.8.1900 n:o 201, s.1; 22.10.1904 n:o 0, s.1; 1.9.1905 n:o 1; Tampereen Uutiset 4.12.1890 n:o1, s.1; Lahtinen 1972, 178-179, 183; Leino 1972, 133, 138; Rommi 1972, 3; Seppälä 1986, 7; Sinisalo 1970, 277-282; Viitanen 1972, 17; Suomen lehdistön historia 7 1988, 104-111.

Ruotsinmieliset perustivat vuonna 1900 Tammerfors Nyheter -lehden. Tamperelaiset sanomalehdet kannattivat 1901–1902 tienoilla passiivista vastarintaa. Yrjö Mäkelin kirjoitti Kansan Lehteen passiivisen vastarinnan sävyttämiä Venäjän-poliittisia kirjoituksia.¹⁹¹

Aamulehden johtokunta oli vuoden 1905 alkupuolella muuttunut vanhasuomalaiseksi eli siirtyi myöntyväisyysuunnan kannattajaksi. Kaikki johtokunnan jäsenet kuuluivat Suomalaisen Klubin johtoon. Aamulehden talous kärsi ilmoitustulojen vähenemisestä, kun Tammerfors Nyheterin ja Tampereen Sanomien kannattajiin kuuluvat perustuslailliset kohdistivat boikotin Aamulehteen joulukuun puolivälissä 1905 kukistaakseen poliittisen vastustajansa lehden. Boikottikeinona oli ilmoittamatta jättäminen Aamulehdessä. Boikottiin osallistuneista suurin osa oli Kauppaseuran jäseniä, mm. L.J. Hammarén ja Anton Elving. Marja-Liisa Lahtinen pitää boikottia Venäjän-poliittisena ja sosiaalisen yläluokan taisteluna Aamulehtea vastaan. Työväestöä boikotti ei liikuttanut. Sitä pidettiin omistavan luokan keskinäisenä taisteluna. Boikotti murtui lopullisesti syksyllä 1907. Tämän jälkeen Aamulehti pysyi johtavana lehtenä, eikä boikotilla ollut pitkäaikaista vaikutusta lehden talouteen.¹⁹²

Oulussa ilmestyi 1829–1879 kaupungin ensimmäinen sanomalehti suomenkielinen Oulun Viikko-Sanomia. Triviaalikoulun opettajina toimineet papit S.V. Appelgren ja Per Ticklén olivat keskeisiä vaikuttajia lehteä perustettaessa ja lehden toimittajina. Tavallisen kansan lisäksi oululainen säätyläisväki ja porvaristo puhuivat suomea, joten lehden avulla oli mahdollista levittää erilaista valistusta suomenkieliselle väestölle. Lehteä tilattiin myös Pohjois-Suomen ulkopuolelle, mm. Turkuun. Sen toiminta ei ollut yhtäjaksoista. Kivekkään erottua lehden päätoimittajan paikalta ja perustettua oman Kaiku-lehden maltillisemmat Kaiun vastustajat toimittivat Oulun Viikko-Sanomia ja sen jatkeeksi perustettua Oulun Lehteä 1880–1887.¹⁹³ Oulun Viikko-Sanomien varjoon jäivät Kivekkään politiikkaan tyytymättömien virka- ja liikemiesten perustamat Pohjan-Tähti (1866–1867) ja Pohjois-Suomi (1876–1882), jonka liitteenä ensimmäisen syksyn ajan ilmestyi ruotsinkielinen ilmoituslehti. Ilmoituslehden tilalle tuli vuonna Uleåborgs Tidning (1877–1891), jonka osakkaina olivat mm. Snellmanit. Uleåborgs Tidning (1882–1891) oli Oulun ensimmäinen ruotsinkielinen sanomalehti, joka lakkasi ilmestymästä ylimysmielisen suunnan päästyä valtaan ruotsinmielisten

¹⁹¹ Suomen lehdistön historia 7 1988, 106; Suomen lehdistön historia 5 1988, 13-16; Huuhtanen 1972, 214-215; Lahtinen 1972, 178-179.

¹⁹² Lahtinen 1972, 183-187, 189, 194-195, 197-198, 200-201; Suomen lehdistön historia 5 1988, 13.

¹⁹³ Hautala 1976, 569, 583, 586; Suomen lehdistön historia 6 1988, 186-190; Tommila 1984a, 10-12, 18-19, 45, 162-165.

keskuudessa. Uleåborgsbladet 1891–1900 tuli Uleåborgs Tidningin tilalle, mutta kenraalikuvernööri lakkautti sen.¹⁹⁴

Vuonna 1880 Oulussa ilmestyi neljä sanomalehteä: Kivekkään Kaiku, fennomaanisen opposition vuonna 1879 perustama Oulun Lehti, Pohjois-Suomi ja Uleåborgs Tidning. Vastuunalaisen toimittajan Kaarlo Kramsun apuna Oulun Lehteä avustamassa oli mm. Mauno Rosendal. Fennomaanisen ohjelman lisäksi lehden tavoitteena oli antaa ”aitoa snellmanilaista sivistystä”.¹⁹⁵

Kaiku oli 1880-luvulla jyrkän nuorsuomalaisuuden äänenkannattaja, mutta muuttui 1890-luvulla vanhasuomalaiseksi, vaikka se oli edelleen ”Kivekkään lehti”. Lehdessä nimimerkki Esko kirjoitti paljon valtiopäiväasioista. Yleisestikin lehdessä oli puoluepolitiikkaa, kouluasioita ja raittiusaatetta, naisasiaa ja työväenliikettä tukevia kirjoituksia. Nuorsuomalaisten lehdeksi tuli päivälehteläistä linjaa edustanut Louhi (1890–1906), joka sortokaudella edusti perustuslaillisuutta, kun Kaiku oli myöntöväisyyslinjalla. 1893–1894 Louhi-lehdessä oli vaatimuksia äänioikeuden laajentamisesta, työväenkysymyksestä ja raittiusasioista. Sen perustamiseen vaikutti myös Oulun Lehden lakkauttaminen. Kaikulaiset ja louhelaiset riitelivät Oulussa ennen vaaleja tehdyistä ehdokaslistoista, puhtaista listoista ja sekalistoista, eli listoista, joissa oli vain suomenmielisiä ja listoista, joissa oli myös maltillisia ruotsinmielisiä. Viimeisten säätyvaltiopäivien edellä Kaiku mainosti, että se on ”Pohjolan ainoa puhtaasti suomenmielinen ja kansanvaltainen lehti”. Vuonna 1899 perustettu Kaleva oli Louhi- ja Kaiku-lehden nuorsuomalainen ja perustuslaillinen kilpailija.¹⁹⁶

Oulun Ilmoituslehti (1887–1905) oli tarkoitettu koko läänin asukkaille. Lehden perustajina olivat ruotsinmieliset, mutta perustuslaillisuudesta huolimatta lehti oli varovainen mielipiteiden ilmaisemisessa. Kaiku, Louhi ja Kaleva olivat menestyneempiä lehtiä ja voittivat kilpailussa Ilmoituslehden.¹⁹⁷

Porvarillisista lehdistä suomenmielisen Oulun Lehden ilmestyminen päättyi kustannussyistä vuonna 1887. Radikaalimpi nuorsuomalainen Kaiku vei voiton myös maaseudulla. Vuonna 1886 ruotsinmielisten toimesta perustettu Oulun Ilmoituslehti vaikutti myös edullisella hinnallaan Oulun Lehden lakkauttamiseen. Kaikuun tyytymättömät tilasivat nuorsuomalaista Louhi-lehteä, jonka perustaja oli Teuvo Pakkala. Kaleva oli alkuaan puolueeton, mutta sen vahvistuminen Pohjois-Suomen valtalehdeksi johtui voimakkaasta nuorsuomalaisten ja perustuslaillisten kannatuksesta. Vaikka lehden pe-

¹⁹⁴ Hautala 1976, 583- 586; Suomen lehdistön historia 6 1988, 259; Suomen lehdistön historia 7 1988, 174; Gluschkoff 2008, 37; Tommila 1984a, 140-147.

¹⁹⁵ Tommila 1984a, 168-173; Oulun Lehti 7.1.1880 no1, 1.

¹⁹⁶ Hautala 1976, 569-70, 583, 586, 588-589; Suomen lehdistön historia 5 1988, 231-233, 246-249; Suomen lehdistön historia 6, 1988, 96, 186; Kaiku 1.12.1905 no 136A, 2; Tommila 1984, 162.

¹⁹⁷ Suomen lehdistön historia 6 1988, 184-186.

rustuslaillisuus oli varovaista, se piti lakkauttaa vuonna 1901 kolmeksi kuukaudeksi, koska lehdessä oli käsitelty uutta asevelvollisuuslakia. Mauno Rosendal aktiivisena kirjoittajana oli 1905–1906 jonkin aikaa nimellisesti vastaava toimittaja. Pidemmän ajan Rosendal toimitti Hengellistä Kuukausilehteä.¹⁹⁸

Sosialistista lehdistöä ei juurikaan vielä ollut ennen 1882 valtiopäiviä. Oulussa ilmestyi jo marraskuussa 1879 Väkinäinen, joka oli käsin kirjoitettu Työväen Iltaseuran lehti. Se kuuluu Suomen työväenliikkeen vanhimpiin lehtijulkaisuihin. Ensimmäiset työväestön lehdet olivat muillakin paikkakunnilla yleensä käsinkirjoitettuja.¹⁹⁹

Uuden Suomettaren lisälehtenä ilmestyi 1886–1889 Työmies, jota toimitettiin myös ruotsinkielisenä nimellä Arbetaren mm. Nya Pressenin tilaajille. Tamperelainen työväestö sai oman äänenkannattajan Kansalainen 1887–1893. Lehti ilmestyi Tampereen Sanomien nurkkalehtenä ja sen tavoite oli saada yhteyttä ”yleisön” kanssa kertomalla Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta. Näillä lehdillä ei ollut tiedotustarkoituksessa suurta merkitystä. Uudeksi yhteydenpitovälineeksi Tampereella tuli vuodesta 1899 Kansan Lehti, joka kamppaili työväen johtavan lehden asemasta helsinkiläisen vuonna 1895 perustetun Työmiehen kanssa. Heikki Lindroos oli aktiivinen vaikuttaja Kansan Lehden perustamistoimissa. Työväestön keskuuteen levisivät Työmiehen kautta nopeasti marxilaiset aatteet ja luokkataisteluvaatimus. Kansan Lehti ei ollut radikaali vuosisadan alun vasemmistolehtien mittakaavassa. Viljo Rasila on todennut sen ja tuolloisen päätoimittaja Yrjö Mäkelinin edustaneen yhteiskunnallisissa kysymyksissä maltillisempaa linjaa kuin esimerkiksi pääkaupungin työväenlehdet. Toisaalta Rasila tähdentää, että Kansan Lehden linja oli myös kansallisempi. Mäkelin kannatti päätoimittajakaudellaan yhteistyötä perustuslaillisten kanssa erityisesti 1901–1902 tienoilta.²⁰⁰

Ouluun työväestö sai oman lehden vasta vuonna 1906, kun Kansan Tahdon näyttenumero ilmestyi. Vuonna 1907 toimittajaksi tuli Tampereelta Ouluun muuttanut Yrjö Mäkelin.²⁰¹ Samana vuonna 1906 saivat kuopiolaiset oman työväenlehden Savon Työmiehen, joka levisi laajalle alueelle Poh-

¹⁹⁸ Liite 4; Suomen lehdistön historia 5 1988, 231-234, 246-247; Suomen lehdistön historia 6 1988, 96, 184-187; Hautala 1976, 583-584, 586-590, 593; Westerlund 1975, 54; Mustakallio 2012, Mauno Rosendal – Oulun Suomalaisen Yhteiskoulun perustaja. Juhlaesitelämä.

¹⁹⁹ Hautala 1976, 590; Kenttä 1986, 32-34.

²⁰⁰ Huuhtanen 1972, 214-215; Kanerva 1986, 35-40, 141-144; Mickelsson 2015, 48-49; Numminen 1965, 110; Parmanen 1938, 146; Rasila 1984, 300, 552-554; Suomen lehdistön historia 5 1988, 264-266; Kansan Lehti 15.12.1898 no 0; 18.2.1899 no 0; 2.3.1899 no 1; Työmies 14.2.1895 n:o 0; 2.3.1895 n:o 1; Sinisalo 1947, passim.

²⁰¹ Hautala 1976, 590-592.

jois-Savoon. Aktiivinen poliittinen toiminta suurlakon aikaan vaikutti tarpeeseen levittää työväenliikkeen periaatteita.²⁰²

Lehdistön merkitys oli keskeinen kansallisen julkisuuden kannalta. Poliittisten puolueiden organisoitua ja säännöllisen valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä 1860-luvulla lehdissä julkaistiin säätyjen keskusteluja ja selostuksia valtiopäivätoiminnasta. Avoin sanomalehtikeskustelu oli merkinä muodostumassa olevasta kansalaisyhteiskunnasta. Lehdistöllä ei vielä 1800-luvun puolivälissä ollut vaikutusta mielipiteiden muodostukseen tavallisen kansan keskuudessa. Sanomalehtien määrä lisääntyi 1880-luvulla lähes kaksinkertaiseksi samaan aikaan, kun poliittinen toiminta vilkastui. Sanomalehdistöstä tuli painostustekijä, jolla oli oma osuutensa mielipiteisiin kaupunkien asioista ja valtiopäivätoiminnasta tiedottamisessa ja vaikuttamisessa. Lehtikirjoitusten avulla pyrittiin vaikuttamaan valintoihin kaupunkien sisäisissä vaaleissa ja valtiopäivämiesvaaleissa. Puoluelehdistön ohella 1880-luvulla myös vapaamielistä lehdistöä levisi sekä kaupunkeihin että maaseudulle. Yhdistyselämän vilkastuttua sanoma- ja aikakauslehtiä tilattiin eri yhdistysten, mm. nuorisoseurojen ja työväenyhdistysten perustamiin lukutupiin. Tämä mahdollisti lehtien välittämän sanoman ulottamisen myös sille väestönosalle, joka ei itse tilannut lehtiä. Vuosisadan lopulla sanomalehdistön välityksellä kansallishenki levittäytyi eri puolille Suomea.²⁰³

Tarkastelemani porvarissäädyn valtiopäivämiehet olivat vaikuttamassa sanomalehtien perustajina, taloudellisina tukijoina ja mielipiteiden levittäjinä. Kauppias Hammarén oli perustamassa Tammerfors Nyheter-lehteä. Aamulehden päätoimittaja Viljakaisen ja useissa lehdissä päätoimittajana toimineen Yrjö Mäkelinin lisäksi tamperelaisia oli avustamassa lehtien toimittamisessa, mm. Erkki Reijonen Päivälehdessä.²⁰⁴

Kuopiolaisista Kaarlo Brofeldt toimitti sekä Kauppalehteä, Savoia että Uusi Kuvalehteä. Ollessaan karkotettuna Amerikassa hän oli Päivälehti Publishing Co:n isännöitsijänä Michiganissa. Kustaa Killinen oli kuurojenkoulun johtajan virkaa hoitaessaan samalla Tapio-lehden toimittaja ja Aisti-viialiskoulujen lehden päätoimittaja. Lisäksi hän kirjoitti useisiin julkaisuihin ja lehtiin artikkeleita. Otto Tuomen työvuosista suurin osa kului eri lehtien toimitus- ja avustustöissä.²⁰⁵

Oulua 1904–05 valtiopäivillä edustaneen turkulaisen Juho Kyösti Karin työuraan opettajatoimen lisäksi kuului toimintaa useiden lehtien toimittajana ja avustajana. Lisäksi hän oli perustamassa

²⁰² Tuomisto 1982, 105-107.

²⁰³ Mickelsson 2015, 39; Nieminen 2006,100; Numminen 1965, 110-111; Tommila 1984a, 89.

²⁰⁴ liite 3.

²⁰⁵ liite 3.

Länsi-Suomen Työmies -lehteä. Rehtori Mauno Rosendalin kirjallinen tuotanto suuntautui hengellisten lehtien lisäksi uskonnolliseen kirjallisuuteen.²⁰⁶

Vuosien 1899–1901 aikana Bobrikoff lakkautti 21 lehteä, lähinnä perustuslaillisia. Lakkautettujen joukossa olivat mm. kuopiolaiset ”Uusi Savo” ja ”Savo-Karjala” sekä oululainen ”Uleåborgbladet” Nuorsuomalaisen Päivälehdessä lakkauttamiseen vuonna 1903 vaikutti se, että toimituksen jäsenet olivat toimittaneet Vapaita Lehtisiä.²⁰⁷

1800-luvun jälkipuoliskolla lehtien lukumäärä oli suuri, yli 50, erityisesti suomenmielisten piirissä, mutta monet lehdistä olivat lyhytikäisiä. Nuor- ja vanhasuomalaisiin jakautuminen näkyi sekä Tampereella, Kuopiossa että Oulussa lehtien taustajoukoissa. Ruotsinkielinen lehdistö jäi harvalukuiseksi erityisesti Kuopiossa, jossa suomenkielisen lehdistön levikki ulottui myös laajalle maalaisympäristöön. Sitoutumattomia lehtiä oli vähän. Lehtiä ei tilattu paljon, joten lehtien lakkauttamisen yleisin syy olivat kustannuskysymykset.

3.5 Koulutus sosiaalisen nousun väylänä

Kaupunkien kansanopetusolojen kehittäminen alkoi, kun vuonna 1842 von Haartmanin uudistuspolitiikan tuloksena perustettiin sunnuntaikouluja oppipojille ja kisälleille. Tampereella jo 1830-luvulla tehtaat tarjosivat perustamissaan kouluissa työntekijöilleen ja heidän lapsilleen opetusta. Yhtenäinen koululaitos sai alkunsa vuonna 1843 annetun asetuksen pohjalta, jonka mukaan alkeiskouluja oli neljä lajia: 1-2-luokkaisessa ruotsinkielisessä ala-alkeiskoulussa (1842–1875) sai perustiedot valtion yms. toimiin, 4-luokkainen yläalkeiskoulu antoi pohjatiedot 2-luokkaiseen kymnaasiin, joka valmisti yliopistoon, rouvasväenkoulut oli tarkoitettu tytöille.²⁰⁸ Autonomian alusta alkaen omat suomalaiset virkamiehet huolehtivat koululaitoksesta.²⁰⁹

Kansanopetus siirtyi kunnallisen itsehallinnon myötä kuntien hoidettavaksi. Sitä ennen opetus oli lähinnä kirjoitus- ja lukutaidon opettamista, myös muuta kuin ulkolukua. Kansakoulujen perustamisen ja kirkkolain uudistamisen yhteydessä oppikoulu irrotettiin kirkon yhteydestä. Suomenkielisiä oppikouluja perustettiin 1860-luvulta alkaen. Tarkemmat säädökset oppikouluista olivat vuoden 1872 asetuksessa. Koululaitoksen laajenemisen myötä kasvoi suomen kielen merkitys. Samalla myös kehitys kulki kansanvaltaiseen suuntaan luoden suomenkielisen sivistyneistön.²¹⁰

Oulussa, Kuopiossa ja Tampereella ennen vuotta 1872 olleet oppikoulu on koottu taulukkoon 4.

²⁰⁶ liite 3.

²⁰⁷ Klinge 1997, 378; Mickelsson 2015, 55. Parmanen 1938, 288.

²⁰⁸ Kanerva 1986, 12; Kinnunen 1982, 22; Klinge 1997, 140-143; Rasila 1984, 632.

²⁰⁹ Engman 2009, 98.

²¹⁰ As.kok. 26/1872 8.8.1872; Elomaa 1996, 18-19, Klinge 1997, 140-141; Tiitinen 2009, 128; Westerlund 1975, 13.

Taulukko 4. Oppikoulut Oulussa, Kuopiossa ja Tampereella vuoteen 1872

Koulu	Oulu	Kuopio	Tampere
pedagogio	1609 (1612) - 1682		1812 - 1841
triviaalikoulu	1682(3)-1841	1782-1841	
ala-alkeiskoulu	1842-1872	1842-1872	1842 - 1872
yläalkeiskoulu	1842-1863	1842-1872	1860 - 1872
alkeisopisto	1863-1872		
lukio (kymnaasi)	1874- 1884	1844-1872	
tyttökoulu	1859-1872	1857-72	

Lähteet: Kaupunkihistoria ja sen tutkimus 1972 liite 14:1, 194-195; Nikula 1981, 274, 277; Hautala 1976, 489-504.

Oulussa ja Kajaanissa oli ennen vuotta 1858 Suomessa ainoat ala-alkeiskoulut, joissa opetettiin osittain suomen kielellä. Syynä oli se, että oppilaita tuli paljon suomenkielisistä työläisten ja merimiesten perheistä. Suomen oppikoulut olivat tuolloin pääasiassa ruotsinkielisiä. Oulun ala-alkeiskoulu oli Helsingin ja Turun koulujen jälkeen Suomen suurin. Oppilaiden vanhemmista useimmat olivat työmiehiä tai merimiehiä. Harvat kauppiaat ja virkamiehet kouluttivat lapsiaan tässä alkuun 1-luokkaisessa koulussa. Koulun suomalainen oppilasmäärä kasvoi voimakkaasti 1860-luvulla. Kun koulu lakkautettiin, sen tilalla toimi suomenkielinen reaalikoulu 1874–1883. Oulun kouluissa toimineilla opettajilla oli huomattava merkitys kaupungin sivistyselämän ja kulttuurin kehittämisessä.²¹¹

Oulun yläalkeiskouluun tuli varakkaampien säätyryhmien lapsia koko Oulun läänin alueelta. Oulun maine koulukaupunkina on peräisin jo tältä ajalta. Vuonna 1863 päätettiin koulua laajentaa kolmella luokalla ja sen nimeksi tuli Oulun alkeisopisto. Täysluokkaisesta koulusta keväällä 1866 voi jatkaa yliopistoon. Siihen asti oululaisten oli opiskeltava muissa kaupungeissa kymnaasissa eli lukiossa jatkaakseen yliopistossa. Yleensä oululaiset opiskelivat Vaasassa, Turussa tai Kuopiossa.²¹²

Kuopiossakin toimi ala-alkeiskoulun tilalla 1874–1888 neliluokkainen reaalikoulu.²¹³ Kuopioon jo 1844 perustettu kymnaasi mahdollisti suomenkielisen opiskelun. Kymnaasiin saattoi mennä ilman aikaisempaa koulutusta tai vain kotiopettajan antaman opetuksen pohjalta. Vuoteen 1856 asti saattoi aloittaa yliopisto-opinnot, vaikkei ollut mitään koulupohjaa.²¹⁴

²¹¹ Hautala 1976, 489-491, 508; Hanho 1955, 223; Kenttä 1986, 31-32; Tommila 1984a, 10.

²¹² Hautala 1976, 491-493; Satokangas 1987, 119

²¹³ Kahra kansio 2. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto.

²¹⁴ Klinge 1997, 141-142.

Kansakouluasetus vuodelta 1866 velvoitti perustamaan kansakouluja 8-14-vuotiaille, joilla ei ollut mahdollisuus saada muuten korkeampaa opetusta. Kuopiossa oli jo 1840-luvulla tällaisia köyhien tyttöjen ja köyhien poikien kouluja, joiden toiminnan vaikeuduttua porvaristo päätti vuonna 1871 senaatin kehotuksesta rahoittaa täydellisten kansakoulujen (ala- ja yläkoulut) perustamista.²¹⁵

Suomessa haluttiin 1800-luvun puolivälissä jakaa tytöille tietoa ja sivistystä julkisissa kouluissa. Tavoitteena oli kuitenkin kasvattaa perhekeskeisiä äitejä, vaimoja ja kotirouvia.²¹⁶ Hyväntekevyyssyystyö kodin ulkopuolella oli hyväksyttävää myös ylemmissä piireissä.²¹⁷

Vuoden 1872 koulujärjestyksen mukaan oli seuraavia kouluja: 4-7-luokkaiset valtion klassiset lyseot ja 2-4-luokkaiset reaalilyseot korvasivat alkeiskoulut ja kymnaasit, 5-luokkaiset alkeiskoulut (myöhemmin keskikoulut), 4-luokkaiset (myöh. 7-luokkaiset) valtion tyttökoulut eli naisväenkoulut.²¹⁸ Oppikouluasioissa tämä merkitsi alempien yhteiskuntaryhmien lapsille mahdollisuuden jatkaa opiskelua ylioppilastutkintoon asti, kun voi opiskella omalla kotipaikkakunnalla. Tosin koulut olivat pääasiassa ruotsinkielisiä. Ja koska esimerkiksi Kuopiossa, joka oli tärkeä sisämaan koulu-keskus, opettajat eivät osanneet riittävän hyvin suomen kieltä, opetus annettiin vastoin säädöksiä osittain ruotsiksi aina vuoteen 1904.²¹⁹

Tampereen 4-luokkaisessa yläalkeiskoulussa opetuskielenä oli suomi. Yläalkeiskoulun rehtorina oli koko ajan Mauno Rosendalin isä maisteri Adolf Fredrik Rosendal. Vuonna 1873 aloitti toimintansa uusi suomenkielinen reaalikoulu, joka vuonna 1884 muutettiin suomenkieliseksi reaalilyseoksi.²²⁰

1800-luvun jälkipuoliskolla koulukysymyksestä tuli keskeinen asia, joka vaikutti poliittiseen kamppailuun sekä valtiopäivillä että paikallisesti. Fennomaanit julkaisivat koskislaisen linjan ohjelman koulu- ja kielipoliitikasta vuonna 1869 kirjasessa ”Ettan. Uppsatser i dagens frågor”. Fennomaaneille oli erityisen tärkeää suomenkielisen opetuksen laajentaminen. Kielitaistelu kärjistyi 1870-luvulla. Valtiopäivillä aatelis- ja porvarissäädöissä vastustettiin suomenkielisten oppikoulujen perustamista.²²¹ Esimerkiksi Oulussa vastoin suomenkielisten kaupunkilaisten kantaa senaatti päätti vuonna

²¹⁵ Granit 1886, 29-30; Nummela 1989 417-418; Kahra kansio 2. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto.

²¹⁶ Häggman 1994, 148-153.

²¹⁷ Häggman 1994, 200.

²¹⁸ As.kok. 1872/ No 26 8.8.1872; Klinge 1997, 261. Erilainen luokkamäärä Klingellä kuin asetuksessa.

²¹⁹ Kinnunen 1982, 153; Nummela 1989, 422-423; Kahra kansio 2. Ala-alkeiskouluun saatiin Kuopiossa vuonna 1845 suomenkielinen opettaja

²²⁰ Rasila 1984, 633-640. Tampereen yläalkeiskoulusta oli jatkettava muualle kymnaasiin, jotta olisi päässyt yliopistoon. Vuonna 1881 lopulta Tampereelle perustettiin yksityislyseo, joka lakkautettiin 1887, kun reaalilyseo valmisti yliopistoon. Vuonna 1883 Tampereelle perustettiin suomenkielinen tyttökoulu, vuonna 1895 Tampereen suomalainen yhteiskoulu ja 1903 klassinen lyseo. Vuodesta 1862 Tampereella toimi 1890-luvun lopulle yksityinen ruotsinkielinen tyttökoulu. Vuoden 1883 perustettiin Suomeen viisi ruotsinkielistä 4-luokkaista alkeiskoulua. Niistä yksi tuli Tampereelle ja toimi 1884-1890. Vuonna 1894 oli perustettu yksityinen ruotsalainen yhteiskoulu.

²²¹ Liikanen 1995, 155-156, 160-162.

1873 ruotsalaistaa alkeisopiston, josta tuli lyseo. Porvaristo kannatti aateliston kanssa valtiopäivillä tätä päätöstä, joka aloitti kieliriidat oululaisessa puolue-elämässä. Suomenkieliselle väestölle korvauksena perustettu 4-luokkainen reaalikoulu koettiin loukkauksena. 1880-luvun alussa suomalaisissa oppikouluissa oli Oulussa oppilaita enemmän kuin ruotsinkielisissä kouluissa.²²²

Kaupallisen alan jatko-opintoja varten oli jo vuonna 1839 Turkuun perustettu ruotsinkielinen kauppakoulu. Sinne tuli opiskelijoita kauppiaiden ja tehtailijoiden jälkeläisten lisäksi paljon myös virkamiesperheistä. 1880-luvun alussa kauppakouluja oli viisi, joista yksi oli vuodesta 1862 Oulussa. Suomenkielisten kauppakoulujen perustamista pidettiin senaatissakin tärkeänä. Mechelin korosti, että ”kauppasäädyn sivistys Kuopiossa kaipaa mitä pikaisinta korottamista”. Uudet oppilaitokset aloittivat toimintansa Kuopiossa ja Viipurissa syksyllä 1887. Tampere putosi kilpailussa pois. Kaupallisen koulutuksen kehittäminen jäi jälkeen verrattuna käsityöläis- ja kotiteollisuus-kouluihin. Syynä olivat sekä kielikysymykset että kaupan ja teollisuuden erilaiset intressit.²²³

Koululaitoksen kehittyminen nosti kaupunkilaisten sivistystasoa. Kuopion kaupunkiseurakunnassa vuonna 1880 oli lukutaitoisia jo 61 prosenttia seurakuntalaisista. Lukutaidon paraneminen mahdollisti myös aktiivisen osallistumisen yhdistystoimintaan.²²⁴

Keväällä 1899 perustettiin sortotoimenpiteiden seurauksena kaikkialle maahan kotikouluja ja kansanvalistusseuroja.²²⁵

Kaikissa kolmessa tarkasteluni kohteena olevassa kaupungissa oltiin kouluasioissa edistyksellisiä. Toisaalta koulupoliittiset kysymykset olivat puoluejaon hahmottuessa luomassa rajaa kielipuolueiden välille. Valtiopäivätoiminnassa porvarissäädyn edustajat olivat ahkeria ajamaan kotikaupunkinsa kouluolojen kehittämistä kielikysymyksessä syntyneistä erimielisyyksistä huolimatta.

Valtiopäivämiesten koulutukseen vaikutti autonomian aikana vielä selvästi sukutausta.²²⁶ Tutkimistani 34 valtiopäivämiehestä ylioppilastutkinnon suoritti 22. Virkamiehet, papisto ja yleensäkin koulutetut isät lähettivät poikansa yliopistoon. Suosituin koulutusala oli lakimieskoulutus (7). Koulutustason nousua edusti kaksi varatuomaria. Heistä toinen oli 1863–64 valtiopäivillä oululaisen suutarimestarin poika Carl Gustaf Bergstedt. Hän jatkoi opintojaan Oulun triviaalikoulun jälkeen varatuomariksi asti. Toinen pormestari, varatuomari Frans Möller edusti Kuopiota 1904–05 valtiopäi-

²²² Hautala 1976, 498-499, 519.

²²³ Kahra kansio 2. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto; Lento 1939, 24-29; Mauranen 1981, 203-204, 207. Maurasen mukaan Oulussa oli kauppakoulu vuodesta 1864.

²²⁴ Nummela 1989, 416.

²²⁵ Nummela 1989, 370; Virtanen 1972, 101-102.

²²⁶ liitteessä 3 tarkempi erittely valtiopäivämiesten koulutuksesta ja taustoista.

villä. Hänen isänsä oli värjäystehtailija. Korkeamman koulutuksen saaneissa oli kaksi lääkäriä, kolme filosofian kandidaattia ja kolme teknisen alan koulutuksen saanutta.

Yleensä liikemiehet arvostivat koulutusta ja lähettivät lapsiansa koulutettaviksi myös kotikaupungin ulkopuolelle. Koulutuksen avulla oli mahdollisuus välttää aleneva säätykierto. Tavoitteena oli useimmiten, että ylioppilastutkinnonkin jälkeen pojat palaisivat suvun perinteisen liiketoiminnan pariin. Jatkokoulutusta annettiin oman yrityksen piirissä tai kansainvälisten kontaktien ja kielitaidon ylläpitämiseksi liikemiestuttavien luona kotimaassa ja ulkomailla. Laivanvarustaja Engmanin poika Carl, joka suoritti ylioppilastutkinnon Uppsalassa vuonna 1790, verkostoitui myöhemmin tukholmalaisen kauppahuoneen kanssa. Kauppaneuvos Johan Wilhelm Snellman G:son lähetti nuoremman poikansa Albert Oskarin kauppa-alalle koulutusta saamaan arvostettuun saksankieliseen Behmin kouluun, poikien sisäoppilaitokseen Viipuriin. Hyvin erilaisista taustoista lähteneet kirkkoheran poika Kaarlo Brofeldt ja suutarimestarin poika Otto Tuomi kävivät kauppakoulun. Brofeldt toimittajauransa lisäksi toimi kaupallisen alan opettajana ja liikealalla. Tuomi ei työskennellyt kaupallisella alalla, mutta hyödytti koulutustaan toimittajana ja kirjailijana.²²⁷

Kielikysymys vaikutti koulutuksen valintaan mm. Kustaa Killisen kohdalla. Hänen talonpoikais-taustaiset vanhempansa eivät halunneet lähettää poikaa Vaasaan ruotsinkieliseen kouluun. Peruskoulutusta Killinen sai lähinnä papeilta kotiseudullaan Isokyrössä ennen seminaariin menoa. Killisen lisäksi Jyväskylän seminaarista valmistuivat kansakoulunopettajiksi merimiehen poika Juho Kyösti Kari ja maanviljelijän poika Taneli Kurkela. Kaikkien näiden kolmen opettajan puoliset opiskelivat myös Jyväskylän seminaarissa.²²⁸

Vielä 1900-luvulle tultaessa näkyi, että muutaman vuoden koulutuksella tai suoraan työelämään siirtymällä jo 12–13 vuoden iässä oli mahdollisuus edetä vaikuttamaan yhteisten asioiden hoitoon. Lukkarin poika Isak Löf aloitti rakennustyömiehenä Karjalassa ja sahatyömies Lindroosin poika Heikki Tampereen pellavakehruutehtaassa. Suutarimestarin poika Yrjö Mäkelin siirtyi kolmen vuoden koulunkäynnin jälkeen suutarinoppiin. Tosin hän myöhemmin kävi käsityöläiskoulua ja suoritti kansanopistokursseja.

Jarkko Keskinen tutkimuksessa porilaisista porvareista ilmenee, että koulutus merkitsi myös halua erottua muusta yhteisöstä ja haluttiin korostaa omaa yhteiskuntaluokkaa. Koulusivistys takasi mah-

²²⁷ ks. liite 3.

²²⁸ ks. liite 3.

dollisuuden toimia omassa sosiaalisessa ympäristössä ja päästä korkeaan yhteiskunnalliseen asemaan.²²⁹ Tämä sama piirre on nähtävissä myös Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa.

3.6 Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen

3.6.1 Raittiusaate ja -yhdistykset

Raittiusvalistuksella on juuret Ruotsin vallan ajalla, mutta vasta autonomian aikana alkoi järjestäytyneet valistustoiminta, joka teki raittiusyhdistyksistä yhden merkittävimmistä kansalaisyhteiskuntaa vahvistavista vapaaehtoistoiminnoista. Raittiusliike toimi kansalaiskasvattajana ja herätti työväestöä poliittiseen toimintaan.

Suomessa väkijuomien saanti oli helppoa 1800-luvun alkupuolella, kun viinan kotitarvepolto oli sallittua. Väkijuomien kulutuksen runsaus huolestutti sekä hallitusta että sivistyneistöä. Kansalais-toiminnalla yritettiin jo 1840-luvulla valistaa kansaa viinan vaaroista. Suomen Talousseuran lisäksi uskonnolliset herätysliikkeet ja suomenmielinen sivistyneistö vastustivat kotitarvepoltoa.²³⁰

Poltettujen väkijuomien käyttöä rajoitettiin 1860- ja 1870-luvulla. Vuonna 1866 kiellettiin palovii-
nan kotitarvepolto. Kielto onnistui maaseudulla, mutta synnytti viinateollisuutta ja lisäsi väki-
juomien kauppaa kaupungeissa. Viinan vähittäiskauppaan piti kaupungeissa saada puoltolausunto
kaupungin porvaristolta, talonomistajilta ja maistraatilta, jotta voi hakea lääninhallitukselta luvan.
Lopullinen päätösoikeus oli kuvernöörillä. Vuoden 1873 uusi alkoholilaki, joka astui voimaan
1876, mahdollisti vähittäiskaupan ja anniskelun yksityisten yhtiöiden toimesta. Lain seurauksena
alkoholikysymys politisoitui, kun siitä tuli kunnallisesti päätettävä asia. Valtuusto antoi luvat kah-
deksi vuodeksi. Laki oli voimassa vuoteen 1885, jolloin lakia laajennettiin koskemaan myös tislau-
s- ja spriitehtaita sekä myynnin, kuljetuksen että varastoinnin ehtoja. Vuoden 1892 laki rajoitti oluen
ja viinien myyntiä, vähensi myyntipaikkoja sekä kiristi anniskelun ja vähittäismyynnin verotusta.
Verovaroja oli tarkoitus käyttää yleishyödyllisiin tarkoituksiin.²³¹

Raittiusliike nousi 1880-luvulla ensimmäisenä kansanliikkeenä vaatimaan sosiaalisten epäkohtien
parantamista ja kansan raittiuden edistämistä. Oulun ja Hämeen läänien alueella asuvat raittiuden
kannattajat toimittivat vuoden 1885 valtiopäiville yleistä kieltolakia vaativan adressin, jonka oli
allekirjoittanut noin 15 000 henkilöä. Aloite lähti liikkeelle oululaisen Kaiku-lehden välityksellä.
Anomus ei tuottanut tulosta. Alkoholipoliittinen aktiivisuus näkyi 1885 valtiopäivillä myös siinä,

²²⁹ Keskinen 2012, 56-58.

²³⁰ Numminen 1965, 115; Sulkunen 1988, 18-19.

²³¹ As.kok. 22/1973, 1-47; As.kok.1886; As.kok.1892; Hautala 1976, 376-378; HUUHTANEN 1970, 15; Rasila 1984, 679; Tuominen 1950, 82.

että edustajat tekivät 23 tiukentavaa alkoholipolitiikkaa koskevaa aloitetta. Säädöt tekivät ratkaisunsa hallituksen esityksen pohjalta. Kaupunkien määräämisoikeus laajeni vuonna 1887 voimaan tullessa laissa, jonka seurauksena raittiusasia vilkastui. Vuoden 1888 aikana raittiusyhdistysten järjestäytyminen lisääntyi piiritasolle ja valtiopäiville kerättiin jälleen joukkoadressi, mutta se ei johtanut väkijuomalainsäädännön uudistamiseen.²³²

Raittiusjärjestöjen toiminnan vilkastuminen johti koko maan laajuiseen tiiviimpään yhteistoimintaan. Vuonna 1860 perustettu Kohtuuden Ystävät -järjestö tarjosi yhteistyötä fennomaaneille, jotka suunnittelivat raittius toiminnan valtakunnallista organisointia. Toukokuussa 1883 pidetyssä kokouksessa nuori fennomaaniryhmä hyväksyttiin Kohtuuden Ystävien jäseniksi ja A.A. Granfelt tuli järjestön johtoon. Henrik Steniuksen mielestä Granfeltia voidaan pitää ”suomalaisen kansalaisyhteiskunnan pääarkkitehtinä”. Granfeltilaiset halusivat, että vapaaehtoisjärjestöt kytkeytyisivät kunnallishallintoon ja valtiopäivätoimintaan. Granfelt harjoitti propagandatoimintaa lähiverkostonsa kautta. Hänellä oli myös hyvät suhteet papistoon ja opettajiin. Granfeltin lanko Otto Cantell toimi Tampereella ja Kuopiossa raittiusorganisaation perustamiseksi. Kohtuuden Ystävien toimintaa vaikeutti se, että Suomessa oli toiminnassa useita raittiusjärjestöjä omine organisaatioineen. Vuonna 1888 muut raittiusseurat liittyivät erimielisyyksien jälkeen valtakunnalliseen keskusjärjestöön, jonka johdossa oli neljä vuotta aikaisemmin fennomaanien aloitteesta perustettu Raittiuden Ystävät. Se oli kymmenen vuoden ajan suurin joukkojärjestö Suomessa.²³³

Kansalaiset organisoivat 1880–1890-luvulla yksityisiä hyväntekeväisyysjärjestöjä. Varoja tähän toimintaan saatiin kunnallisten Anniskeluyhtiöiden voittovaroista. Erityisesti ylempien yhteiskuntaluokkien naiset miestensä tukemina tekivät tätä hyväntekeväisyystyötä.²³⁴

Irma Sulkusen mukaan raittiusjärjestön tarkoituksena oli siveellisen ja sivistyksellisen tason nostaminen ja valtion alueellinen kiinteyttäminen saattamalla suomenkieliset alueet järjestön alaisuuteen. Paikallisilla rivijäsenillä oli tässä tehtävässä suuri merkitys.²³⁵ Jaakko Numminen korostaa, että raittiusjärjestöjen toiminnan kautta monet pääsivät mukaan yhteiskunnalliseen toimintaan.²³⁶ Raittiusliikkeen merkitys rahvaan varhaisessa järjestäytymisessä oli tärkeä. Oli helppo tulla mukaan toimintaan, kun monella oli kokemusta ongelmista lähipiirissä ja asia oli tuttua.²³⁷

²³² Alanne 1972, 51-52; Hautala 1976, 565; Hytönen 1930, 184–185; Klinge 1997, 362; Tuominen 1979, 113-115;

²³³ Alapuro & Stenius 1987, 35; Mickelsson 2015, 47-48; Sulkunen 1988, 61-68, 82-84; Stenius 2003, 359.

²³⁴ Pulma 2004, 174.

²³⁵ Sulkunen 1988, 95-98.

²³⁶ Numminen 1965, 116.

²³⁷ Alapuro 2004, 229.

Raittiusliike vaikutti työväestön järjestäytymiseen ja yhteiskunnalliseen tietoisuuteen heräämiseen. Risto Alapuro käyttää termiä ”työläisfennomania”. Työväestö ja käsityöläiset olivat raittiusliikkeen suurimpia jäsenryhmiä suurlakon aikaan asti. Jäsenet eivät pysyneet yleensä pitkään järjestössä. Raittiusaate ei ollut aina syynä liittymiseen vaan lähinnä sosiaalinen seura. Raittiusjärjestöt kasvativat jäseniään yhteiskunnalliseen toimintaan yhdessä toisten järjestöjen kanssa. Kokoustoimintaan osallistuminen ei ollut aina säännöllistä, koska jäsenyyden perustana oli lupaus kohtuullisesta alkoholin käytöstä. Jotkut työnantajat lupasivat seuraan liittyville parempaa palkkaa.²³⁸

1890-luvulla sekä raittiusliike että työväenliike vaativat kieltolakia. Jo 1880-luvulla tuli esille myös äänioikeuden laajentaminen. Juomalakkoliikkeen yhteydessä (1898–1900) oli joukkokokouksia ja mielenosoitusmarsseja sekä koottiin kansalaisadresseja. Tampere oli yksi juomalakkoliikkeen keskuspaikkoja. Samat henkilöt, jotka organisoivat juomalakkoliikettä, olivat organisoimassa työväen poliittista toimintaa. Erityisesti sosialidemokraatit vaativat kieltolain säätämistä. Raittiusasian puolesta toimivat kannattivat äänioikeusuudistusta, koska katsottiin, että vasta äänioikeusuudistuksen jälkeen raittiusasiaa voitaisiin hoitaa tehokkaasti. Raittiusliike kytkeytyi näin poliittiseen toimintaan.²³⁹

Tampereella kotitarvepolton kieltämisen jälkeen väkijuomien käyttö ei vähentynyt. Apteekkarit ja proviisorit perustivat kolme väkiviinatehdasta ja höyrypolttimon. Maistraatti myönsi yksityishenkilöille lupia viinan vähittäismyyntiin. Yksityishenkilöiden saaman hyödyn vähentämiseksi perustettiin vuonna 1876 kunnallinen Tampereen vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiö, joka sai yksinoikeuden väkiviinan myyntiin. Voittovarot annettiin kaupungin kassaan käytettäväksi ”yleishyödyllisiin” tarkoituksiin. Olutta ja värjättyjä viinoja sai myydä monopolin ulkopuolella.²⁴⁰ Anniskelujärjestelmä ei vähentänyt alkoholin käyttöä. Juoppous oli yleistä. Alkoholiongelmat olivat Tampereella vaikeimpia työväestön keskuudessa.²⁴¹

Tampereella raittiusliike oli ensimmäinen kansalaisten yhteistoiminnan joukkoliike. Se alkoi juomalakkoliikkeenä 1870-luvun alkupuolella ulkomaiden esimerkin mukaan. Liikkeen merkitys jäi vähäiseksi. Sakot lakon rikkomisesta olivat työläisille turhan kalliita. Huomattavin merkitys oli se, että tehtaissa kiellettiin työpaikkajuopottelu. Juopottelu kuului vapaa-aikaan. Tampereen Sanomissa oli valitus siitä, ettei lakko toimi: ”Tätä yhteistä kansalliselämää kuolettavaa pahetta vastaan on tehty strikke, ja sen vahvistavat monen raittius-seuran perustamisella, mutta niin kuin strikkein teki-

²³⁸ Sulkunen & Alapuro 1987, 142-148; Alapuro 2004, 229; Pulma 2004, 176; Numminen 1965, 116-117.

²³⁹ Hytönen 1930, 209-211, 217-218; Sulkunen & Alapuro 1987, 147-149.

²⁴⁰ Alanne 1972, 49; Rasila 1984, 679.

²⁴¹ Huuhtanen 1970, 15; Rasila 1984, 572, 681.

jät ovat aina ennenkin toiveissansa pettyneet, siltä se nytkin näyttää. Kuolokoon viina ja kaikki väkevät juomat! Kapakat hävitkööt!”²⁴²

Tampereelle perustettiin 1873–74 neljä kohtuuden seuraa.²⁴³ Tamperelaiset raittiutta kannattavat henkilöt olivat ehdottoman raittiuden kannalla. He eivät hyväksyneet kohtuuden osastoja. Työväenliikkeen ja suomalaisuusliikkeen tavoitteet olivat monelta osin yhteneväiset raittiusliikkeen tavoitteiden kanssa. Kuten muissakin kaupungeissa Tampereella oli suomenmielisten yhteiskunnallisessa ohjelmassa raittiuden vaatimus. Tampereen suomalainen puolue otti kunnallispoliittiseen ohjelmaansaakin väkijuomien myynnin rajoituksen.²⁴⁴

Aamulehti ajoi raittiusasiaa. Vuonna 1882 lehdessä oli raittiusaiheisia kirjoituksia ja loppukesällä 1883 ehdotettiin raittiusyhdistyksen perustamista. Turun ja Helsingin esimerkin mukaan Tampereen Raittiusseura perustettiin 15.3.1884. Vaikutusvaltaisten henkilöiden, mm. talouselämän edustajien ja opettajien lisäksi seuran johtokunnassa oli myös käsityöläisiä. Nähtävissä oli yhteydet kansanvaalistukseen ja kansansivistystyöhön. Loppuvuodesta perustettiin Aamurusko-seura ja muutaman kuukauden kuluttua raittiusseura Toivo. Nämä seurat liittyivät Tampereen Raittiusseuraan juuri ennen vuoden 1885 kunnallisvaaleja.²⁴⁵

Vuonna 1885 perustettuun itsenäiseen keskusseuraan, Tampereen Raittiusseuraan, kuuluivat tamperelaiset Liitto, Aamurusko ja Toivo ja neljä maalaisseuraa. Mallina tamperelaisille olivat turkulaisen kansakouluopettajan Kaarle Verkon johtama Suomen Raittiuden Seura ja helsinkiläinen Raittiuden Ystävät. Vuosisadan lopulla Tampereella oli kahdeksan yhdistystä. Työläisvaltaisina oli Aamurusko, johon kuului paljon kutomotyöläisnaisia. Aamuruskon lisäksi Toivo ja Finlaysonin tehtaalaisten raittiusseura olivat työväenyhdistyksiä. Toivo hajosi vuonna 1887, jolloin perustettuun uskonnollisävytteistä vanhoillisuutta karttavaan Taisto-seuraan kuului lähinnä työläisiä ja kaupungin alempaa yrittäjäkuntaa. Liitto sulatti yhteen sekä työväestön että keskiluokkaa mm. järjestämällä yhteisiä vapaa-ajan rentoja.²⁴⁶

Käsityöläiset ja muu työväestö olivat Tampereella raittiusliikkeen perusjoukkoa melko tarkkaan samassa suhteessa kuin heidän osuutensa oli kaupungin väestöstä. Tampereelle ominaista oli, että

²⁴² Laakso 1984, 3; Rasila 1984, 682-683; Tampereen Sanomat 28.12.1875, 2.

²⁴³ Liikanen 1995, 197; Sulkunen 1988, 120-122.

²⁴⁴ HUUHTANEN 1970, 15; Rasila 1984, 683, 685; Rommi 1972, 4.

²⁴⁵ Alanne 1972, 50-52; Laakso 1984, 4, 7-8; Rasila 1984, 572, 683; Aamulehti 29.4.1882 no 34, 1-2; 30.9.1882 no 78; 8.8.1883 no 63, .1; 15.3.1884 no 32, 1-2.

²⁴⁶ Alanne 1972, 50-52; Laakso 1984, 7; Rasila 1984, 683-684; Sulkunen 1988, 155-159; Aamulehti 22.1.1885 no 9, .3; 17.3.1887 no 32, 2; Tampereen Sanomat 24.12.1885 no 153, 1.

raittiusyhdistyksiin kuuluttiin sosiaalisen aseman mukaan. Raittius- ja työväenyhdistysten välillä oli tiivistä yhteistyötä.²⁴⁷

Raittiusseuroilla oli omia lehtiä. Vuonna 1885 Tampereen Raittiusseura alkoi julkaista Aamunairutta. Lehdessä edistettiin myös kristillistä kasvatusta. Parin vuoden kuluttua Raittiuden Ystävät alkoivat toimittaa Aamunairutta Helsingissä. Vuonna 1897 lehden nimi muuttui. Siitä tuli viikkolehti ”Kylväjä”. 1893–1907 Tampereella ilmestyi raittiuslehti Väinämöinen.²⁴⁸

Tampereen Kauppaseuraa raittiusmieliset syyttivät viinakaupan suosijaksi. Useimmat kauppiaat saivat taloudellista hyötyä itselleen myymällä alkoholia. Tamperelaisten anomus (4 656 allekirjoittajaa) kaupunginvaltuustolle vuonna 1886 väkijuomien vähittäismyynnin ja anniskelun lopettamisesta vuonna ei tuottanut tulosta. Äänioikeuden puuttuminen monilta kaupunkilaisilta vaikutti siihen, ettei muutosta saatu aikaan. Sen sijaan annettiin yhä enemmän myyntilupia.²⁴⁹

Raittiusseurojen merkitys kasvoi Tampereella 1890-luvulla, kun kunnallisessa viinapolitiikassa kaupunkilaiset jakoutuivat selvästi kahteen leiriin. Aamulehden päätoimittaja Kaarlo Viljakainen oli kaupungin tunnetuimpia raittiushenkilöitä. Hän kannatti yleistä kieltolakia ja oli johtamassa raittiusyhdistys Eloa, jonka Suomalainen Klubi oli perustanut raittiustoimintansa keskuksiksi, kun Tampereen Raittiusseura, Liitto ja Aamurusko olivat työväestön käsissä. Viljakainen oli myös Raittiuden Ystävien päätoimikunnassa ja seitsemän raittiusseuran keskuselimeksi vuonna 1885 muuttuneen Tampereen Raittiusseuran päätoimikunnan puheenjohtaja 1887–1895 (-1899) ja Tampereen Raittiusseuran puheenjohtaja 1894–96. Hän oli Suomalaisen Klubin johtokunnan jäsenistä aktiivisimmin raittiusseuroissa toiminut henkilö.²⁵⁰

Alkoholikysymys oli 1890-luvulla Tampereen kunnallispolitiikassa vaalitaistelussa tärkein ja poliittisesti aktivoiva kiistakysymys. Tämä näkyi myös porvariston ja työväen keskinäisissä suhteissa, koska työväestö kannatti raittiusaatetta ja koki väkijuomakaupan laajentamisen etujensa vastaiseksi. Väkijuomakysymys jakoi myös suomenmielisiä eri leireihin.

Fennomaanien ”vanhojen” ryhmä korosti Tampereella 1890-luvun alussa kielipolitiikkaa ja raittiusasiaa. ”Nuoret” vaativat yhteiskunnallisten ongelmien ja Venäjän-politiikan esille ottamista. Heillä oli läheiset suhteet Työväenyhdistykseen. Puolueen myönteinen asenne raittiuskysymykseen oli vaikuttamassa heidän menestykseensä kunnallishallinnossa. Väkijuomien myyntioikeuden saa-

²⁴⁷ Sulkunen 1988, 158, 245-246.

²⁴⁸ Alanne 1972, 52-53; Hytönen 1911, 218; Rasila 1984, 683-684, Aamulehti 28.5.1885 nro 63, 2.

²⁴⁹ Alanne 1972, 51; Rasila 1984, 572-573.

²⁵⁰ Alanne 1972, 75, 82, 84; Laakso 1984, 113, 118; ks. Viljakainen liite 3.

neet kauppiat erosivat fennomaanien joukoista.²⁵¹ Tampereen Sanomissa 21.7.1893 harmiteltiin, etteivät papisto ja oppikoulujen opettajat ole oikeutettuja edustamaan porvarissäädyssä. He ovat niitä, jotka yleisesti harrastavat raittiusasiaa. Raittiuspuolueen pitäisi keskittyä porvarissäädyn ”valloittamiseen”.²⁵²

Ruotsalaisella Konversationsklubilla, Talonomistajayhdistyksellä ja suurella osalla Kauppaseuran jäsenistä oli 1892 kunnallisvaaleissa yhteinen ehdokaslista, josta vastapuolella olleet ns. raittiuspuoluelaiset eli suomenmieliset, raittiusmieliset ja työväki käyttivät nimitystä kukkaropuolue tai viinapuolue. Kauppiat kannattivat suhteellisen vapaata viinapolitiikkaa. ”Viinapuolueen” listalla oli mm. L.J. Hammarén. Vuoden 1899 kunnallisvaalien edellä perustetun Kunnallisen Raittiuspuolueen tavoitteena oli saada aikaan kunnallinen kieltolaki eli poltettujen väkijuomien täydellinen myyntikielto, mutta he eivät saaneet edustajiaan myöhemminkään valtuustoon. Tampereelle oli tyypillistä, että vaaleista tehtiin valituksia ja jouduttiin uusintavaaleihin useammankin kerran. Kieliiriitaa svekomaanien ja fennomaanien välillä ei enää ollut, mutta väkijuomakysymys rikkoi sovinnollisuutta 1900-luvun ensimmäisiin vuosiin asti.²⁵³

Poliittiset ja yhteiskunnalliset kysymykset herättivät koko maan työväestön, jonka mielipideprotesti syksyllä 1899 oli jättiläisanomus eli väkijuoma-adressi. Sen allekirjoitti Tampereella 5883 henkilöä eli 17 prosenttia 34 550 asukkaasta. Allekirjoittaneista oli naisia 3340. Työväestön osuus allekirjoittajista oli 88,2 prosenttia ja säätyläisten 11,8 prosenttia. Opettajat olivat säätyläisistä yksi ryhmä allekirjoittajia. Raittiusasian ja työväen kysymyksen yhdistäminen vähensi säätyläisten mielenkiintoa väkijuoma-adressia kohtaan. Kauppiasluokka oli kielteisellä kannalla adressiin. Muun muassa kaupunginlääkäri Idman vastusti jättiläisanomuksen lisäksi sekä kunnallista että yleistä kieltolakia.²⁵⁴

Vuoden 1902 lopulla tamperelaiset keräsivät valtuustolle esitettäväksi adressin olutkauppojen vähentämiseksi. Adressin allekirjoitti 12 696 tamperelaista. Adressilla oli myös käytännön vaikutusta, sillä seuraavana vuonna 1903 mallasjuomien myyntioikeuksia vähennettiin. Mallasjuomien myyntioikeudet vähennettiin yli 200:sta yhteentoista. Mallasjuomia saivat myydä vain panimot.²⁵⁵

Raittiusliike keskittyi Tampereella kunnallisen kieltolain aikaansaamiseen, kun kieltolakia ei saatu aikaan valtiopäivillä. Keväällä 1903 valtuusto kielsi äänin 21-15 poltettujen väkijuomien myynnin

²⁵¹ Rommi 1972, 5-6.

²⁵² Tampereen Sanomat 21.7.1893 no 85, 1.

²⁵³ Rasila 1984, 573, 578-579, 685; Huuhtanen 1966, 110; Leino 1972, 129-130; Sinisalo 1932, 35; ks. Hammarén liite 3.

²⁵⁴ Alanne 1972, 59-74, 82; Saarinen 1989, 121. Koko maassa allekirjoittajia oli 168 668.

²⁵⁵ Rasila 1984, 689.

Tampereella kahdeksi vuodeksi. Tämä ja mallasjuomia koskevat rajoitukset olivat vielä Suomalaisen Klubin voittoja.²⁵⁶

Raittiusliike ei saavuttanut Tampereella pysyvää voittoa, vaikka valtuusto purki joitakin alkoholin myyntirajoituksia. Erityisesti Kauppaseuran jäsenissä oli vastustajia, koska varakkaat kauppiat saivat tuloja alkoholin myynnistä. Lisäksi väkijuomia tuli maaseudulta Tampereelle. Alkoholikyyntymyksen ratkaisemiseksi raittiusväki piti tärkeänä olla mukana toiminnassa sekä kunnallisella että valtiollisella taholla.²⁵⁷

Oulussa väkiluvun kasvaessa alkoholijuomien myynti- ja anniskelupaikkojen määrä lisääntyi huomattavasti. Kaupungissa liikkui erityisesti tervakaupan johdosta paljon maalaisia. Oulun ensimmäisiä kunnallisia liikelaitoksia oli vuonna 1860 perustettu kaupungin viinanpolttimo. Se tuotti 1870-luvun lopulta alkaen tappiota, joten se myytiin kannattomana vuonna 1883.²⁵⁸ Vuonna 1878 Oulussa alkoholijuomien myynti ja anniskelu keskitettiin yhdelle anniskeluyhtiölle, jonka tuotosta yhtiö maksoi kaupungille osuuden, jolla oli mahdollista rahoittaa kaupungin menoja. Raittiusväki yritti painostaa valtuustoa lopettamaan anniskeluyhtiön toiminnan ja perusti raittiusravintoloita.²⁵⁹

Oulussa raittiasiaa ajoi syksyllä 1884 perustettu raittiusseura Pohjan Leimu²⁶⁰, jonka johtajana oli Kaiku-lehden päätoimittaja, maisteri K.F. Kivekäs. Seuralle oli tärkeää saada kaupunginvaltuustoon raittiusmielisiä henkilöitä. Työväenseura ja Suomalainen klubi olivat yhteistyökumppaneita. Suomenmieliset olivat myönteisempiä raittiasioille kuin ruotsinmieliset. Raittiusseura ja Työväenseura keräsivät adressin ja kääntyivät säätyjen puoleen kieltolakiasiaassa 1880-luvun jälkipuoliskolla, koska halusivat täydellistä kieltolakia ja pitivät kaupunginvaltuustoa raittiusvaatimuksia syrjivänä.²⁶¹

Oululainen piirilääkäri, työväenseuran puheenjohtaja ja aktiivinen raittiusmies Konrad Relander luki lehdestä, että Kotkaan perustettiin keväällä 1898 työväestön raittiusliitto. Relander organisoi Ouluun ja muuallekin Suomeen vastaavaa toimintaa, johon liittyi juomalakko ainakin yhden vuoden ajaksi. Tuo juomalakko oli raittiusliikkeen suurin voimaosoitus, sillä siinä oli mukana noin 70 000 henkilöä.²⁶² Tammikuussa 1905 Pohjan Leimun, Työväenyhdistyksen, Teollisuusklubin, Vaivaishoitohallituksen, Rautatieläisten Raittiusyhdistyksen ja kirkkoneuvoston edustajat päättivät

²⁵⁶ Leino 1972, 130-132; Sinisalo 1932, 36-41; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 27.3.1903.

²⁵⁷ Alanne 1972, 84-85; Voionmaa 1932, 655-660.

²⁵⁸ Hautala 1976, 377; Pohjois-Suomi 26.9.1877 n:o 75, 2; Westerlund 1975, 52.

²⁵⁹ Hautala 1976, 377-379.

²⁶⁰ Ensimmäinen Pohjan Leimu oli perustettu Ouluun jo vuonna 1882 räätälimestari Sorsénin esitelmän innoittamana, mutta sen toiminta näivettyi ja siitä ei ole tarkempia tietoja. Hautala 1976, 565.

²⁶¹ Hautala 1976, 565-567; Sulkunen 1988, 282; Westerlund 1975, 66 ; Kaiku 14.11.1885 n:o 91, 2; 7.12.1887 n:o 97, 1-2.

²⁶² Mickelsson 2015, 48; Sulkunen 1988, 221.

lähettää maistraatille ja valtuustolle anomukset, ettei Oulussa sallittaisi enää kesäkuussa 1905 oluen anniskelupaikkoja tai ainakin anniskelupaikkojen lukumäärä supistettaisiin kahteen. Anniskeluoi-keudet pitäisi olla anniskeluyhtiöillä ja paikat keskikaupungilla.²⁶³ Valtuuston asettama valiokunta ohjeisti vähentämään alkoholin myyntipaikkoja vähitellen, mutta ei kannattanut alkoholijuomien täyskieltoa. Anniskeluyhtiö oli kaupungissa valtaa pitävien ruotsinmielisten taloudellinen tukikohta. Anniskeluyhtiötä kannatettiin mm. siitä syystä, että se antoi apurahoja yleishyödyllisiin tarkoituk-siin. Oulussakin suomalaisuusliike ja raittiusliike toimivat yhteistyössä.²⁶⁴

Kuopiossa ensimmäiset paloviinapolttimot olivat Gust. Raninin ja Kuopion Brännvinsbränneri Ab:n Lahdentaan polttimot. Kun vähittäismyynti ja anniskelu vuoden 1873 asetuksen mukaan voitiin antaa kaupungeissa monopoliksi, perustivat kaupunkilaiset Kuopion kaupungin Anniskelu-Osakeyhtiön. Tavoitteena ei ollut saada suurta voittoa, vaan osinkojen lisäksi ylijäämä jaettaisiin yleishyödyllisiin tarkoituksiin. Valtuusto kannatti anniskeluyhtiötä, mutta se ei saanut senaatilta lupaa viinamonopoliin maistraatin ja kuvernöörin vastustaessa. Silti toiminta jatkui. 1880-luvun puolivälissä anniskeluyhtiöiden voittoja määrättiin käytettäväksi yleishyödyllisiin menoihin, joita kaupungilla ei ollut velvollisuutta kustantaa verovaroin. Kuopioon perustettiin 1890-luvulla uusi anniskeluyhtiö, kun osa tuotosta määrättiin valtion kulkulaitosrahastoon. Tapio-lehdessä oli viina-kauppaa puoltavia kirjoituksia, joissa korostui se, että tuotoilla voidaan rakentaa kouluja, kanavia ja rautateitä. Kun juomia voi ostaa pulloittain, ”köyhempikin markkinamies pääsi toki kieltänsä kos-tuttamaan jollakin rommin nimisellä karvaskullalla”.²⁶⁵

Anniskeluyhtiöiden lisäksi Kuopiossa oli muillakin mahdollisuus myydä väkijuomia. Vuoden 1886 viina-asetuksella lupien myöntämistä tiukennettiin. Tässä vaiheessa raittiusaate oli tullut Kuopiossa kansanaatteeksi. Kohtuuden Ystävät -keskusliiton alaisena perustettiin joulukuussa 1883 Kuopion raittiusseura. Tämä oli ensimmäinen Kohtuuden Ystävien Helsingin ulkopuolinen raittiusseura. Tapio-lehdessä tuotiin voimakkaasti esiin Tampereen kaupunkilaisten anomus viinanmyyntirajoi-tusten aikaansaamiseksi. Raittiutta kannattavat kuopiolaiset keräsivät tuon esimerkin mukaan val-tuustolle listan, jossa oli 831 nimeä. Vuoden 1886 valtuusto ei suostunut kieltolakiin, jonka kannat-tajat vaativat valtuutettuja siveelliseen vastuuseen päätöksestä.²⁶⁶

Kuopiossa vuoden 1886 valtuustovaaleissa suhtautuminen väkijuomien kieltämiseen oli vaalit rat-kaiseva tekijä. Tapio-lehdessä moitittiin, että kaupungin etevimmät miehet vihasivat asukkaiden

²⁶³ Kaleva 19.1.1905 no 15, 3.

²⁶⁴ Hautala 1976, 380-381.

²⁶⁵ Nummela 1989, 327-329; Tapio 9.11. 1878 n:o 90, 1, 8.3.1879 n:o 19, 3.

²⁶⁶ Krogerus 1983, 16; Nummela 1989, 329, 336; Sulkunen 1988, 140; Tapio 16.10.1886 n:o 82, 1-3; 13.11.1886 n:o 90, 2; 17.11.1886 n:o 91, 1-2; 20.11.1886 n:o 92, 1; 24.11.1886 n:o 93, 1-2.

suurta enemmistöä, ruumiillista työtä tekeviä. ”Raittiuspuoluetta” kannattivat samat suomalaisen puolueen edustajat, jotka olivat perustamassa työväenyhdistystä.²⁶⁷

Raittiusliikkeestä tuli suurlakkoon asti Kuopion vahvin kansalaisjärjestö (noin 5 prosenttia koko väestöstä), jopa useina vuosina vuoteen 1905 asti jäsenmäärältään suurempi kuin työväenyhdistykset, jotka organisoituivat 1880-1890-lukujen taitteessa. Työväenyhdistyksen perustaminen eteni Kuopiossa, kun raittiusseuran vuosikokouksessa tammikuussa 1887 esitettiin tarve työväenyhdistyksen perustamiseksi. Raittiusliikkeessä oli mukana erityisesti käsityöläisiä ja muita alempia väestöryhmiä. Kuopion raittiusseurassa 1880-luvulla oli käsityöläisiä noin 40 prosenttia. Tämä vastasi kaupungin yleistä väestörakennetta. Käsityöläisten ja muun työväestön osuus (noin 50 prosenttia jäsenistöstä) säilyi ainakin vuoteen 1906. Naisten osuus oli melko alhainen. Raittiusseurojen jäsenkunnassa oli paljon vaihtuvuutta. Kuopiossa ”vuonna 1905 liittyneistä 152 jäsenestä vain 45 pysyi yhdistyksessä kahta vuotta kauemmin.”²⁶⁸

Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa raittiusliike oli mobilisoiva voima saada työväestö ja äänioikeutta vailla olevat kaupunkilaiset toimimaan yhteisen edun puolesta. Tampereella raittiusliike oli voimakkaimmin kansalaistoimintaa, joka tavoitti työväestöä. Missään kaupungissa raittiusliike ei saavuttanut niitä tavoitteita, joita kiihkeimmät asian puolesta toimineet olisivat halunneet. Yhdessä toimiminen näkyi adressien keräämisinä ja joukkolakkoiluna ennen kuin Venäjän politiikka tuli vaikuttamaan ja politisoimaan toimintaa. Poliittiset erimielisyydet vaikeuttivat raittiusväen toimintaa ja aiheuttivat ristiriitoja.

Oululaisten ehdotus vuoden kestävästä väkijuomalakosta sai kannatusta muuallakin. Vuoden 1898 lakossa oli koko maassa mukana noin 70 000 ihmistä. Kyseessä oli Matti Klingen mukaan siihen asti suurin massaliike. Tampere oli yksi keskuspaikka. Siellä raittiusseurat ja erityisesti teollisuustyöväki olivat innokkaasti mukana lakossa. Säätyläiset, sivistyneistö ja korkeampi virkamiehistö eivät ottaneet kantaa tai vastustivat lakkoa. Oulu ja Tampere toimivat jatkossakin juomalakkoliikkeessä yhteistyössä tavoiteltaessa kunnallista kieltolakia. Kuopion valtuusto ei ottanut kantaa kieltolakiin vuonna 1899, koska se ei ollut valtuutettujen toimialaan kuuluva asia. Kuopion läänissä juomalakkolaisista työväkeä oli keskimääräisesti enemmän kuin muualla Suomessa. Juomalakkoliike sisällytettiin poliittisten puolueiden ohjelmaan, erityisesti suurlakon jälkeen. Sosialidemokraattien

²⁶⁷ Nummela 1989, 329-330; Westerlund 1975, 66; Tapio 16.10.1886 no 82, 1-2.

²⁶⁸ Sulkunen 1988, 67, 118, 140-146, 263; Tuomisto 1982, 20, 22-23; Savon Sanomat 14.11.1964 nro 309.

puolueohjelmaan kieltolaki tuli jyrkimmässä muodossa yleisenä kieltolakina jo kesällä 1899 Turun edustajakokouksessa.²⁶⁹

Työväestön poliittinen merkitys kasvoi raittiusliikkeen avulla. 1880-luvulta vuoteen 1906 raittiusliike oli osa varhaista työväenliikettä. Tampereella vuonna 1890 raittiusyhdistyksissä oli noin 700 jäsentä ja työväenyhdistyksissä noin 300, joista yli puolet oli yhteiskunnan ylä- ja keskiryhmistä. Kuopiossa samaan aikaan raittiusyhdistyksissä oli 148 jäsentä ja työväenyhdistyksissä noin 100. Raittiusseuran jäsenistä 1890-luvun Kuopiossa vain kolmannes oli käsityöläisiä ja työväestöä. Raittiusliikkeen toiminta merkitsi äänioikeudettomalle väestölle keinoa esittää yhteiskunnallisia vaatimuksia. Työnantajat ja porvaristo olivat mukana työväenliikkeessä ja raittiusliikkeessä, koska se hyödytti myös heitä itseään siten, että saivat tuottavampaa työväkeä. Työväenliikkeellä ja suomalaisuusliikkeellä oli yhteisiä tavoitteita, jotka yhdistivät heitä raittiusliikkeen kannattamiseen. Lokamarraskuun vaihteessa 1905 yleislakon puhjettua raittiusyhdistykset ja työväenyhdistykset organisoivat yhdessä lakkokokouksia, mm. Tampereella. Raittiusliike menetti 1904 -1906 ylivoimansa järjestäytyneenä liikkeenä.²⁷⁰

Tampereella kannatettiin kunnallisen alkoholimyynnin täyskieltoa. Oulussa anniskeluyhtiö sai toimia. Täydellisen kieltolain toteutuminen oli Kuopiossa hyvin lähellä, mutta ei toteutunut. Väkeviä juomia myytiin kahdessa eri paikassa maailmansotaan asti.²⁷¹ Kunnallinen väkijuomien myyntikielto oli epäonnistunut kokeilu. Samalla väkijuomapolitiikka menetti keskeisen asemansa kunnallisen puoluejaon perustana. Työväenliikkeen ohjelmaan kuulunutta kunnallista kieltolakia ei voitu säätää ennen kuin valtiopäivillä päätettäisiin muutoksista valtakunnalliseen väkijuomalainsäädäntöön.

Hannu Niemisen mukaan ”Raittiusliikkeestä muodostui malli suomalaiselle tavalle organisoida kansalaisyhteiskunnan ja valtion välistä suhdetta.”²⁷² Raittiusseurojen lisäksi oli kaikissa kaupungeissa muitakin väestöryhmiä yhdistäviä toimintoja ja järjestäytyneitä organisaatioita.

3.6.2 Yhdistys- ja järjestötoiminta

Jo 1700-luvulla Suomessa oli perustettu yhdistyksiä eurooppalaisten mallien mukaan. Vaikka ne olivat ulkomaalaisten esikuvien kopioita, niissä näkyi jo tällöin suomalaisen yhteiskunnan piirteitä. Yli säätyrajojen meneminen oli tarkkaan säädelty. Erilaiset sivistysseurat Ruotsin vallan loppukau-

²⁶⁹ Alanne 1972, 56-58; Hautala 1976, 380-381; Nummela 1989, 330-331; Tuomisto 1982, 27; Kuopion valtuuston ptk 18.9.1899; Tapio 24.11.1886 nro 93, s.1; Klinge 1997, 362.

²⁷⁰ Alanne 1972, 59, 68; Huuhtanen 1972, 211-212; Sulkunen 1988, 205, 253, 262-263, 273.

²⁷¹ Alanne 1972, 51-51; Nummela 1989, 329-330; Westerlund 1975, 66; Tapio 16.10.1886 no 82, 1-2.

²⁷² Nieminen 2006, 150.

della pyrkivät suuriin jäsenmääriin, joten niihin otettiin jäseniä eri säädyistä. Autonomian ajalle tultaessa yhdistystoiminta oli suurelta osin suomalaista ja pääasiassa kaupungeissa tapahtuvaa. Järjestäydyttiin omaehtoiseen toimintaan valtion ja kirkon ulkopuolella. Kansallinen yhteenkuuluvuus alkoi näkyä 1830-luvulta lähtien.²⁷³

Euroopassa ilmenneet vallankumoukselliset tapahtumat vaikuttivat siihen, että 1849–1883 yksityisten yhdistysten perustaminen Suomessa edellytti hallitsijan lupaa ja senaatin vahvistusta yhdistysten säännöille. Pietarissa pelättiin, että säätyraajat ylittävä yhdistystoiminta, mm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vaikeutti toiminnan kontrollointia. Bobrikovin aikana 1899–1901 kiellettiin kokonaan yhdistysten perustaminen. Viimeisillä säätyvaltiopäivillä säädetty yhdistymisvapaus mahdollisti sen, ettei tarvittu enää vuodesta 1902 voimassa ollutta hallitsijan lupaa.²⁷⁴

Vapaa kansalaistoiminta sai 1800-luvun jälkipuoliskolla monia erilaisia muotoja, joista esimerkiksi pysyviksi jääneet urheilu- ja nuorisoseurajärjestöt kokosivat suuria joukkoja. Sivistyneistöllä oli tärkeä osuus kasvatettaessa vapaita, vastuullisia, täysivaltaisia kansalaisia.²⁷⁵

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perustettiin vuonna 1831. Muun muassa J.V. Snellman halusi saada siihen myös naisia ja talonpoikia jäseniksi. Seura oli kylläkin perustamisvaiheessa kiinteässä yhteydessä yliopistoon, aloite perustamiseen syntyi Lauantaiseurassa. Toiminnassa näkyivät suomalaiselle yhdistyselämälle tyypilliset piirteet. Kansalaisia ei saanut jakaa vastakkaisiin leireihin eikä saanut toimia tsaarinvastaisesti. Kuopion Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli jäsenmäärältään seuraava Helsingin jälkeen. ”Asiamiesverkoston” kautta välitettiin tietoa tavalliselle kansalle. Järjestötoiminta alkoi monissa muissakin yhdistyksissä vastaavien välitysorganisaatioiden kautta, kun 1860- ja 1870-luvuilla perustettiin raittiusjärjestöjä, uskonnollisia herätysryhmiä ja tehtiin kansansivistystyötä. 1880-luvulla yhdistystoiminta muuttui keskusjärjestöjohtoiseksi, kun paikalliset yhdistykset valitsivat keskushallituksen ja liittyivät keskusjärjestöihin. Tämän toteuttaminen näkyi edellisessä luvussa raittiusliikkeessä.²⁷⁶

Kaupunkiin syntyi erityisesti 1840-luvulta lähtien lukuseuroja, seurusteluklubeja, seurahuoneita ja musiikki-, laulu- ja tanssiyhdistyksiä. Vanhoissa Pohjanlahden kauppakaupungeissa perustettiin innokkaasti lukuseuroja. Myös Tampereella oli jo ennen 1800-luvun puoliväliä lukuseuratoimintaa. Tämä innosti tehtaan työmiehiä myös kirjoittamaan lehtiin kaupunkinsa kuulumisia. Kuopioon vuonna 1847 perustettua lukuyhdistystä pidettiin tärkeänä, koska kaupungissa oli pulaa ylempää

²⁷³ Stenius 2004, 154; Elomaa 1996, 19; Alapuro & Stenius 1987, 21-30; Liikanen 1995, 88-90.

²⁷⁴ Liikanen 1995, 92-93.

²⁷⁵ Elomaa 1996, 19; Sulkunen 1988, 139.

²⁷⁶ Stenius 2004, 154-156; Numminen 1965, 112-115; Liikanen 1995, 88-90; Toivanen 2000, 419.

tietoa antavista kouluista. Toivottiin myös naisille mahdollisuutta päästä mukaan. Kaupungin valtasnaiset olivat jo kaksi vuotta aikaisemmin perustaneet koulun turvattomille tytöille.²⁷⁷

Raittius- ja rouvasväen yhdistykset sekä vapaaehtoiset palokunnat ja säästöpankit pyrkivät toimimaan rahvaan valistamiseksi ja auttamiseksi. Yhdistyksissä harjoitettiin vapaaehtoistoimintaa ja hyväntekeväisyyttä. Nälkävuosina näillä hyväntekeväisyysjärjestöillä oli tärkeä merkitys. Jäsenyys oli yleensä yhdistyksissä avointa laajoille joukoille, mikä lisäsi yhteiskuntaluokkien yhteenkuuluvuuden tunnetta. Alempien yhteiskuntaryhmien osallistumista vaikeutti alkuun se, että ”sivistyneessä seurustelussa” käytettiin ruotsin kieltä. Korostettiin sivistyksen merkitystä säädyn ja syntytaustan sijaan. Suuria poliittisia ja yhteiskunnallisia tavoitteita ei suomalaisissa yhdistyksissä ollut vielä 1800-luvun alkupuolella.²⁷⁸ Oulussa Rouvasväenyhdistys oli vuodesta 1856 ja Kasvatus-opillisen yhdistyksen Oulun paikallisosasto perustettiin vuonna 1865. Oulun läänin kuvernööri Georg Alftan oli aktiivinen lääninsä kansanopetuksen ja sivistysasioiden kehittäjänä.²⁷⁹ Tamperelaisia työläisperheitä auttamaan ja kasvattamaan perustettiin 1860-luvulla Rouvasväenyhdistys, jonka toimintaan kuului 1870-luvulta alkaen myös sunnuntaioulujen pitäminen.²⁸⁰

Vapaaehtoiset palokunnat, joita 1860- ja 1870-luvuilla perustettiin yli kymmenelle paikkakunnalle, mm. Tampereelle 1873, Ouluun 1874 ja Kuopioon suurpalon jälkeen 1877, muodostivat Ilkka Liikasen mukaan ensimmäisen alempia kansanluokkia tasa-arvoistavan järjestäytymismuodon. Niistä tuli paloturvallisuuden parantamisen ohella myös kulttuurijärjestöjä. Järjestyssäännöissä korostui kasvattava ja sivistävä tehtävä isänmaalliseen henkeen. Vapaat ja riippumattomat miehet saivat päättää asioista, jotka aikaisemmin olivat virkamiesten päätettävissä. Tampereen VPK:ssa toimittiin jo 1870-luvun alussa suomen kielellä. Kaikki eivät päässeet mukaan samoihin toimintoihin. Tämä näkyi mm. juhlissa ja arpajaisissa, joihin kiellettiin työväestön osallistuminen. Rajoituksia aiheutti myös se, että pukineet ja merkit piti kustantaa itse. Työväkeä oli alkuaikoina vähemmän jäsenistössä kuin esim. itsenäisiä käsityöläisiä. VPK:n johdossa olivat tehtailijat, kauppiat ja pankinjohtajat. Kuopiossa koulunjohtaja Kustaa Killinen oli monen muun aktiviteettinsa ohessa myös palokunnan puuhämiehiä.²⁸¹

Kuopioon porvaristo perusti iltaseuran jo vuonna 1863 ja Käsityöläis- ja tehdasseuruus aloitti koontumisensa vuonna 1868. Kuopiossa toimi myös Isänmaallinen seura ennen raittiusseuraa.²⁸²

²⁷⁷ Liikanen 1995, 82-83; Kanerva 1986, 12; Suometar 15.12.1848 nro 50, 4.

²⁷⁸ Liikanen 1995, 82-85, 104-105; Elomaa 1996, 19.

²⁷⁹ Rehumäki 2008, 288.

²⁸⁰ Markkola 1994, 131-132.

²⁸¹ Hautala 1976, 399-401; Liikanen 1995, 109-111, 198-199; Nummela 1989, 289; Nordenstreng 1921, 164; Tuomisto 1982, 18; Stenius 1987, 257; Tapio 8.3.1879 n:o 19, 1.

²⁸² Sulkunen 1988, 139, 155.

1870- ja 1880-luvuilla Kuopioon perustettiin kansallisaatteellisia seuroja aikaisempien Kauppaseuran, Käsityöläis- ja tehdasseuruuden sekä Rouvasväenyhdistyksen lisäksi. Näitä olivat mm. Suomalainen seura, Konversationsklubben, Isänmaallinen seura, Kansallislauluseura, Kalevala-seura, Konkordia-seura, Naisyhdistys, Työhuone-seura, Raittiusyhdistys, Suomen työn suosijoiden seura, Kotikielen Seura, Voimisteluseura, vapaapalokunta ja Työväenyhdistys.²⁸³ Kuopion esimerkin tapaan myös Tampereella²⁸⁴ ja Oulussa oli monipuolista seuratoiminnasta 1800-luvun jälkipuolelta alkaen.

Helsingin fennomaanien aloitteesta syksyllä 1874 perustetusta Kansanvalistusseurasta tuli suomalaisuuspyrintöjä eteenpäin vievän yhdistyselämän tärkeä keskus 1800-luvun lopulla. Ensimmäisen vuoden aikana seurasta kasvoi suurin valtakunnallinen kansalaisjärjestö. Kun fennomaaneilla ei ollut vielä omaa organisaatiota, Kansanvalistusseura hoiti tätä tehtävää. Se oli ensimmäinen yhden ”puolueen” organisaatio, joka levittäytyi koko maahan. Seuran toiminnan käytännön organisoija oli sihteeri A.A. Granfelt, jonka pyrkimykset toteutuivat parhaiten raittiusliikkeen piirissä. Kansanvalistusseuralla ei ollut paljon annettavaa työväestölle, sillä toiminta rakentui politiikassa vaikuttavien säätyjen varaan. Kansanvalistusseuran hyväksi järjestetyissä tilaisuuksissa kyllä asetettiin avoimesti vanhoja säätyrajoituksia vastaan.²⁸⁵

Kuopiossa uusina vapaan kansansivistystyön eteenpäin viejinä toimivat vuonna 1874 perustettu Kansanvalistusseura ja 1880-luvun lopulla toimintansa aloittaneet ensimmäiset kansanopistot. Kuopiossa ja koko Savossa Kustaa Killinen oli kansanopistoatteen aktiivinen edistäjä. Hän toimi Kansanopiston johtokunnan puheenjohtajana.²⁸⁶ Tampereelle perustettiin vuonna 1879 Kansanvalistusseuran haaraosasto. Toiminta vilkastui seuraavana vuonna, kun Tampereen tehtaiden haaraosasto alkoi toimia.²⁸⁷

Kansanvalistusseuran toiminnassa parhaimmillaan oli noin 5500 jäsentä. Suurlakkovuosi 1905 lamaannutti seuran toiminnan, joka oli rakentunut lähinnä kunnallishallinnossa ja valtiopäivillä vaikuttaneiden säätyryhmien varaan. Työväestö ja keskiluokkaiset ihmiset eivät kaivanneet enää seuran antamaa valistustoimintaa, kun järjestäytyminen oli tullut poliittiseksi ja yhteiskunnalliseksi.²⁸⁸

²⁸³ Nummela 1989, 470-471; Krogerus 1983, 15-17; Julkunen 2000,

²⁸⁴ Tampereella oli vuoden 1905–06 osoitekalenterin mukaan 67 erilaista yhdistystä ja seuraa. Valtiopäivämiehet olivat aktiivisesti mukana sekä jäseninä että puheenjohtajina, erityisesti L.J. Hammarén ja Lavonius. Lähde: Tampereen osoite- ja ilmoituskalenteri 1905-1906.

²⁸⁵ Liikanen 1987, 126-130, 134-135; Liikanen 1995, 199-200, 236, 309; Stenius 2004, 158. Granfeltin Raittiuden Ystävistä tuli koko raittiusliikkeen valtakunnallinen keskusjärjestö.

²⁸⁶ Aarni IV 1924, 88-89.

²⁸⁷ Liikanen 1995, 199.

²⁸⁸ Liikanen 1987, 138-140; Mickelsson 2015, 44.

Vuonna 1885 perustettu Svenska Litteratursällskapet i Finland vahvisti ruotsinkielistä kulttuuria vastapainona Kansanvalistusseuralle ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle.²⁸⁹

Työväestön järjestäytymisellä oli pitkät perinteet. Tampereelta on jo 1810- ja 1820-luvuilta tietoja työväestön ja käsityöläisten yhteenliittymistä. Työväki ei 1860- ja 1870-luvuilla ollut kovin innostunutta tehtailijoiden ja kauppiaiden järjestämästä yhdistystoiminnasta. Pumpulitehtaan lukuyhtiö, joka oli ensimmäinen Tampereella työväestölle perustettu yhdistys, toimi vain 1861–1864, koska ei ollut jäseniä. Sen sijaan vuonna 1866 Finlayson & Co:n toimesta pumpulitehtaalle perustettu ensimmäinen varsinainen työläisseura ”Pumpulitehtaan työntekijäin seura” toimi pidempään. Tampereen varhaisessa yhdistystoiminnassa oli sosiaalisia ristiriitoja ja alistussuhdetta, mikä näkyi myös muissa kaupungeissa.²⁹⁰

Oulussa toimi 1866–1873 vastaava ”eräänlainen työväenseura”, jonka nimi oli Oulun Sivistysseura eli Bildnings Cirkeln. Tämä oli kolmas Suomessa perustettu työväenseura Turun ja Helsingin mallin mukaan. Perustamisajatus lähti oululaisten kisällien piiristä. Kisälleillä oli Oulussa jo 1800-luvun alkupuolella kisälliyhdistyksiä. Seuran tarkoituksena oli koota kisällejä yhteen ja saada aikaan hyödyllistä vapaa-ajan viettoa ”mieltä ylentävin ja sydäntä jalostuttavin puhein, huvituksia unohtamatta”. Apua yhdistyksen perustamisessa käsityöläiset saivat käsityömestareilta, virkamiehiltä ja porvaristolta. Pormestari, valtiopäivämies C.G. Bergstedt²⁹¹ oli myönteellinen seuran avustaja. Myös Suutarinkisällien, räätälinkisällien ja nahkurinkisällien veljeskunnat tukivat Sivistysseuraa. ”Sisällepääsy sivistys-seuraan on avoin jokaiselle hyvämaineiselle henkilölle, miehelle tahi naiselle.” Poliitikan puhuminen yhdistyksessä oli kielletty. Sivistysseuran toiminta pohjautui vapaaehtoisuuteen. Jäsenmaksu oli korkea, mikä karsi tavallista työväkeä seuran jäsenyydestä ja johti siihen, että säätyläisten määrä kasvoi rahvaan kustannuksella. Seuran puhekielenä oli pääasiassa ruotsi, mikä myös vaikeutti seurustelua. Näillä seikoilla oli taloudellisten tekijöiden lisäksi osuutensa siihen, että vapaaehtoisesti seuran toimintaa ylläpitäneet henkilöt väsyivät ja toiminta päättyi vuonna 1873. Yhteisiä kokoontumisia oli tämänkin jälkeen. Käsityöläiset muodostivat käsityöläisklubin ja kisällit kisälliseuran. Oulun Wiikko-Sanomissa oli tammikuussa 1874 toivomus, että Ouluun syntisi Tampereen paperitehtalaisten kohtuus- ja sivistysyhdistyksen kaltaista toimintaa. Tavoitteena oli ”kylvää siveyden siemeniä kaikkiin jäseniin”. 1860- ja 1870-luvuilla oli ominaista, ettei yhteistyö onnistunut kovin hyvin alemman porvariston ja rahvaan kesken. Vuonna 1879 K.F.Kivekkään perustaman Oulun Työväen Iltaseuran toiminnassa yhteistyö onnistui suomalaiskansallisessa hen-

²⁸⁹ Klinge 1997, 300.

²⁹⁰ Liikanen 1995, 196-197, 200; Sulkunen 1988, 154-155.

²⁹¹ Bergstedtistä tarkemmin liitteessä 3.

gessä. Seuran ensimmäisessä johtokunnassa olivat ”maisteri, polttomestari, muurari, konttoristi, merimies, kuvaaja ja työmies”.²⁹²

1860-luvulla lähinnä säätyläiset pitivät välttämättömänä yhdistystoiminnan aktivoimista, jotta kansa sivistyisi ja ohjautuisi hyvien harrastusten pariin. Erityisesti suomalaisuuden vahvistaminen korostui joukkojärjestäytymisen avulla. Erilaiset kulttuuritapahtumat yhdistivät ihmisiä. Järjestäytymistä auttoi liikenneyhteyksien paraneminen sekä luku- ja kirjoitustaidon lisääntyminen koulutuksen myötä. Työväenliike vaati poliittista järjestäytymistä ja äänioikeutta kaikille. Kansanliikkeet ja järjestöverkostot siirsivät politiikkaa paikallistasolle. Jäsenten yhteenkuuluvuus ja yhteisvastuu kasvoivat, kun järjestäytyneet kaupunkilaiset voivat päättää demokraattisesti toiminnasta ja johtohenkilöistä.²⁹³

Vapaan järjestötoiminnan voimakas kasvu näkyi 1880-luvulta lähtien, kun virkavaltaista lupajärjestelmää lievennettiin. Työväenyhdistysten rinnalle perustettiin paikallisia ammattiosastoja. Niille oli ominaista oman ammatin suojeleminen toisten kilpailulta. Työnantajat ja työläisten yhdistykset tekivät yhteistyötä. Vasta 1890-luvulla syntyivät varsinaiset ammattiliitot, varsinaiset työväen taistelujärjestöt. Yhdistymisvapaus toteutui vasta suurlakon jälkeen vuonna 1906.²⁹⁴ Työväenyhdistykset saivat vuoden 1906 paikkeilla valmiin yhdistystoimintamallin aikaisemmasta toiminnasta. Työväestön ammattijärjestöjen lisäksi myös muiden ammattien harjoittajat kokosivat joukkojaan yhteen. Toukokuussa 1905 perustettiin kattojärjestö Liittojen liitto, johon kuuluu mm. lakimiesten, insinöörien, lääkäreiden, apteekkarien ja yliopisto-opettajien liitot.²⁹⁵

Irma Sulkusen mukaan kansalaisuus oli kaksijakoinen: ”miesten toteuttaessa kansalaisuuttaan julkisessa piirissä naisten ensisijaisena tehtävänä oli rakentaa kansalaisyhteiskuntaa yksityisessä kodin ja perheen piirissä”.²⁹⁶ Yhdistystoiminnassa naisille kuitenkin avautui sovelias osallistumismuoto. Kaupunkeihin perustetut ns. rouvasväen yhdistykset harjoittivat hyväntekeväisyyttä. Kuopion rouvasväenyhdistys perustettiin 1860-luvun taitteessa. Oulun ensimmäinen rouvasväenyhdistys Fruntimmersföreningen i Uleåborg aloitti toimintansa vuonna 1856. Myöhemmin sitä kutsuttiin nimellä Oulun naisyhdistys. Helsingin mallin mukaan yhdistyksen sihteerit olivat miehiä, mm. tuleva val-

²⁹² Hautala 1976, 571-572; Kenttä 1986, 30-31; Parmanen 1938, 142; Rehumäki 2008, 18, 31-32, 265, 289-301, 307-315, 342-344; Oulun Wiikko-Sanomia 17.2.1866 n:o 7, 2 ”Siwistys-seurasta sananen”; 29.12.1866 n:o 52, 1 ”Kotimaalta. Oulusta Siwistys-seura...”; 8.6.1867 no 23, 1 Hänen Keisarillisen Majesteetin Päätös Siwistys-Seurasta; 24.4.1869 n:o 17, 2 ”Kotimaalta”; 25.6.1870 n:o 25, 2 ”Sananen Siwistysseurasta”.

²⁹³ Alapuro & Stenius 1987, 18-19, 30-33, 35; Liikanen 2003, 299-300; Waris 1952, 212-213.

²⁹⁴ Waris 1952, 193-196.

²⁹⁵ Tikka 2008, 21.

²⁹⁶ Elomaa 1996, 20-21.

tiopäivämies Karl August Snellman. Oulun rouvasväenyhdistykset lähinnä kasvattivat ja kouluttivat palvelustyttöjä.²⁹⁷

Naisasialiike aktivoitui 1880-luvulla. Raittiusliike vetosi naisiin, mutta heillä oli myös yhteyksiä työväenliikkeeseen, tosin lähinnä aluksi miestensä välityksellä. Samoin miesten kautta olivat läheiset yhteydet fennomaaniseen liikkeeseen, erityisesti vuonna 1883 perustetulla Suomen Naisyhdistyksellä, joka alusta alkaen ajoi äänioikeutta naisille. Perustamisvuosi oli sama kuin Helsingin Työväenyhdistyksen toiminnan alkamisvuosi. Naisten yhteiskunnallisen aseman parantaminen ja tasa-arvoisuuden saavuttaminen oli osa sosialistisen työväenliikkeen ohjelmaa.²⁹⁸

Kaiku-lehdessä joukko suomenmielisiä kirjoitti tammikuussa 1885 ”Tehkäämme naisen aseman kohottamisen kansallisen puolueen asiaksi! Oikeus maan perii.” Kirjoituksessa suomenmielinen puolue saa nimityksen edistyspuolue, jonka vallassa on Suomen tulevaisuus. Esimerkkinä kirjoittajat tuovat Kuopion naiset ja heidän herätyshuutonsa Suomen naisille, joille pitäisi ”avata korkeamman sivistyksen lähteet”. Naisten aseman parantamista kaivataan sekä kasvatustasoisissa, yhteiskunnallisissa asemassa ja omistusoikeudessa.²⁹⁹

Kuopiosta tuli 1880-luvulla naisasialiikkeen keskus. Suomen Naisyhdistyksen ensimmäinen haarasasto perustettiin Kuopioon vuonna 1886. Vaikka yhdistyksen jäsenet olivat pääasiassa raskaan työn tekijöitä, siellä ei syntynyt luokka- eikä puoluekiistoja. Minna Canth kirjoitti yhdistyksen sihteerinä: ”Yhdistys päätti keskittää toimensa köyhän naisen tilan parantamiseksi ja kohottamiseksi. Tällöinen toiminta on meille luonnollinen, koska se täydelleen soveltuu paikkakunnan kansalliseen henkeen.” Työväenyhdistyksessä oli naisosasto, joka toimi aluksi ”rouvasväenyhdistyksen” tapaan ompelu- ja hyväntekeväisyysseurana, mutta aktivoitui myöhemmin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin asioihin. Vastaavaa toimintaa oli myös Tampereella, missä aloitti vuonna 1890 toimintansa työläisnaisten aseman parantamiseksi Tampereen Naisyhdistys. Vuonna 1899 perustetun työväenyhdistyksen naisosaston jäsenenä oli aluksi myös miehiä.³⁰⁰

Tampereella oli työläisnaisten ja naisasianaisten kesken riitaisuuksia. Vuoden 1891 lopulla Tampereen työväenyhdistys hyökkäsi Suomen Naisyhdistystä vastaan, koska Naisyhdistys ajoi yläluokan etuja.³⁰¹ Kymmenen vuotta myöhemmin Tampereella syntyi myös erimielisyyksiä, kun Naisyhdis-

²⁹⁷ Kenttä 1986, 37; Mustakallio 2017; Nikula 1981, 273; Sulkunen 1988, 139.

²⁹⁸ Naisyhdistyksen säännöt hyväksyttiin vuonna 1884, siksi tuo vuosi on yleensä ilmoitettu perustamisvuonna. Kilpi 1953, 9; Jallinoja 1983, 35-40; Klinge 1997, 430.

²⁹⁹ Kaiku 21.1.1885 no 6, 1-2.

³⁰⁰ Kilpi 1953, 21-22, 24-29; Markkola 1994, 131-132; Julkunen 2000, 46-49; Rajainen 1978, 245, 261; Sänkiaho 2000, 3-5; Utrio 2005, 191.

³⁰¹ Rajainen 1978, 256.

tyksen haaraosaston yhteydessä toimineet 61 työläisnaisista halusivat perustaa oman haaraosaston. Suomen Naisyhdistys ei kuitenkaan suostunut tällaisen sosialistisen osaston perustamiseen.³⁰²

Erimielisyydet kielipoliittisissa asioissa johtivat siihen, että vuonna 1892 lähinnä ruotsinmieliset ja Valvoja-ryhmä perustivat Naisasialiitto Unionin, joiden toiminnassa oli keskeistä sosiaalisten epäkohtien parantaminen. Vuonna 1900 perustetulle koko maan laajuiselle Työläisnaisliitolle oli tärkeää sääty- ja varallisuusjärjestelmän purkaminen. Tämän jälkeen myös porvarillisia tahoja lähellä olevat naiset järjestäytyivät. Vuonna 1902 perustettiin Nuorsuomalainen Naisklubi ja perustuslaillisia myötäilevä Naiskagaali.³⁰³

Raittiusjärjestöt, naisyhdistykset, työväenyhdistykset, ammattiyhdistykset ja mm. sairaskassat olivat mukana luomassa kansalaisyhteiskuntaa 1880-luvulla. Sosiaalinen asema ei rajoittanut liittymistä, organisoituminen tapahtui mielipiteiden ja aatteiden pohjalta tasa-arvoisesti. Samaan aikaan tapahtunut järjestäytyminen monella eri sektorilla on ominaista suomalaisten yhteiskunnalliselle aktiivisuudelle. Kaupunkien ja maaseudun välillä oli ero siinä, että kaupungeissa tapahtui järjestäytyminen yleensä sukupuolen mukaan.³⁰⁴

3.6.3 Kansalaisaktiivisuus ja seuraelämä

Kirjastojen perustaminen oli tärkeää vapaaehtoista sivistystoimintaa. Oulussa oli jo 1800-luvun alkupuolella Oulun kaupunkiseurakunnan lainakirjasto osakkaille ja Professori Gustav Toppeliuksen sisarten ylläpitävä yksityinen kirjasto. Näiden toiminta päättyi sensuurin johdosta 1830-luvun alussa. Kirjastotoiminta jatkui 1860-luvulla, kun maaseurakunta lainasi lähinnä ruotsinkielisiä kirjoja ja kaupunkiseurakunnan kappalaisen Johannes Bäckvallin kokoelmasta sai pientä korvausta vastaan lainata työkansalle hyödyllistä lukemista. Lisäksi Oulun Sivistysseuralla oli kirjastossa lukuhuone lehtien lukua varten. Vuonna 1869 kirjastoon tuli kymmenen lehteä. Kirjoja saivat jäsenet lainata kotiin lainausmaksun maksettuaan. Sivistysseuran toiminnan päättyttyä K.R. Åströmin vuonna 1869 perustama Oulun Käsityö- ja teollisuusyhdistys otti huolehtiakseen Sivistysseuran kirjastosta.³⁰⁵ Tampereella toimi vuodesta 1861 kaikille kaupunkilaisille tarkoitettu lainakirjasto. Syksyllä 1887 avautui työväenyhdistyksen lukusali, jonne tuli myös kirjasto. Ajoittain oli myös luento-, keskustelu ja puhujaseuratoimintaa ja alkeisoppikursseja.³⁰⁶

³⁰² Rajainen 1978, 260.

³⁰³ Kilpi 1953, 11; Harjula 2008, 124; Jallinoja 1983, 13, 46-47, 100-101; Pollari etc. 2008, 61-62, 421; Kaiku 14.2.1892 no 24, 2.

³⁰⁴ Alapuro 2004, 234; Pulma 2004, 176; Sulkunen 1987, 169-171.

³⁰⁵ Rehumäki 2008, 288, 303, 327-334, 342-344.

³⁰⁶ Kanerva 1986, 12, 121-131.

Kerstin Smeds käyttää termiä ”porvarillisen julkisuuden läpimurto”, kun lukutaito lisääntyi ja pystyttiin osallistumaan ja seuraamaan asioita sanomalehdistä. Erialaisten kansallisten joukko- ja juhla-tapahtumien järjestäminen ja patsaiden pystyttäminen levisi Euroopasta Suomeen 1870-luvulta lähtien. Näin häivyttiin säätyrajoja, kun eri yhteiskuntaryhmät osallistuivat tapahtumiin. Toisaalta vahvistettiin suurmieskultin luomista.³⁰⁷

Kaupungeissa näkyi jo 1860-luvulla suurmiesten huomioimista. H.G. Porthanin juhlintaan osallistuttiin eri kieli- ja puolueryhmittymissä. Poliitikko näkyi myös suurmiesten valikoitumisessa juhlintaan kohteeksi. Fennomaaniselle sivistyneistölle kansan tuki oli tärkeää, erityisesti Yrjö-Koskiselle tuki oli tärkeämpää kuin Snellmanille.³⁰⁸

Oulussa paljastettiin vuonna 1881 F.M. Franzénin patsas. Samaan aikaan suunniteltiin patsasta myös Runebergille, vaikka hän vielä eli. Tätä samoin kuin Aleksanteri II:n patsasta käsiteltiin sanomalehdistön lisäksi myös valtiopäivillä. Ne olivat osa poliittista ohjelmaa kansallishengen nostattamiseksi. Patsaiden pystyttämiseksi suoritettiin koko maan laajuisia varainkeräyksiä.³⁰⁹ Oulussa Leonard Candelin oli Franzénin muistomerkkikomiteassa ja valtuuston puheenjohtajana patsaan paljastaja. Juhlapäivällisillä kauppias A.O. Snellman kohotti maljan isänmaalle ja lehtori Mauno Rosendal puhui suomeksi yliopistolle. Oululaiset porvarit halusivat muutenkin kaunistaa omaa kotikaupunkiaan. Esimerkiksi Candelin lahjoitti 10 000 markkaa hautausmaan kaunistamiseksi.³¹⁰

Kaupungeista yhdistystoiminta ja vapaamuotoinen kansalaistoiminta levisi myös maaseudulle. Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla ei 1870-luvulla ollut vielä paljon juhlia. Tärkeitä tilaisuuksia olivat ne, jotka järjestettiin Oulun suomalaisen koulun hyväksi. Oulun ja Pohjois-Suomen seuraelämään oli uskonnollisilla herätysliikkeillä suuri vaikutus. 1880- ja 1890-luvut olivat Oulussa voimakasta herännäisyyden aikaa. Yhteiset seurat suomenkielisten ja ruotsinkielisten kanssa vaikuttivat poliittiseen ilmapiiriinkin. Savossa heränneiden vihamielinen asenne maallisia harrastuksia kohtaan vaikeutti seurojen ja yhdistysten toimintaa. Hämeen maanviljelyspitäjissä oli paljon säätyläisten ja varakkaampien talonpoikien yhteisiä juhlia ja aktiivista seura- ja kokoustoimintaa.³¹¹

Kustaa Killinen oli jo Kokemäellä opettajana ollessaan puheessaan Snellman-juhlassa vuonna 1876 kehottanut maaseudun väestöä noudattamaan kansallisia pyrintöjä.³¹² Muutettuaan Kuopioon 1870–80-lukujen taitteessa Killisen toiminta ammatissaan, politiikassa, yhdistyksissä, isänmaallisen

³⁰⁷ Smeds 1987, 91-107.

³⁰⁸ Liikanen 1995, 229-230, 232.

³⁰⁹ Smeds 1987, 98-101. Runebergin patsas paljastettiin Helsingissä 6.5.1885 ja Aleksanteri II:n patsas 29.4.1894.

³¹⁰ Turunen 2009, Candelin, Leonard 1822-1907.

[http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/129.;](http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/129.) Hautala 1976, 558-560.

³¹¹ Liikanen 1995, 249, 262, 264, 269.

³¹² Satakunta 20.5.1876; Liikanen 1995, 241

hengen kohottamisessa ja tavallisen kansan kohtaamisessa nostaa hänet tutkimuksessani olevista valtiopäivämiehistä toisten yläpuolelle.

Kaikkien kaupunkien seuraelämään kuuluivat syntymä- ja nimipäiväkutsut, tanssiaiset, teatteri, konsertit, hyväntekeväisyysjuhlat. Tilaisuuksia järjestettiin säätyläiskodeissa, klubilla ja seurahuoneella. Kuopiossa oli jo 1700-luvun lopulla sosieteetti, jolla oli omat ympyränsä. Tavallinen kansa tapasi Kuopion markkinoilla.³¹³

Tampereen kulttuurielämässä keskeisiä tapahtumia 1800-luvun puolivälissä olivat ”laulajaiset”. Niiden tuotto tuli hyväntekeväisyystoimintaan tai sivistystyöhön. Näissä konserteissa oli työmiesten lisäksi säätyläisiä, jotka maksoivat pääsylipuista korkeamman hinnan. 1860-luvun puolivälissä alettiin varojen keräämiseksi pitää myös arpajaisia, jotka olivat ohjelmallisia iltamia. Vasta 1870-luvun puolivälissä tulivat muotiin varsinaiset viihteelliset illamat, joiden tarkoitus ei ollut kerätä varoja. Naisia pääsi myös mukaan, ensin lähinnä hoitamaan käytännöllisiä asioita, pitämään ”buffettia”, arpajaisia jne.³¹⁴

Kiertävien seurueiden lisäksi Oulussa järjestettiin kuorotoimintaa, konsertteja ja teatteriesityksiä amatöörivoimin. Paikallisista porvareista Leonard Candelin oli innokas näyttelemään hyväntekeväisyystilaisuuksissa. Pormestari Hasselblattilla oli musikaalisia harrastuksia.³¹⁵ Tampereella työväestö perusti laulu-, soitto- ja näytelmäseuran vuonna 1882. Sitä ennen oli ollut jo lauluköörejä ja muun muassa tehtaitten palokunnilla omia soittokuntia.³¹⁶

Merellä oli vaikutus Oulun seurapiirielämään. Syksyn viimeisten Tukholman merimatkojen jälkeen oli ajanvietteen vuoro. Näissä seurapiiritilaisuuksissa ei yleensä ylitetty kieli- eikä säätyrajoja. Rahvaan nuorukaiset eivät kelvanneet säätyläisneitosten tanssikavaljeereiksi. Sama näkyi myös perhejuhlissa, mm. Oulun läänin kuvernööri Otto Nyberg kutsui tyttärensä häihin ylintä virkamiehistöä ja ruotsinkielistä porvaristoa.³¹⁷

Säätyjen ulkopuolisen väestön, rahvaan tai tavallisen kansan, ja säätyläisiin kuuluvan herrasväen ero ja sulautuminen yhteen vaihteli eri kaupungeissa. Keskiluokkaisesta väestöstä herrasväkeen

³¹³ Kenttä 1986, 28-29; Toivanen 2000, 418-419.

³¹⁴ Kilpi 1953, 13; Rasila 1984, 671-672.

³¹⁵ Hautala 1976, 545-547, 551-552; Rehumäki 2008, 335-338. Turunen 2009. Candelin, Leonard 1822-1907. <http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/129>.

³¹⁶ Kanerva 1986, 13, 131-140; Sulkunen 1986, 155.

³¹⁷ Satokangas 1987, 113-114; Rehumäki 2008, 345. Gluschkoff 2008, 37-38. Snellmanit kuuluivat kuuluivat Nybergin ja monien oululaisten porvarisperheiden kanssa Uleåborgs Tidningin osakkeenomistajiin.

kuului myös niitä kaupunkilaisia, jotka puhuivat ruotsia ja joiden asuinalue, elämäntapa, sivistystaso ja varallisuus erotti heidät rahvaasta.³¹⁸

Ilkka Liikanen pelkistää seura- ja kokoustoiminnan merkityksen siihen, että toimittiin vanhoja säätyrajoja vastaan ja tavoiteltiin hyviä tapoja ja siveellisyyden säilyttämistä.³¹⁹ Seuraelämä mahdollisti yhteydenpidon myös kielirajojen yli, mikä ei onnistunut odotetusti vielä kaikessa toiminnassa 1800-luvun puolivälin jälkeenkään. Ongelmana oli myös se, että erisäätyiset eivät olleet valmiita toimimaan rahvaan kanssa samoissa tiloissa. Puutteista huolimatta yhdistys- ja järjestötoiminta sekä vapaamuotoinen seuraelämä oli 1800-luvun aikana sortokauteen tullessa vahvistanut kansalaisyhteiskuntaa ja vahvisti kansallisen identiteetin syntymistä. Oli myös edellytykset sortokauden kautta mennä nopeasti kohti itsenäistymistä ja vuoden 1918 jälkeen päästä nopeaan eheytymiseen.

³¹⁸ Rehumäki 2008, 22.

³¹⁹ Liikanen 1995, 235.

4 SÄÄDYISTÄ KOHTI PUOLUEVALTAA 1800-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA

4.1 Puolueryhmittymät säätyvallan haastajina

4.1.1 Puolueet ja kielipolitiikka

Fennomaanit ja liberaalit järjestäytyivät 1860-luvun alussa ja haastoivat kansalaisia ottamaan vastuuta virkamiesten päättämistä asioista. Ne halusivat alentaa säätyrajoja, mutta samalla olivat päävastustajia toisilleen. Ylioppilaiden ja kaupunkiporvariston kannattamat liberalistit korostivat porvariston yksilöllisyyttä ja oikeusvaltioajattelua. J.V. Snellman hahmotteli valtiollisen mallin fennomaaneille, joiden intressit painottuivat enemmän kielellisiin ja sosiaalisiin asioihin. Suomenkielisen keski- ja yläluokkaisen virkamiehistön kouluttamisen avulla fennomaanit toivoivat vahvistavansa valtiollista vapautta. Yhteinen tavoite sekä liberaaleilla että fennomaaneilla oli Suomen valtion ja kansakunnan rakentaminen kilpailevista ohjelmista huolimatta.³²⁰

Puoluepolitiikan ensimmäiset merkit näkyivät 1863–64 valtiopäivillä. Puolueet olivat vielä löyhiä liittoutumia, eivät puolueita nykyaikaisessa mielessä. Kielipolitiikka oli perustana puolueiden muodostumiselle. G.Z. Forsman, vuodesta 1884 Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen, julisti jo vuonna 1863 fennomaanisen puolueen synnyn. Hänen kirjoituksissaan näkyi fennomaanien eli suomikiihkoisten pyrkimys laajentaa yhteiskunnallista toimintaa kansan keskuuteen. J.V. Snellmanin ja Yrjö-Koskisen poliittisen ajattelun suurin ero Liikasen mukaan oli siinä, että Yrjö-Koskinen yhdisti kansallisuusaatteen ja kansalaisvapauden aatteen toisiinsa, kun taas Snellmanille oli tärkeää kansallishengen eteneminen. 1860-luvulla kielikysymyksen perusteella oli jako fennomaanit, svekomaanit ja ruotsinkieliset liberaalit. Suomalaisessa puolueessa nuorten ryhmästä erottautuneet Yrjö-Koskisen johtamat ”jungfennomaanit”³²¹ esittivät jyrkempiä vaatimuksia suomenkielisen väestön hyväksi. Fennomaanien ja ruotsimielisten välissä olevat ”verettömät” puolustivat ruotsinkielisten oikeuksia. Heille kielellä oli vain välinearvo. Tärkeää oli, että kansa oli ”yksi ja yhtenäinen”³²² Vuoden 1872 valtiopäivillä oli selviä merkkejä asettelusta, jossa ”liberaalis-ruotsinmielinen” porvaris- ja aatelis-sääty toimi ”fennomaanista” pappis- ja talonpoikaissäätyä vastassa. Näiden valtiopäivien vaaleissa kielipuolueiden asema voimistui ja liberaalien asema heikkeni. Fennomaanitkaan eivät kuitenkaan vielä varsinaisesti organisoituneet puolueeksi.³²³

³²⁰ Alapuro & Stenius 1987, 14, 17-18; Klinge 1997, 257-258; Liikanen 1995, 120-122, 135; Nieminen 2006, 63-64.

³²¹ Jungfennomaanit-ryhmä oli syntynyt Lauantaseuran piirissä 1850-luvulla. Nieminen 2006, 63.

³²² Leino-Kaukiainen 1994, 11-35; Liikanen 1995, 139-140, 145; Liikanen 2003, 283-284; Mickelsson 2015, 38; Rommi-Pohls 1989, 74; Tuominen 1964, 19-22. Agathon Meurmanin mukaan fennomania oli jo 1840-luvulla toimiva poliittinen puolue. Aarnio 2003, 420, 422-423.

³²³ Mickelsson 2015, 38-39; Tiitinen 2009, 128; Liikanen 1995, 123.

Uusi vaalikäytäntö näkyi vuoden 1876 vaaleissa, jolloin eri mielipideryhmillä oli omia julkisia ehdokaslistoja. Fennomaanit ja liberaalit halusivat politisoida vaaleja. Erityisesti liberaalien äänenkannattaja Helsingfors Dagblad toivoi myös porvarissäätyyn kuulumattomien täysivaltaisten veroa maksavien kaupunkilaisten osallistuvan keskusteluun vaaleista.³²⁴ Henrik Stenius on korostanut, että tässä vaiheessa sekä ruotsinmielinen että suomenmielinen poliittinen eliitti vastusti rahvaan vetämistä mukaan puoluepolitiikkaan.³²⁵

Edellisiin valtiopäivämiesvaaleihin verrattuna fennomaanit korostivat muutosta vaaliehdokkaan ominaisuuksissa. Valtiolliseen työskentelyyn soveltuvien luonteenpiirteiden lisäksi korostuivat kielinäkökohdat ja poliittiset mielipiteet. Uudessa Suomettaressa kehoitettiin ”valitsemaan semmoisia miehiä, joilla on kykyä ja taitoa valtiopäivätoimiin, mutta jotka samalla edustavat teidän mielipiteitä”. Porvarissäädyssä pitäisi huolehtia siitä, etteivät ruotsinmieliset työnnä suomalaisuutta syrjään. Nordenstrengin mukaan porvarissäätyyn 1877–78 valtiopäiville valituista vain noin viidennes oli suomenmielisiä.³²⁶ Näillä valtiopäivillä näkyi ensimmäisen kerran selvästi, että sekä porvarissääty että aatelissääty olivat liberaalis-ruotsinmielisiä. Pappis- ja talonpoikaissäädyssä fennomaanit saavuttivat poliittisen johtoaseman.³²⁷ Suomenmieliset tavoittelivat vaikutusvaltansa laajentamista porvarissäädyssä. Näin voitaisiin saada kolme säätyä ajamaan koulu- ja kieliasioissa suomenkielisten etuja.³²⁸

Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa puoluepolitiikka sai omat piirteensä lähinnä sitä kautta, miten aatteellisesti voimakkaat ja taloudellisesti vaikutusvaltaiset henkilöt ja millaisten intressiryhmien jäsenet pääsivät päättämään paikallisten asioiden hoitamisesta. Selvimmin tämä ilmeni Oulussa, missä vanhoilla ruotsinkielisillä porvarissuvuilla ja kauppahuoneilla oli sukulaisuussuhteita myös virkamiehistöön. Ne asiat, jotka vaikuttivat kaupungin sisällä tehtyihin valintoihin, näkyivät myös valtiopäivämiesvaaleissa.

Oulussa kauppiaat 1700-luvulla puhuivat suomea yleisemmin kuin muissa rannikkokaupungeissa. Kunnallishallinnon uudistuttua oli jo ruotsinmielisten ja suomenmielisten ryhmittymät, vaikka kieli- ja puolueasiat eivät näkyneet 1870-luvulla selvinä. Valta-asemaa piti suurelta osin ruotsinkielinen virkamiehistö ja johtavat kauppiassuvut. Henkilökohtaiset mielipiteet ja tunteet vaikuttivat jakavina tekijöinä syntyperä ohella. Oululaisista oli vuonna 1870 suomenkielisiä 81,4 %. Ruotsinkielisellä väestöllä oli tiivis sukuverkosto ja pääomaa, jonka turvin he olivat voimakkaita vaikuttajia kunnal-

³²⁴ Rasilainen 2004, 80; Helsingfors Dagblad 23.10.1876 no 289, 1.

³²⁵ Stenius 1987, 285-286..

³²⁶ Nordenstreng 1920, 212; Rasilainen 2004, 80-81; Uusi Suometar 23.10.1876 no 126, 1; 6.11.1876 no 132, 1 ”Helsingistä”.

³²⁷ Rasilainen 2004, 81; Rommi-Pohls 1989, 100.

³²⁸ Tuominen 1956, 62.

liselämässä. Suomenkielinen väestö ei ollut vielä yhteiskunnallisesti aktiivista. ”Bättre folk” ja ”sämre folk” olivat eri yhteiskunnallisissa kerroksissa. Kahdesta valtuustossa yhtäikaa olleesta värjämestarista toinen sanoi: ”Sohlman o jag vi e sådana pussana, vi pocka int för Candelin”.(”Me uljaita poikia olemme, emme Candelinia kumarra.”) ³²⁹

Käytännön toimet hoitaa uuden kunnallislain vaatimat muutokset vaikuttivat siihen, että alkuvuosi-
na Oulussa ei ollut suurempia kielikiistoja. Ruotsinmielisten valta-aseman nujertamiseen kunnallis-
politiikassa ryhdyttiin vuoden 1876 jälkeen. Sekä kunnallis- että valtiopäivämiesvaaleissa Oulussa
molemmilla kielipuolueilla oli ennen vaaleja omat listat. Toinen lista laadittiin ruotsinkielisten Seu-
raklubin kokouksessa ja toinen suomenmielisten toimesta. Eri yhdistykset, mm. Suomalainen klubi,
Työväenseura, Teollisuusklubi ja Pohjan Leimu, lähettivät valtuutettunsa kokoukseen suomenmie-
listen listan ehdokkaita asetettaessa. Vaikka suomenmielisillä oli erimielisyyksiä, yleensä julkisuu-
dessa oli vain yksi lista ehdokkaita. Vaihtuvuuteen Oulun valtuustossa vaikuttivat yleensä lähinnä
paikkakunnalta poismuutot ja valtuutetun kuolema. ³³⁰

Kielikiista nousi kärjistetyksi esille, kun K.F. Kivekäs tuli Ouluun ja perusti Kaiku-lehden 1877.
Repivät kirjoitukset lehdessä aiheuttivat erimielisyyttä jopa suomenmielisten keskuudessa ja heiken-
sivät heidän menestystään. Kauppaneuvos L. Candelin oli jyrkkien ruotsinmielisten johtomiehiä.
Hän oli valtuustossa koko 1880-luvun. Kauppaneuvos A.O. Snellman yritti pysytellä kielipuoluei-
den jyrkkien kiistojen ulkopuolella. Molemmat Snellmanin kauppaneuvosveljekset A.O. ja K.A.
Snellman kuuluivat maltillisiin ruotsinmielisiin, jollaisia oli yhteislistoilla. Suomenmielisistä M.
Rosendal oli valtuustossa kaksi kolmivuotiskautta 1879–81 ja 1884–86. Tämän jälkeen Rosendal ei
asettunut enää ehdokkaaksikaan, vaan keskittyi uskonnollisiin asioihin. Yleensä Oulun suomenmie-
liset eivät valinneet ehdokkaiksi äärimmäisyysmiehiä eivätkä ennen vuotta 1889 ottaneet ollenkaan
ruotsinmielisiä listoilleen. ³³¹

Syksyn 1878 kunnallisvaaleihin Oulussa osallistui 237 suomenmielistä ja 82 ruotsinmielistä, jotka
voittivat vaalit äyrimääränsä perusteella. Vaikka seuraavinakin vuosina valtuustovaaleihin osallis-
tuttiin vilkkaasti, varakkaammat ruotsinmieliset olivat enemmistönä valtuustossa. Vasta kolmien
peräkkäisten kunnallisvaalien 1889, 1890 ja 1891 menestys muutti Oulun valtuuston voimasuhteita
suomenmielisten hyväksi. ³³²

³²⁹ Westerlund 1975, 45; Mustakallio 2017; Kaiku 17.11.1917 no 224, 1, 10-12. Candelinin suku oli jyrkkää ruotsinmielistä.

³³⁰ Hautala 1976, 342, 344.

³³¹ Hautala 1976, 334, 344-345; Westerlund 1975, 46-47.

³³² Hautala 1976, 341-344; Westerlund 1975, 46-48.

Kuopiossa ensimmäisissä uuden kunnallislain mukaan pidetyissä valtuustovaaleissa ei vielä näkynyt puoluepoliittinen kilpailu. Ruotsinmieliset olivat paremmin järjestäytyneitä kuin suomenmieliset, mutta jo 1870-luvun lopulla suomenmieliset saivat vaalilistoilleen hyvin kannattajia. Ruotsinkieliset onnistuivat 1880-luvun alkuun asti säilyttämään asemansa kunnallishallinnossa, vaikka heidän suhteellinen osuutensa väestöstä väheni. Kuopiossakin samat valtuutetut valittiin useampaan kertaan.³³³

Kaikki tutkimuksessa mukana olevat porvarissäädyn valtiopäivämiehet vaikuttivat kaupungin sisäisiä päätöksiä tehtäessä, toiset valtuutettuina, Fabritius ja Möller pormestareina.

Tampereella ruotsinmielisillä ja suomenmielisillä oli vuoden 1879 kunnallisvaaleissa omat listat. Kielipolitiikan kannalta muutos tapahtui liberaalien puolueohjelman ilmestymisvuonna 1880. Uudet poliittiset lehdet lisäsivät sanomalehdistössä puolueiden välistä kiivasta keskustelua.³³⁴

Liberaalit julkaisivat Helsingfors Dagbladin liitteenä 5.12.1880 Leo Mechelinin laatiman puolueohjelman, jota eivät kannattaneet kummatkaan kielipuolueet. Tämän Suomen ensimmäisen puolueohjelman 53 allekirjoittajasta 20 kuului porvarissäätyyn. Tutkimuksessani mukana olevista valtiopäivämiehistä allekirjoittajina olivat tamperelainen pormestari Fredrik Procopé ja oululainen kauppias Albert Snellman. Demokratia tuli ohjelmassa esille tavoitteena saada kansalaiset oikeudellisesti tasa-arvoisiksi ja purkaa vanhat säätyoikeudet. Erityisesti liberaalit korostivat yhteistä valtion asioiden hoitoa. Tavoitteena oli kaksikielisyys eli kielikiista pitäisi jättää taka-alalle ja käsitellä valtiollisia, taloudellisia ja sivistyksellisiä kysymyksiä. Liberaalien mielestä fennomaanit yrittivät perustella kansa-käsitettä oman toimintansa oikealaatuisuuden tukemiseksi. Alempien yhteiskuntaluokkien äänioikeutta pitäisi kuitenkin rajoittaa. Liberaalien ohjelma aiheutti suomalaisessa puolueessa ristiriitoja. Liberaalinen puolue menestyi porvarissäädyn vuoden 1881 vaaleissa. Puolueen hajottua 1888 valtiopäivillä useimmat liberaalit liittyivät ruotsinmielisiin.³³⁵

Valtiopäivillä 1870-luvulla vanhat fennomaanit olivat johtoasemassa, sanomalehdistön ja yhdistysten kautta myös paikallisessa elämässä. Nuorsuomalaisen lehdistön perustaminen ja kaupunkien työväestön perustamat raittiusseurat ja työväenyhdistykset alkoivat irrottaa väestöä vanhasuomalaisen ohjauksesta.³³⁶ Vanhojen fennomaanien johtoasema järjestökentällä alkoi vähetä 1880-luvulta

³³³ Nummela 1989, 253-254.

³³⁴ Rasila 1984, 544, 548, 559; Voionmaa 1932, 296-298.

³³⁵ Aarnio 2003, 426; Hyvärinen 2003, 83-85; Klinge 1997, 282; Nordenstreng 1920, 245-248; Snellman 2014, 181; Bergh 1888, 749-750; Helsingfors Dagblad 5.12.1880 n:o 331, 2.

³³⁶ Liikanen 1995, 326-327.

lähtien. Suurlakkoon mennessä heidän asemansa oli romahtanut.³³⁷ Nuorsuomalaiset saivat tuekseen Itä- ja Pohjois-Suomen kaupunkien kasvavaa keskiluokkaa, kauppiaita ja käsityöläisiä.³³⁸

Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen Aleksanteri III (1881–1894) nimitti uudeksi kenraalikuvernööriksi kreivi Heidenin. Tällöin kielitaistelun kärjistyessä suhtautuminen suomenmielisiin tuli suvaitsevammaksi ruotsinmielisten kustannuksella. Fennomaaneja suosittiin myös senaattorinimityksissä. Ja heidän merkityksensä kasvoi johtavana poliittisena ryhmittymänä. Ylemmän virkamiehistön, kaupan ja teollisuuden edustajien ja akateemisen koulutuksen saaneiden liberaalien osuus politiikassa väheni ja lopulta katkesikin, vaikka liberalistiset aatteet jäivät vaikuttamaan suomalaiseen yhteiskuntaan.³³⁹

4.1.2 Poliittiset klubit

Suomen kielen käytön lisääntyminen ihmisten kanssakäymisessä vaikutti kielipoliittisten klubien perustamiseen. Jo 1860-luvulla Helsingissä perustetut keskusteluseurat keräsivät valtiopäivien aikaan muualtakin Suomesta tulevia valtiopäivämiehiä yhteen. Vuonna 1876 Helsingissä perustettu Suomalainen Klubi oli mallina muualla Suomessa perustetuille klubeille. Sivistyneistö halusi pysyvän keskustelufoorumin rauhallisessa, omassa ympäristössä. Myös ulkomaiset esikuvat vaikuttivat. Helsingin Klubin ”idea-isä” maisteri Antti Almberg oli tutustunut Prahassa suursaksalaista hegemoniaa vastaan taisteleviin tsekkeihin. Kielikysymysten lisääntyttyä valtiopäivillä 1880-luvulle tultaessa näistä ”ajanvieteseurojen” keskusteluista ja toimista tuli poliittisempia - suomenmielisten ja ruotsinmielisten keskinäistä kilpailua tukevaa toimintaa. Klubit eivät olleet poliittisten puolueiden synnyttäjä puolueosastoja, eikä jäsenyys klubissa välttämättä ennakoanut puoluekanta.³⁴⁰

Tampereen julkisessa elämässä sekä suomenkielisillä että ruotsinkielisillä klubeilla oli 1880-luvun puolivälistä lähtien näkyvä asema. Niiden synty liittyi läheisesti lehtien perustamiseen.³⁴¹

Vuonna 1881 Aamulehden perustamisen jälkeen näkyi liberaalien ja suomenmielisten ero. Kunnallisvaaleissa taisteltiin kiihkeästi kieliasioissa. Suomenmieliset järjestäytyivät lokakuussa 1882 perustamalla keskusteluseuran Tampereen Suomalaisen Seuran, jonka tarkoituksena oli määritellä suomenmielisten kanta yhteiskunnallisiin ja valtiollisiin kysymyksiin. Tämän seurauksena myös

³³⁷ Liikanen 1995, 328-329.

³³⁸ Liikanen 1995, 331.

³³⁹ Heikkinen & Tiihonen 2009, 463-466; Tuominen 1964, 8-11.

³⁴⁰ Huuhtanen 1966, 49-51; Mickelsson 2015, 44; Virravirta 2001, 20, 39- 41.

³⁴¹ Rasila 1984, 575; Huuhtanen 1966, 60.

ruotsinmieliset perustivat oman seuran ja lehden Tammerfors Aftonbladin. Tampereen kielitaistelua seurattiin muissakin kaupungeissa.³⁴²

Tampereen Suomalainen Seura hajosi vuoden 1884 valtiopäivävaalien jälkeen erimielisyyksiin, vaikka vaaleissa äänimäärän rajoitus 25 ääneen merkitsi suomenmielisten aseman paranemista. Vuonna 1885 perustetut uudet seurat, vuoden toiminut Suomalainen Sanomalehtiseura ja nuorten Seurusteluklubi, eivät pystyneet yhdistämään hajanaista suomenmielisten joukkoa. Oman yhtenäisen järjestön puuttuminen lisäsi 1880-luvun jälkipuoliskolla sisäisiä erimielisyyksiä erityisesti kunnallisvaaleissa väkijuomakysymyksen myötä. ”Viinapuolueessa” toimivat yhdessä suomenmielinen kauppiasluokka ja ruotsinmieliset. Pidettiin erikseen kiertokirjeillä koolle kutsuttuja tilaisuuksia, joissa valittiin ehdokkaat vaaleihin. Päätöksiin vaikuttivat jotkut arvohenkilöt.³⁴³

Suomalainen Klubi -nimellä toiminut seura kokoontui keskustelemaan vuoden 1888 lopulla, mutta sen toiminta sammui seuraavana keväänä. Kirjakauppias Otto Palander kutsui uuden Suomalaisen Klubin perustavan kokouksen koolle syksyllä 1890 ennen kunnallisvaaleja. Senaatti vahvisti 18.6.1891 uuden klubin säännöt. Klubin perustajajäseniä valtiopäivämiehistä olivat Durchman, Idman, Kurkela ja Viljakainen. Lisäksi Klubiin kuuluivat Lavonius, Lindroos ja Reijonen. Klubin ensimmäiseksi esimieheksi valittiin G.R. Idman ja johtokunnan jäseneksi mm. toimittaja Viljakainen. Klubin tarkoituksena oli ”hankkia suomenmielisille kuntalaisille tilaisuutta keskusteluun yleisistä ja kunnallisista asioista ja siten saada aikaan lähempää yhteyttä jäsentensä kesken sekä edistää suomalaisuuden asiaa paikkakunnalla”. Tavoitteissa näkyi poliittisuus, kun keskusteluväylän lisäksi ohjelmaan kuului puoluelaiten koulutus, vaalitoiminnan järjestäminen ja yhteiskunnallinen uudistuspolitiikka. Toimintaa häyttäsivät jatkuva vaaleista valittaminen ja väkijuomakysymys.³⁴⁴

Vuodesta 1893 Klubille perustettiin vaaliasioita hoitamaan vaalikomitea, joka vaalikokousten lisäksi painatti vaalilehtisiä ja muuta tarvittavaa materiaalia. Koska Klubin jäseneksi voi päästä jokainen halukas, Klubiin kuului myös työväestöä. Runsaasta opettajien mukanaolosta johtui vastustajien antama nimitys ”maisteriklubi”. Helmikuussa 1906 klubiin otettiin ensimmäiset naisjäsenet. Klubilla oli kiinteät suhteet raittiusyhdistyksiin. Tampereen Suomalaisen Klubin toiminta jäi pysyväksi.³⁴⁵

Vanhojen ja nuorten suomenmielisten kesken Klubissa oli erisuuntaisia mielipiteitä, mikä johti erillisiin ehdokkaisiin valtiopäivämiesvaaleissa. Kunnallisvaaleissa erimielisyydet mm. väkijuomaky-

³⁴² Rasila 1984, 577; Sinisalo 1932, 5-6; Rommi 1972, 3. Suomalaisen Seuran varapuheenjohtajaksi ensimmäisessä varsinaisessa kokouksessa valittiin tehtailija H.Liljeroos.

³⁴³Rasila 1984, 577; Sinisalo 1932, 6-8.

³⁴⁴ Rasila 1984, 577-579; Sinisalo 1932, 10-12, 14-17;.

³⁴⁵ Rasila 1984, 577-578; Sinisalo 1932, 143-144, 148-149; Rommi 1972, 3.

symyksessä näkyivät selvästi vasta vuonna 1897. Silloin perustettiin uusi poliittinen yhdistys Nuorten Suomenmielisten Klubi, joka hajosi parin vuoden kuluttua. Vasta vuonna 1904 syntyi uusi Kunnallisklubi eli Perustuslaillinen Klubi. Sen perustivat 32 suomalaisesta klubista eronnutta henkilöä, jotka eivät hyväksyneet suomalaisen puolueen kantaa venäläistämistoimenpiteisiin. Johtohenkilönä oli kagaali ja Tampereen alueen kutsuntalakkujen pääjärjestäjä Erkki Reijonen. Perustuslaillisen Klubin äänenkannattaja oli Tampereen Sanomat. Äänestyksissä perustuslailliset olivat usein yksimielisiä Kauppaseuran kanssa.³⁴⁶

Suomalainen Klubi voitti vuoden 1899 Tampereen kunnallisvaalit. Valituista 14:stä oli 8 Suomalaisen Klubin jäseniä, joista viisi oli perustuslaillisia. Vuonna 1904 valittuja klubilaisia oli enää kaksi.³⁴⁷

*Ruotsalainen klubi eli Tammerfors Konversationsklubb eli Konversationsklubben i Tammerfors*³⁴⁸ perustettiin joulukuussa 1884. Se on Tampereen vanhin kielipoliittinen klubi, joka toimi keskustelukerhona ja ylläpiti ravintolaa, biljardisalia yms. ”vapaahetkien viettämiseksi erityisesti sellaisia henkilöitä varten, joilta puuttuu todellinen koti”. Tarve klubin perustamiseen syntyi, kun suomenmieliset kasvattivat valtaansa politiikassa sekä Tampereella että koko maassa. Perustamiskokouksen koollekutsujina olivat pormestari Procopé ja Suomen Pankin Tampereen konttorin johtaja Otto Björkell. Pari vuotta aikaisemmin perustettu lehti Tammerfors Aftonblad ei toiminut tarpeeksi vahvana poliittisena yhdistäjänä. Klubi nimesi mm. ruotsinmieliset kunnallisvaaliehdokkaat. Klubin kautta kulkivat kaikki paikallisen tason asiat, joihin otettiin kantaa ja esitettiin ruotsinmielisten mielipiteinä. Klubin jäsenet olivat pääasiassa liike- ja virkamiehiä.³⁴⁹

Konversationiklubin 43 perustajajäsenestä 20 ja Suomalaisen Klubin 67 perustajajäsenestä 38 olivat myös Kauppaseuran jäseniä. Kauppaseuran johtavien jäsenien etu oli lähempänä ruotsinmielisten etuja, mm. väkijuomakysymyksessä. Kauppaseura ei hyväksynyt kauppa-apulaisia ja muita toisen palveluksessa toimivia jäseniksi, vain itsenäiset yrittäjät hyväksyttiin. Suomalaiseen Klubiin nämä poissuljetut saivat liittyä. Sekä Konversationiklubin että Kauppaseuran jäsenten äänimäärät vaaleissa olivat korkeat.³⁵⁰

Vuonna 1891 perustettu *Talonomistajayhdistys* ei ollut klubi eikä muodollisesti poliittinen, mutta sillä oli merkitystä, koska varallisuuden perusteella kunnallisvaaleissa valituista valtuutetuista suurin osa oli myös talonomistajia, vaikka harjoittivat jotakin ammattia. Talonomistajilla oli ollut yh-

³⁴⁶ Rasila 1984, 578-579; HUUHTANEN 1966, 64-65.

³⁴⁷ Leino 1972, 130.

³⁴⁸ Suomenkieliset käyttivät nimitystä Konversationiklubi.

³⁴⁹ Rasila 1984, 575-577; Rommi 1972, 3.

³⁵⁰ Rasila 1984, 577.

teistoimintaa jo ennen varsinaisen yhdistyksen perustamista. He olivat ”viinapuoluelaisia”. Heidän äänenkannattajansa oli vuodesta 1890 Tampereen Uutiset, josta käytettiin myös nimitystä ”Kauppi-
aitten lehti”.³⁵¹

Oulussa vanhin ja vahvin klubi oli ruotsinkielinen *Seuraklubi* eli *Sällskapsklubben*. Sen perusti suomenkielinen sivistyneistö jo vuonna 1852. Klubiin kuului sekä suomen- että ruotsinkielisiä, eli se oli puolueeton 1870-luvulla puhjenneeseen kieliriitaan asti. Klubin toiminta ilmeisesti lakkasi välillä, mutta 14.2.1882 klubi sai uudet säännöt. Vaaleihin klubi asetti ruotsinmielisiä ehdokkaita.³⁵²

Syksyllä 1876 Ouluun muutti maisteri K.F. Kivekäs. Tämä merkitsi suomenmielisten ajatusten vaihdon vilkastumista ja johti *Suomalaisen klubin* perustamiseen. Suomalainen klubi oli suomenmielisten valtiollisen ja yhteiskunnallisen toiminnan keskipiste.³⁵³ Klubin kanssa yhteistyössä toimi maaliskuussa 1879 perustettu Työväen Iltaseura. Seuran tarkoitus oli sivistää työväkeä kirjastotoiminnalla, luennoilla ja yhteisillä illanvietoilla. Väkijuomia ei saanut nauttia.³⁵⁴

Syksyn 1876 valtiopäivämiesvaalit olivat yksi syy Suomalaisen klubin perustamiseen, jotta suomenmieliset saisivat omia ehdokkaita. Valituiksi vaalissa tulivat tohtori L.B. Olsoni, joka oli klubin ensimmäinen puheenjohtaja ja maltillinen ruotsinmielinen kauppaneuvos A.O. Snellman. Jäsenenä klubissa oli mm. Mauno Rosendal.³⁵⁵

Kielitaistelun alkaminen Oulussa 1878 merkitsi sitä, että Suomalainen klubi johti taistelua suomenmielisten puolelta. Myöhemmin se sai tukea v.1886 perustetulta Työväenseuralta ja raittiusyhdistys Pohjan Leimulta. Yhteistyö Pohjan Leimun kanssa kärsi, kun klubi sai syksyllä 1891 oman huoneiston ja ravintolaoikeudet kapteeni Cajanuksen talosta. Klubista erosi mm. innokas raittiusmies Kivekäs. Syyt olivat raittiusasian lisäksi myös maltillisten ja jyrkkien jäsenten aatteelliset erimielisyydet. Lisäksi oli kiistoja johtoasemista.³⁵⁶

Seuraklubin ja myöhemmin *Kauppaklubin* kokouksissa laadittiin ruotsinmielisten lista. Vuoden 1894 kunnallisvaaleissa ruotsinmielisillä oli ensimmäisen kerran listalla puolet ehdokkaista (4) suomenmielisiä. Tavoitteena oli säilyttää valta valtuustossa määräämällä myös suomenmielisten edustus.³⁵⁷

³⁵¹ Lahtinen 1972, 177-178; Rasila 1984, 578; Rommi 1972, 5.

³⁵² Hautala 1976, 571, 342-343; Westerlund 1975, 46.

³⁵³ Hautala 1976, 334; Kivistö 1913, 1, 39. Vaikuttavana henkilönä Klubissa oli myös Oulun Lyseon rehtorina 1875-1885 toiminut A.O. Forsman.

³⁵⁴ Hautala 1976, 573-574; Kaiku 15.3.1879 n:o 11, 1; 12.4.1879 n:o 15, 1; 19.4.1879 n:o 16, 1.

³⁵⁵ Hautala 1976, 568.

³⁵⁶ Hautala 1976, 569.

³⁵⁷ Westerlund 1975, 54.

Suomalainen Klubi ei halunnut sekaantua ensimmäisellä sortokaudella 1899–1905 poliittiseen taisteluun, vaikka jäsenet seurasivat aktiivisesti poliittisia tapahtumia. Jäsenten joukossa oli myös myöntöväisyysuunnan edustajia. Sortokauden edetessä perustuslaillisuus ja nuorsuomalaisuus saivat kannatusta klubissa. Erityisesti pormestari J.A. Castrénin laitton erottaminen edisti perustuslaillisuuden vahvistumista. Suurlakon jälkeisissä valtiopäivämiesvaaleissa ei klubissa voitu ajatella myöntöväisyysuuntauksen kannattajia ehdokkaiksi. Yksimieliset valinnat olivat J.A. Castrén ja rehtori M. Rosendal sekä klubin erikoisehdokas varatuomari V. Poropudas. Myös kaupunginvaltuuston vaaleissa oli samanlainen kanta.³⁵⁸

Oulussa suurlakon aikana nuorsuomalaiset ja ruotsalaiset muodostivat perustuslaillisen puolueen, johon sosialistitkin tulivat mukaan. Vanhasuomalaiset syrjäytettiin, mutta heidän toimintansa elpyi suurlakon jälkeen. Suomalaisen klubin toiminta hankaloitui, kun nuorsuomalaiset, ruotsalaiset ja sosialistit alkoivat toimia omina ryhminään. Klubille hyväksyttiin 3.2.1906 uudet säännöt, joissa mainittiin, että klubi toimii perustuslaillisessa ja vapaamielisessä hengessä. Sanaa nuorsuomalainen vältettiin, mutta silti vanhasuomalaisia erosi entistä enemmän klubista. Vuonna 1907 vanhasuomalaiset muodostivat oman Suomalainen Nuija -yhdistyksen.³⁵⁹

Kuopionkin sivistyneistö jakautui ruotsalaiseen ja suomalaiseen seurapiiriin. J.V. Snellmanin herättämät suomalaisuuden kannattajat nostattivat monella eri tavalla isänmaallista henkeä ja innostusta. Heidän toimestaan perustettiin kaksi seuraa, joiden kummankin toiminnassa Kustaa Killisellä oli tärkeä merkitys.³⁶⁰

Kuopion Suomalainen Seura perustettiin keväällä 1877. Seuralla ei ollut varsinaisesti kielipoliittista luonnetta. Sen pääasiallinen tarkoitus oli seurustelu ja iltamien, laulu- ja lausuntoseurojen sekä muiden huvitilaisuuksien järjestäminen. Snellmanin, Runebergin ja Topeliuksen syntymäpäivät olivat erityisiä vuosittaisia juhlatilaisuuksien ajankohtia. Periaatteena oli, että naiset ja miehet toimivat yhdessä. Kustaa Killinen ja hänen puolisonsa Matilda ”Tilta” osallistuivat aktiivisesti seuran toimintaan. Molemmat olivat useita vuosia seuran johtokunnassa. Samoin johtokunnassa olivat Kaarlo Brofeldt ja hänen puolisonsa Eva ”Eevi”. 1900-luvun alussa seurassa oli yli 200 jäsentä, mutta marraskuussa 1904 lehti uutisessa kerrottiin, että seura vietti hiljaista elämää, ”sen jäsenten

³⁵⁸ Hautala 1976, 570.

³⁵⁹ Hautala 1976, 570-571.

³⁶⁰ Aarni IV 1924,79-80.

mielet laimentuneet”. Seuran toiminta päättyi marraskuussa 1907, ”Sairas mies makaamaan”. Sortovuosilla oli oleellinen merkitys seuran toiminnan päättymiseen.³⁶¹

Kuopiossa toimi 1800-luvulla myös Konversationsklubben, mutta toiminta väheni pikku hiljaa. Tämä Konversationsklubben, Suomalainen Seura ja Föreningen för nytta och nöje olivat *Suomalaisen Klubin* edeltäjiä. Vuonna 1897 perustetun Klubin tavoite oli ”aikaansaada lähempää yhteyttä Kuopion sivistyneeseen yleisöön kuuluvien henkilöiden kesken”. Klubin toiminta oli tavoitteen mukaista, sillä ”tavallisina iltoina pidettiin yllä tupakkapuhetta ruotsiksi, tehtiin rommituutingeja, pelattiin korttia ja biljardia”. Kuopion Klubi poikkesi kaikista muista suomalaisista klubeista siinä, että se oli osakeyhtiö.³⁶² Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran täyttäessä 50 vuotta vuonna 1881 päätettiin Kuopioon perustaa myös seura, jossa harrastettaisiin isänmaallista kirjallisuutta ja tutkimusta. Seuran nimeksi tuli *Isänmaallinen Seura*. Seuran säännöt hyväksyttiin senaatissa keväällä 1883. Kustaa Killisestä tuli Seuran ensimmäinen sihteeri. Kuopion Museo oli Seuran näkyvin aikaansaannos. Erialaisten luento- ja perinnekeruutilaisuuksien lisäksi toimitettiin ja toimitetaan edelleen omaa Aarni-julkaisua. Toiminta koettiin ruotsalaismielisen porvariston keskuudessa suomalaisuuden tukemiseksi. Tämä näkyi erityisesti, kun Seuralle haettiin 1888 valtiopäivillä avustusta ruotsinkielisiä kouluja suosivasta ns. Längmanin rahastosta.³⁶³

Poliittisten klubien tavoitteena oli ensin alkuun suomenkielisen kulttuurin edistäminen ja vaaliminen keskinäisen seurustelun lomassa. Miehet saivat tuoda mielipiteensä vapaasti julki omassa suljetussa piirissä pidetyissä kokouksissa. Kansallisen tietoisuuden vahvistaminen oli tärkeää myös klubien ulkopuolisille henkilöille. Oulu ensin ja sitten Kuopio seurasivat Helsingin esimerkkiä Suomalaisen Klubien perustamisessa. Erityisesti Kuopiossa näkyi voimakas ”isänmaallisuuden henki” eri yhdistyksissä, jotka olivat pohjana klubien toiminnalle. Tampereella klubitoiminta oli aktiivisinta ja siellä Suomalaisella Klubilla oli erityisen suuri merkitys suomalaisuuden edistämässä ja paikallisessa politiikassa.

Vapaaehtoinen toiminta liittyi sekä sivistyksellisiin että poliittisiin asioihin kannanottamiseen ja vaikuttamiseen omassa kotikaupungissa. Klubit olivat myös käytännön poliittisia toimijoita puolueiden muodostuttua ja kielikysymyksen kärjistyessä valtiollisten vaalien edellä. Myös ruotsinkielinen sivistyneistö järjestäytyi klubeihinsa taistelussa suomalaistumista vastaan. Poliittiset klubit oh-

³⁶¹ Kuopion Suomalaisen Seuran johtokunnan pöytäkirjat 1881-1917. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto ; Nummela 1989, 471-472. Uutinen 26.11.1904 .Seuraa yritettiin vielä herätellä 1910-luvun alussa, mutta todettiin, että Kuopiossa toimi useita vastaavia tilaisuuksia järjestäviä seuroja mm. Musiikin ystävien yhdistys. Johtokunnan viimeinen kokous pidettiin Killis-vainajan kotona 14.3.1922. Kokouksessa oli läsnä Tilta Killinen. Seuran toimintaan osallistunut Killisten poika Kullervo Killinen toimi kokouksen sihteerinä.

³⁶² Nummela 1989, 470-472; Virnavirta 2001, 17.

³⁶³ Aarni IV 1924, 81-88; Nummela 1989, 472; Virnavirta 2001, 38.

jasivat kotikaupungeissaan edustajien valintaa laatimalla ehdokaslistoja ja antamalla evästystä valtiopäivillä toimimiseen. Sortokaudella oli yhteistoimintaa yli kielirajojen, kun haluttiin palauttaa perustuslailliset olot.

Klubit olivat rakentamassa kansalaisyhteiskuntaa yhdistymisvapautta toteuttamalla, mutta vaikutus jäi aluksi ylempiin sosiaaliryhmiin. Poliittisen ilmapiirin muutos 1800–1900-luvun taitteessa toi klubeihin myös väkeä eliitin ulkopuolelta, jopa työväestöä. Näin klubien syntyminen ja kasvaminen merkitsivät siirtymistä kansalaisyhteiskunnan suuntaan. Demokratian näkökulmasta vaikutusvalta ulottui yhteiskunnalliseen päätöksentekoon erityisesti kunnallisten ja valtiollisten vaalien välityksellä. Klubien jäsenien joukossa oli niitä, joiden toiminnalla oli oma osuutensa äänioikeutettujen määrän lisääntymiseen ja äänestysrajoitusten alentamiseen. Klubien jäsenet vaikuttivat ja vaikuttavat tänäkin päivänä monissa vaativissa tehtävissä Suomen talouselämässä, hallinnossa ja sivistyselämässä.

4.2 Uusien lakien ja säädösten soveltaminen vuoden 1881 valtiopäivämiesvaaleissa

Vuonna 1879 annettu valtiopäiväjärjestyksen muutos oli muuttanut porvarissäädyn ”porvarien säädystä kaupunkilaisten säädäksi”. Vaalioikeuteen muutoksella ei kuitenkaan ollut suurta merkitystä. Lakiin oli tullut laaja ja hyvin tulkinnanvarainen karsintamomentti, jota vanha porvaristo kernaasti käyttikin hyväkseen valtansa säilyttämiseksi. Kaupungeissa oli tarve laatia vaaleihin 1881 uusi vaalijärjestys, johon tarkoitukseen kunnallisvaaleista olikin valmis malli. Senaatti ohjeisti vuonna 1879 käyttämään rajoittamatonta ääniasteikkoa kaupunkien virkamiesten vaalissa. Tämä vaikutti kaupungeissa tehtyyn tulkintaan, ettei valtiopäivämiesvaaleissa voinut käyttää 1873 kunnallisasetuksessa annettua 25 äänen maksimirajaa, ellei senaatti ollut vahvistanut rajoitusta. Useissa kaupungeissa palattiin takaisin rajoittamattomaan äänioikeuteen.³⁶⁴

Vuoden 1881 vaaleissa yli puolet kaupungeista (n. 20) sovelsi rajoittamatonta ääniasteikkoa, eli äänten määrällä ei ollut lainkaan kattoa. 15 kaupungissa käytettiin rajoitettua asteikkoa, jolloin kunnallisvaalien 25 oli yleisin maksimiäänimäärä. Tällöin ei tarvinnut tehdä erityistä anomusta. Koska varakkaat porvarit ja virkamiehet olivat enemmistönä raastuvankokouksessa, ei 25 äänen raja juurikaan aiheuttanut muutoksia. Tampereella ja Kuopiossa oli rajoittamaton ääniasteikko, mutta Oulussa oli 25 äänen raja.³⁶⁵

³⁶⁴ Rasilainen 2004, 84-85.

³⁶⁵ Mylly 2006, 45; Rasilainen 2004, 84-85; Tuominen 1956, 58.

4.2.1 Tampereen moderni vaalikamppailu

Tampere oli yksi niistä kymmenestä kaupungista, jotka seurasivat pääkaupungin esimerkkiä ja hyväksyivät asteittaisen, ylöspäin rajoitetun äänikaavan jo 1872 valtiopäivämiesvaaleissa. Maksimiäänimäärä oli 10 ääntä. Vuoden 1872 valtiopäivämiesvaaleissa Tampereella oli vain yksi ainoa niin korkealle taksoitettu henkilö, että hänellä oli 10 ääntä, kun veroäyryjä oli 51.³⁶⁶

Tampere sai vuoden 1872 valtiopäiville valita asukasluvun perusteella kaksi edustajaa. Vuoden 1882 valtiopäiviin mennessä asukasluku oli kasvanut niin, että valittavia oli kolme. Tampereella taktikoitiin ja tulkittiin lakia eri tavoilla vuoden 1881 vaaleissa. Poliittiset ja muut ryhmät laskelmoivat omia etujaan. Maistraatti laati äänestäjien karsintalistoja. Ne vaikuttivat siihen, että Tampereella äänioikeutettujen osuus henkikirjoilla olevasta täysi-ikäisestä miesväestöstä oli 19 prosenttia. Äänioikeutta vaille jäivät mm. kirjanpitäjät, liikeapulaiset, farmaseutit ja proviisorit, jos he asuivat ja ruokailivat työnantajan taloudessa. Lisäksi eri ammattiryhmissä mm. kansakoulunopettajissa ja talonomistajissa oli joitakin, jotka saivat äänioikeuden ja jotkut jäivät ilman. Maistraatinkokous päätti huhtikuussa järjestää syksyn 1881 valtiopäivämiesvaalit vuoden 1877 tapaan, jolloin kunnallisvaalien asteikko 25 ääntä oli maksimi. Senaatti palautti esityksen ilmoittaen, että se oli liian myöhään tehty. Tampereella piti käyttää rajoittamatonta ääniasteikkoa, samoin Kuopiossa. Suomenmiehet kritisoivat ruotsinmielisen senaatin toimivan puolueellisesti.³⁶⁷

Vaalitaistelu vuoden 1881 vaaleissa Tampereella oli porvarissäädystä kiivasta, eikä valtiopäiville pyrkijöistä ollut pulaa. Paikallisten lehtien lisäksi pääkaupungin lehdet Helsingfors Dagblad ja Hufvudstadsbladet julkaisivat listat porvarissäädyn ehdokkaista, joita suositeltiin tamperelaisille valitsijoille. Tampereen Sanomat järjesti suomenmielisten keskuudessa koevaalit. Ehdokkaiksi esitettiin insinööri O. Bergbomia, kauppias G. Seliniä ja tehtailija A. Vuorista. Ehdolla oli myös kauppias Sumelius, mutta hän kieltäytyi ehdokkuudesta ja ehdotti tilalleen Bergbomia. Suomalainen puolue oli ensimmäistä kertaa Tampereella omana ryhmänä. Liberaalit ja ruotsinmieliset kannattivat entisiä valtiopäivämiehiä Hammarénia ja Procopéta sekä lisäksi kaupunginlääkäri Hårdhia. Joukko Tampereen kuntalaisia ehdotti Tampereen Sanomissa 14.9. valittaviksi kaupungin etevimpiä liikemiehiä, joilla oli kokemusta myös kunnallisten asioiden hoitamisesta. Tällä listalla olivat kauppaneuvos L.J. Hammarén, kauppias G.O. Sumelius ja kirjakauppias Emil Hagelberg. Samassa lehdes-

³⁶⁶ Nordenstreng 1920, 187- 188.

³⁶⁷ Rasila 1984, 557, 559-561; Nordenstreng 1920, 214, 252; Jutikkala 1960, 99-101; Mylly 2006, 43-45; Uusi Suometar 24.12.1881 no 298, 1; 29.12.1881 no 301, 1.

sä oli tieto, että lukuisa joukko oli päättänyt antaa äänensä pormestari Procopélle, tohtori Hårdhille ja kauppaneuvos Hammarénille.³⁶⁸

Äänät 27.9.1881 pidetyssä vaalissa annettiin henkilökohtaisina eikä yhteislistoille. Äänimäärät jakautuivat seuraavasti: suomenmielinen rautatieinsinööri Ossian Bergbom 2320 ääntä 162 äänestäjältä, ruotsinmielisten ehdokas L.J. Hammarén 2275 ääntä 57 äänestäjältä ja suomenmielinen viljakauppias Gustav Selin 2225 ääntä 160 äänestäjältä. Valitsematta jäi mm. suomenmielinen maalari-mestari Anton Vuorinen 2191 äänellä, jotka hän sai 156 äänestäjältä. Pormestari Procopé sai 2131 ääntä 52 valitsijalta ja Hårdh 2130 ääntä 50 valitsijalta eli keskimäärin 42,6 ääntä/valitsija. Hammarén sai kannatuksensa varakkaimmilta kaupunkilaisilta, jotka maksoivat enemmän veroa ja joilla näin oli korkea äänimäärä, kun rajoittamaton ääniasteikko oli käytössä.³⁶⁹

Suomenmieliset tekivät valituksen ääniasteikon epäselvyyksien takia Turun läänin kuvernöörille, joka kumosi vaalin 14.10.1881. Nahkuri K. Eklund valitti edelleen senaattiin kuvernöörin päätöksestä. Molemmat kielipuolueet pitivät kokouksia, joissa päädyttiin samoihin ehdokkaisiin kuin aikaisemmin. Myös vapaamieliset tulivat mukaan uusintavaaleihin.³⁷⁰

Uusissa vaaleissa 8.12. äänestäjiä oli 298. Ääniasteikko oli edelleen rajoittamaton. Suomenmielisten kannalta tulos oli huonompi kuin aikaisemmin, sillä kaikki valitut tulivat ruotsinmielisten listalta. Pormestari Fredrik Wilhelm Procopé sai eniten ääniä: 2469 ääntä 71 äänestäjältä. Kauppias, tehtailija Lars Johan Hammarén sai 2399 ääntä 69 äänestäjältä. Molemmat olivat olleet Tampereen edustajina 1872 ja 1877–78 valtiopäivillä. Procopé oli ollut tammikuun valiokunnassakin Tampereen, Uudenkaupungin, Rauman ja Naantalin edustajana. Hammarén valittiin vielä 1885 valtiopäiville. Kolmas edustaja lääkäri Axel August Hårdh oli tullut Tampereelle vuonna 1878 perustettuun apulaiskaupunginlääkäriin virkaan. Hän sai toiseksi eniten ääniä 67 äänestäjältä 2406 ääntä.³⁷¹

Hårdhin ja Hammarénin valinta osoittaa, että valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa äänestettiin näkyviä ja tunnettuja henkilöitä, kuten lääkäreitä ja mahtavia kauppiaita. Hammarén oli valittu jo vuoden 1874 ensimmäisissä kunnallisvaaleissa valtuustoon, jonka jäsenenä hän oli vuoteen 1904,

³⁶⁸ Nordenstreng 1920, 254-256; Helsingfors Dagblad 26.9.1881 no 261, 2; Hufvudstadsbladet 27.9.1881 no 222A, 2; Tampereen Sanomat 14.9.1881 no 73, 1-2.

³⁶⁹ Rasila 1984, 559-560; Nordenstreng 1920, 256.

³⁷⁰ Aamulehti 3.12.1881 no 0, 3; Hämeen Sanomat 28.10.1881 no 43, 1; Kuopion Sanomat 20.10.1881 no 42, 3; Tampereen Sanomat 22.10.1881 no 84, 1; Rasila 1984, 560; Nordenstreng 1920, 256.

³⁷¹ Nordenstreng 1921, 107–108, 136, 275–276; Rasila 1984, 341, 496, 560; Uusi Suometar 9.12.1881 nro 285, 1; Pellervo 17.12.1881 no 12, 2; Kauranen 2008, Hammarén, Lars Johan (1833-1906).

<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134>. Luettu 5.2.2014.

Loimaalta kotoisin oleva Lars Johan Hammarén (1833–1906) kävi vain muutamia vuosia koulua Turussa ja muutti Tampereelle 1847 kauppias Hildénin liikkeen palvelukseen. Vuonna 1860 hän tuli kauppias Laurénin liikkeeseen yhtiömiehenä ja sai porvarisoikeudet. Vuosina 1862–1870 hänellä oli oma kauppaliike, jonka hän myi ja siirtyi teollisuusosalalle.

jolloin halusi jäädä pois. Hammarén oli usein eri puolueiden yhteisenä ehdokkaana, vaikka myöhemmin leimautui ruotsinmielisten ehdokkaaksi.³⁷²

Suomenmielisistä Anton Vuorisella oli uusissa vaaleissa eniten äänestäjiä 228, mutta äänimäärä oli vain 2341. Suomenmieliset valtivat nytkin vaalista, mutta valitus ei johtanut enää uusiin vaaleihin. Tampereen vaalista kirjoitettiin myös pääkaupungin lehdissä osoituksena epäoikeudenmukaisuudesta.³⁷³

Suomalaisella puolueella, joka oli Tampereella ensi kertaa valtiopäivämiesvaaleissa, ei ollut vaalien edellä pysyvää organisaatiota. Silti puolue sai enemmistön äänestäjistä, mutta vaalijärjestelmä suosi varakkaita ruotsinkielisiä, jotka ratkaisivat vaalit.³⁷⁴

Vuoden 1881 vaaleissa rajoittamaton ääniasteikko vaikutti siihen, että esimerkiksi Procopé äänesti itseään 66 äänellä. Hänen perustelunsa oli, ettei hän halunnut lahjoittaa ääniä vastapuolueelle eli fennomaaneille perustuslaillisilta, joihin kuului sekä liberaaleja että ruotsinmielisiä. Procopé väitti, että fennomaaneilla oli sosialistinen sivuhaara. Kuvernööri von Ammond t odisti, ettei väite pitänyt paikkaansa. Procopén menettely aiheutti valtakunnallisesti arvostelua. Oululainen Kaiku-lehti kritisoi Herra Porocopéta, liberaalisen puolueen ohjelman allekirjoittajaa, siitä, että hän nauttii luottamusta vain itseltään. Missään muualla maailmassa ei tällainen tulisi kysymykseen. ”Meidän valtiollisessa elämässä tämä on uusi keksintö.” Procopé puolusti Helsingfors Dagbladissa menettelyään, jossa ei nähnyt mitään lainvastaista. Äänestyksestä oli ilmeisesti seurauksena se, ettei Procopéta valittu vuoden 1882 jälkeen valtiopäiville.³⁷⁵

Nämä vuoden 1881 valtiopäivävaalit olivat Tampereella ensimmäiset selvästi kielipoliittiset. Vaalien jälkeenkin poliittinen tilanne oli kireä. Aamulehden näytenumero oli ilmestynyt juuri ennen vaaleja ja alkoi ilmestyä säännöllisesti vaalien jälkeen. Kielikiista näkyi myös kaupunginvaltuustossa, missä keskusteltiin käytettävästä kielestä ja suomenkielisen lyseon perustamisesta. Kaikkea mahdollista otettiin esille. Vuodesta 1878 Tampereen valtuuston pöytäkirjat kirjoitettiin suomeksi.³⁷⁶

Toisin kuin valtiolliset vaalit kunnallisvaalit vuonna 1881 olivat Tampereella suomenmielisille menestykselliset, mihin vaikutti kunnallisvaaleissa käytetty 25 äänen raja. Kymmenestä valtuutetusta

³⁷² Rasila 1984, 569.

³⁷³ Rasila 1984, 560; Uusi Suometar 9.12.1881 no 285, 1.

³⁷⁴ Rommi 1972, 3-4; Seppälä 1986, 12; Nordenstreng 1920, 255-256.

³⁷⁵ 178/I- Ca:62, 63 Magistratens politiedombok 1881; Nordenstreng 1920, 256; Rasila 1984, 560-561; Uusi Suometar 10.12.1881 no 286, 2; Helsingfors Dagblad 15.1.1882 no 13, 3; Kaiku 14.1.1882 no 2, 2; Nordenstrengin mukaan 62 ääntä.

³⁷⁶ Rasila 1984, 561, 571; Huuhtanen 1970, 13.

viisi oli suomenmielisiä, kolme ruotsalaisten ehdokkaita ja kaksi molempien ryhmien listalta. Valtiopäivämiehistä ruotsinmielisten Hårdh menetti paikkansa. Vuoden 1882 kunnallisvaaleissa suomenmielisten voittokulku jatkui. Heillä oli kahdeksan edustajaa ja ruotsinmielisillä vain yksi. Yhteislistalta valittiin tehtailija Henrik Liljeroos ja tulevan valtiopäivämiehen Gösta Sumeliuksen isä kauppias Gustav Oskar Sumelius.³⁷⁷

4.2.2 Oululaiset yksimielisinä

Oulussa tulkittiin karsintapykälää väljimmän. Vuoden 1881 valtiopäivämiesvaaleja edeltävässä raastuvankokouksessa oli vain viisi henkilöä päättämässä ylimmän äänimäärän rajoittamisesta 25 ääneen. Äänioikeus oli mm. työmiehillä, vaikka eivät olleet talonomistajia. Joissakin vaaleissa jopa merimiehet saivat äänestää lainvastaisesti.³⁷⁸

Liberaalit etsivät valtiopäiville liberaaleja ja isänmaallisia miehiä. Ääniasteikkoasiassa he eivät yhtyneet fennomaaneihin. Oululaisessa jyrkkää suomenmielisyyttä edustavassa Kaiku-lehdessä oli boikottikehotuksia, joissa suomenmielisten toivottiin boikotoivan ei-suomenmielisiä liikkeitä. Äänien antaminen ruotsinmielisille ja dagbladilaisille³⁷⁹ merkitsisi vahinkoa oman ammatin harjoittamiselle ja kansalliselle hengelle. Liberaalit syyttivät fennomaaneja äärimmäisyysmielipiteistä. Julkisuudessa vaalit muuttuivat puoluevaaleiksi. Ehdokkaita ei enää arvioitu yksilöllisten ominaisuuksien perusteella. Kielikysymys oli ratkaiseva tekijä valittaessa ehdokkaita.³⁸⁰

Suomalainen klubi asetti vuoden 1881 vaaleissa ehdolle jäsenensä liberaalisen puolueen ohjelman allekirjoittaneen kauppias A.O. Snellmanin ja tehtailija K.R. Åströmin, joita suomenmieliset olivat luvanneet äänestää. He saivat kannatusta myös Pohjois-Suomi -lehdessä. Suomalaisen lyseon ja valtion lyseon opettajatkin kehottivat äänestämään heitä. Ruotsinmielinen maltillinen pormestari A. Hasselblatt oli Oulun Lehden ja Uleåborgs Tidningin kannattama ehdokas Åströmin tilalla. Vaikka ruotsinmieliset eivät olleet aivan yksimielisiä, he kannattivat myös Snellmania.³⁸¹

Ennen vaalipäivää 7.10.1881 Kaiku-lehdessä annettiin tarkat äänestysohjeet. Vaalikokouksessa sai vaalilipussa olla vain kahden miehen nimi, ammatti ja sääty. Jokaisen äänestäjän oli itse oltava paikalla äänestämässä.³⁸²

³⁷⁷ Rasila 1984, 570-571.

³⁷⁸ Oulun maistraatin ptk. 8.7.1881; Hautala 1976, 595; Jutikkala 1960, 99-101; Mylly 2006, 43-45.

³⁷⁹ Helsingfors Dagblad – lehden mukaan annettu kutsumanimi liberaaleille. Suomen lehdistön historia 5 1988, 121.

³⁸⁰ Mylly 2006, 51; Kaiku 24.9.1881 no 38, 1.

³⁸¹ Kaiku 17.9.1881 no 37, 1, 24.9.1881 no 38, 1; 1.10.1881 no 39, 1; Oulun Lehti 5.10.1881 no 40, 1; Pohjois-Suomi 5.10.1881 no 79, 2; Hautala 1976, 595.

³⁸² Kaiku 1.10.1881 no 39, 1.

Vaalitilaisuudessa päätettiin maksaa kaupungin varoista palkkaa kummallekin edustajalle 20 markkaa/päivä ja matkan valtiopäiville saisi tehdä kahden hevosen kyydissä. Vuoden 1882 valtiopäiville valittiin suurella äänten enemmistöllä maltillinen ruotsinmielinen kunnallispuormestari Robert Alarik Hasselblatt ja kauppaneuvos Albert Oskar Snellman, joka sai ääniä kaikilta puolueilta. Äänet jakautuivat seuraavasti:

Snellman	1147 ääntä	104 äänestäjää
Hasselblatt	738 ääntä	43 äänestäjältä
tehtailija Åström	571 ääntä	71 äänestäjältä
tohtori Fogelholm	323 ääntä	24 äänestäjältä
maisteri Pentzin	87 ääntä	4 äänestäjältä
laamanni Hildén	48 ääntä	5 äänestäjältä
kauppias Hedman	25 ääntä	1 äänestäjältä
puormestari Borg	20 ääntä	2 äänestäjältä. ³⁸³

Kauppaneuvos A.O. Snellman oli jatkossakin yli puoluerajojen erittäin suosittu, koska hän oli kieli-kysymyksessä vapaamielinen. Hänen laaja sukunsa oli yksi merkittävimpiä koko Suomessa. Saman suvun toiseen sukuhaaraan kuului senaattori J.V. Snellman. Porvarissäädyssä oli Oulun edustajana 1904–05 valtiopäivillä A.O. Snellmanin veli Karl August Snellman ja Raahen edustajana 1888 valtiopäivillä Raahen kaupunginlääkärinä toiminut veli Gustaf Ferdinand Snellman (1851–1903).³⁸⁴

Poikien isä kauppaneuvos, alkuaan merikapteeni Johan Wilhelm Snellman G:son (1809–1881) oli ollut Oulun edustajana sekä tammikuun valiokunnassa 1862 että 1867 valtiopäivillä. Johan Wilhelm oli kauppaoppilaana Kokkolassa ja merillä, kunnes 1837 tuli oululaisen Pandora-nimisen laivan päälliköksi ja 1842 asettui kauppiaksi Ouluun. Häntä on sanottu ”Oulun Snellmanien kruunaamattomaksi kuninkaaksi”. Hän oli appiukoltaan Enbomilta ostanut talon, joka oli Oulun komeimpia. Liikesuhteidensa avulla varakas J.W. Snellman G:son lähetti poikiaan ulkomaille opiskelemaan.³⁸⁵

Albert Oskar Snellman jatkoi isänsä jälkeen kauppahuoneen toimitusjohtajana 1881–1894. G. & C. Bergbomin kauppahuoneen kanssa hän perusti vuonna 1893 Trävaruaktiebolaget Kemi (Kemin Puutavara Osakeyhtiö eli Kemi Oy). Jo aikaisemmin v. 1881 olivat nämä kauppahuoneet perusta-

³⁸³ Oulun maistraatin ptk. 20.7.1881, 10.10.1884; Hautala 1976, 595; Oulun Lehti 12.10.1881 no 41, 1; Kaiku 8.10.1881 no 40, 1; Pohjois-Suomi 8.10.1881 no 80, 2; Uleåborgs Tidning 9.10.1884 no 41, 1; 13.10.1881 no 41, 1; Uusi Suometar 8.10.1881 no 232, 1. Vuoden 1885 valtiopäiville A.O. Snellman valittiin yhdessä K.R. Åströmin kanssa. Teollisuusyhdistyksen kannattama Åström voitti Hasselblattin, jonka Seuraklubi poisti ehdokaslistaltaan ja asetti sinne sen sijaan Åströmin. Kivekäs oli neljänneksi eniten ääniä saanut.

³⁸⁴ Hautala 1975, 88-90; liite 3.

³⁸⁵ Nordenstreng 1921, 313-315; Leivo 2013, 25-26, 63; Snellman 1994, 6, 67; Hoffman 2008, Snellman G:son, Johan Wilhelm (1809-1881) <https://kansallisbiografia-fi.helios.uta.fi/kansallisbiografia/henkilo/4342>. Luettu 5.2.2014.

neet yhteistoiminnassa mm. Oulujoen Tukinhakkaus- ja lauttausyhtiön. Bergbomin kauppahuone oli 1880-luvulla Pohjois-Suomen suurin sahayritys, mutta Snellmanit seurasivat toisena. Snellmanin kauppahuoneen omistuksessa oli kolme höyry- ja kaksi vesisahaa.³⁸⁶

Valtiopäivämiesveli Karl August Snellman otti kauppahuoneen johdon käsiinsä Albert Oskarin kuoltua 50-vuotiaana. Samana vuonna 1894 Karl Augustista tuli myös Kemin Puutavara Osakeyhtiön toimitusjohtaja ja valtiopäivämies. Hän johti kauppahuonetta vuoteen 1918 asti. Perinteisessä kauppahuoneessa oli siirrytty tervanvientitoiminnasta sahateollisuuteen. Snellmanit olivat niitä harvoja 1800-luvun yritysjohtajia, joiden liiketoiminta pohjautui edelleen kauppahuonemallin pohjalta monialaisuuteen.³⁸⁷

Oululaisille tärkeää oli rautatien saaminen. Kauppaneuvos A.O. Snellmanin yksi suosion perusta oli, että hän oli Oulun rautatieasian innokkain ajaja. Tammikuussa 1872 Oulun äänivaltaisten asukkaiden kokouksessa kaupungin valtiopäivämiehille esitettiin toivomus rautatien saamiseksi Ouluun. A.O. Snellman oli vuoden 1876 lopulla mukana Oulun, Tornion, Kemin, Raahen, Kokkolan, Uudenkaarlepyyn ja Pietarsaaren edustajien lähetystössä, joka kävi rautatieasiassa tapaamassa kenraalikuvernööriä ja senaatin jäseniä. Keisarille tehtiin anomus rautatien rakentamisesta.³⁸⁸ Rautateiden rakentaminen hyödytti myös Snellmanien ja kumppaneiden liiketoimintaa.

Vuoden 1882 valtiopäivillä runkoratoja koskevassa esityksessä Savon rata oli asetettu Oulun radan edelle. A.O. Snellmanin esittämä vastalause vei asian äänestykseen. Porvarissäädyn äänin 34-17 hyväksymä Pohjanmaan radan rakentaminen Seinäjoelta Ouluun sai kannatuksen papistolta ja talonpoikaissäädyltä ja tuli valtiopäivien päätökseksi. Myös Hasselblatt ja Uusikaarlepyyn edustaja Robert Castrén olivat radan puolustajia. Vastustajina olivat luonnollisesti mm. Kuopion edustajat Andersin ja Fabritius. Kun tämä oululaisille mieluinen rata avattiin käyttöön lokakuussa 1886, Oulussa järjestettiin isot juhlat, jonne tuli junallakin noin 200 vierasta Helsingistä. Mukana olivat tärkeimpien lehtien toimittajat. A.O. Snellmanin toiminta liikenneyhteyksien parantamiseksi jatkui. Hän oli anomassa myös Oulua ja Oulujärveä yhdistävää rautatietä, jonka ratasuunnan tutkimusta varten Snellman lahjoitti 10 950 markkaa. Tämän anomuksen A.O. Snellman oli jättänyt Olsonin kanssa jo 1877 valtiopäivillä. Porvarissääty kannatti sitä, mutta rata ei saanut 1882 valtiopäivilläkään Hasselblattin ja A.O. Snellmanin esittämänä valtionapua. Vaikka kaikki säädyt kannattivat tätä

³⁸⁶ Karonen 2009. Kauppaneuvos Albert Oskar Snellman (1844-1894).

<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=147>. Luettu 5.2.2014.

³⁸⁷ Nordenstreng 1921, 314-315; Karonen 2004, 230-231; Turunen 2009. Kauppaneuvos Karl August Snellman (1849-1920) <https://kansallisbiografia-fi.helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/202>. Luettu 28.1.2016.

³⁸⁸ Hautala 1976, 61; Oulun Wiikko-Sanomia 20.1.1872 n:o 3, 2; Kaleva 29.10.1926 n:o 247B, 1-3; Senaatin tal.osasto AD 1655/259 1876.

uutta anomusta, senaatti hylkäsi sen, joten asia raukesi. Sama asia tuli esille myös seuraavilla valtiopäivillä. Vasta vuoden 1909 eduskunta hyväksyi Oulujärven radan rakentamisen.³⁸⁹

Snellmanin suku on esimerkki laajoista yhteistyöverkostoista sukulaisten ja liikemiesten kanssa, ei vain kotikaupungissa, vaan rannikkokaupunkien porvarien ja ulkomaalaisten kanssa. Sukuverkostosta oli hyötyä monissa hankkeissa senaattia myöten.³⁹⁰

Vaikka valinnan tulos Oulusta 1882 valtiopäiville oli yksimielinen, kyti suomenmielisten kritiikki liberaaleja kohtaan siinä määrin, että Kaiku-lehti otti kantaa Helsingin vaaleihin. Helsingiläiset ja liberaalien pää-äänenkannattaja Helsingfors Dagblad saivat moitteita. ”Helsingfors Dagblad elää siinä viattomassa luulossa, että se on maamme, ehkäpä koko maailman tasapuolisin ja kunnioitettavin sanomalehti.”³⁹¹

4.2.3 Virkamiehet edustamassa Kuopiota

Kuopiossa keskusteltiin 25 äänen ylärajasta jo keväällä 1881, mutta asiassa ei päästy yksimielisyyteen. Tapio, Savo ja Kuopion Sanomat lehdissä käytiin kiivasta keskustelua siitä, pitäisikö valtiollisissa vaaleissa olla sama äänen katto 25 kuin kunnallisissa vaaleissa. Kuopion Sanomissa ehdotettiin jopa 10 äänen kattoa tai jokaiselle kaupunkilaiselle ”yhtäläistä äänivaltaa”. Tapio-lehdessä kirjoitettiin, että Kuopion Sanomat edusti ahdasmielisyyttä ja ”abstraktista liberalismia eli aatteellista vapaamielisyyttä”. Suuriäänisillä valitsijamiehillä on Tapion mukaan enemmän viisautta ja kykyä valita valtiopäivämiehiä. Raastuvankokouksessa äänestettiin asiasta. Rajoitusta kannatti 32 henkilöä 857 äänellä, mutta vastustajat saivat 1567 ääntä, vaikka äänestäjiä oli vain 21.³⁹²

Äänioikeutettuja vuoden 1881 vaaleissa Kuopiossa oli vain 28 prosenttia yli 21-vuotiaista kaupunkilaisista. Määräyksiä tulkittiin eri kaupungeissa ja eri ammattiryhmien kohdalla toisistaan poikkeavalla tavalla. Toisen palveluksessa olevista kauppa-apulaiset, konttoristit ja kirjanpitäjät jäivät äänioikeuden ulkopuolelle, vaikka saivat korkeaa palkkaa ja olivat talonmistajia. Tontin omistavat työmiehet sen sijaan saivat äänestää. Virkamiehistöstäkin jäivät vaalien ulkopuolelle mm. postiljoonit ja aliupseerit. Jos yli 24 ääntä omaavat olisivat olleet yksimielisiä, he olisivat yksinään voineet

³⁸⁹ Hautala 1976, 61-62, 67-68; Nordenstreng 1924, 360-363; Nordenstreng 1921, 313; Kaiku 3.3.1883 nro 9, 1; Westerlund 1975, 62-63. Kertomus Oulun rautatien rakentamisesta, passim.

³⁹⁰ Leivo 2013, 111.

³⁹¹ Kaiku 22.10.1881 no 42, 1-2.

³⁹² Kuopion Sanomat 26.5.1881 no 21, 1; 2.6.1881 no 22, 2; Tapio 28.5.1881 no 42, 1; Savo 27.5.1881 no 40, 2; Nummela 1989, 353.

valita edustajat valtiopäiville. Kuopiossa vuoden 1881 valtiopäivämiesvaaleissa oli rajoittamaton ääniasteikko.³⁹³

Vaalien edellä Kuopion Sanomissa kehoitettiin valitsemaan sellaisia henkilöitä, jotka olivat isänmaallisia ja ”todenperäisiä suomen kielen ystäviä”. Valtiopäivämiesten pitäisi olla myös laajalti koko maakuntaa tuntevia henkilöitä, mutta myös koko maan asioista taloudellisesti ja isänmaallisesti ajattelevia ja tottuneita asioiden hoitajia. Pormestari Emil Andersin olisi näillä perusteilla sopivin henkilö edustamaan Kuopiota. Toiseksi edustajaksi sopivana pidettiin Kuopion Sanomien päätoimittajaa piirilääkäri Edwin Nylanderia. Hänen kykynsä luotettiin erityisesti rautatiesuunnitelmien toteuttamisen osalta. Savo-lehdessä esitettiin valittaviksi yksimielisesti kokeneet ja luottamusta nauttivat Fabritius ja Andersin. Toivottiin, ettei ”hyödyttömästi mätettäisi ääniä sinne tänne”.³⁹⁴

Osallistuminen 3.9.1881 pidettyihin vaaleihin oli laimeaa, mutta hyvin yksimielistä. Liberaalit äänestivät suomenmielisiä ehdokkaita. Valtiopäiville valittiin pormestari Emil Frithiof Andersin 1520 äänellä, jotka tulivat 190 äänestäjältä, ja lääninsihteeri, aikaisempi pormestari Karl Johan Benjamin Fabritius 825 äänellä 86 äänestäjältä. Samat edustajat valittiin 1884 vaaleissa myös 1885 valtiopäiville. Nylanderia, joka oli lähinnä liberaalien ruotsinmielisten ehdokas, kannatti 30 äänestäjää 792 äänellä 1881 vaaleissa. Muut ehdokkaat saivat vain hajaääniä: kauppaneuvos Ranin 30 ääntä, kauppias Jernberg 20 ääntä, apteekkari Lingnell 19 ääntä, rahastonhoitaja Niskanen 12 ääntä, lääninkamreeri Helsingius 12 ääntä, kansakoulunopettaja Kuokkanen 10 ääntä, kaupungin tilustenhoitaja Harald 4 ääntä. Vaalikokouksessa esitettiin myös toiveita valtiopäiville esille tuotavista asioista.³⁹⁵

Valtiopäiville valittujen kruununnimismiehen pojan Andersinin ja pappissukujen jälkeläisen Fabritiuksen urat olivat hyvin samantapaisia. Molemmat olivat lakimieskoulutuksen saaneita, hovioikeudessa auskultoineita, suomenmielisiä ja aloittaneet poliittiset uransa talonpoikaissäädyn notaareina. Andersin oli sen jälkeen 1872 valtiopäivillä Rantasalmen tuomiokunnan edustajana. Kuopion pormestareina ollessaan molemmat edustivat Kuopiota valtiopäivillä. Heidät valittiin Kuopion edustajiksi myös pormestarikauden jälkeen. Muutettuaan pois Kuopiosta Andersin oli kaksilla valtiopäivillä 1899 ja 1900 Joensuun edustajana. Hänen poliittinen vaikutuksensa huipentui oikeusosaston-

³⁹³ Jutikkala 1960, 99; Nummela 1989, 353-355; Tapio 28.5.1881 no 42, 1.

³⁹⁴ Kuopion Sanomat 1.9.1881 no 35, 1; 14.7.1881 n:o 28, 1-2; Savo 2.9.1881 no 66, 2.

³⁹⁵ Kuopion maistraatin tuomiokirja 3.9.1881; Nummela 1989, 356; Kuopion Sanomat 15.9.1881 no 37, 3; Savo 6.9.1881 no 67, 2; Tapio 7.9.1881 no 71, 3.

senaattorin tehtäviin 1900-1905. Fabritiuksen ansioiksi luettiin se, että hän nautti kaikkien säätyjen luottamusta ja kunnioitusta ihmisystävällisenä ja isänmaallisena miehenä.³⁹⁶

4.2.4 Demokratisoituva porvarissääty

Lailliset ja yhteiskunnalliset muutokset valtiopäivien 1863–64 ja 1882 välillä vaikuttivat erityisesti porvarissäätyyn. Uuden valtiopäiväjärjestyksen 1868, lakimuutoksen 1879 ja elinkeinotoiminnan vapauttamisen 1879 myötä porvarien säädystä oli tullut veroa maksavien kaupunkilaisten ”sääty”. Porvarien sisäisen edustajavalinnan tilalle olivat tulleet poliittiset vaalit. 1881 vaaleissa kielikysymys oli keskeinen poliittinen tekijä ja vaalikampanjaa käytiin lehdistössä. Lehdistön lisäksi Suomeen oli 1860- ja 1870-luvuilla syntynyt muutakin kansalaisyhteiskunnan mukaista seura- ja yhdistystoimintaa, jossa osallistuttiin poliittiseen keskusteluun.

Vasta vuoden 1882 valtiopäiville edustajia valittaessa kyseessä oli varsinaisesti puoluevaalit.³⁹⁷ Porvarissäädyn vaaleissa käytiin Suomen ensimmäinen moderni vaalikamppailu. Vaalikäytännöt olivat eri kaupungeissa erilaisia. Äyrilukujen mukainen äänestystapa oli vielä käytössä. Tampere, Vaasa ja Helsinki yrittivät korjata tilanteen, mutta senaatti ei ottanut asiaa käsiteltäväksi. Uusi Suometar kirjoitti: ”Kaupungin jokapäiväinen totiseura ratkaisee vaalit.”³⁹⁸

Suomenmieliset toivat eri yhteyksissä esille myös valtiopäivämiehille maksettavat korvaukset. Kaiku-lehti korosti, että palkkiot valtiopäivämiehille pitäisi maksaa valtion varoista kuten muutkin valtiopäivämenot. Erimielisyydet suomenmielisten ja ruotsinmielisten välillä näkyivät myös fenomaanien päälehden Uuden Suometaren ja Hufvudstadsbladetin lehtikirjoituksissa. Uusi Suometar arvosteli Hufvudstadsbladetia siitä, että lehti pilkkaa alempia säätyjä. Erityisesti porvarissäädyn vaaleihin liittyvä kirjoittelu oli Uuden Suometaren mukaan ”surkuhupaisaa, koska valtiopäivillä porvarissäädyssä on enemmän kuin puolet vanhoja tunnettuja esplanadi-naamoja”.³⁹⁹

Kilpailu äänistä näkyi erityisesti Tampereella, jonka vaaleista oli eniten lehtikirjoituksia eri puolilla Suomea julkaistuissa lehdissä. Puolueiden lehdissä julkaistiin nimilistoja ja ehdokasyhdistelmiä. Julkisilla ilmoituksilla kutsuttiin koolle valmistavia vaalikokouksia, joissa keskusteltiin ja koeäänestettiin. Vaalimainosten käyttäminen oli vielä harvinaista, eivätkä ehdokkaat itse mainostaneet itseään. Liberaalisen puolueen pää-äänenkannattaja Helsingfors Dagblad mainosti ehdokkaita etusivulla. Uusi Suometar -lehdessä väitettiin, että Helsingfors Dagblad parjasi suomenmielisiä. Lehden

³⁹⁶ Nordenstreng 1921, 10–11, 75-76; Toivanen 2000, 229, 241; Andersinin-Anttisen suvun arkisto; Lappeenrannan Uutiset nro 78 11.10.1889, 2; Kotivuori 2005. Fabritius Karl Johan Benjamin <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18230>

³⁹⁷ Rommi-Pohls 1989, 74; Leino-Kaukiainen 1994, 20.

³⁹⁸ Uusi Suometar 28.10.1881 no. 249, 1.

³⁹⁹ Kaiku 29.10.1881 no 43, 2; Uusi Suometar 5.12.1881 n:o 281, 1.

mukaan yhtenä tuloksena vuoden 1881 vaalista oli liberaalisen puolueen ja viikinkien yksimielisyys kansallisuuskysymyksessä. Puolueiden ainoaksi eroksi Uuden Suomettaren kirjoituksessa mainittiin, että viikingit esittivät suoraan mielipiteensä ja ohjelmansa, mutta liberaalit ”hiipivät valepuvussa meitä vastaan”. Fennomaanit kritisoivat rajattomia ääniasteikkoja, jotka olivat esteenä kansanvaltaisuudelle. Uudessa Suomettaressa kirjoitettiin myös yhtäläisen äänioikeuden puolesta. Tavoitteena oli saada vähä-äänisiä, erityisesti työväestöä, mukaan.⁴⁰⁰

Tampereella vaalikamppailu ruotsinmielisten ja suomenmielisten kesken oli kiivaampaa kuin Oulussa ja Kuopiossa. Vaalokokouksissa oli yleensä vähän väkeä. Tampereella vuoden 1881 vaalit keräsivät poikkeuksellisesti runsaan joukon äänestäjiä. Täällä näkyi hyvin, että varakkuus ratkaisi edelleen valtiopäiville valinnat. Esimerkiksi Anton Vuorista ei valittu, vaikka hän sai ääniä yli 200 henkilöltä.⁴⁰¹ Suomenmielisten yritykset saada omat, väestön enemmistöä edustaneet ehdokkaat valtiopäiville ei onnistunut. Valituksen jälkeen suoritetussa uusintavaalissa kaikki kolme paikkaa menivät ruotsinmielisille. Oulussa kielikysymys ei noussut vaalin ratkaisevaksi tekijäksi. Valituksi tuli kaksi maltillista ruotsinmielistä, joista toista, A.O. Snellmania kannattivat myös suomenmieliset. Kuopiossa ehdokasasettelussa suomenmielisillä ja liberaaleilla oli omia ehdokkaita, mutta lopulta liberaalitkin äänestivät suomenmielisiä.

Teollistuminen ja muuttoliike vaikuttivat kaupunkiväestön rakenteen muuttumiseen. Työväestön proletarisoituminen alkoi näkyä. Uudet vapaaehtoisesti järjestäytyneet kansanliikkeet, erityisesti työväenliike ja raittiusliike asettivat uusia vaatimuksia kunnallishallinnolle. Vähävaraisen väestön vaikutusmahdollisuuksia pyrittiin lisäämään. Sosiaalisesti latautuneet kielikiistat ruotsin- ja suomenmielisten välillä lisäsivät suomenmielisten halua demokratisoida kunnalliselämää.⁴⁰² Tämä heijastui 1880-luvulle tultaessa myös valtiopäivämiesvalintoihin ja vaaleja edeltäviin keskusteluihin.

Porvarissäädyn edustajien kokoonpanossa tapahtui oleellinen muutos vuonna 1882, jolloin säädyn ns. uutta ainesta oli ensimmäisen kerran yli puolet edustajista eli porvarissäädyn uuden aineksen läpimurto tapahtui 1882 valtiopäivillä. Pöytäkirjien vanhaan ainekseen kuuluivat kauppiat, teollisuuden harjoittajat, käsityöläismestarit sekä päätoimiset pormestarit ja raatimiehet. Uuden aineksen pääryhmän muodostivat kaupungin ja valtion virkamiesten ohella muut ”säätyläiset” ja kaksilla viimeisillä säätyvaltiopäivillä mm. työmiehet. Liitteessä 1 on jaottelu vanhan ja uuden aineksen

⁴⁰⁰ Mylly 2006, 51; Uusi Suometar 4.10.1881 no 228, 1; 26.10.1881 n:o 247, 2.

⁴⁰¹ Uusi Suometar 28.10.1881 no 249, 1.

⁴⁰² Pulma 2009, 240-241.

osuudesta valtiopäivittäin.⁴⁰³ Tampereen, Oulun ja Kuopion yhteensä seitsemästä edustajasta uuteen ainekseen kuului varsinaisesti vain yksi, Tampereen lääkäri Hårdh. Kuopion lääninsihteeri Fabrtius oli ollut jo 1870-luvulla pormestarina kaksilla valtiopäivillä.

Lakimiesten edustus kasvoi kaupunkien raadeissa ja valtiopäivillä⁴⁰⁴, mutta sekä Tampereella että Oulussa myös varsinaiseen kauppa- ja teollisuusporvaristoon kuuluvat edustajat saivat paikan valtiopäivillä. Tampereen edustaja pormestari F.W. Procopé ja Oulun A.O. Snellman allekirjoittivat liberaalisen puolueen ohjelman. Kuopiossa luotettiin suomenmielisten lakimiesten kyvykkyyteen toimia kaupungin etujen ajajina. Koko maassa porvarissäädyn 53 edustajasta suurin osa oli virkamiehiä. Poliittiselta kannalta liberaaleja oli 34–35, fennomaaneja 11–12 ja svekomaaneja eli ruotsikihkoisia 7–8. Liberaalien asemaa heikensi se, että vaalit olivat kielipoliittiset. Liberaalien ja svekomaanien lähentyminen näkyi. Seuraavilla 1885 valtiopäivillä ruotsinmielisistä tuli porvarissäädyn suurin poliittinen ryhmä, kun liberaaleja siirtyi heidän joukkoonsa.⁴⁰⁵

Porvarissäädystä oli jo 1872 ja 1877–78 valtiopäivillä Oulusta Porvoon lisäksi lääkärikunnan edustajat. Tampereelta ensimmäinen valtiopäiville valittu lääkäri oli vuoden 1882 edustaja kaupunginlääkäri Axel August Hårdh. Kaikkiaan Tampere oli koko Suomessa kaupunki, mistä säätyvaltiopäiville autonomian aikana lähetettiin edustajaksi lääkärikoulutuksen saanut henkilö useammin kuin mistään muusta kaupungista. Hårdhin jälkeen valituksi tuli 1894–1905 peräti kuusille valtiopäiville kaupunginlääkäri Idman. Soininen katsoo lääkärien valintaan vaikuttaneen sen, että vähävaraisempi väestö arvosti heidän tekemäänsä työtä sekä kotikaupungissa että valtiopäivillä.⁴⁰⁶

Valtiopäivät kokoontuivat 19.1.1882 viiden vuoden jälkeen edellisistä valtiopäivistä. Aleksanteri III ei ollut itse avaamassa valtiopäiviä, vaan kenraalikuvernööri Heiden luki valtaistuinpuheen ja ilmoitti, että säädyt saivat rajoitetun aloiteoikeuden ja seuraavat valtiopäivät kutsuttaisiin koolle jo kolmen vuoden kuluttua. Aloiteoikeus säädylle myönnettiin vuonna 1886.⁴⁰⁷ Esitysoikeutta säädyt saivat käyttää muissa paitsi perustuslakiasioissa 1888 valtiopäivistä alkaen. Valtiopäivien osalta liberaalisen talouspolitiikan mukaiset saavutukset jäivät vähäisiksi, koska kansan mahdollisuus vaikuttaa valtiovallan päätöksiin ei suuresti lisääntynyt.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Jutikkala 1974, 62; liite 1.

⁴⁰⁴ Vuoden 1882 valtiopäivillä lakimiesten poikia olivat sekä Tampereen edustaja pormestari Fredrik Procopé että Oulun edustaja kunnallisormestari Hasselblatt. Lisäksi Kuopion pormestari E.F. Andersenin isä oli kruununnimismies. Liite 3.

⁴⁰⁵ Mylly 2006, 52, 62; Nordenstreng 1921, 275–276, 312–313; Liite 1.

⁴⁰⁶ Soininen 1961, 142–151; liite 1. Kaikkiaan autonomian aikana porvarissäätyn 19 kaupunkia lähetti lääkäreitä edustajiksi. Tampereen jälkeen Porvoon käytti eniten lääkäreitä säätyvaltiopäivillä eli kuusi kertaa. Oulusta oli viisillä valtiopäivillä lääkäriedustus. Kuopiosta vain 1900 valtiopäiville lähetettiin lääkäri. Hän oli piirilääkäri Zachris Walmari.

⁴⁰⁷ Snellman 2014, 183; Tuominen 1964, 23–29, 33; Klinge 1997, 225.

⁴⁰⁸ Tuominen 1956, 53–54.

Porvarissäädyn vaalitapa, erityisesti äänioikeuden karsinnan kirjavuutta pohdittiin vuosien 1882 ja 1885 valtiopäivillä. Lakivaliokunta laati 1882 periaatteellisen ohjeen kunnille, jotta välttyttäisiin vapaista tulkinnoista valtiollisen äänioikeuden suhteen. Äänioikeuden piiriin kuulusivat ne, ”joilla on halu ja mieli itsetyisesti olla osalliset työssä yhteisen parhaan hyödyksi.” ”Kaupunkikuntien jäsenet, joita ei taideta katsoa oma-valtaisiksi, tehdään oikeudettomiksi ottaa osaa valtiopäivämiehen vaalissa.”⁴⁰⁹Tämä ei kuitenkaan johtanut uuteen lainsäädäntöön, mutta selvensi jonkin verran lain tulkintaa.⁴¹⁰

Porvarissäädyn vaalit 1881 olivat jo oleellisesti demokraattisemmat kuin vuonna 1863. Kansalaisyhteiskunnan peruselementit sananvapaus ja yhdistymisvapaus toimivat. Äänioikeus ulottui laajaan osaan kaupungin asukkaista ”säätyyn katsomatta”, joskin yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta oltiin vielä kaukana ja rajoituksiin liittyvät säädökset olivat epäselviä. Yhtäläisen äänioikeuden osalta vaalit poikkesivat toisistaan tarkastelemisani kolmessa kaupungissa. Tampereella suomenmieliset yrittivät tuloksetta rajoittaa maksimi äänimääriä ja näin heikentää ruotsinmielisten asemaa. Kuopiossa suomenmieliset pitivät kiinni rajoittamattomasta äänimäärästä ja liberaalit ajoivat alhaisempia rajoja. Oulussa ”pieni ryhmä” teki päätöksen 25 äänen rajasta. Kun mittapuuksi otetaan valituksi tulleet edustajat, kansanvaltaisuus lisääntyi porvarissäädössä, mutta tutkituissa kolmessa kaupungissa muutos oli koko maata vähäisempi. Kyseisten kaupunkien valtiopäivämiehet olivat edelleen ”porvarieliittä”.

4.3 Kohti sortokautta

4.3.1 Puolue-elämän monipuolistuminen

1800-luvun lopun suomalainen yhteiskunta järjestäytyi työväenliikkeen ja puolueiden pohjalle. Ne muodostivat Tiihosen mukaan luokkapohjaisen kansalaisyhteiskunnan rungon.⁴¹¹

Vuoden 1863 kieliasetusta, joka vahvisti suomen kielen aseman valtionhallinnossa, täydensivät uudet asetukset 29.12.1883 ja 4.4.1887 lähinnä Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen ansiosta. Suomalaistuminen näkyi myös kulttuurielämässä. Kielikiistat jatkuivat, sillä suomenkielinen väestö koki viranomaisten ruotsinkielisyyden vääryytenä.⁴¹²

1880-luvun puolivälissä koko maassa näkyi jako nuor- ja vanhasuomalaisiin, vaikka varsinaisia puolueorganisaatioita ei vielä ollut liberaalien puolueohjelmaa lukuun ottamatta. Nuorsuomalaiset

⁴⁰⁹ Pohjantammi 2003, 384.

⁴¹⁰ VP 1885 asiak. I-III, hallituksen esitykset; Jutikkala 1974, 80; Jutikkala 1960, 104.

⁴¹¹ Tiihonen 2009, 24.

⁴¹² Asetuskokoelma 1863/26; 29.12.1883, 4.4.1887; Westerlund 1975, 48.

edustivat 1880- ja 1890-luvuilla radikaaleinta kansanvaltaisuuden linjaa ja ajoivat sosiaalista uudistuspolitiikkaa. Porvarissäädyssä Lauri Kivekäs oli nuorsuomalaisten johtajia. Nuorten oma ohjelma julkaistiin vuonna 1894. Ohjelmassa korostui kielipolitiikan ohella vapaamielisyys ja kansanvaltaisuus toiminnan suuntaa määräävänä periaatteena. Tavoitteena oli 10 äänen kattoraja eli yhtäläisen äänioikeuden tavoittelu valtiopäivävaaleissa maksimiäänimäärää vähentämällä. Vielä ei tavoiteltu yleistä äänioikeutta. Porvarissäädyn vaaleissa ”naiset, alhaiset, sotaväestö sekä laillisesti pestatut isännän ruuassa” haluttiin jättää vaille äänioikeutta. Vanhasuomalaisten liian myöntyväisen Venäjän-politiikan johdosta nuorsuomalaiset erosivat omaksi ryhmäkseen joulukuun 1899 puoluekokouksessa. Vaikka nuorsuomalaisilla ja vanhasuomalaisilla oli omat lehdet, vaaleissa he saattoivat esiintyä yhteislistoilla. Päätös Suomalaisen puolueen perustamisesta tehtiin kesällä 1905. Puolueen ohjelmassa oli mm. yleinen ja yhtäläinen kunnallinen äänioikeus. Nuorsuomalainen puolue järjestäytyi puolueeksi vuonna 1906. Puolueen sisällä oli kaksi ryhmittymää vanhaliberaaliset pääskysket ja sosiaaliliberaaliset varpuset.⁴¹³

Ruotsalainen puolue, joka muodostui svekomaaneista, piti perustavan puoluekokouksensa 1896.⁴¹⁴ Koko yhteiskunnassa näkyi 1900-luvun alkuvuosiin asti suomalaisen ja ruotsalaisen puolueen valtaistelu. Ruotsinmielisten ylivalta haluttiin lopettaa porvarissäädyssä. Erimielisyyttä aiheuttivat kielikysymykseen kytkeytyvä kaupunkien kunnallishallinto ja edustus oikeus porvarissäädyssä valtiopäivillä.⁴¹⁵

Fennomaanit, svekomaanit ja liberaalit kuuluvat Maurice Duvergerin jaottelun mukaan parlamentaarisiin puolueisiin eli ne syntyivät säätyjen pojalta. Sen sijaan työväestön järjestäytyminen puolueeksi tapahtui pääasiassa edustuslaitoksen ulkopuolella. Pertti Haapala korostaa tutkimuksessaan Tampereen työväestöstä, että työväenliikkeen juuret ovat suomenmielisen sivistyneistön perustamisissa yhdistyksissä, porvarillisessa sivistystoiminnassa ja ”oma-apuliikkeissä”. Nuorsuomalaisten johtama wrightiläinen työväenliike, raittiusliike ja työläisten radikalisoitumisen 1880- ja 1890-luvuilla johtivat työväestön järjestäytymiseen Suomessa, missä koko 1800-luvun sivistyneistö johti työväenliikettä.⁴¹⁶

Euroopassa työväenliikkeen järjestäytyminen alkoi 1860-luvulla. Suomessa tuli työväestön ihanteeksi Snellmanin oppien mukaan fennomaanien johtama suomalainen yhteiskunta ruotsalaisia ja venäläisiä vastaan. Työväenyhdistyksiä perustettiin 1880-luvulta alkaen useimpiin kaupunkeihin ja

⁴¹³Mickelsson 2015, 43-46, 63-66 ; Vares 2000, 86; Virnavirta 2001, 100-101.

⁴¹⁴ Mickelsson 2015, 66-67.

⁴¹⁵ Lauri Kivekäs oli 1885 ja 1891 valtiopäivillä Tampereen edustajana. Bonsdorff 1956, 35-36; Klinge 1997, 390-391; Mylly 2006, 67-68, 72-73; Nordenstreng 1921, 167; Stenius 2003, 351; Tikka 2009, 24-25.

⁴¹⁶ Haapala 2004, 212-213; Haapala 1986, 341-342; Mickelsson 2015, 46-49.

teollisuuskeskuksiin. Eurooppalaisten vaikutteiden innostamana Viktor von Wright perusti Helsinkiin työväenyhdistyksen keväällä 1883. Sen ohjelma kuten muidenkin wrightiläisten yhdistysten rakentui suomalaisuusliikkeen ohjelman pohjalle. Tampereelle ja Ouluun perustettiin työväenyhdistykset vuonna 1886 ja Kuopioon seuraavana vuonna. Tampereen yhdistyksen sääntöjen ensimmäinen pykälä ilmaisi yhdistyksen tarkoituksen: ”yhdyssiteenä Tampereen ammattilaisten ja työväen kesken, edistääkseen heidän parastaan henkisessä, siveellisessä ja aineellisessa suhteessa”.⁴¹⁷

Työväestön ensimmäinen joukkoliike Suomessa oli juomalakkoliike 1898–1899, jonka seurauksena syntyi vuonna 1898 Tampereelle, Helsinkiin ja Turkuun paikallisia työväenpuolueita. Vuonna 1899 perustetun Suomen Työväenpuolueen nimeksi vaihtui vuonna 1903 Forssan kokouksen jälkeen ”Sosialidemokraattinen Puolue Suomessa”.⁴¹⁸

Kaupungeissa 1890-luvun alussa keskustelu oli vilkasta yhteiskunnallisista epäkohdista, joita valtiopäivillä pitäisi tuoda esille. Valitsijat vaativat ehdokkaita paljastamaan omat kannanottonsa. Vuosikymmenen lopulla nuorsuomalaisten vasemmistolla ja työväenliikkeellä oli yhteinen tavoite saada yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Siihen tarvittiin kuitenkin valtiopäiväjärjestyksen muutos.⁴¹⁹

Sortokauden aloittaneen Helmikuun manifestin julkaisemisella vuonna 1899 oli seurauksena suomalaisten jakautuminen perustuslaillisiin ja myöntyväisyysmielisiin. Perustuslailliset vetosivat Porvoon valtiopäivillä Suomelle myönnettyjen perustuslakien ja autonomian säilyttämiseen. Myöntyväisyysuunnan kannattajat halusivat välttää protesteja ja vastatoimenpiteitä. Näistä kummastakaan suuntauksesta ei tullut varsinaisia puolueita, mutta vanhat kielipuolueet jakautuivat siten, että pääasiassa vanhasuomalaiset olivat myöntyväisyysuuntautuneita ja nuorsuomalaiset sekä ruotsalaiset pääasiassa perustuslaillisia. Kagaaleiksi kutsuttujen perustuslaillisten joukolla oli oma salainen organisaatio, joka järjesteli kutsuntalakkoja.⁴²⁰

Diktatuuriotteiden voimistuminen Suomea kohtaan 1900-luvun alussa johti siihen, että syntyi aktivistien ryhmä, joka tavoitteli Suomen itsenäisyyttä. Pieni, salaseuramainen ”terroristipuolue” sai nimen Suomen Aktiivinen Vastustuspuolue, jonka pääasialliset kannattajat olivat ruotsinkielisiä akateemisia kansalaisia, myös naisia. Noin 5000 työläisaktivistia teki yhteistyötä heidän kanssaan. Puolueella oli taistelujärjestö Voimaliitto.⁴²¹

⁴¹⁷ Haapala 2004, 212-214; Kanerva 1986, 14-19; Rasila 1984, 572; Westerlund 1975, 53-54.

⁴¹⁸ Mickelsson 2015, 46-49, 57, 60-62; Haapala 2004, 213-214.

⁴¹⁹ Aarnio 2003, 430; Hyvärinen 2003, 85; Mylly 2006, 77.

⁴²⁰ Mickelsson 2015, 52-53.

⁴²¹ Mickelsson 2015, 54-55.

Perustuslaillisesti ajattelevat pitivät vuoden 1901–1902 kunnallisvaaleja tärkeinä, koska olisi mahdollista, että saataisiin mahdollisimman monet kansalaispiirit valitsemaan ”laillisuusmiehiä”. Turku, Oulu ja Tampere olivat kaupungit, joissa oli selvimmin perustuslaillisesti suuntautuneita työväenliikkeen paikallisyhdistyksiä. Kumpi oli tärkeämpää raittius vai perustuslaillisuus? Työväestöllä oli perinteisesti läheisemmät yhteydet raittiuden kannattajiin.⁴²²

Yhteiskunnallisen heräämisen myötä myös työväestön keskuudessa näkyi tarvetta laajemman sivistyksen saamiseen. Jo 1860-luvulla oli pidetty esitelmiä ja luentoja yksityisten kansalaisten sivistämiseksi. Oulussa kaupunginvaltuusto myönsi luentojen järjestämiseksi varoja anniskeluyhdistyksen voittorahoista, samoin myös Kuopiossa. Siellä Työväenyhdistys järjesti syksystä 1890 yleissivistävää tietoutta lisääviä kursseja. Suomen ensimmäinen työväenopisto perustettiin Tampereelle 1899. Ouluun työväenopisto perustettiin 1907 syksyllä. Sen perustamista ajoivat Työväenyhdistys ja raittiusyhdistys Pohjan Leimu. Oulun työväenopiston avajaisissa juhlapuheen piti toimittaja Yrjö Mäkelin. Opiston johtajana oli senaattori J.K. Kari 1909–1910.⁴²³

Suomessa oli tyypillistä, että työnantajat pääsääntöisesti hyväksyivät ammatillisen järjestäytymisen ja lakkoilun 1800–1900-lukujen taitteessa.⁴²⁴

Työmies-lehden perustaminen vuonna 1895 merkitsi poliittisten aatteiden levittämistä entistä paremmin. Wrightiläisestä porvarillisten johtamasta toiminnasta siirryttiin työväen omien yhdistysten ja ammattiosastojen organisoimaan ja johtamaan toimintaan.⁴²⁵ Kaupunkien työväestö, joka kasvoi nopeasti 1890-luvulla, ei ollut yhtenäinen ryhmä.⁴²⁶

Järjestäytyneet työväenyhdistykset esittivät jo ensimmäisessä yhteisessä kokoontumisessaan Helsingin Työväentalossa vuonna 1893 äänioikeuden laajentamista. Haluttiin erityisesti poistaa kaikki esteet, jotka rajoittivat työväestön osallistumista kunnallisvaaleihin. Tampereella vuonna 1896 pidetyssä työväenyhdistysten toisessa edustajakokouksessa jyrkempiä vaatimuksia esittäneet nuorsuomalaiset siirtyivät johtoon. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vaatimus tuli virallisessa muodossa hyväksytyksi Turussa heinäkuussa 1899 pidetyssä kolmannessa työväenyhdistysten kokouksessa. Siellä perustettu Suomen varsinaisesti ensimmäinen poliittinen puolue, Suomen Työväenpuolue julkaisi ohjelman. Poliittisen järjestelmän uudistamisvaatimukset olivat ohjelman kahdessa ensimmäisessä kohdassa:

⁴²² Huuhtanen 1972, 213-214.

⁴²³ Hautala 1976, 536-537; Tuomisto 1982, 38-39; Westerlund 1975, 68-69.

⁴²⁴ Alapuro & Stenius 1987, 19.

⁴²⁵ Tikka 2009, 31; Parmanen 1938, 148.

⁴²⁶ Haapala 2004, 203-204.

”1:0) Yleinen, yhtäläinen ja välitön vaali- ja äänioikeus kaikille 21 vuoden ikäisille Suomen kansalaisille sukupuoleen katsomatta kaikissa vaaleissa ja äänestyksissä. Suhteellinen vaalijärjestelmä. Kaksivuotiset lainsäädäntökaudet. Vaalien ja äänestysten toimittaminen laissa määrättyinä lepopäivinä.

2:0) Lainsäädäntö- ja itseverottamisoikeus kansalle eduskunnan kautta.”⁴²⁷

Elokuussa 1903 pidetyn Suomen Työväenpuolueen toisen puoluekokouksen eli Forssan kokouksen julistuksessa näkyi tavoite saada myös porvarilliset puolueet kannattamaan äänioikeusuudistusta. Ohjelmassa julistettiin: ”Sosialidemokraattinen puolue Suomessa ei voi tunnustaa Suomen valtiossäätyjä koko kansaa edustavaksi laitokseksi niin kauan kuin valtiollinen edustus oikeus, perustuen syntyperään, pariin hyvätuloiseen ammattiin, aineelliseen varallisuuteen ja kansalta riistettyihin maapalasiin, antaa valtiollisen vallan muutamille harvoille, jättämällä kansan valtavan enemmistön kokonaan sitä vaille.” Kokouksen yhtenä puheenjohtajana oli Heikki Lindroos Tampereelta ja sihteerinä J.K. Kari. Yrjö Mäkelin piti puheen ja esitti kirjallisesti puolueohjelman keskeisen asian, yleisen äänioikeuden. Selvästi sosialistisen ohjelman hyväksyminen vaikutti siihen, että puolueeseen kuuluneita porvarillisia edustajia jättäytyi pois toiminnasta.⁴²⁸

Yrjö Mäkelin nousi äänioikeusohjelman myötä erääksi työväenliikkeen johtohenkilöksi. Vuodesta 1902 lähtien hän oli kirjoittanut äänioikeusasiaa käsitteleviä kirjoituksia ja perustanut puhujamattoillaan uusia työväenyhdistyksiä. Forssan kokouksessa hyväksytyllä Mäkelinin laatimalla äänioikeusjulistuksella oli keskeinen osa työväenliikkeen suhtautumisessa Venäjän politiikkaan. Mäkelinin julistus pudotti pohjan perustuslaillisten kannattamalta työväenliikkeen ja passiivisen vastarinnan yhteistyöltä väittämällä, etteivät valtiopäivät edustaneet Suomen kansaa. Työväenpuolueen suhtautuminen muihin puolueisiin tuli riippumaan vastaisuudessa äänioikeusvaatimuksen hyväksymisestä tai hylkäämisestä.⁴²⁹

Sosialidemokraattinen puolue oli ainoa, joka piti edustuksen lähtökohtana poliittista puoluetoimintaa. Puoluekokousten päätökset sitoivat myös porvarissäädössä edustajina olleita sosialidemokraatteja. Erityisen tärkeää oli, että valtiopäivämies edusti puolueen lisäksi äänioikeutta vailla olevan kansan tahtoa.⁴³⁰

⁴²⁷ Kanerva 1986, 68-69, 93-99, 144-148; Parmanen 1938, 146-148, 157-159; Suomen työväenliikkeen historia 1976, 51-52; Suomen työväenpuolueen ohjelma, hyväksytty perustavassa kokouksessa Turussa 17-20.7.1899.

⁴²⁸ Kanerva 1986, 165-167; Liikanen 2003, 199; Heikkilä 1993, 23-24, 30-32; Parmanen 1937, 653-660; Alapuro & Stenius 1987, 38; Suomen työväenliikkeen historia 1976, 53-56; Sosialidemokraattisen puolueen ohjelma, hyväksytty Forssan puoluekokouksessa 17.-20.8.1903.

⁴²⁹ HUUHTANEN 1972, 222-224.

⁴³⁰ Pohjantammi 2003, 396.

Vuoden 1894 valtiopäivien aikaan valtakunnan politiikassa näkyi selvästi ero perustuslaillisten nuorsuomalaisten ja myöntöväisyssuuntaa kannattavien vanhasuomalaisten välillä. Vanhasuomalainen puolue yritti kääntää huomion pois Venäjän kysymyksestä painottaen sisäpoliittisia asioita, esim. kielikysymystä, äänioikeutta ja työväen asioita. Vuoden 1900 valtiopäivillä puolueen hajominen oli selvä asia.⁴³¹

4.3.2 Valitsijakunnan rakenteen muuttuminen

Vuonna 1873 säädetyin ja 1875 voimaan tulleen kaupunkien kunnallislain mukaan äänioikeus oli jokaisella ”hyvämaineisella itseään ja omaisuuttaan hallitsevalla veroa maksavalla miehellä ja naisella” ellei hänellä ollut verorästejä, ollut menettänyt kansalaisluottamustaan tai ollut ”toisen isäntävallan alla”. Määrittelyssä oleva ”omaisuuttaan hallitseva” sulki mm. naimisissa olevat naiset äänioikeuden ulkopuolelle. Äänioikeus oli sidottu äyriihin. Aluksi jokaisesta äyristä sai yhden äänen, kuitenkin ei yli 25, joka oli maksimi äänimäärä. Vuonna 1883 annettu asetus rajoitti äänioikeutta pienituloisten osalta. Yhdestä äyristä ei tarvinnut maksaa veroa, eikä henkilö näin ollut myöskään äänioikeutettu. Kaupungeilla oli oikeus itse päättää alin verotettava tulo ja äyriin peruste. Se aiheutti suurta kirjavuutta eri kaupungeissa. Vuonna 1883 äyriin sallituksi vaihteluväliksi määrättiin 200–400 markkaa.⁴³²

Eniten epäselvyyttä aiheutti ”toisen isäntävallan alaisuus”. Tampereen maistraatti tulkitsi, että tehtaan työläiset kuuluvat isäntävallan alaisuuteen. Tämä tulkinta omaksuttiin senaattia myöten. Näin suuri osa työväestöstä suljettiin äänioikeuden ulkopuolelle. Ulkotyöläisillä ja käsityöläisillä äänioikeus oli. Lisäksi pykälää sovellettiin tarkoituksellisesti karsivasti siten, että muuten äänioikeuden omaavalta tehtaan kirjoilla olevalta se poistettiin. Tampereen työväki, jota rajoitus erityisesti koski, vaati voimakkaasti äänioikeutta 1880- ja 1890-luvuilla. Tampereen Suomalainen Klubi ja ”maisteripuolue”⁴³³ tekivät yhteistyötä Työväenyhdistyksen kanssa äänioikeuden laajentamiseksi. Ponnistukset tuottivat tulosta, kun vuoden 1897 valtiopäivillä kunnallisasetuksen muutoksella ”toisen isäntävallan alaisuus” muutettiin ”pestatuksi palkolliseksi”, mikä mahdollisti tehdastyöväestön käyttämään äänioikeutta kunnallisvaaleissa.⁴³⁴

⁴³¹ Rasila 1984, 564-575; Snellman 2014, 193.

⁴³² Kuusanmäki 1983, 61-63; Nummela 1989, 247-248; Rasila 1984, 430-432; Rasilainen 2004, 73-78; Westerlund 1975, 14-15.

⁴³³ Tampereen Suomalaisen Klubin jäsenistössä oli pääasiassa lukeneistoa ja säätyläisiä, mistä syystä Klubia luonnehdittiin termillä ”maisteripuolue”. Alanne 1972, 82.

⁴³⁴ Kanerva 1986, 74-77; Kuusanmäki 1983, 61-62; Nummela 1989, 247-248; Rasila 1984, 583; Sinisalo 1932, 23-24, 31;

Työväestön saavuttama äänioikeus oli merkittävä askel demokraattiseen suuntaan kunnallisvaaleissa. Sillä ei kuitenkaan ollut käytännössä kovin suurta merkitystä, koska tuloihin perustuva maksimi äänimäärä oli edelleen 25. Esimerkiksi Tampereella vuonna 1904 ruotsalaisen puolueen äänimäärä äänestäjää kohden oli keskimäärin 17,5, nuorsuomalaisen 15 ja Kauppaseuran ja talonomistajien yhtymän 12. Työväenyhdistys oli kyllä esittänyt äänirajan laskemista, mutta päähuomio oli kiinnitetty isäntävallan alaisuuden poistamiseen. Vuosisadan taitteessa päähuomion vei äänioikeus valtiollisissa vaaleissa. Kunnallisvaalien 25 äänen katto säilyi koko autonomian ajan.⁴³⁵

Porvarissäädyn vaalioikeus muuttui radikaalisti vuoden 1879 perustuslainmuutoksessa. Aiemmin oli lueteltu ne, joilla oli äänioikeus. Nyt äänioikeus oli periaatteessa kaikilla veroa maksavilla kaupunkilaisilla paitsi erikseen karsintamomentissa mainituilla. Muutosta täydensi vielä vuonna 1883 tehty uusi kaupungin jäsenyyden määrittely. Karsintapykälän tulkinta eri kaupungeissa oli erilainen ja sitä käytettiin vaalitaktisena keinona. Laissa oleva karsintamomentti oli niin laaja, että äänioikeus jäi suppeammaksi kuin kunnallisvaaleissa. Jussi Kuusanmäen mukaan vuonna 1884 kunnallisvaaleissa äänioikeutetuista vain 37 prosenttia oli äänioikeutettu porvarissäädyn vaaleissa. Äänioikeuteen liittyvää karsintapykälää tulkittiin vuosisadan vaihteessa vapaamielisemmin. Silti erityisesti vähätuloinen työväki oli edelleen vailla valtiollista äänioikeutta. Eino Jutikkala on laskenut, että kaupungeissa kunnallisveroa maksavista melkein kolme viidesosaa ei päässyt äänestämään edustajia säätyvaltiopäiville. Tampereella vuonna 1896 valtiollinen äänioikeus puuttui 98 prosentilta kaksi äyriä maksavilta ja 22 prosentilta yli 20 äyriä maksavilta. Karsintapykälän mukaan kenelläkään naisella ei ollut äänioikeutta. Muutosyrityksistä huolimatta nämä yleiset säännöt pysyivät voimassa aina eduskuntauudistukseen 1906 saakka.⁴³⁶

Valtiopäivävaaleissakin porvarissäädyssä äänioikeus oli sidottu veronmaksuun ja henkilön äänimäärä veroäyrien määrään. Maksimi äänimäärän sai kaupunki päättää. 1880-luvun alussa kaupungit omaksuivat saman veroäyrin taksoituksen kuin kunnallisvaaleissa ja monet kaupungit ottivat käyttöön 25 äänen asteikon. Kun karsintamomenttiin ei saatu muutoksia, poliittiset puolueet pyrkivät muuttamaan tai säilyttämään maksimi äänimäärää. Osa työväestä, jolla karsintamomentin tulkinnan mukaan ei ollut äänioikeutta, vaati suoraan yleistä äänioikeutta.⁴³⁷

Äänioikeuskysymyksestä käytiin vuoden 1885 valtiopäivillä perusteellinen keskustelu, joka johti kiivaaseen poliittiseen väittelyyn. Tavoitteena oli saada yhteinen ääniasteikko. Päätöstä ei saatu, mutta äänioikeuden laajentamisesta oltiin yksimielisiä. Naisten ja kaikkein köyhimmässä asemassa

⁴³⁵ Kanerva 1986, 77; Kuusanmäki 1983, 62-71; Rasila 1984, 584; Westerlund 1975, 15.

⁴³⁶ Jutikkala 1960, 108-109; Kuusanmäki 1983, 70-71; Mylly 2006, 40-44; Rasilainen 2004, 82-84;

⁴³⁷ Kuusanmäki 1983, 70-71;

olevien oikeuksiin ei viitattu. Eurooppalaiset muutokset demokratiakehityksessä tunnettiin myös Suomessa.⁴³⁸

Tampereella käytettiin 1884 vaaleissa 25 äänen asteikkoa. Se oli voimassa 1880-luvun loppuun. 1890-luvun alussa vaaleihin tuli mukaan uusia ryhmittymiä ja 90-luvun puolivälissä myös työväki aktivoitui valtiopäivävaalien osalta. Osa vanhoista puolueista, mutta erityisesti työväki halusivat pienentää maksimiäänimäärää. Radikaalimmat halusivat pienentää ääniasteikon yhteen ”pää ja mies” -periaatteella. Vuoden 1897 vaaleissa oli käytössä 10 äänen asteikko. Se oli käytössä vielä 1904 vaalissa, mutta viimeiset säätyvaltiopäivävaalit suoritettiin keisarin vahvistaman kahden äänen asteikon mukaan.⁴³⁹

Oulun valtiopäivävaaleissa ylin äänimäärä oli 25 jo vuoden 1881 vaaleissa. Se pysyi sellaisenaan vielä 1896. Tosin keväällä suomenmieliset onnistuivat aktiivisella osallistumisellaan raastuvankouksessa alentamaan ylimmän äänimäärän 10:een. Päätöstä senaatti ei ehtinyt vielä syksyn vaaleihin mennessä vahvistaa, joten käytössä oli edelleen korkein äänimäärä 25. Seuraavissa 1898 valtiopäivävaaleissa ylin äänimäärä oli 10. Raastuvankokous hyväksyi joulukuussa maksimi äänimääräksi kaksi. Se jäi kuitenkin senaatissa lepäämään ja hyväksyttiin vasta lokakuussa 1905. Näin 10 äänen asteikko oli käytössä vielä 1904 vaalissa, mutta 1905 vaaleissa äänestettiin kahden äänen asteikon mukaan.⁴⁴⁰

Kuopiossa suomalainen puolue otti tavoitteeksi vuonna 1881 rajoittamattomalla ääniasteikolla suoritettua vaalin jälkeen pienentää ääniasteikko 10 äänen. Ruotsalaisten vastustuksesta ja valituksesta huolimatta saavutettiin 25 äänen välitavoite vuonna 1884. Työväenyhdistys teki 1889 esityksen 10 äänen katosta. Maistraatti kuitenkin torjui esityksen, koska työväenyhdistyksellä ei ollut äänioikeutta. Seuraava aloite tuli kaupunkilaisilta vasta 1895. Se meni läpi ja 10 äänen asteikko oli käytössä vuoden 1897 vaaleissa. Kuopio oli ensimmäinen kaupunki, missä raastuvankokous hyväksyi 1902 valtiopäiväjärjestyksen salliman pienemmän ääniasteikon, kaksi ääntä. Keisarin vahvistus kuitenkin viipyi niin, että viimeiset säätypäivävaalit suoritettiin Kuopiossa 10 äänen asteikolla.⁴⁴¹

Porvarissäädyn koostumus muuttui 1800-luvun jälkipuoliskolla enemmän kuin minkään muun säädyn. Vanha aines jäi uusien kaupunkilaisten varjoon. Sääty muuttui kauppias-pormestari-ryhmittymästä laajempia kaupunkilaispiirejä edustavaksi säädiksi. Kahdella viimeisellä vuosikymmenellä työväestö sai kunnallisvaaleissa äänioikeuden, joka tosin oli sidottu veroäyrien määrään.

⁴³⁸ Mylly 2006, 53, 57, 61-62.

⁴³⁹ Kanerva 1986, 78-85; Rasila 1984, 559-568

⁴⁴⁰ Oulun maistraatin ptk. 17.12.1902; Hautala 1976, 594-597; Kaleva 18.12.1902 no 294, 3; Louhi 16.9.1896 no 111, 1-2; 18.9.1896 no 112, 1-2.

⁴⁴¹ Nummela 1989, 352-355.

Valtiopäivävaaleissa äänestäjäkunta ei laajentunut, mutta äänioikeus yhtäläistyi rajoittamattomasta äänimäärästä maksimi 10 ääneen. Kaikissa kolmessa tarkastelemassani kaupungissa tehtiin päätös heti 1900-luvun alussa pienentää ääniasteikko kahteen.

4.3.3 Suomenkielinen Tampere

Tampere oli maamme suurista kaupungeista 1800-luvun lopulla suomenkielisin. Vuonna 1900 suuri enemmistö tamperelaisista oli suomenkielistä väestöä (36 187 henkeä). Hallinto oli aikaisemmista vuosista suomalaistunut. Kuitenkin ruotsinkieliset, joita oli 2179, pitivät poliittista valtaa varakkaiden perustuslaillisten henkilöiden avulla. Ääniasteikon rajoittaminen 25 ääneen ei vielä suuresti vähentänyt ruotsinmielisten valtaa. Heidän yhdyssiteenään oli ruotsinkielinen lehti Tammerfors Aftonblad. Ruotsalaisten vallan vähentyessä kasvoi kauppiaiden valta. Varallisuuteen ja tuloihin perustuva äänioikeus vaikutti siihen, että valtuustossa noin kolmasosa oli kauppiaita.⁴⁴²

Tampereella oli ennen 1880-lukua vaaleissa vain kielipoliittiset vaihtoehdot. Suomenmielisten yksimielisyys alkoi horjua 1880-luvun puolivälissä. Ääniä annettiin yleensä valtuuston vaalissa riippumatta siitä, millä listoilla ehdokkaat olivat. Ehdokaslistat laadittiin siltä pohjalta, mitä listojen laatijat halusivat. Ennen puoluepolitiikan vakiintumista ehdokkaista päätettiin ns. julkisissa kokouksissa muun muassa seurahuoneella. G.O. Sumelius ja Henrik Liljeroos kelpasivat kaikille listoille, vaikka olivat ruotsinmielisiä.⁴⁴³ Seuraavinkin vuosina jatkui Tampereen poliittisessa elämässä suomenmielisten ja ruotsinmielisten taistelu. Valituksia ja anomuksia lähetettiin sekä kuvernöörille että senaattiin. Etukäteen voitiin arvioida suomenmielisten ja ruotsinmielisten äänet. Varsinaista listavaalia ei otettu valtiollisissa vaaleissa käyttöön, mutta laadittiin kolmen miehen listoja, koska valittavia edustajia oli kolme.⁴⁴⁴

Vuoden 1885 valtiolliset vaalit toimitettiinkin Tampereella vuonna 1884 annetun asetuksen mukaan. Kukaan ehdokas ei ollut enää leimallisesti ruotsinmielinen. Vaaleissa suurimman äänimäärän sai kauppias Frans Sumelius 3430 ääntä 275 äänestäjältä, toisena Lauri Kivekäs 2412 ääntä 219 äänestäjältä ja kauppias Hammarén 2028 ääntä 113 äänestäjältä. Sumeliusta kannattivat sekä suomen- että ruotsinmieliset. Hammarén sai äänet pääasiassa ruotsinmielisiltä suurituloisilta. Myös 1887 ja 1891 vaaleissa suomalainen puolue menestyi ruotsalaisia paremmin.⁴⁴⁵

Paikalliset asiat määräisivät Tampereen kunnallisvaalien puoluejaon 1885 vaaleissa. Raittiusasia ja työväen asiat aiheuttivat suomenmielisten keskuudessa enemmän erimielisyyttä kuin kielikysymys.

⁴⁴² Rasila 1984, 573; Sinisalo 1932, 171-172.

⁴⁴³ Rasila 1984, 571.

⁴⁴⁴ Rasila 1984, 561-562.

⁴⁴⁵ Asetuskokoelma 15/1884, 12-18; Rasila 1984, 562-563; Huuhtanen 1970, 13.

Nuor- ja vanhasuomalaiset kilpailivat kummat ajavat tehokkaammin työväestön asemaa. Tampereen Uutiset oli nuorsuomalaisten asialla ja Aamulehti vanhasuomalaisten.⁴⁴⁶

Wrightiläisen Tampereen Työväenyhdistyksen perustaminen keväällä 1886 pian 1885 kunnallisvaalien jälkeen merkitsi työväestön aktivoimista poliittiseen toimintaan suomenmielisten ja porvarillisistaustaisten henkilöiden toimesta. Puuhahenkilöiden joukossa oli opettaja J.A. Pelkonen, josta tuli uuden yhdistyksen puheenjohtaja. Jäseniksi liittyi teollisuuden insinöörejä ja mestareita muiden vaikutusvaltaisten kaupunkilaisten lisäksi, mm. valtiopäivämiehistä L.J. Hammarén, G.O. Sumelius, K. Viljakainen, G.R. Idman ja Anton Elving. Toiminta Tampereella oli vilkasta. Ulkotyöläiset, jotka olivat äänioikeutettuja jo ennen tehdastyöväkeä, saivat vasta vuonna 1893 oman Ulkotyöväenyhdistyksen, joka oli Tampereen ensimmäinen pysyvä ammattiyhdistys. Vuonna 1896 tapahtui Työväenyhdistyksen jäsenistössä vahdinvaihto, kun yhä useampia yläluokkaan kuuluvia oli edellisinä vuosina jäänyt pois toiminnasta ja mukaan tuli ammattiyhdistysten jäseniä.⁴⁴⁷

Kaupunkien poliittinen järjestäytynyt työväestö tuli mukaan porvarissäädyn vaalikamppailuun. Vain pieni osa työväestöstä kaupungeissa pääsi äänestämään, vaikka monin paikoin heillä oli parempi palkkaus kuin maataloustyöläisillä.⁴⁴⁸ Tampereen työväestö erosi esimerkiksi helsinkiläisestä siinä, että he osallistuivat sekä kunnalliseen että valtiolliseen politiikkaan. Kielijakautuma Tampereella oli sosiaalisen aseman mukainen. 1880-luvulta lähtien kaupunginvaltuustossa oli työväestön edustajia. Työväenyhdistys voi omana itsenäisenä ryhmänä asettaa ehdokkaansa 1890-luvulla suomalaisen puolueen listoille. Työväestö oli siellä vaa'ankielenä. Myös työväestöön kuuluvat talonomistajat ja toimihenkilöt äänestivät yleensä suomalaista puoluetta. Työväenyhdistyksellä oli tiiviit yhteydet Suomalaisen Klubin kanssa ja hyvät suhteet Aamulehteen ja Tampereen Sanomiin työväen puolueen perustamiseen asti. Nämä suhteet vaikuttivat siihen, miten työväenyhdistys otti kantaa valtiopäivämies- ja kunnallisvaaleihin. Työväestön keskeisimmäksi tavoitteeksi tuli äänioikeuden saaminen. Työväenyhdistys esitti useamman kerran valtiopäivämiehille toivomuksen lähinnä kunnallisen äänioikeuden saamisesta. Tampereen tehdastyöläiset saivat kunnallisen äänioikeuden vuonna 1898 voimaantulleen kunnallisasetuksen muutoksella. Tampereen työväenyhdistys pyrki

⁴⁴⁶ Rasila 1984, 571-572. Kivekäs oli 1885 ja 1891 Tampereen edustajana porvarissäädyssä. Nordenstreng 1921, 167.

⁴⁴⁷ Huuhtanen 1966, 91; Kanerva 1986, 46-49, 88; Kiviranta 2006, 15; Nordenstreng 1921, 268-269; Parmanen 1938, 144; Rasila 1984, 572, 698; Rommi 1972, 4-5; Sulkunen 1988, 155; Voionmaa 1932, 701-710. Pelkonen oli Tampereen edustajana 1899 ja 1900 valtiopäivillä ja Anton Elving 1905-96 valtiopäivillä; Tampereen Sanomat 11.3.1886 n:o 30, 1; 24.3. no 36, 1; Aamulehti 16.3.1886 n:o 32, 2.

⁴⁴⁸ Mylly 2006, 30-31; Rasila 1984, 435.

saamaan mahdollisimman paljon työväestön ja raittiusväen yhteisiä ehdokkaita. Työväen raittiuden piti liittyä työväenmielisyyteen.⁴⁴⁹

Vuoden 1887 kunnallisvaalit olivat kielipoliittisesti sopuisat, mutta väkijuomakysymyksen vuoksi vilkkaat. Kaikki valitut valtuutetut olivat äänestyksessä ainakin kahdella listalla. Seuraavissa vuoden 1889 kunnallisvaaleissa suomenmielisillä ja ruotsinmielisillä oli ensimmäisen kerran omat ehdokkaat. Väkijuomakysymyksen vuoksi ruotsinmieliset pääsivät voitolle, vaikka vain noin kuusi prosenttia Tampereen väestöstä oli äidinkieleltään ruotsinkielisiä. Raittiusmieliset suomalaisen puolueen ehdokkaat eivät saaneet tarpeeksi liikkeelle vähäänisiä ihmisiä. Suomenkielisiä porvareita olivat mm. Sumeliukset ja Henrik Liljeroos. Liike-elämä tuohon aikaan vaati vielä ruotsin kielen taitoa, joten porvariston oli helppo olla ruotsinmielisten kannalla. Virkamiehistössä oli jo koulutuksensa pohjalta enemmän ruotsinkielisiä.⁴⁵⁰

Suomalaisen puolue otti väkijuomakaupan lakkauttamisen kunnalliseen ohjelmaansa. Fennomaanien ”vanhojen” ryhmä korosti Tampereella 1890-luvun alussa kielipolitiikkaa ja raittiusasiaa. ”Nuoret” vaativat yhteiskunnallisten ongelmien ja Venäjän-politiikan esille ottamista. Heillä oli läheiset suhteet Työväenyhdistykseen. Puolueen myönteinen asenne raittiuskysymykseen oli vaikuttamassa heidän menestykseensä kunnallishallinnossa. Väkijuomien myyntioikeuden saaneet kauppiat erosivat fennomaanien joukoista.⁴⁵¹

Edellisissä kunnallisvaaleissa kärsimänsä tappion jälkeen suomenmieliset tiivistivät rivejään raittiusaatteen ympärille 1890 vaaleissa. Uusi Suomalainen Klubi ja suomenmielisten perustama wrightiläinen Työväenyhdistys saivat aikaan suomenmielisten voiton näissä vaaleissa, joissa 430 henkilöä käytti äänioikeuttaan eli enemmän kuin aikaisemmissa kunnallisvaaleissa. Merkitystä vaalien tulokseen oli myös aktiivisilla, äänioikeutetuilla ulkotyöläisillä. Varsinainen puoluepolitiikka ei vaikuttanut suuresti vaan ehdokkaan oma kyvykkyys ja suhtautuminen alkoholikysymykseen olivat vaikuttavia tekijöitä. Valituksi tuli mm. Tampereen kunnallispolitiikkaa hallitsevan Suomalaisen Klubin perustajajäsen G.R.Idman. Klubien välit olivat 1890-luvulla kireät.⁴⁵²

Tampereelta vuoden 1894 valtiopäiville valittiin neljä edustajaa. Kilpailemassa paikoista oli yhä useampia puolueita. Suomalainen Klubi johti suomalaisen puolueen vaalivalmisteluja tiukalla kielipoliittisella linjalla. Ruotsinmielisten lehti Tammerfors Aftonblad korosti Venäjän kysymystä ja halusi ehdokkaiksi kokeneita ja itsenäisesti ajattelevia henkilöitä. Konversationsklubb pyrki yhteis-

⁴⁴⁹ As.kok. 44/1897, 1-2; HUUHTANEN 1970, 3; HUUHTANEN 1972, 203, 208, 212; KANERVA 1986, 71-77, 85; RASILA 1984, 435, 578, 583-584.

⁴⁵⁰ RASILA 1984, 573-574; HUUHTANEN 1966, 70-71.

⁴⁵¹ ROMMI 1972, 5-6.

⁴⁵² HUUHTANEN 1966, liitetaulukko 3; RASILA 1984, 578-579; ROMMI 1972, 4-5; VIITANEN 1972, 33.

työhön suomenmielisten kanssa. Kun yhteistyö ei onnistunut, ruotsalaisella puolueella oli omat listat. Uutena ryhmänä vaaleissa oli Tampereen Kauppaseura, johon liittyi Talonomistajien yhdistys. Tampereen Uutiset teki propagandaa heidän puolestaan. Vanhoista edustajista ruotsalaisen puolueen ehdokkaina olivat Hammarén ja Procopé. Kaikki 1894 valtiopäiville valitut olivat suomalaisen puolueen ehdokkaita, mm. tohtori Gustaf Rudolf Idman ja päätoimittaja Kaarlo Viljakainen. Nämä vaalit merkitsivät Tampereen Suomalaisen Klubin nousua valtaan. Tampere oli edelläkävijänä suomenmielisten nousussa koko maassa. Suomalaisen Klubin kanssa toimivat yhdessä Työväenyhdistys, 1893 perustettu Ulkotyöväenyhdistys ja raittiusseurat Liitto, Taisto ja Aamurusko. Tampereella alkoivat ehdokkaat länsieurooppalaisen tavan mukaan laatia ohjelmapuheita ennen valtiopäivävaaleja. Esimerkiksi Suomalaisen Klubin esimiehenä toiminut Idman toi ennen vaaleja esille mm. raittiusliikkeen kannatuksensa ja toivoi tehtaalaisten saavan kunnallisen äänioikeuden.⁴⁵³

Suomenmieliset koko maassa halusivat alentaa valtiollisissa vaaleissa asteikon 10 ääneen. Tampereen Suomalainen Klubi ehdotti vuonna 1894, että Tampereen valtiopäivämiesvaaleissa äänioikeusraja olisi 15. Työväenyhdistys ja Ulkotyöväenyhdistys halusivat äänimäärän rajoittamista 10:een. Seuraavana vuonna Työväenyhdistyksen koolle kutsumassa kokouksessa haluttiin äänimäärää rajoittaa 1 ääneen. Tämä ehdotus jäi häviölle 10 ääntä vastaan 1.11. pidetyssä yleisessä raastuvankokouksessa. Äänimääräasia pysyi ajankohtaisena 1900-luvun puolelle tultaessakin. Vuonna 1902 Työväenyhdistys pyysi maistraattia kutsumaan raastuvankokouksen koolle, jotta äänioikeusasteikko alennettaisiin kahteen. Tähän yhtyi Suomalaisen Klubin johtomiestä mm. K. Viljakainen. Raastuvankokouksen päätös asteikon alentamisesta 2 ääneen vahvistettiin vasta suurlakon jälkeen. Viimeisissä säätyvaltiopäivävaaleissa Tampereella äänestettiin 2 äänen mukaan.⁴⁵⁴

Suomalainen puolue paransi menestystään Tampereella kunnallisvaaleissa koko 1890-luvun alkupuoliskon työväestön ja raittiusmielisten tuella ja oli valta-asemassa, mutta vuoden 1896 kunnallisvaaleissa nuorsuomalaiset lähtivät omille teilleen. Samoin tapahtui vuoden 1899 valtiollisissa vaaleissa, missä Suomalaisen Klubin ehdokkaat pääsivät johtavaan asemaan. Vuoden 1897 vaaleissa suomalaisella puolueella oli ylivalta. Ensimmäistä kertaa omalla listallaan esiintyneet ”nuoret” eivät menestyneet.⁴⁵⁵

Ennen lokakuun 1896 valtiopäivämiesvaaleja pidettiin heinäkuussa Tampereella työväenyhdistysten toinen valtakunnallinen edustajakokous, jossa ehdotettiin ääniasteikon poistamista porvarissäädyn

⁴⁵³ Rasila 1984, 564; Sinisalo 1932, 20-23; Rommi 1972, 5; Tampereen maistr.ptk. 20.10.1893; Aamulehti 15.10. 1893 no 240, 1-2; 18.10.1893 no 242, 1-2; ks. liite 3.

⁴⁵⁴ Sinisalo 1932, 25-29; Aamulehti 8.2.1895 no 32, 1; 10.2.1895 no 34, 1-2.

⁴⁵⁵ Tampereen maistraatin tuomiok. 6.10.1899; Huuhtanen 1966, liitetaulukko 3; Leino 1972, 129; Rasila 1984, 298, 565, 580-581.

vaaleissa. Tampereen työväki oli luopunut wrightiläisestä linjasta. He asettivat oman ehdokkaan eripuraisen suomalaisen puolueen listalle. Puolue ei hyväksynyt ehdokkaakseen Tampereen työväenpuolueen ensimmäistä omaa ehdokasta nuorsuomalaista runoilija J.H. Erkkoa. Hänet saatiin ehdokkaaksi samalle listalle kuin Kauppaseuran ja Talonomistajien yhdistyksen ehdokkaat. Suomenmieliset olivat vaaliin tyytymättömiä ja tekivät valituksen vaalista, jossa ruotsinmielisten listalta meni läpi kaksi ehdokasta. Syynä valitukseen oli myös se, että J.H. Erkko ei ollut vaalikelpoinen ja maistraatti oli toimittanut vaalin 25 äänen asteikolla, vaikka uusi vaalijärjestys oli hyväksytty edellisenä vuonna. Helmikuussa 1897 pidetyissä uusintavaaleissa J.H. Erkkoa ei enää otettu ehdokkaaksi vaan hänen nuorempi veljensä Päivälehdessä toimittaja Eero Erkko, joka pääsi myös muiden ryhmittymien listoille. Häntä kannatti 704 äänestäjää 734:stä yhteensä 5036 äänellä. Eero Erkon lisäksi valittiin tohtori Idman, toimittaja Viljakainen, tohtori A. Genetz ja raatimies F. Serenius (Saarikoski). Kaikki he olivat olleet suomalaisen puolueen listalla. Tampereen väkiluku oli kasvanut niin, että voitiin valita viisi edustajaa.⁴⁵⁶

Vuoden 1897 valtiollisissa vaaleissa noudatettiin ensimmäisen kerran 10 äänen ylärajaa. Tämä merkitsi voittoa suomalaisille ja tappiota ruotsalaiselle puolueelle, esim. Hammarén sai vähän ääniä. Kahden varsinaisen kielipuolueen lisäksi nuorsuomalaisilla oli omat ehdokkaat, jotka eivät saaneet paljon kannatusta. Nuorsuomalainen Eero Erkko sai myös vanhasuomalaisen ääniä. Tampereella vanha kielikysymys ja paikallinen väkijuomakysymys olivat tärkeämpiä kuin Venäjän politiikka.⁴⁵⁷

Vaikka Työväenyhdistyksen johdossa olivat Suomalaisen Klubin ”vanhat” suomenmieliset, ”nuoret” pääsivät voitolle ja Työväenyhdistyksen johtoon ns. ”palatsivallankumouksessa”. Tämä oli osoitus työväenliikkeen alkavasta itsenäistymisestä. Vaaleissa ”nuoret” toimivat yhdessä työväestön kanssa ja perustivat vuonna 1897 oman yhdistyksen, Nuoren Suomen Klubin. Silti he eivät eronneet Suomalaisesta Klubista. Työväestön toiminnassa näkyi kuitenkin jo halu irtiottoon, mistä seurasi oman vaalilistan laatiminen 1897 kunnallisvaaleihin. Näin Nuoren Suomen Klubi ei onnistunut kokoamaan yhtenäistä oppositiota ”vanhoja” vastaan. Tätä työväestön poliittista aktivoitumista johti Työväenyhdistyksen sisällä toiminut suljettu sosialistinen Toveri-osasto. Sen perustivat kesällä 1897 sosialistiset opit hyväksyneet työväenliikkeen ”jyrkät” miehet: kirjanpainaja J.V. Hellberg, työnjohtaja H. Lindroos, saventalaja J.K. Enqvist ja muurari A. Nieminen. He alkoivat levittää työväestön keskuuteen luokkatietoista ajattelutapaa. Toveriosaston tehokas toiminta johti kunnallisen Työväenpuolueen syntymiseen kesällä 1898, minkä seurauksena alkoi irtautuminen porvareista

⁴⁵⁶ Rasila 1984, 565; Sinisalo 1932, 29-30; Zetterberg 2001, 260-264; Tampereen maistr.ptk. 23.10.1896, 2.2.1897; ks. liite 3.

⁴⁵⁷ Rasila 1984, 565; Raevuori 1946, 180; Huuhtanen 1966, 76-78; Tampereen maistr.ptk. 21.10.1898; Tampereen työväen yhd. vuosikert. 1895, 8-12.

ja siteiden katkaiseminen. Vuoden 1899 alussa työväestö sai oman äänenkannattajan Kansan Lehden, jonka toimittajan Yrjö Mäkelinin johdolla tamperelainen työväki kannatti jyrkkää laillisuutta. Helmikuun manifestin jälkeen kunnallisen työväenpuolueen toiminta päättyi, kun voimat oli yhdistettävä valtakunnallisen työväenpuolueen synnyttyä. Tampereen valtuustoon valittiin vuonna 1899 viisi työväestön edustajaa lähinnä Suomalaisen Klubin listalta. Yhteensä valtuustossa oli 21 liike miestä, 13 virkamiestä ja 8 käsityöläisten ja työväestön edustajaa. Tämän jälkeen Työväenpuolue ei ollut kunnallisvaaleissa yhteistyössä Suomalaisen Klubin kanssa. Kehitys johti vastakkainasetteluun kunnallispolitiikassa. Suomalaisen puolueen tuen menettäminen vaikutti siihen, että työväestön asema oli heikoilla. Raittiusväen ja nuorsuomalaisten sivistystahoilta osoitettiin myötämielisyyttä työväestön järjestäytymistä kohtaan.⁴⁵⁸

Uusi puolue pysytteli erillään valtiollisesta politiikasta. Toinen Tampereen kunnallispolitiikkaan vaikuttanut uusi tekijä oli Kunnallinen Raittiuspuolue. Näitä molempia ryhmiä yhdisti suomenmielisten kanssa väkijuomakysymys. Kunnallispolitiikassa säilyi Tampereella vielä 1900-luvun puolel- le jako, jossa suomenmielisiä ja raittisuuden kannattajia vastassa olivat ruotsinmieliset yhdessä ”viinapuolueen” kanssa.⁴⁵⁹

Työmies-lehdessä Matti Kurikka oli kehottanut työväkeä valtiopäivämiesvaaleissa vaalilakkoon. Sama asia oli Kansan Lehdessä 12.9.1899 otsikolla ”Otetaanko osaa valtiopäivämiesvaaleihin?”. Tampereella päätettiin osallistua vaaleihin, koska Tampereen työväellä oli omia ehdokkaita kunnallisvaaleissakin. Työväestö toivoi saavansa puolet porvarissäädyn paikoista eli kolme valtiopäivämiestä viidestä. Työväenyhdistyksen ehdokkaaksi johtokunta asetti työnjohtaja Heikki Lindroosin, mutta työväenyhdistyksen kokous ei kannattanut häntä vaan valitsi kirjapainonomistaja ja kirjainpainaaja J.V. Hellbergin, jota muut vaaliryhmittymään kuuluvat eivät hyväksyneet. Niinpä työväenyhdistys julisti puoluesolidarisista syistä vaalilakon, joka ei vaikuttanut vaalien tulokseen. Suomalainen puolue olisi saanut vain enemmän ääniä. Äänioikeutettujen luettelossa ei ollut ketään ammattinimikkeillä työmies tai tehtaalainen, mutta oli suutareita, räätäleitä yms. sekä talonomistajia, jotka saattoivat samalla olla tehtaalaisia.⁴⁶⁰

Vuoden 1899 valtiollisissa vaaleissa suomalaisen puolueen yleisessä vaalikokouksessa asettamat ehdokkaat: Tohtori Idman 3203 äänellä, tehtailija Liljeroos 3203 äänellä, kauppaneuvos Sommer 3193 äänellä, kansakoulutarkastaja Pelkonen 3155 äänellä, isännöitsijä Henrik Solin 2348 äänellä ja

⁴⁵⁸ Kaupunginvaltuuston toimintakertomus 1899; Alanne 1972, 73, 76; Huuhtanen 1966, 90, 92, liitetaulukko 3; Huuhtanen 1972, 202; Rasila 1984, 582; Rommi 1972, 6-8; Tikka 2009, 31; Aamulehti 6.12.1899 no 284, 2; 8.12.1899 no 286, 1; 9.12.1899 no 287, 2; 10.12.1899, 2.

⁴⁵⁹ Leino 1972, 129-130.

⁴⁶⁰ Huuhtanen 1972, 209-210; Rasila 1984, 566; Työmies 8.9.1899 n:o 208, 2; 14.9.1899 n:o 213, 3; 16.9.1899 n:o 215 A, 3; Kansan Lehti 12.9.1899 no 81, 1-2.

toimittaja Viljakainen 2150 äänellä. Neljä ensimmäistä valittiin kaikkien puolueiden yhteisinä ehdokkaina. Edustajia eivät saaneet valtiopäiville ruotsalaisen puolueen ja liikemiesten yhteiset ehdokkaat eikä Tampereen Sanomien erikoisehdokas pankinjohtaja Ernst Borenius.⁴⁶¹

Työväestö sai Tampereella ensimmäisen ns. moraalisen vaalivoittonsa eli äänestäjien enemmistön vuoden 1900 ja 1901 kunnallisvaaleissa. Vuonna 1900 yli puolet äänesti työväen ehdokkaita. Seuraavana vuonna kilpailija ns. raittiuspuolue vei ääniä työväenpuolueelta. Tässä vaiheessa vaaleissa tulivat valtiolliset asiat aikaisempaa tärkeämmiksi. Vuonna 1903 ns. viinapuolueet: ruotsalainen puolue, Kauppaseura, Talonmistajayhdistys ja perustuslailliset yhdistivät voimansa ja saivat 55 prosenttia äänistä. Suomalaisen puolueen johtoasema Tampereen kunnalliselämässä oli ohi. Johtava rooli kunnallispolitiikassa seuraavien vuosien ajan oli Kauppaseuralla, joka valtiollisessa politiikassa edusti perustuslaillista kantaa.⁴⁶²

Vuonna 1902 Työväenyhdistys pyysi maistraattia kutsumaan raastuvankokousta koolle, jotta äänioikeusasteikko alennettaisiin kahteen. Tähän ytyi Suomalaisen Klubin johtomiehistä mm. K. Viljakainen. Raastuvankokouksen päätös asteikon alentamisesta 2 ääneen vahvistettiin vasta suurlakon jälkeen. Viimeisissä säätyvaltiopäivävaaleissa Tampereella äänestettiin 2 äänen mukaan.⁴⁶³

Seuraavan kerran työväenpuolueen yhteistoiminta toisten puolueiden kanssa valtiopäivämiesvaaleissa tuli keskusteluun vuonna 1904. Periaatteena oli, että kunnallisvaaleihin osallistuttaisiin, mutta valtiollisissa vaaleissa oltaisiin vaalilakossa. Suomalainen puolue halusi pitää kunnallisen ja valtiollisen puoluejaon erillään saadakseen yhteisiä valtuustoehdokkaita työväestön kanssa ja kunnallisvaaleissa työväestön ääniä. Työväestöllä oli luokkataistelujätös ja he arvostelivat suomalaisen puolueen valta-asemaa ja tuhlaavaisuutta.⁴⁶⁴

Naisia oli Tampereella jo vuonna 1896 kehoitettu mukaan työväenyhdistyksen toimintaan. Oma erillinen naisosasto perustettiin syksyllä 1899. Naisia koulutettiin agitaattoreiksi ja levittämään kirjallisuutta. Tamperelaisten näkyvin naisten äänioikeuden puolustaja oli Yrjö Mäkelinin puoliso Ellen. Vaikka naisia tarvittiin joukkovoiman saamiseksi, niin esimerkiksi Yrjö Mäkelin ja Heikki Lindroos vastustivat aluksi naisten äänioikeutta. He pelkäsivät, että naiset äänestäisivät vain pappe-

⁴⁶¹ Aamulehti 7.10.1899 no 233, 2.

⁴⁶² Tampereen maistraatin tuomiokirja 14.12.1900 ja 13.12.1901; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 27.3.1903; Huuhtanen 1966, 102; Leino 1972, 130-132; Rasila 1984, 584; Seppälä 1986, 7; Sinisalo 1932, 36-41; Voionmaa 1932, 244.

⁴⁶³ Sinisalo 1932, 25-29.

⁴⁶⁴ Huuhtanen 1972, 210-213; Kansan Lehti 1.12.1900 no 41,1; 11.12.1900 no 145, 2.

ja. Kevään 1905 Venäjän tapahtumat ja marraskuun suurlakko vaikuttivat työväenyhdistysten jäsenmäärien kasvuun.⁴⁶⁵

Tamperelainen työväestö oli pääasiassa suurten tehtaiden palveluksessa ja suomenkielistä. Jo 1860-luvulla Finlaysonin Puuvillatehtaan palveluksessa oli yli 1000 työntekijää. Työväen yhdistysten perustamisessa olivat aloitteellisia työväestön ulkopuoliset henkilöt.⁴⁶⁶

Tampereen sosiaalinen rakenne muuttui 1880-luvun kuluessa. Demokratian laajeneminen näkyi Kunnallisen Työväen puolueen perustamisen jälkeen 1890-luvun lopulla, kun vähäänisen työväen aktiivisuus politiikassa ja pääsy äänestämään vaaleissa tuotti tulosta.

Poliittinen aktiivisuus kasvoi Tampereella 1880-luvun jälkipuoliskolla. Puoluerajat selkiintyivät ja äänestäjien lukumäärä kasvoi. Kaikki mielipidesuunnat saivat oman äänenkannattajan. Vuonna 1882 valtiollisissa vaaleissa oli noin 300 äänestäjää, 1896 yli 700. Vuonna 1899 oli notkahdus, kun äänestäjiä saatiin liikkeelle vain vähän alle 400. Sen jälkeen oli tasaista nousua, huippuna vuosi 1904, jolloin oli yli 800 äänestäjää. Kunnallisvaaleissa äänestäjiä oli huomattavasti enemmän. Vielä 1882 äänestäjiä oli noin 300, mutta 1899 liki 1800 ja 1904 yli 2800.⁴⁶⁷

4.3.4 Maltillisuuteen pyrkivä Oulu

Oulussa pyrittiin välttämään kielitaistelun myötä 1880-luvulla valtiopäivämiesvaaleissa ilmennyttä riitaisuutta. Suomenmieliset jakautuivat Kivekästä kannattaviin äärimmäisyysmiehiin ja häntä vastustaviin maltillisempiin fennomaaneihin. Liberaalis-ruotsinkieliset olivat kolmas ryhmä kilpailtaessa edustuspaikoista. Sekä ruotsinmieliset että suomenmieliset valitsivat mieluiten maltillisia ja kyvykkäitä ehdokkaita houkutellessaan äänestäjiä myös vastustajien joukosta. Kivekästä ei haluttu valita. Ehdokkaita haettiin jopa oman kaupungin ulkopuolelta.⁴⁶⁸

Oulussa erityisesti näkyi, etteivät kaikki kauppiaatkaan eivät olleet keskenään tasa-arvoisia. Siellä ylimmän porvariskerroksen muodostivat vanhojen kauppahuoneiden omistajat, kauppaneuvokset ja heidän poikansa. Toisena arvoasteikossa olivat avioliittojen ja perintöjen avulla liikkeiden omistajiksi päässeet konsulit ja patruunat. Näiden kahden luokan keskinäinen seurustelu oli tavallista, eivätkä he eronneet suuresti toisistaan. Sen sijaan alin kauppiasluokka, johon kuuluivat kaupunkilaistuneet kauppiaat, puotikaupan ohessa tukkukauppaa harjoittavat ja kauppiaksi ryhtyneet kirjantäijät, eivät kuuluneet edellisten seurapiireihin. Rikkaiden porvareiden valtaa heikensivät monet

⁴⁶⁵ Kiviranta 2006, 20-22.

⁴⁶⁶ HUUHTANEN 1970, 4-5, 7.

⁴⁶⁷ Rommi 1972, 8, 10.

⁴⁶⁸ Hautala 1976, 595; Tommila 1984a, 176-177.

konkurssit, jolloin varat keskittyivät kaikkein rikkaimpien käsiin. J.W. Snellman G:son kauppahuone ja Leonard Candelin ja G. & C. Bergbom nousivat muiden yläpuolelle. Pienempien kauppapuotien omistajat ja useimmat käsityöläismestarit kuuluivat pikkuporvareihin, joista ylimmän kerroksen muodostavat puhuivat ruotsia. Heidän rinnallaan oli virkamiehiä, lääkäreitä, opettajia ym., jotka pääsivät porvarispiireihin parhaiten avioliittojen tai porvarillisen sukutaustan kautta.⁴⁶⁹

Työväen Iltaseuran perustaneet miehet olivat vuonna 1886 perustamassa Ouluun wrightiläistä Työväenseuraa, jonka jäsenet samoin kuin Työväenyhdistyksen jäsenet toimivat kunnallisvaaleissa yleensä yhteistyössä suomenmielisten kanssa 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa. Kansainvälinen sosialismi ei vielä tuolloin näkynyt Suomessa. Syynä yhteistyöhön oli halu vastustaa poliittista ja taloudellista ylivaltaa pitänyttä ruotsinkielistä porvaristoa. Suomenmieliset kävivät ennen vaaleja keskusteluja myös Kaiku ja Louhi lehtien päätoimittajien kanssa. Suomenmielisten yhteisissä kokouksissa laadituilla vaalilistoilla oli Työväenseuran, Teollisuusklubin, Seuraklubin, Suomalaisen klubin ja Pohjan Leimun ehdokkaita. Vuoden 1890 kunnallisvaalit olivat poikkeus. Silloin Työväenseuralla ja Suomalaisella Klubilla oli molemmilla omat listat. Työväenseurassa keskusteltiin sosiaalisten ja yhteiskunnallisten epäkohtien parantamisesta. Työväenseuran perustamisella oli selvä seuraus siihen, että köyhempää väkeä osallistui kunnallisvaaleihin.⁴⁷⁰

Sekalistan käyttö vaikutti suomenmielisten vaalivoittoon Oulun vuoden 1889 valtuustovaaleissa. Ruotsinmieliset eivät kannustaneet äänestäjiään ottamaan aktiivisesti osaa vaaliin vaan tuudittautuivat 1880-luvun vaalivoittojen jatkuvuuteen. Valtapuolueet lähestyivät 1890-luvulla toisiaan, ja molemmilla oli useissa vaaleissa yhteisiä ehdokkaita. Vuoden 1892 valtuustovaaleissa ruotsinmieliset pääsivät taas johtoon, vaikka Oulussa oli 1890 väestölaskennan mukaan 9118 suomenkielistä ja 1428 ruotsinkielistä. Huhtikuussa 1893 Oulun valtuusto hyväksyi äänin 15-6 suomen kielen käytön pöytäkirjoissa seuraavan vuoden alusta alkaen. Vastustajien joukossa olivat mm. L. Candelin ja K.A. Snellman. A.O. Snellman ei ollut paikalla kokouksessa. Suomenmieliset saivat äänestäjiä työväenluokasta. Vuosisadan lopulla näkyi myös ruotsinmielisten ja suomenmielisten lähentyminen. Voimakkaiden kieliriitojen vähennyttyä oli mahdollisuus keskittyä enemmän yhteiskunnallisten asioiden hoitamiseen. Ruotsinmieliset säilyttivät kuitenkin koko 1890-luvun enemmistön valtuustossa, osittain suomenmielisten keskinäisten erimielisyyksien vuoksi. Ruotsinmieliset ottivat suomenmielisiä työmiehiäkin listoilleen, jotta voisivat säilyttää asemansa valtuustossa.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Hautala 1976, 86-88; Kivijärvi 1933, 54-57, ks. liite 3.

⁴⁷⁰ Oulun Suomalaisen Klubin ptk. 4.10.1884 OMA; Hautala 1976, 345, 574-578, 595-596; Kenttä 1986, 37, 40; Parmanen 1938, 144; Rehumäki 2008, 32; Westerlund 1975, 46, 54; Uleåborgs Tidning 9.10.1884 no 41, 1.

⁴⁷¹ Oulun kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 13.4.1893; Hautala 1976, 345-347; Westerlund 1975, 48-50.

Suomen- ja ruotsinkielisten kilpailu ja politisoituminen näkyi myös pormestarin vaaleissa. Vuodesta 1873 kunnallispuormestarina toiminut Alarik Hasselblatt siirtyi Vaasan hovioikeuteen asessoriksi vuonna 1896. Kansallismieliset kokivat tappion, kun Hasselblattin tilalle valittiin ruotsinkielisten ehdokas Johan Arthur Castrén. Hän hoiti kunnallispuormestarin virkaa vuoteen 1903, jolloin senaatti erotti hänet. Castrén palasi virkaansa uudelleen vuonna huhtikuussa 1906. Vuonna 1908 hänet valittiin nuorsuomalaisten listalta oikeuspuormestariksi. Hän oli tässä virassa vuoteen 1918, jolloin muutti Helsinkiin.⁴⁷²

Vuonna 1897 alkoi Työväenseurassa sosialismi vallata alaa. Ammatillisen liikkeen tullessa mukaan perustettiin osastoja, kun ensin muutettiin sääntöjä ja nimeksi otettiin vuonna 1898 Työväenyhdistys. Äänioikeuskysymyksessä ajettiin mies ja ääni -periaatetta. Valtiopäivämiehille annettiin evästyksiä äänioikeuden laajentamisesta ja asteikon poistamisesta. Seuraan kuuluvan sivistyneistön kanssa tuli erimielisyyksiä näin pitkälle menevistä vaatimuksista.⁴⁷³

Etelä-Suomessa pidetyt työväenkokoukset levittivät myös Ouluun radikaalimpia ja entistä luokkatietoisempia aatteita. Toimintaa Suomalaisen klubin ja porvarien kanssa alettiin vastustaa sosialidemokraattien piirissä.⁴⁷⁴ Valtakunnallisessa työväenliikkeessä hallituksen jäsenenä olivat sekä J.K. Kari että Yrjö Mäkelin.

Työväenyhdistys vaati enemmän ehdokaspaikkoja ja toivoi saavansa sananvaltaa kunnallisissa asioissa. Samoin myös raittiusseura Pohjan Leimu vaati yhä jyrkemmin raittiusasiaa kannattavia todellisia raittiusasiamiehiä. Vuoden 1902 kunnallisvaalien vaalikokouksessa otettiin listalle kolme työväen, yksi raittiusväen, kaksi Teollisuusklubin ja yksi Suomalaisen klubin edustaja ja kolme ehdokasta eroavista valtuutetuista.⁴⁷⁵

Oulussa kauppahuoneiden merkitys väheni 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Vararikkojen vaikutuksesta ruotsinkielisen kauppiasluokan tilalle tuli suomenkielisiä elinkeinonharjoittajia. Vuonna 1896 pääsivät suomenmieliset voitolle. Valtiopäiväehdokkaiden valintaan vaikuttivat ruotsinmielinen Seuraklubi, suomenmielinen Suomalainen klubi, Teollisuusklubi, Työväenseura ja raittiusseura Pohjan Leimu. Työväenseura oli yhteistyössä suomenmielisten kanssa. Raittiusliikettä kannattivat suomenmieliset.⁴⁷⁶ Kun Oulussa Työväenyhdistyksen ja vanhasuomalaiseksi muuttu-

⁴⁷² Hautala 1976, 337-338; Oulun Wiikko-Sanomia 1.2.1873 no 5, 2; Louhi 9.9.1896 no 108, 2; 11.9.1896 no 109, 1; 13.9.1896 no 110, 2; 16.9.1896 no 111, 1; Kaleva 20.3.1908 no 67, 2. Vuonna 1908 kunnallispuormestarista oikeuspuormestariksi siirtynyt Castrénin virkaa haki mm. varatuomari, valtiopäivämies Oskar Möller Kuopiosta, mutta ei tullut valituksi. Kaleva 3.3.1909 no 51, 2.

⁴⁷³ Hautala 1976, 576-577.

⁴⁷⁴ Westerlund 1975, 54.

⁴⁷⁵ Westerlund 1975, 55.

⁴⁷⁶ Kallioinen 2004, 88-89; Leinonen 1987, 137-138; Satokangas 2005, 98-99.

neen Kaiku-lehden välit rikkoutuivat, nuorsuomalaiset ja ruotsinmieliset lähentyivät toisiaan. Tämä näkyi lokakuun 1904 valtiopäivämiesvaaleissa.⁴⁷⁷

Vuonna 1901 Oulun kunnallisvaaleissa oli äänioikeutettujen lukumäärästä 1-äänisiä 1005 eli 44,1 prosenttia. 25-äänisiä oli 112 eli 4,9 prosenttia. Heidän äänimääränsä 2800 oli 26,5 prosenttia koko äänioikeutettujen äänimäärästä. Alimman äänimäärän omaavien vaikutusmahdollisuudet olivat vähentyneet, vaikka absoluuttinen määrä oli kasvanut. Taloudellinen kasvu oli suotuisaa, ja rikkaampien tulot olivat lisääntyneet. Ouluun oli muuttanut köyhemmän väestön lisäksi rikkaita suomenkielisiä, joilla oli erinomaiset vaikutusmahdollisuudet 25 äänellä vaikuttaa kunnallispolitiikassa.⁴⁷⁸

Joulukuussa 1902 Oulun yleinen raastuvankokous käsitteli ääniasteikon rajoittamista porvarissäädyin vaaleissa. Koolla oli noin 150 henkeä. Äänimäärä toivottiin alennettavan kahteen ääneen. Maistraatin esityksenä oli ääniasteikon poistaminen kokonaan, eli kaikilla olisi yksi ääni. Tämä ehdotus ei kuitenkaan mennyt äänestyksessä läpi, vaan kahden äänen määrä tuli yksimielisesti hyväksytyksi.⁴⁷⁹

Suomenmielisillä ei ollut menestystä seuraavissakaan vaaleissa. Suomalainen klubi ei ottanut lainkaan osaa vuoden 1903 vaaleihin. Muutama Työväenyhdistyksen miehistä oli ruotsinmielisten listoilla. 1904 kunnallisvaaleissa Työväenyhdistyksellä oli oma lista, jossa Työväenyhdistyksen omien ehdokkaiden lisäksi oli ruotsinmielisiä ja suomenmielisiä porvareita. Joillakin työväenliikkeen jäsenillä oli henkilökohtaisia suhteita ruotsinkielisiin. Vaaleissa oli lisäksi Suomalaisen klubin lista, jota laatimassa oli myös Teollisuusklubin ja Pohjan Leimun edustajia. Kolmannen eli Seuraklubin listan olivat laatineet ruotsinmieliset. Ketään valtiopäivämiehistä ei valittu vuoden 1904 kaupunginvaltuustoon, mutta Työväenyhdistyksen ehdokkaita valittiin kuusi.⁴⁸⁰

Vuoden 1905 kunnallisvaaleihin Työväenyhdistys ei ottanut osaa, vaikka kaikkien ”perustuslaillisten” kesken yritettiin saada yhteinen vaalilista. Seuraavissa kunnallisvaaleissa työväki oli mukana omalla listallaan. Ruotsalaisten voitokkaalla listalla olleista kymmenestä ehdokkaasta neljä oli suomenmielisiä. Äänimäärät ja äänestäjät jakautuivat seuraavasti:

vanhasuomalainen puolue	1999 ääntä	258 äänestäjää
sosialistit	586 ääntä	237 äänestäjää
ruotsalaiset	3286 ääntä	218 äänestäjää
nuorsuomalaiset	696 ääntä	127 äänestäjää. ⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Hautala 1976, 598; Suomen lehdistön historia 5 1988, 232-233.

⁴⁷⁸ Hautala 1976, 355-356.

⁴⁷⁹ Oulun maistraatin pöytäkirja 17.12.1902; Kaleva 18.12.1902 no 147, 3.

⁴⁸⁰ Kenttä 1986, 23-24; Westerlund 1975, 55; Oulun maistraatin pöytäkirjat 15.12.1904; Kaleva 8.12.1904 no 286, 2.

⁴⁸¹ Westerlund 1975, 55-56.

Oulussa 20.–26.8.1906 pidetty valtakunnallinen sosialidemokraattien puoluekokous vaikutti paikallisen työväestön mielipiteisiin ja aktivoitumiseen. Työväenyhdistykselle laadittiin uudet järjestys-säännöt. Yhdistys ei ollut enää puoluejärjestö. Työväenyhdistys ja Rautatieläisten yhdistys muodostivat kunnallisjärjestön, joka mm. huolehti valtiollisten vaalien valmisteluista.⁴⁸²

Oulun valtuuston kokoonpano muuttui suurlakon jälkeen valtiollisten puolueiden edustamien suuntaviivojen mukaan. Kaikilla yhdistyksillä oli oma puoluekanta. Suomalaisessa klubissa valtataistelussa veivät voiton nuorsuomalaiset. Vanhasuomalaiset, suomettarelaiset, perustivat uuden Oulun Nuija -nimisen yhdistyksen, kun heidän kannattajansa lopullisesti erosivat Suomalaisesta klubista. Työväestöllä oli oma Työväenyhdistys, ruotsalaisilla Seuraklubi, myöhemmin Kauppaklubi. Raittiusseura Pohjan Leimu ajoi omaa asiaansa. Erikoisuutena Oulun kunnalliselämässä oli ns. Peltomiesten ryhmä, joka oli toistakymmentä vuotta mukana poliittisessa elämässä vuoden 1898 valtuustovaaleista alkaen. Peltomiehet olivat lahjoitusmaapeltojen omistajia, joiden maita kaupunki pyrki hankkimaan omistukseensa.⁴⁸³

Oulussa ammatillinen liike oli heikkoa, koska suurin työnantaja Veljekset Åströmin nahkatehdas otti työläisten asiat huomioon. Siellä toteutettiin 10-tuntinen työpäivä, oli työmaaruokala, apukassa ja ja perheille juhlia.⁴⁸⁴

4.3.5 Viina ääntenjakajana Kuopiossa

Vuonna 1884 Kuopiossa pääsivät suomenmieliset voitolle valtiopäivämiesvaaleissa. Tähän vaikutti se, että vaaleja varten oli vahvistettu äänioikeuskatto. Jatkossa viinapolitiikka jakoi kuopiolaiset. Rikkaat kauppiaat, joiden toimeentuloon alkoholi vaikutti, liittoutuivat ruotsinmielisten kanssa Kauppaseuran (eli viinapuolueen) listalle. Viinakysymys jakoi jatkossa myös suomenmieliset kahteen ryhmään, joskaan jako ei mennyt nuor- ja vanhasuomalaisien välillä.⁴⁸⁵

Tampereen tapaan alkoholikysymys jakoi kaupunkilaisia 1800-luvun lopulla. Kuopiossa vuoden 1886 kunnallisvaaleissa, ”viinavaaleissa”, suomenmieliset jakoutuivat. Raittiusliikkeen edustajia pääsi kansallismielisten suomalaisten listoille. Kauppiaita tämä ei miellyttänyt, niinpä he liittoutuivat ruotsinmielisten kanssa. Suurituloisten Kauppaseurasta tuli viinapuolue ja vastassa olevaan raittiuspuolueeseen kuului talonmistajia, tehdaslaisia, käsityöläisiä ja Työväenyhdistyksen kannattajia. Minna Canth kirjoitti Lucina Hagmanille: ”Enkä luullut niin alhaisen syyn, kuin omanvoiton pyyn-

⁴⁸² Hautala 1976, 580. Seuraavinakin vuosina Oulussa oli erimielisyyksiä. Ruotsalaiset olivat usein voittajia kunnallispolitiikassa. Joulukuun 1910 kunnallisvaaleissa ensimmäisen kerran parinkymmenen vuoden jälkeen suomalaiset puolueet voittivat. Westerlund 1975, 59.

⁴⁸³ Westerlund 1975, 59.

⁴⁸⁴ Hautala 1976, 581.

⁴⁸⁵ Nummela 1989, 255.

nön tulevan (suomalaista puoluetta) särkemään.” Jatkossakaan ei esiinnytty ensi sijassa nuor- ja vanhasuomalaisina vaan viinapuolueena ja raittiuspuolueena. Varakkaiden kauppiaiden kannattama Kauppaseuran viinapuoluelista sai voiton useissa kunnallisvaaleissa. Köyhillä työläisillä oli vähän ääniä eikä suurta halukkuuttakaan osallistua vaaleihin. Raittiuspuolueen kannattajiin kuului Työväenyhdistyksen, Talonomistajien, Käsityö- ja tehdasseuruuden sekä uuden kunnallisklubin jäseniä. Ryhmä käytti myös kansallismielisten nimitystä.⁴⁸⁶

Kuopiossa Vapaapalokuntaa voidaan pitää työväenliikkeen esiliikkeenä, sillä VPK:n iltamissa paikallisen sanomalehdistön lisäksi välitettiin tietoa sosialismista.⁴⁸⁷ Vuoden 1886 kunnallisvaalien aikaan Tapio-lehdessä oli toivomus, että työmiesten ääni saataisiin kuuluville kunnallispolitiikassa. Tämä kuitenkin edellyttäisi yksimielisyyttä. Näillä ”viinavaaleilla” oli vaikutusta työväenyhdistyksen perustamiseen. Kuopion wrightiläisen työväenyhdistyksen säännöt vahvistettiin senaatissa maaliskuussa 1889.⁴⁸⁸ Kuopiossa ei lähdetty yhtä vilkkaasti liikkeelle kuin Tampereella ja Oulussa työväen pyrkimyksissä poliittiseen vaikuttamiseen.

Kuopio oli 1880-luvun puolivälissä kunnallisvaaleissa henkikirjoitetun väkiluvun perusteella äänivaltaisempi kuin keskimäärin muut Suomen kaupungit. Tähän vaikuttivat kunnalliset veroäyrit, jotka määrittivät myös valtiollisten vaalien äänet. Kunnallisvaaleissa oli valtiopäivämiesvaaleihin verrattuna useammilla pienituloisilla mahdollisuus äänestää. Äänioikeuden käyttöön vaikutti tarve valvoa omia etuja ja opillinen sivistys. Virkamiesten ja toimihenkilöiden jälkeen ahkerimmin äänestivät teollisuudenharjoittajat ja kauppiaat. Laiskimmin äänestivät työläiset.⁴⁸⁹

Raittiuspuolueen kannattajat tulivat Työväenyhdistyksestä, Talonomistajista, Käsityö- ja tehdasseuruudesta sekä Kunnallisklubista, joka perustettiin 1890-luvulla. Monet uudet ryhmittymät tulivat suomenmielisten tilalle, mikä näkyi siinä, ettei kieliasia ollut ratkaiseva, vaan ryhmittäydyttiin nimellä Kansanvaltaiset. Myös naisten pääsy äänestämään vuosien 1892 ja 1893 vaaleissa vilkastutti osallistumista ja vaikutti raittiusasiaan myönteisesti. Vaaleissa toisella listalla mukana olleen Kauppaseuran kannatus oli yleensä heikompi. Raittiuspuolueella oli lukumääräisesti enemmän kannattajia. Isak Löf oli kauppiaiden ehdokas. Myös kansanvaltainen ryhmä, joka halusi eroon kielikysymyksestä, ehdotti häntä vuoden 1893 kunnallisvaaleissa.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Nummela 1989, 255, 257, 365; Tapio 29.9.1886 no 77, 1; 24.11.1886 n:o 93,1; 27.11.1886 n:o 94, 3; 4.12.1886 n:o 96, 1-2; Tapio 23.4.1887 no 32, 1-2; 7.12.1887 no 97, 1-2; Uusi Savo 14.12.1895 no 145, 2.

⁴⁸⁷ Nummela 1989, 365; Tapio 7.6.1879 n:o 45, 2; 11.6.1879 n:o 46, 2

⁴⁸⁸ Nummela 1989, 257, 365–367; Tapio 29.9.1886 nro 77, 1; 24.11.1886 n:o 93, 1; 27.11.1886 n:o 94 3; 4.12.1886 n:o 96, 1-2.

⁴⁸⁹ Nummela 1989, 250-253.

⁴⁹⁰ Nummela 1989, 257-258; Uusi Savo 13.12.1892 n:o 147, 2; 25.11.1893, n:o 137, 1-2; 28.11.1893 n:o 138, 2.

Kuopiossa vuoden 1895 vaaliluettelossa näkyi vielä ääniasteikko, jossa sekä valtiollisissa että kunnallisissa vaaleissa oli yhden henkilön mahdollisuus käyttää 25 ääntä. Tämä äänimäärä oli tulevien porvarissäädyn edustajien Kustaa Killisen ja Kaarlo Brofeldtin lisäksi mm. oluenpanija Carl Clareuksella. Sen sijaan kaksi vuotta aikaisemmin Iisalmesta Kuopioon muuttaneella kirjailija-toimittaja Otto Tuomella oli vain 10 ääntä, eli yksi ääni enemmän kuin esim. merimies Aatu Kuorikoskella.⁴⁹¹

Vuoden 1896 kunnallisvaaleissa Kauppaseuran ja Talonomistajien lisäksi äänestäjillä oli valittavana sekalista. Sen oli koonnut sovitteleva ryhmä, joka koostui ”joukosta kunnallisia asioita harrastavia äänivaltaisia kaupunkilaisia eri säätyluokista”. Näissä vaaleissa pääkysymyksenä ei ollut alkoholi-politiikka kuten edellisissä vaaleissa, vaan katurasitukseen kohdistuvat muutokset, jotka koskivat kaupunkilaisia ja erityisesti järjestäytymässä olevia talonomistajia. Osallistuminen vaaleihin oli laimeaa. Sekalista sai 55 prosenttia äänistä, Kauppaseuran lista 29 prosenttia ja Talonomistajien lista 16 prosenttia.⁴⁹²

Anniskeluoikeudet olivat taas seuraavissa vuoden 1897 kiivaissa kunnallisvaaleissa ääntenjakajana. Sekä Työväenyhdistyksen ja raittiusmielisten yhteislistalla että Kauppaseuran listalla oli kaksi samaa vanhasuomalaisen ehdokasta. Kauppaseuran lista meni läpi. Yhteislista sai 45 prosenttia äänistä. Kustaa Killinen oli Kauppaseuran listalla. Toinen lista oli Työväenyhdistyksen ja Raittiusmielisten yhteinen. Heidän listaansa kannattivat äänin 18-13 myös Talonomistajat, jotka eivät halunneet omaa listaa. Uusi Savo -lehdessä puolueettomat ja kiihkottomat eivät kannattaneet kumpaakaan listaa, mutta esittivät lehdessä kannattavansa Killistä, joka valittiinkin näissä kiihkeissä vaaleissa kuten kaikki muutkin Kauppayhdistyksen listan ehdokkaat.⁴⁹³

Vuoden 1897 valtiopäivämiesvaaleissa uuden vuonna 1896 annetun valtiopäiväjärjestyksen mukaan enimmäismäärällä eli 10 äänellä äänestäviä oli 55 prosenttia. He olivat pääasiassa ruotsinmielisiä. Ennen vaaleja pidetyissä kokouksissa suomenmieliset kokosivat voimansa yhteen. Savon radan rakentamiskysymys aiheutti suurimpia erimielisyyksiä ruotsinmielisten kanssa. Yleisessä valmisteluvassa kokouksessa ja kauppiaiden yhdistyksessä päästiin yksimielisyyteen ehdokkaista. Suurimman äänimäärän saivat Kauppayhdistyksen suomenmielisten listan ehdokkaat: tuomiokapitulin sihteeri, tuomari K.A. Herckman⁴⁹⁴ ja Kuopion tunnetuin suomenmielinen Kustaa Killinen, jolle nämä olivat ensimmäiset valtiopäivät. Kuopion edustajat anoivat 1897 valtiopäivillä yhtäläistä äänioikeutta naisille miesten kanssa. Anomuksen tekemistä pyysi Suomen Naisyhdistyksen Kuopion

⁴⁹¹ Kuopion kaupungin vaaliluettelot V 10 Ea 1.

⁴⁹² Nummela 1989, 257. Uusi Savo 8.12.1896 no 142, 2; 10.12.1896 no 143, 2; 14.12.1896 no 145, 2.

⁴⁹³ Nummela 1989, 257; Uusi Savo 2.12.1897 no 139, 4.12.1897 n:o 140, 1-2; 2-3; 7.12.1897 no 141, 2.

⁴⁹⁴ Herckman oli Kuopion edustajana 1888, 1891, 1894, 1897, 1899 valtiopäivillä. Nordenstreng 1921, 121-122.

osasto. Kajaania edustanut Kuopion entinen pormestari Ivar Kyanderin⁴⁹⁵ oli mukana tekemässä anomusta. Kustaa Killinen, Jyväskylän edustaja Walter Parviainen, Turun edustaja Axel Spooft ja Sortavalan edustaja Gustaf Winter jättivät uuden vastaavan anomuksen seitsemän vuotta myöhemmin.⁴⁹⁶ Edellisestä esimerkistä käy ilmi, että Kuopiossa suomenmielisten osuus voimistui ja samalla näkyi halu uudistaa äänioikeuskysymystä jopa naisten toiveet huomioimalla.

Vuoden 1900 kunnallisvaaleissa ruotsinmielisten asema vahvistui. Vaaleissa oli kolme ryhmää: työväenyhdistys, Kauppaseura sekä Kunnallisklubi, Talonomistajain yhdistys, Raittiusseura ja Puijo-yhdistys yhteisellä listalla, joka sai 34 prosenttia äänistä. Kauppaseura sai 59 prosenttia äänistä. Kaikista ryhmistä tuli kannatusta Killiselle. Hän sai vaalissa toiseksi eniten ääniä. Otto Tuomi kehotti äänestämään Killistä, etteivät Kauppaseuran ylimysmieliset ehdokkaat tulisi valituiksi.⁴⁹⁷

Kauppaseuran listaa äänesti lähes 40 prosenttia äänestäjistä, joten ”ylimystö” ja ruotsinmieliset kauppiaiden kanssa saivat voiton. Työväenyhdistyksen listaa äänesti noin 30 prosenttia, mutta ääniä tuli vain 9 prosenttia. Uusi Savo kommentoi vaaleja: ”Askel taaksepäin kansanvaltaiselta tieltä”. Myös seuraavat vaalit olivat pettymys Työväenyhdistykselle, joka sai jatkossa kumppanikseen Työntekijäin yhdistyksen. Raittiuskysymys pysyi kunnallisvaaleihin vaikuttavana tekijänä myös eduskuntaudistuksen jälkeen.⁴⁹⁸

Vuoden 1900 kunnallisvaaleissa Kuopion molemmilla työväenliikkeen yhdistyksillä, Työväenyhdistyksellä ja 1900 perustetulla Työntekijäin yhdistyksellä, oli oma ehdokaslista. Uusi yhdistys oli perustettu, kun syntyi erimielisyyttä Turun puoluekokouksen jälkeen siitä, mennäänkö ”puolueen alaisuuteen”. Työväenpuolueiden kannatus jäi 9 prosenttiin. Otto Tuomi kieltäytyi työväestön houkutuksista huolimatta ehdokkuudesta. Hän vetosi työtehtäviinsä ja siihen, että valtuustossa oli jo tarpeeksi sanomalehtimiehiä. Vaalien tulos oli pettymys työväestölle, kun he olivat äänestäneet vilkkaasti. Oltiin sitä mieltä, että ”suomalainen, talonpoikainen Kuopio luopui kansanvaltaiselta tieltä”. Nimimerkki ”Vuokraaja” pahoitteli Uusi Savo -lehden yleisönosastolla, etteivät kaupungin maiden vuokraajat päässeet päättämään asioista. Seuraavissa vaaleissa Kuopion työläiset olivat vaalilakossa.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Kyander oli Kuopion vt. pormestari useita eri kertoja 1880-1884. Hän edusti Kajaania 1897, 1899 ja 1900 valtiopäivillä. Nordenstreng 1921, 180-181.

⁴⁹⁶ Kuopion maistraatin ptk 10.10.1896; Mylly 2006, 73–74, 78–79; Nordenstreng 1921, 121–122, 180-181, 266-267, 318-319, 360-361,1; Nummela 1989, 357-58; Savon Sanomat 14.1.1968 nro 12; Uusi Savo 6.10.1896 n:o 115, 2-3; 8.10.1896 n:o 116, 2. Entinen Kuopion pormestari Kyander oli Kajaanin edustajana.

⁴⁹⁷ Nummela 1989, 258; Uusi-Savo 8.12.1900 n:o 144, 2-3; 11.12.1900 n:o 145, 2.

⁴⁹⁸ Nummela 1989, 258; Tuomisto 1982, 69; Uusi Savo 8.12.1900 no 144; 2, 11.12.1900 no 145, 2.

⁴⁹⁹ Nummela 1989, 258; Uusi-Savo 8.12.1900 n:o 144, 2-3; 11.12.1900 n:o 145, 2.

Vuoden 1902 valtuustovaaleissa molemmat työväenyhdistykset olivat yhteistyössä talonomistajien, Raittiusseuran ja Puijo-yhdistyksen kanssa raittiusliikettä kannattavalla yhteislistalla. Kauppayhdistyksellä ja Kunnallisklubilla oli yhteinen lista, joka sai 68 prosenttia äänistä. Molemmilla listoilla olleet isännöitsijä Kaarlo Brofeldt (4599 ääntä) ja Kauppaneuvos Löf (4892 ääntä) tulivat valituiksi. Vuoden 1903 vaaleihin Kunnallisklubi ja kauppayhdistys lähtivät omilla listoillaan. Kolmas lista oli raittius- ja kansallismielisten. Kaikilla listoilla oli ehdokkaana K. Killinen. Kauppayhdistys sai 50 prosenttia äänistä. Raittiusliikkeen kannattajat jäivät vähemmistöön.⁵⁰⁰

Valtiopäivillä Kuopiota edustaneista miehistä kaupunginvaltuustossa olivat Andersin, Löf, Killinen ja Kaarlo Brofeldt. Viime mainittua lukuun ottamatta kaikki tekivät valtiopäivillä aloitteita kotiseutunsa asioiden parantamiseksi.⁵⁰¹

Kuopion Työntekijänyhdistyksen edustajia oli mukana Forssan puoluekokouksessa ja vuonna 1903 kuopiolaiset liittyivät Sosialidemokraattiseen puolueeseen. Wrightiläiset Työväenyhdistyksen edustajat eivät osallistuneet Forssan kokoukseen. Vuonna 1904 wrightiläisyyden aika oli ohi Kuopiossa.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Nummela 1989, 258; Uusi Savo 16.12.1902 n:o 146, 1-3; 18.12. 1902 n:o 147, 2; Uusi Savo 10.12.1903, 1; 12.12.1903, 1.

⁵⁰¹ liite 3

⁵⁰² Tuomisto 1982, 55-56, 75; Savon Sanomat 14.11.1964 nro 309.

5 DEMOKRATIAN LÄPIMURTO

5.1 Suhtautuminen venäläistämistoimiin ennen suurlakkoa

5.1.1 Vastustaminen yhteiskuntaluokkia yhdistävää toimintaa

Venäjän taholta pyrittiin kaventamaan Suomen erikoisasemaa 1800–1900-luvun taitteessa. Venäläistämishuika hallitsi Suomen poliittista ja kulttuurielämää. Erityisesti erimielisyyksiä oli raha-, posti-, tull- ja sotilasasioissa. Myös virkamiesten nimityksissä suosittiin venäläisystävällisiä feminaaneja ja venäläisiä hallitsijan luottohenkilöitä. ”Yleisvaltakunnallistamisohjelman” toteuttaminen alkoi postimanifestilla vuonna 1890. Tammikuun 1899 ylimääräiset valtiopäivät kutsuttiin käsittelemään asevelvollisuuskysymystä. Nämä valtiopäivät merkitsivät Venäjän politiikan kannalta rajanjakoa, koska niiden aikana annettiin 15.2. helmikuun manifesti. Valtiopäivien itsenäinen lainsäädäntöoikeus Suomea koskevissa asioissa alistettiin keisarikunnan yleiseen lainsäädäntöön ja Venäjän ministereiden päätettäväksi. Suomen perustuslait haluttiin syrjäyttää. Keisari Nikolai II (1894–1917) oli sitä mieltä, että manifestilla ei muutettu Suomen säätyjen roolia.⁵⁰³

Vanhasuomalaiset saivat ”myöntöväisyyden” leiman. Heitä vastassa olivat ”perustuslailliset”, jotka korostivat valtiopäivien merkitystä. Perustuslaillisten svekomaanien vaikutus oli kasvanut 1890-luvulla svekoomaanis-liberaalien keskuudessa, kun vanhat dagbladilaiset oli syrjäytetty.⁵⁰⁴

Tampereella venäläistämistoimenpiteisiin suhtautuminen jakoi lopullisesti suomalaisen puolueen nuor- ja vanhasuomalaisiin. Poliittinen kenttä oli muutenkin hajanainen helmikuussa 1899, kun vaikuttamassa oli kielipuolueiden lisäksi talonomistaja- ja raittiuspuolue. Tampere poikkesi mm. helsinkiläisistä siinä, että työväenliike ja perustuslailliset olivat yksimielisiä suhtautumisessa Venäjään, vaikka sisäpoliittiset tavoitteet olivat vastakkaisia. Tampereen työväenyhdistys ei määritellyt virallista kantaansa Venäjän suhteen. Tampereen suomenmieliset yrittivät helmikuun manifestin jälkeen saada aikaan sovintoa ruotsinmielisten kanssa. Ruotsinmielisten äänenkannattaja Tammerfors Nyheterissä oli kehotuksia yhteistyöhön erityisesti 1899 vaalien edellä. Suomalaisen Klubin äänenkannattaja Aamulehti ei vielä 1899 määritellyt Venäjän-poliittista kantaansa ja vastusti äärimmäisyyttä ja toivoi maltillisuutta myös Nyheteriltä sekä rivien eheyttämistä. Aamulehdessä oli esitetty työväen ehdokasta valittavien listalle, mutta sitä ei hyväksytty Suomalaisessa Klubissa.

⁵⁰³ Heikkinen & Tiihonen 2009, 477-483; Jussila 2004, 530-533, 618-623, 631-633; Rasila 1984, 584-585.

⁵⁰⁴ Klinge 1997, 354-355.

Työväenpuolueen ja vanhojen ryhmittymien välit kiristyivät. Tätä lisäsi 1898 ja 1899 työväestön valtiollisia vaaleja koskeva lakko, joka oli toimeenpantu äänioikeusolojen vuoksi.⁵⁰⁵

Vuoden 1899 ylimääräisille valtiopäiville valittiin asevelvollisuusasiaa käsittelemään rohkeita Suomen oikeuksien puolustajia puoluekannasta riippumatta. Halu osoittaa suomalaisten yhteishenki oli voimakas. Suomalainen puolue sai Tampereella täydellisen voiton n. 60 prosenttia äänistä. Heidän ehdokkaistaan valittiin tohtori Idman, tehtailija Liljeroos, isännöitsijä Sommer, maisteri Pelkonen ja Aamulehden päätoimittaja Viljakainen. Liljeroos, Idman ja Sommer olivat myös Kauppaseuran listalla ja Viljakainen enemmän nuorsuomalainen kuin vanhasuomalainen. Tampereen Sanomissa ei näissä vaaleissa julkaistu vaalilistalla Suomalaisen klubin vahvaa ehdokasta K. Viljakaista, vaikka lista oli melkein samanlainen kuin Suomalaisen Klubin äänenkannattajassa Aamulehdessä aikaisemmin. Tampereen Sanomat myös kritisoi suomalaista puoluetta, ettei se halua kuunnella työväestön toiveita.⁵⁰⁶ Yhteistyö nuor- ja vanhasuomalaisten kesken Tampereella jatkui ulkoisesti aina marraskuuhun 1904, vaikka Tampereen Sanomien ja ”nuorten” toiminta loppui syyskesällä 1900. Mielipide-eroavaisuudet olivat useiden vuosien ajan olleet myöntyväisyys- ja perustuslaillisten ryhmien välillä sovittamattomat.⁵⁰⁷

Oulussa ja *Kuopiossa* valinnat vuoden 1899 valtiopäiville olivat hyvin toistensa kaltaiset. Molemissa kaupungeissa valittiin edellisilläkin valtiopäivillä edustajina olleet suomenmieliset ehdokkaat. Kuopiossa valittiin odotusten mukaan Killinen ja kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, varatuomari Karl August Herckman, ”taattuja suomenmielisiä”. Äänestysprosentti oli vain 28. Ruotsinmieliset eivät ottaneet osaa vaaleihin.⁵⁰⁸ Myös Oulussa kansallismielisyys oli vaaleissa vaikuttava tekijä. Valtiopäiville valittiin pankinjohtaja Kerttula, varalääninkamreeri Levonius ja piirilääkäri Relander.⁵⁰⁹

5.1.2 Vuoden 1899 Suuri adressi - kansalaisten aktivoituminen

Helmikuun 15. päivänä 1899 keisari Nikolai II:n antaman yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä koskevan manifestin johdosta päätettiin koota hallitsijalle adressi. Suuret joukot haluttiin saada tietoi-

⁵⁰⁵ Leino 1972, 134-135; Rasila 1984, 585, 588-589; Tammerfors Nyheter 25.2. 1899 n:o 31; 30.9.1899 n:o 131, 2; Aamulehti 4.3.1899 n:o 53, 2; 4.10.1899 n:o 230, 1-2. Erkki Reijonen olisi halunnut kutsua valtiopäiväjärjestyksen 30-vuotisjuhlaan työväenyhdistyksen, mutta ehdotus hylättiin Suomalaisessa Klubissa. ”Vanhojen” mielestä työväestön toiminta oli epäisänmaallista. Leino 1972, 136.

⁵⁰⁶ Leino 1972, 133; Mylly 2006, 84; Rasila 1984, 565-566; Tiitinen 2009, 131; Tampereen Sanomat 6.10.1899 nro 232, 1-2; Aamulehti 4.10.1899 nro 230, 2; 7.10.1899 n:o 233, 2, Kansan Lehti 21.10.1899 n:o 98, 2; liite 3.

⁵⁰⁷ Leino 1972, 133; Simisalo 1932, 44-45.

⁵⁰⁸ Nummela 1989, 265, 358; Nordenstreng 1923, 62; Uusi Savo 18.10.1898 n:o 121, 2. Nordenstrengin mukaan ruotsinmielinen pormestari Möller ja nuorsuomalainen Kaarlo Brofeldt olivat ehdokkaina, mutta heitä kannatti vain 12-13 äänestäjää, kun Killinen sai ääniä 155:ltä ja Herckman 140:ltä.

⁵⁰⁹ Nordenstreng 1923, 30, 62-63.

siksi siitä, että Venäjän politiikka oli Suomelle vaaraksi. Matti Klingen mukaan ”Suuri adressi” oli muodostamassa kansalais- ja mielipideyhdistystä. Sen taustalla oli halu päästä mukaan osallistumaan politiikkaan ja järjestäytymisen aktivointi. Haluttiin saada Suomen kaikki aikuiset adressin allekirjoittajiksi.⁵¹⁰

Työmies-lehdessä toivottiin, ettei työväestö osallistuisi Suureen adressiin. Ei ollut riittävää, että koottiin allekirjoituksia. ”Antakaa kansalle kieltolaki ja äänivalta!” Pääkaupunkiseudulla tämä vaikutti työväestön ja perustuslaillisten väleihin. Sosialidemokraattisen työväenliikkeen voimistuminen vaikutti muutenkin työväestön ja nuorsuomalaisen yhteistyön vähenemiseen. Perustuslaillisille oli laillisten olojen palauttaminen tärkeämpää kuin äänioikeusuudistus.⁵¹¹

Aloite adressista lähti liikkeelle Helsingistä, mutta oululaiset ottivat pian johdon asian eteenpäin viemiseksi. Oululaisista porvarissäädyn tulevista valtiopäivämiehistä kauppaneuvos K.A. Snellman ja lehtori Mauno Rosendal olivat neuvottelijoina. K.A. Snellman valittiin myös kansalaiskokouksessa Oulun edustajaksi suureen lähetystöön viemään adressia hallitsijalle Pietariin. Oulussa nimienkeruun järjesti Paavo Snellman (myöhemmin Virkkunen), vaikka hän myöhemmin suhtautui arvostellen Oulun perustuslaillisten toimintaan suurlakon aikana ja kuului vanhasuomalaiseen puolueeseen.⁵¹²

Tampereelta lähetystössä oli ruotsinmielinen kauppaneuvos Lars Hammarén. Tampereen porvarissäädyn 1899 valtiopäivämiehet olivat varovaisia ja vain tehtailija H. Liljeroos ja kaupunginlääkäri G.R. Idman allekirjoittivat adressin. Viljakaisen nimen puuttuminen saattoi johtua siitä, että suomalainen puolue suhtautui adressiin neutraalisti. Puolue kehotti yksityisiä valtiopäivämiehiä allekirjoittamaan vetoamisen, vaikkei puolue ottanut asiaan virallista kantaa. Suomalaisen Klubin jäsenistä noin 67 prosenttia allekirjoitti adressin. Myös Tampereen työväestö osallistui innokkaasti suuren adressin allekirjoittamiseen, silti Suomalaisessa Klubissa esiintyi varauksellista suhtautumista työväestöön.⁵¹³

Adressin voivat allekirjoittaa myös äänioikeutta vailla olevat naiset ja rahvas. Näin 15 vuotta täyttäneistä suomalaisista 523 907 esitti mielipiteensä. Lukumäärä oli suuri, kun Suomen asukasluku oli tuolloin noin 2,5 miljoonaa. Tämä oli alkua suoralle demokratialle. Tampereella sekä porvarillinen naisyhdistys että työväestön naiset aktivoituivat ja perustettiin työväenyhdistyksen naisosasto ja

⁵¹⁰ Klinge 1997, 358, 362.

⁵¹¹ Tikka 2009, 28-29; Työmies 24.3.1899 n:o 70, 2; 11.4.1899 n:o 82, 1-2.

⁵¹² Hautala 1976, 598-599.

⁵¹³ Virtanen 1972, 93-94, 96-97. Maistraatti oli Tampereella 1800-1900-lukujen vaihteessa juristien vallassa ja sekä ruotsinmielinen että ruotsinkielinen. Pormestari Fr. Procopé vastusti demokraattisempaa valtuustoa. Hän oli pormestarina vuodesta 1867 syksyyn 1903. Valtiopäiväehdokkaana hän ei ollut enää vuoden 1882 jälkeen. Liite 3

eräitä ammattiosastoja. Naisasianaisen Helmi Krohnin mukaan naisten aktiivisuus suuradressin yhteydessä ”hankki Suomen naisille äänioikeuden”. Teuvo Virtanen tulkitsee tämän myös horjuttaneen vanhan sääty-yhteiskunnan perustuksia.⁵¹⁴

Pohjois-Hämeessä adressin keruun järjesti tamperelainen Kansallis-Osake-Pankin konttorin apulaisjohtaja Erkki Reijonen. Toinenkin Suomalaisen Klubin jäsenistä insinööri M. Lavonius oli yksi pääkerääjistä. Reijonen oli sosiaali-liberaali, joka oli sitä mieltä, että sosialistien joukossa oli myös isänmaallisia sosialisteja. Sortovuosina Yrjö Mäkelin ja Reijonen olivat ystäviä. Kerääjinä oli myös työväen edustajia, vaikka Työmies-lehden päätoimittaja Matti Kurikka kehotti työväestöä jättäytymään Suuren adressin ulkopuolelle. Kurikka suhtautui luokkatietoisesti adressiin, kun sen sijaan Kansan Lehdessä oli kannanotto, että työväestön pitäisi ymmärtää, mikä on Suomelle hyödyksi. Tampereella adressin allekirjoittajista 76 prosenttia oli työväestöä. Köyhimpien itsetuntoa kohotti, että heidänkin nimensä kelpasivat adressiin.⁵¹⁵

Muiden kaupunkien tapaan venäläisvastaisuus lisääntyi Kuopiossa helmikuun manifestin tultua julki. Pohjois-Savossa suomettarelaisia eli myöntyväisyysuunnan kannattajia oli melko vähän. Vaikutusvaltaiset kuopiolaiset jakautuivat myöntyväisyysuuntautuneisiin ja perustuslaillisiin. Suuren adressin allekirjoitti 35 prosenttia kaikista kuopiolaisista. Ensimmäinen allekirjoittaja oli kauppaneuvos Isak Löf. Kuopiolaisten aktiivisuus oli selvästi suurempi kuin koko maan keskiarvo. Kaupunginvaltuusto tuki Venäjän vastaista toimintaa mm. rahoittamalla ”hyödyllisen kirjallisuuden levittämistä”.⁵¹⁶

Keisari ei ottanut vastaan ”Suurta adressia”, ei myöskään kesällä 1899 kansainvälisen lähetystön viemää kulttuuriadressia, johon oli saatu allekirjoittajiksi 1050 kulttuuri- ja yliopistoihmistä maan rajojen ulkopuolelta. ”Ei ole paikallaan, että suomalaiset anovat muutosta julistuskirjaan, joka koskee valtakunnan lakeja eikä paikallista lainsäädäntöä.”⁵¹⁷

Vaikkei adressista saatu sitä hyötyä, mitä sillä tavoiteltiin, se osoitti sivistyneistölle, että autonomian puolustukseksi tarvittiin kansalaisten aktivoimista ja suomalaisuuden edistämistä.⁵¹⁸

5.1.3 Kielimanifestin vuosi 1900

Kesäkuun 20. päivä 1900 kenraalikuvernööri Bobrikovin aloitteesta annettu kielimanifesti loukkasi jälleen suomalaisten erikoisasemaa. Venäjän kieli pitäisi ottaa kymmenen vuoden kuluessa hallin-

⁵¹⁴ Rasila 1984, 587; Virtanen 1972, 86, 88, 91-92.

⁵¹⁵ HUUHTANEN 1972, 204-206; VIRTANEN 1972, 89, 96, 99-102; Kansan Lehti 11.3.1899.

⁵¹⁶ NUMMELA 1989, 369-370; ROOS 1910, 7-8.

⁵¹⁷ KLINGE 1997, 366-369; VIRRANKOSKI 2001, 585; Työmies 22.6.1899 n:o 142, 2.

⁵¹⁸ NUMMELA 1989, 370; VIRTANEN 1972, 101-102.

non ja oikeuslaitoksen kieleksi suomen ja ruotsin sijaan. ”Nuorten” ja ”vanhojen” välit suomalaisessa puolueessa kiristyivät entisestään koko maassa. Kielimanifestin allekirjoituksen jälkeen kaksitoista ”perustuslaillista” senaattoria pyysi eroa. Matti Klinge näkee tässä sellaisia parlamentarismia piirteitä, jotka loivat Suomeen uudenlaista poliittista kulttuuria.⁵¹⁹

Kutsu tammikuussa 1900 pidettäville valtiopäiville tuli keisarilta heinäkuun lopussa 1899. Valtiopäiväedustajien valinnat Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa oli tehty jo syksyn 1899 aikana. Suomenmielisyyden voimistuminen näkyi valtiopäivämiesvaaleissa, mutta Venäjän toimenpiteillä oli vaikutusta suomalaisen puolueen hajoamiseen. Jako perustuslaillisiin ja myöntäväisyysuuntautuneihin voimistui.⁵²⁰

Oulussa vaalitaistelu oli laimeampaa vuoden 1900 valtiopäiville edustajia valittaessa kuin 1896 vaaleissa. Valituiksi tulivat kaksien edellisten valtiopäivien suomenmieliset edustajat vanhasuomalainen pankinjohtaja Kerttula, varalääninkamreeri Levonius ja piirilääkäri Relander. Suomenmielisten menestykseen vaikutti se, että ylin äänimäärä oli rajoitettu 10:een.⁵²¹

Kuopiossa vaalit olivat vilkkaat. Killistä äänestivät viittä lukuun ottamatta kaikki muut äänensä käyttäneet. Toinenkin valittu valtiopäivämies piirilääkäri Sakari Valmari oli suomenmielinen. Kielimanifestin johdosta Kuopiossa pidettiin kesäkuun lopussa kansalaiskokous, jossa paheksuttiin manifestia. Muihin toimiin ei ryhdytty.⁵²²

Tampereelta vuoden 1900 valtiopäiville voitiin valita kuusi edustajaa. Kolme puolueyhmittymää kilpaili melko sopuisasti. Suomalaista puoluetta tuki raittiusväki, ruotsalainen puolue haki tukea suomenkielisestä oppositiosta ja kolmantena oli nuori työväenpuolue. Osanotto vaaleihin oli vähäistä, vain kolmas osa äänioikeutetuista käytti äänioikeuttaan. Työväestö oli taas vaalilakossa. Syynä oli äänioikeuden laajentamisen puolesta esiintyminen. Suomalaisen puolueen ehdokkaat isännöitsijä H. Solin ja toimittaja K. Viljakainen valittiin, samoin myös kaikkien yhteiset ehdokkaat: tohtori Idman, tehtailija Liljeroos, isännöitsijä Sommer ja maisteri Pelkonen. Viljakaista vastusti ruotsinmielisten lisäksi myös Kauppaseura.⁵²³

Tampereella siirryttiin perustuslailliseen suuntaan. Vuoden 1900 aikana Aamulehti alkoi irtaantua suomettarelaisuudesta. Päätoimittaja Kaarlo Viljakaisen asennoituminen kielimanifestiin vaikutti

⁵¹⁹ Klinge 1997, 372; Leino 1972, 137.

⁵²⁰ Nordenstreng 1923, 88; Snellman 2014, 193

⁵²¹ Hautala 1976, 597; Nordenstreng 1921, 163, 188-189, 277-279; Nordenstreng 1923, 90, 9; Oulun Ilmoituslehti 7.10.1898 no 114, 2-3; Oulun maistraatin ptk. 17.12.1902; Kaleva 18.12.1902 n:o 294, 3. Valtiopäivämiesten palkkioksi sovittiin 1900 valtiopäiville edelleen 20 markkaa päivältä ja junalippu toisen luokan vaunussa.

⁵²² Nummela 1989, 314-315, 358, 370.

⁵²³ Nordenstreng 1923, 89-90; Rasila 1984, 566- 567.

Aamulehden kantaan. Viljakainen oli 1880-luvun ”nuoria” ja ollut mukana perustettaessa Päivälehteä Helsinkiin. Tampereen ruotsinkieliset eivät hyväksyneet Viljakaista, koska hän edusti kielipoliitikassa jyrkkää suomenmielistä kantaa. Suomalaisen puolueen sisäisiin kiistoihin 1880-luvun lopulla Viljakaisella ei ollut vielä selvää kantaa.⁵²⁴ Kielimanifestin jälkeen Viljakainen oli selvästi perustuslaillinen. Tämä näkyi mm. Helsingissä 21.6. pidetyssä suomenmielisten valtiopäivämiesten kokouksessa. Hän yritti kuitenkin koko päätoimittajakautensa pysytellä maltillisena eikä esittänyt jyrkkiä kannanottoja Venäjän-poliittisissa kysymyksissä. Tämä ei miellyttänyt kaikkia perustuslailisia, mm. Erkki Reijosta.⁵²⁵

Tamperelaiset porvarilliset lehdet asettuivat perustuslaillisen ohjelman kannalle. Myöntyväisyys-suuntauksella ei Tampereella ollut omaa lehteä. Osa Suomalaisen Klubin jäsenistä jäi myöntövyyskannalle. Heitä vastustivat Suomalaisen Klubin perustuslailliset, ruotsinmieliset ja työväestö sekä Kauppaseuran liikemiespiirit taloudellisista intresseistään johtuen. Suomalaisen Klubin tilanteen ollessa epäselvä perustuslailliset lujittivat asemiaan muissa ryhmissä Tampereella. Erkki Reijonen perusti ns. ”Seitsemän komitean” maaseutukeskuksen levittääkseen ulkomailla painettua propagandamateriaalia, lentokirjasia ja sensuroimattomia sanomalehtiä. Leo Mechelin organisoii elosyyskuussa 1900 Helsingissä ”Seitsemän komitean”. Reijosen yhteydet Helsinkiin ja Eero Erkkoon olivat syntyneet jo 1890-luvulla, jolloin hän oli Päivälehdessä aputoimittajana ja sihteerinä.⁵²⁶

Kansan Lehden päätoimittajaksi vuoden 1900 lopulla tullut Yrjö Mäkelin liittyi perustuslaillisten Kagaaliin ja teki yhteistyötä Erkki Reijosen kanssa. Mäkelin oli sitä mieltä, että Suomen oikeuksien puolustaminen oli tärkeintä, siksi hän kannatti ns. patrioottista linjaa eli yhteistyötä suomenkielisten perustuslaillisten kanssa.⁵²⁷

Suomalaisen Klubin sisällä Tampereella oli alkavaa vastakkaisasettelua myöntöväisten ja perustuslaillisten kesken kielimanifestin jälkeen. Perustuslailliset olivat saaneet omat taisteluohjelmat, kun Jonas Castrén julkaisi vuonna 1899 ”Yksi mieli, kaksi kieltä” -ohjelman ja Juhani Aho artikkelin ”Mitä uusi asema vaatii?” Myöntöväisyys-suuntauksen ohjelma näkyi vuoden 1900 lopulla Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen 70-vuotispäivänään julkaisemassa artikkelissa Uudessa Suomessa ”Avoin kirje ystävälleni”.⁵²⁸

Aktivoituminen kielimanifestin jälkeen näkyi Tampereella, kun tammikuussa 1901 perustettiin passiivisen vastarinnan salainen yhdistys ”Venäläisyyden vastustamiskomitea”. Aloite sen perustami-

⁵²⁴ Arajärvi 1956, 62, 71-72; Leino 1972, 138.

⁵²⁵ Leino 1972, 138-139.

⁵²⁶ Leino 1972, 143-144; Rytönen 1946, 89-90, 422; Viitanen 1972, 25, 34; ks. liite 3.

⁵²⁷ Rasila 1984, 588-589.

⁵²⁸ Leino 1972, 142-143; Aamulehti 12.12.1900 no 290, 2.

seen tuli Suomalaiselta Klubilta ja Reijoselta. Jäseniä kutsuttiin Kauppaseurasta ja Konversationsklubbenista. Tässä kolmen klubin komiteassa näkyi perustuslaillisuuden vahvistuminen, vaikka Suomalaisen Klubin ja Kauppaseuran väleissä oli kireyttä. Perustuslaillismieliset johtivat 1900-1901 Suomalaista Klubia. Myöntyväisyysrintama jäi varjoon. Myöntyväisyysuunta oli valmis tinkimään joistakin Suomen erioikeuksista, koska he pelkäsivät riitoja Suomen ja Venäjän välillä. Lähinnä vain vanhasuomalaiset olivat tämän suunnan kannattajia. Tutkimuksessani mukana olevista valtiopäivämiehistä vain Reijonen kuului vastustamiskomiteaan. Passiivisen vastarinnan kannattajiin kuuluivat myös Kagaalin johtohenkilöt ja Tampereen Marttayhdistys, joka oli perustettu 1899.⁵²⁹ Sortokausi merkitsi poliittisen Tampereen jakautumista suomalaisen puolueen myöntyvyyssmiehiin ja perustuslaillisiin, joihin kuuluivat suomalaisesta puolueesta eronneet nuoret ja ruotsalaiset. Pääasiassa myös tamperelainen työväestö oli perustuslaillista.⁵³⁰

5.1.4 Laittomien kutsuntojen vastustaminen

Suomeen oli saatu tieto Venäjällä valmisteilla olevasta asevelvollisuuslaista, joka olisi vahingollinen Suomelle. Oululaisten aloitteesta kerättiin asiaa vastustava Oulun adressi alkuvuodesta 1901. Keisari antoi 12.7.1901 asevelvollisuuslain, joka lopetti Suomen oman sotalaitoksen. Se oli laitton, koska sitä ei oltu käsitelty perustuslain mukaan valtiopäivillä. Laki määräsi toimittamaan kaupungeissa kutsuntalautakunnan vaalin vuoden 1902 alussa ja järjestämään huoneen kutsuntoja varten. Tästä seurasi propagandataistelun kiihtyminen ja uuden adressin kerääminen. Tampereella valtuusto kieltäytyi näistä kummastakin. Edellisenä vuonna ei suostuttu valitsemaan jäseniä kutsuntatoimistoon. Kaupungille määrättiin uhkasakko.⁵³¹

Oulussa rehtori Mauno Rosendal kertoi saaneensa Jumalalta luvan ryhtyä tekemään työtä asevelvollisuuslain säätämistä vastustavan adressin aikaansaamiseksi. Rosendal ja oululainen tuomiorovasti W. Wallin kutsuivat 12.2.1901 päivätyllä kirjeellä Tampereelle 23.2.1901 kokouksen, jossa sovittiin adressista. Oululaiset olivat kutsuneet kokoukseen myös Hämeessä ja Satakunnassa asuvia entisiä oululaisia. Tamperelaisista porvarissäädyn valtiopäivämiehistä kokoukseen osallistui suomenmielinen tohtori G.R. Idman ja Kuopiosta toimittaja K. Brofeldt. Ns. Oulun adressin laativat Rosendal, tamperelainen lehtori J.A. Maunu ja tuomiorovasti Wallin. Oulun läänistä kerättiin 31 827 allekir-

⁵²⁹ Leino 1972, 145; Rasila 1984, 585-587; Viitanen 1972, 24, 33-34; Virtanen 1972, 114.

⁵³⁰ Lahtinen 1972, 178.

⁵³¹ Suomen asetuskokoelma 1901/26 12.7.1901; Hautala 1976, 599; Leino 1972, 148; Rasila 1984, 587-588; Virtanen 1972, 115

joitusta, yli kolmannes koko adressin 92 889 allekirjoituksesta. Erityisesti herännäispaikoista saatiin paljon allekirjoituksia. Oululaiset liikemiehet tukivat rahallisesti nimien keräämistä adressiin.⁵³²

Tampereella Oulun adressin allekirjoittajia oli 3877 henkeä. Vuoden 1900 porvarissäädyn valtiopäivämiehistä allekirjoittajina olivat Idman, Liljeroos ja Pelkonen. Maltillinen Viljakainen pysyi erossa hankkeesta. Ruotsalaisesta Klubista lähes kaikki tunnetut ruotsinmieliset johtomiehet allekirjoittivat adressin, mm. Procopé ja kauppaneuvos L.J. Hammarén. Kauppaseura ei yleensä puuttunut poliittisiin valtiollisiin kysymyksiin, mutta Oulun adressiin klubi osallistui klubina.⁵³³

Tampereen Suomalainen Klubi ei ottanut klubina kantaa Oulun adressiin, mutta avusti Aleksanteri II:n patsaan kukitusta rahallisesti Kauppaseuran ja Ruotsalaisen Klubin kanssa. Tämä kukitus tapahtui Helsingissä samalla matkalla, kun adressi toimitettiin senaatille. Klubin perustuslaillisuutta osoittaa se, että kuitenkin yli puolet (59 %) Suomalaisen Klubin jäsenistä allekirjoitti adressin.⁵³⁴ Kuopiossa otettiin voimakkaasti kantaa vasta, kun uutta asevelvollisuuslakia piti ryhtyä soveltamaan.⁵³⁵

Rosendal oli mukana 28-henkisessä lähinnä talonpojista koostuneessa lähetystössä, joka vei 12.3.1901 adressin Helsinkiin. Oululaisten toinen edustaja oli W. Wallin . Kuopiosta eikä Tampereelta ollut ketään mukana. Senaatin talousosaston puheilla käynyt lähetystö ei saanut mitään näkyvää tulosta.⁵³⁶

Adressihanke sai ankaraa arvostelua suomalaisen puolueen johtajilta, mm. Yrjö Sakari Yrjö-Koskiselta ja Agathon Meurmanilta. Adressia on pidetty virkamiesten ja ylemmän sosiaaliluokan adressina, ei koko kansan kirjelmänä. Sen pelättiin vaarantavan asevelvollisuusasiaa. Teuvo Virtasen mukaan ”Oulun adressi suurta adressia selvemmin kuvastaa vanhan yhteiskunnan kamppailua uusien aatteiden julistamaa tasa-arvoisuutta vastaan.” Se ei ollut suunnattu painostamaan Venäjää, vaan sillä oli tarkoitus painostaa Suomen senaattia. Sen sijaan Eino Parmasen mielestä adressi yhdisti laajoja kansankerroksia ja siinä ilmaistiin kansan tahto.⁵³⁷ Itse pidän adressia ensi sijassa rohkeiden suomalaisten kannanottona perustuslakien loukkaamista vastaan.

Asevelvollisuuslain seurauksena koottiin helsinkiläisten aloitteesta laittomuustoimenpiteitä vastustava adressi, joka oli jyrkkien perustuslaillisten ja myöntyväisyyksiä miesten viimeinen yhteinen yritys

⁵³² Hautala 1976, 599-600; Oravala 1922, 126-129; Parmanen 1937, 109-115; Pohjolainen 2010, 25-26; Virtanen 1972, 104-105.

⁵³³ Virtanen 1972, 107-112, 117; ks. liite 3.

⁵³⁴ Leino 1972, 145; Virtanen 1972, 111.

⁵³⁵ Nummela 1989, 370.

⁵³⁶ Parmanen 1937, 116-127

⁵³⁷ Virtanen 1972, 109-111, 113, 115, 127; Parmanen 1937, 114-115 127.

ennen suurlakkoa. Yhteensä koko maassa oli 473 468 allekirjoittajaa eli 18 prosenttia väestöstä. Adressin alullepanijoina olivat valtiopäivämiehet, erityisesti porvaris- ja talonpoikaissäädystä, lukuun ottamatta muutamia vanhasuomalaisia poliitikkoja. Teuvo Virtasen mukaan ”asevelvollisuusadressin kirjoittivat mieluummin perustuslaillisesti ajattelevat kuin myöntyväisyyteen taipuvat. Toisaalta myös tunnettujen myöntyvyyksien osallistuminen kirjelmään antaa olettaa, että nimikirjoitusta ei käsitetty ryhtymisenä passiiviseen vastarintaan, vaan pikemmin allekirjoittaminen ymmärrettiin kansalaisvelvollisuudeksi.”⁵³⁸

Jo ennen asevelvollisuusadressin antamista Eino S. Yrjö-Koskinen piti toukokuussa 1901 Tampereen Suomalaisessa Klubissa alustuksen Venäjän politiikkaan suhtautumisesta ja kertoi itse olevansa myöntyväisyysuunnan kannalla. K. Viljakainen vastusti Yrjö-Koskista ja sanoi ehdottomasti kannattavansa virkamiesten lainkuuliaisuutta ja passiivista vastustusta. Yrjö-Koskinen ei saanut kannatusta. Hän joutui toteamaan, että perustuslailliset ja passiivisen vastarinnan kannattajat olivat enemmistönä Klubissa. Vuoden lopulla Yrjö-Koskisen ja Viljakaisen välit rikkoutuivat täydellisesti. Syksyllä 1901 Tampereen Suomalaisen Klubin voimasuhteet muuttuivat, kun johtokuntaan valittiin neljä perustuslaillista ja kolme myöntyväisyysmielistä. Yksi johtokunnan jäsenistä oli passiivisen vastarinnan johtaja Erkki Reijonen. Perustuslaillisuus oli vahvistunut Tampereen suomenmielisten keskuudessa.⁵³⁹

Suomalainen Klubi eivätkä muutkaan kaupungin yhdistykset ottaneet yhdistyksinä kantaa asevelvollisuusadressiin. Klubin jäsenet Erkki Reijonen ja Magnus Lavonius osallistuivat keräyksen järjestelyihin. Klubin jäsenistä adressin allekirjoitti yli 60 prosenttia. Yhteensä tamperelaisten allekirjoituksia oli 8120 eli noin 34 prosenttia väestöstä. Työväkeä oli allekirjoittajien määrästä 81 prosenttia ja he myös olivat avustamassa keräyksessä. Kaupunginvaltuutetut osallistuivat innokkaasti adressiin, mutta monet virkamiehet koko Suomessa pelkäsivät oman asemansa menettämistä, jos allekirjoittavat adressin. Porvarillisten jäsenten lisäksi työväenliikkeen johtohenkilöistä adressin allekirjoitti mm. Heikki Lindroos.⁵⁴⁰

Kuopiossa adressin allekirjoittajia oli vain 14 prosenttia väestöstä. Kuopiossa luettiin asevelvollisuuskuulutukset kirkossa, vaikka kagaali pyrki sitä vastustamaan. Osa kirkkoväestä häiritsti lukemista, osa poistui kesken jumalanpalveluksen.⁵⁴¹

⁵³⁸ Hautala 1976, 599; Virtanen 1972, 116, 120, 126.

⁵³⁹ Leino 1972, 146-148.

⁵⁴⁰ Virtanen 1972, 117-125..

⁵⁴¹ Nummela 1979, 370-371

Oulussa perustuslaillisten porvarien kutsusta pidettiin jo alkuvuonna 1901 kokous, jossa päätettiin vastustaa hallituksen laittomia toimia osallistumalla adressiin ja jättäytymällä pois kutsunnoista. Yksittäiset työläisaktivistit olivat mukana, mutta järjestönä työväenliike ei ilmaissut kantaansa. Jaakko Kemppainen oli oululaisen työväestön ”pääagitaattori” vastarintatoiminnassa, johon osallistui myös Yrjö Mäkelin.⁵⁴²

Ministerivaltiosihteeri von Plehwe esitteli Suurta adressia jyrkemmän asevelvollisuusadressin keisarille 20.12.1901. Hän ehdotti, että virkamiehet, jotka olivat allekirjoittaneet adressin, pitäisi korvata venäläisillä, koska allekirjoittajat olivat osallistuneet hallituksen vastaiseen toimintaan.⁵⁴³

Adressien merkitys oli siinä, että ne horjuttivat esivallan auktoriteettia. Työväestö allekirjoitti adresseja osittain siksi, että heidät hyväksyttiin mukaan keisarille osoitettuun kirjelmään. Naiset olivat aktiivisesti mukana. Adresseilla yritettiin saada kansa mukaan vaikuttamaan yhteisiin asioihin, vaikkei adresseilla ollutkaan tuloksia.⁵⁴⁴

Perustuslailliset vastustivat jyrkästi kaikkia Suomeen kohdistuvia muutoksia. Nuorsuomalainen ja ruotsalainen puolue olivat tämän suunnan kannattajia. He organisoivat passiivisen vastarinnan, jota johti lokakuussa 1901 perustettu salaisesti toimiva vastarintajärjestö kagaali⁵⁴⁵. Useimmat kagaalin jäsenet olivat liberaalis-ruotsinmielisiä, mutta myös nuorsuomalaisia oli mukana. Työväenpuolue oli Venäjän politiikassa perustuslaillisten kanssa samaa mieltä, mutta sisäpolitiikka vei nämä täysin vastakkaisille suunnille. Kagaali vastusti erityisesti laittoman asevelvollisuuslain toimeenpanoa. Kagaalin johtajalla tohtori Adolf Törngrenillä oli yhteyksiä Venäjän sosiaalidemokraatteihin ja vapaamielisiin.⁵⁴⁶

Törngren pyysi tohtori G.R. Idmania, joka ilmeisesti oli toiminut ”Seitsemän komiteassa”, perustamaan Tampereelle kagaalin maaseutukeskuksen, mutta Idman kieltäytyi vedoten lukuisiin töihinsä. Idman suositteli mm. Reijosta, joka suostui tehtävään. Hän oli myös kagaalin rahastonhoitaja. Kagaaliin tuli Suomalaisesta klubista mukaan mm. insinööri Magnus Lavonius. Mukana toiminnassa oli myös Idman ja ”neuvottelevana ulkojäsenenä” K. Viljakainen ja työväestön johtajista Yrjö Mäkelin Kansan Lehden toimituksesta ja Heikki Lindroos. Kansan Lehden toimitus oli Tampereella yksi keskeisiä kagaalin toimipaikkoja. Tampereen kagaalissa oli myös naisjäseniä, mm. G.R. Idmanin tytär Anna Idman. Reijosen sisar Sohvi Reijonen, joka asui Kemissä, levitti kiellettyä kirjalli-

⁵⁴² Kenttä 1987, 249.

⁵⁴³ Virtanen 1972, 117, 120.

⁵⁴⁴ Virtanen 1972, 127-128.

⁵⁴⁵ Kagaali oli venäläisten käyttämä nimi, joka alun perin tarkoitti juutalaisen seurakunnan johtajaa. Perustuslaillisille nimellä oli järjestöä kunnioittava merkitys. Virrankoski 2001, 588.

⁵⁴⁶ Klinge 1997, 374-375, 377; Tiitinen 2009, 131; Mylly 2006, 84; Rasila 1984, 585. Klingen mukaan kagaalin toiminta alkoi jo elo-syyskuussa. Klinge 1997, 374.

suutta. Maaseudulle kagaalin edustajat levittivät keskuspaikasta Tampereelta passiivista vastarintaa, mutta myös perustivat työväenyhdistyksiä. Erkki Reijonen toimi innokkaasti Tampereen Kagaalissa piirin johtajana ja piti tiiviisti yhteyttä Helsinkiin ja maalaiskuntiin. Reijosen kanssa toimi läheisessä yhteistyössä Mäkelin ja he kulkivat maaseudulla kehottamassa työväestöä kutsuntalakkoihin.⁵⁴⁷

Tampereella vastustettiin voimakkaasti kutsuntoja. Asevelvollisuuskysymystä ei pöytäkirjojen mukaan käsitelty työväenyhdistyksessä, eivätkä työväenyhdistykset ottaneet virallista kantaa muuhunkaan Venäjän-politiikkaan. Työväestön osallistuminen kutsuntoihin oli kuitenkin vähäistä. Kaikkiaan kutsuntoihin osallistui Tampereella vain 23 asevelvollista 327:stä, eli 7 prosenttia. Kaupungin yleinen kanta näkyi mm. maistraatin ja valtuuston jarrutuksena kutsuntojen toimittamisessa. Lisäksi kaupunkilaiset, lähinnä työläiset, jotka eivät voineet osallistua valtuustossa päätösten tekoon, melakoivat. Tässä näkyi kaupungin yleinen perustuslaillinen henki ja työväenliikkeen johtohenkilöiden vaikutus.⁵⁴⁸

Ensimmäisten laittomien asevelvollisuuskutsuntojen jälkeen vuonna 1902 Venäjän-politiikka vaikutti Tampereen kunnallisvaaleihin. Kutsuntojen yhteydessä näkyi, että Tampereella kannatettiin vastarintaa. Työväestö arvosteli Suomalaisen Klubin ehdokaslistaa, jossa oli sekä perustuslaillisia että myöntöväisyssuuntautuneita. Suomalainen Klubi halusi säilyttää asemansa Tampereella ja pitää valtakunnallisen ja kunnallisen puoluejaon erillään. ”Vanhoilla” oli 1800-luvun lopun väki-juoma-asian kautta yhteyttä työväestöön. Suomalaisessa Klubissa enemmistönä olevat perustuslailliset halusivat edistää työväestön äänioikeusvaatimuksia, jotta saisivat työväestön tuen itselleen kunnallisvaaleissa ja kannatusta kutsuntalakkosten järjestämiseksi. Suomalaisen puolueen myöntöväisyssuunta halusi estää työväenliikkeen luisumisen liian luokkatietoiselle linjalle.⁵⁴⁹

Asevelvollisuusmanifesti ja laittomat kutsunnat aiheuttivat Tampereella sovittamatonta erimielisyyttä suomalaisessa puolueessa passiivisen vastarinnan ja myöntöväisyssuunnan kannattajien kesken. Suomalaisessa Klubissa lujittui sovinto perustuslaillisten ja myöntöväisyssuuntalaisten välillä vuoden 1902 lopulla. He löysivät yhteisiä asioita mm. äänioikeusolojen parantamisesta. Kagaalin tamperelainen johtomies Reijonen esitti helmikuussa 1902 perustuslaillisten kokouksessa Helsingissä toiveen siitä, että työväestö saataisiin kannattamaan kagaalia. Reijonen toivoi kiinnitettävän

⁵⁴⁷ Leino 1972, 149-150, 157; Parmanen 1938, 356-359; Viitanen 1972, 24-25, 34; ks. liite 3

⁵⁴⁸ Tampereen valtuuston pöytäkirjat 14.1., 7.3., 4.4.1902 TKA; Huuhtanen 1972, 214-215; Leino 1972, 153; Rasila 1984, 588.

⁵⁴⁹ Huuhtanen 1972, 215-216; Leino 1972, 131; Rommi 1964, 312-313.

huomiota yhteiskunnallisiin ongelmiin ja yleisen äänioikeuden saamiseen. Toukokuussa kagaalin toimintaohjelmaan otettiin valtiollisten vaalien äänioikeuskysymys.⁵⁵⁰

Yrjö Mäkelinin toimesta jätettiin 22.9.1902 maistraatille 11 kaupunkilaisen allekirjoittama anomus, että raastuvankokous kutsuttaisiin koolle päättämään ääniasteikon alentamisesta kahteen ääneen valtiollisissa vaaleissa. Allekirjoittajina olivat mm. työnjohtaja Heikki Lindroos, kasööri E. Reijonen ja sanomalehden toimittaja K. Viljakainen. Tampereen Työväenyhdistyksessä oli kyllästytty kunnallisvaaleissa yhteistoimintaan suomalaisen puolueen kanssa. Työväestö ei ollut saanut yhteistyöstä sellaista hyötyä kuin olivat odottaneet. Työväenpuolueen ryhtymiseen Suomalaisen Klubin kilpailijaksi ei vaikuttanut Venäjän-politiikka, vaan se, että suomalainen puolue halusi säilyttää kunnalliselämässä 10-vuotisen valta-asemansa, johon se tarvitsisi 25 äänen asteikon. Valtiollisissa vaaleissa Suomalaisen Klubin enemmistö kannatti siirtymistä kahden äänen asteikkoon. Lokakuussa 1902 Klubi teki tästä päätöksen äänin 17-6 ja päätti toimia aktiivisesti asian toteutumiseksi. Joulukuussa pidetyssä raastuvankokouksessa päätettiin alentaa asteikko anomuksen mukaisesti kahteen ääneen valtiollisissa vaaleissa.⁵⁵¹

Työväenpuolueen merkitys kasvoi vuonna 1902, kun se oli muotoillut kunnallispoliittisen ohjelman, jolla toivoi saavansa raittiusväen ja työväestön kannatuksen. Suomalainen puolue joutui tappiolle vuoden 1902 kunnallisvaaleissa, joissa työväenpuolue sai moraalisen voiton. Työväenpuolueen listalla oli 14 kaikkien puolueiden miehiä, joista kuusi oli työväestä. Kahden seuraavan vuoden kunnallisvaalien keskeisin kysymys oli väkijuomien myyntikiellon jatkaminen tai kumoaminen. Lisäksi oli valittava joko raittius tai Venäjän-politiikka ensisijaiseksi. Työväenpuolue tavoitteli myös suomalaisen puolueen kunnallisen valta-aseman murtamista.⁵⁵²

Vuoden 1903 kunnallisvaaleissa valittiin valtuustoon mm. passiivisen vastarinnan kannattaja Erkki Reijonen. Vaalien jälkeen oli odotettavissa väkijuomien myyntikiellon kumoaminen. Työväenpuolueen yhteistyöhön perustuslaillisten kanssa Tampereen 1902–1903 kunnallisvaaleissa vaikutti johtajien Venäjän-polittinen kanta.⁵⁵³

Innokkaimmat työläiskagaalit perustivat Tampereelle joulukuussa 1903 ”työväenvalistuskomitean” ja palkkasivat kaksi agitaattoria levittämään aatetta muille paikkakunnille. Yrjö Mäkelin oli komitean jakelupäällikkö. Helsinkiin vastaava työläiskomitea perustettiin vasta keväällä 1904.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Leino 1972, 153-158; Parmanen 1937, 59-60.

⁵⁵¹ Huuhtanen 1972, 216-217; Leino 1972, 158-159; Kansan Lehti 11.12.1902 n:o 143, 1-2.

⁵⁵² Huuhtanen 1972, 217, 219-220; Kansan Lehti 18.10. 1902 n:o 120, 1-2; 25.10.1902 n:o 123, 1-2.

⁵⁵³ Huuhtanen 1972, 220.

⁵⁵⁴ Ala-Kapee 1972, 237; Rasila 1984, 588-589.

Kolmen tamperelaisen klubin perustamassa venäläisyyden vastustamiskomiteassa oli suunnilleen samoja miehiä kuin kagaalissa. Tampereen kagaali läheni vuoden 1905 kuluessa aktivismia ja erkani kauemmas puhtaan passiivisen vastarinnan periaatteista. Suurlakon aikana Reijonen oli Tampereen järjestystä valvovassa komiteassa ja 5.11.1905 Helsingissä käyneessä lähetystössä⁵⁵⁵

Oulussa Rosendalin toiminta vaikutti siihen, että koko Oulun läänissä kutsuntoihin osallistui vähemmän asevelvollisia kuin missään muualla Suomessa. Oulua voidaan pitää asevelvollisuuslakoon yllyttämisen keskuspaikkana. Jo vuosien 1901–1902 vaihteessa Ouluun perustettiin laittomia kutsuntoja vastaan aseellinen järjestö, johon kuului ylioppilaita ja oppikoulujen yläluokkalaisia. Järjestö hajosi, kun osa jäsenistä liittyi Voima-liittoon ja osa lähti Helsinkiin opiskelemaan.⁵⁵⁶

Oulun tapaan myös Kuopiossa asevelvollisuusasia herätti ankaraa vastustusta. Varsinainen ”bobrikofilainen piina” alkoi Kuopiossa, kun M.A. Bergh nimitettiin kuvernööriksi 1903. Hän ei saanut kannattajikseen läänin perustuslaillisia.⁵⁵⁷

5.1.5 Valtiopäivämiesten karkotuksia

Porvarissäädyn valtiopäivämiesten joukossa oli niitä, jotka joutuivat henkilökohtaisesti kokemaan sortokauden karkotukset.

Rosendal oli Oulussa keskeinen vastarinnan toimija, jolle vuonna 1902 uskottiin passiivisen vastarinnan johtaminen Oulun läänissä. Rosendal johti yhdessä metsänhoitaja Th. Heikelin kanssa hyvin itsenäisesti venäläistämistoimenpiteiden vastustamista koko Pohjois-Pohjanmaalla. He tekivät yhteistyötä myös työväestön kanssa. Vuoden 1903 alussa venäläisten toimenpiteet jyrkkeneivät. Bobrikoville oli annettu 15.4.1903 asetuksella kolmeksi vuodeksi diktaattorin valtuudet, joiden perusteella kiellettiin yhdistymis- ja kokoontumisvapaus, erotettiin, vangittiin tai karkotettiin maasta suuri joukko virkamiehiä ja muita eturivin kansalaisia. Osa näistä jätti paikkansa vapaaehtoisesti.⁵⁵⁸

Bobrikov ja uusi Oulun läänin kuvernööri Otto Savander sekaantuivat Oulun asioihin. Vastarintatoiminnan miehiä karkotettiin maasta. Rosendalille ilmoitettiin 26.5.1903, että hänet oli erotettu 7.5. Oulun suomalaisen lyseon uskonnon ja ruotsin kielen lehtorin virasta ilman laillista tuomiota ja tutkimusta. Hän olisi halunnut jatkaa työtä opettajana, vaikka omasta pyynnöstään oli jättänyt rehtorin viran vuoden 1902 alusta voidakseen keskittyä kirjalliseen työskentelyyn. Rosendalin toimiminen puheenjohtajana perustuslaillisten kokouksessa 12.11.1902 Helsingissä oli lähtökohtana erot-

⁵⁵⁵ Ala-Kapee 1972, 239; Virtanen 1972, 114.

⁵⁵⁶ Hautala 1976, 600-601; Parmanen 1937, 110-115, 127-128, 136-142.

⁵⁵⁷ Roos 1910, 9-11, 36.

⁵⁵⁸ Hautala 1976, 602; Leino 1972, 160; Parmanen 1941, 274.

tamispäätökselle. Kokouksen jälkeen Rosendal jatkoi tarmokkaasti toimintaa passiivisen vastarinnan puolesta myös maaseudulla. ”Kaikki, mikä oli meille kallista, oli uhattuna, isiltä perimämme viljelys ja valtiomuotomme.” Heinäkuussa 1903 Rosendal sai karkotusmääräyksen hallitukselle vihamielisen toiminnan vuoksi, minkä mukaan hänen oli poistuttava Suomesta seitsemän vuorokauden sisällä. Ystävät ottivat osaa monella tavalla karkotustapahtumaan. Rosendal halusi pysytellä mahdollisimman huomaamattomana Ruotsiin lähtiessään, etteivät ystävät joutuisi vaaraan.⁵⁵⁹

Oulun valtuustolle ilmoitettiin 29.10.1903, että kunnallispuhemies J. Arthur Castrén oli erotettu virasta. Savander ei tuntenut omaa asemaansa varmaksi niin kauan kuin viroissa oli Castrénin kaltaisia virkamiehiä.⁵⁶⁰

Kuopiolaiset hallituksen vastaisen liikkeen johtajat toimittaja Pekka Brofeldt ja prokuristi Kaarlo Brofeldt karkotettiin suuren väkijoukon ja kannatushuutojen saattamina toukokuussa 1903. Erityisesti Pekka Brofeldt oli Kuopion kagaalin johtohahmoja. Veljesten karkottamiseen vaikuttivat myös heidän radikaalit kirjoituksensa ja venäläisvastaiset mielipiteensä Savo- ja Uusi Savo -lehdissä. Heidän vaikutuksensa ulottui koko Pohjois-Savoon perustuslaillisen vastarinta-aitteen levittäjinä. Myös Otto Tuomen ja Kullervo Killisen kodeissa tehtiin tarkastuksia hallituksen vastaisesta toimimisesta tehtyjen ilmiäntöjen perusteella.⁵⁶¹

Pekka Brofeldtin karkotuksen jälkeen ”Uusi Savo” lakkautettiin ja samoin myöhemmin ”Kuopion Uutiset”. Vuoden 1904 talvimarkkinoiden aikaan julkaistun ilmoituslehden vuoksi Otto Tuomi joutui kuulusteluun, mutta ei saanut syytettä.⁵⁶²

Tamperelainen Erkki Reijonen sai Bobrikoffin hallinnon aikana vt. kuvernööri Papkoffin käskystä syytteen kiihotuksesta asevelvollisuuslakkoon, mutta hänet vapautettiin.⁵⁶³

Kaikkiaan Suomesta karkotettiin ulkomaille tai siirrettiin Venäjälle 53 henkilöä vuonna 1903. Perustuslaillisia erotettiin viroista, pidätettiin ja heidän tilalleen asetettiin vanhasuomalaisia.⁵⁶⁴ Oulun entinen kunnallispuhemies ja vuoden 1882 valtiopäivämies Robert Alarik Hasselblatt oli siirtynyt

⁵⁵⁹ Gluschkoff 2008, 263; Hautala 1976, 602; Nordenstreng 1921, 287; Oravala 1922, 135-140, 147-150; Parmanen 1937, 149-152, 474-478; Oulun Kunnalliskertomus 1903, 59; Satokangas 2005, 99. Myös valtiopäivämiehet P. Aulin ja tuomiorovasti Wallin karkotettiin.

⁵⁶⁰ Hautala 1976, 602; Oulun kunnalliskertomus 1903, 59; Parmanen 1939, 155; Roos 1909, 18.

⁵⁶¹ Parmanen 1937, 408-410; Roos 1910, 42-45; https://www.kuvakokoelmat.fi/pictures/view/HK19710406_761; Pekka Lappalaisen kokoelma JMA; Lappalainen 2014; Nummela 1989, 373, 443; ks. liite 3.

⁵⁶² Roos 1910, 46-47.

⁵⁶³ Nordenstreng 1921, 377.

⁵⁶⁴ Tikka 2009, 28-29.

Vaasaan vuonna 1896 hovioikeuden asessoriksi. Hänet erotettiin hallinnollista tietä 7.7.1904. Tehdäväänsä hän ei ehtinyt palata kuolemansa vuoksi.⁵⁶⁵

Tammikuussa 1905 karkotetuille annettiin lupa palata ja poikkeusasema lakkautettiin. Rosendal oli ollut puolisonsa kanssa Uppsalassa. Myös Ruotsissa ollessaan Rosendal pyrki toimimaan laillisten oikeuksien puolustamiseksi. Hän piti Suomeen tultuaan puheen, jossa hän hyökkäsi hallitusta vastaan. Paluumatka Ouluun oli juhlavaa, sillä usealla paikkakunnalla osoitettiin Rosendalille suosiot.⁵⁶⁶

5.1.6 Yhdessä uusissa ryhmissä

Venäläistämistoimet 1890-luvulla ja vuosisadan taitteessa aiheuttivat puolueissa uusia ryhmittymiä ja synnyttivät uusia venäläisvastaisia liikkeitä. Kieli- ja viinakysymysten merkitys väheni, tilalle tuli suhtautuminen Venäjään. Uudet poliittiset ryhmittymät muodostuivat sortovuosien aikana: vanhasuomalaisen myöntäväisyysuuntaus ja nuorsuomalaisen ja ruotsinmielisten perustuslaillinen, passiivinen vastarinta. Tässä jaossa ei noudatettu säätyrajoja. Perustuslailliset olivat alussa aateli- ja porvarissäädyssä enemmistönä ja vanhasuomalaiset pappis- ja talonpoikaissäädystä. 1904–05 valtiopäivillä perustuslailliset määräsivät myös talonpoikaissäädystä. Viimeisillä säätyvaltiopäivillä vanhasuomalaiset menettivät enemmistöasemansa myös pappissäädystä. Säätyjen yli tapahtuva yhteistoiminta lisääntyi.⁵⁶⁷ Jo 1890-luvun lopulla työläiset alkoivat organisoitua omilla ehdoillaan.⁵⁶⁸

Äänioikeuskysymys ja suhtautuminen venäläisten Suomeen kohdistuneisiin sortotoimiin jakoivat mielipiteitä 1900-luvun alussa. Sortokauden laittomuustoimien vastustaminen oli yhteiskuntaluokkia yhdistävää toimintaa. Propaganda näkyi kolmena suuntauksena: bobrikovilainen hallitusvalta ja myöntäväisyysuuntaus, passiivinen vastarinta ja perustuslaillisuus ja työväenliike.⁵⁶⁹

Tutkimuksessa mukana olevista valtiopäivämiehistä näkyvimmin olivat esillä passiivisen vastarinnan kannattajat Erkki Reijonen ja Yrjö Mäkelin sekä Kaarlo Viljakainen Tampereella, Mauno Rosendal Oulussa ja Otto Tuomi ja Kaarlo Brofeldt Kuopiossa.

Tampereella Suomalaisen Klubin suhde työväestöön muuttui varaukselliseksi sortokauden edetessä. Nuorsuomalaiset perustuslailliset ja työväestö tekivät tiivistä vaaliyhteistyötä Tampereella ja Oulussa puolustaessaan autonomiaa vuoden 1901 asevelvollisuuslain julkaisemisen jälkeen. Tampereella

⁵⁶⁵ Ignatius 1946, 250; liite 3.

⁵⁶⁶ Kaarlo Tiililän päiväkirja 22.1.1905; Parmanen 1937, 552-556, 601-606; Parmanen 1939, 372-378.

⁵⁶⁷ Tuominen 1956, 62-63.

⁵⁶⁸ Alapuro & Stenius 1987, 38.

⁵⁶⁹ Viitanen 1972, 47.

aktiivisia lakkotoiminnassa olivat erityisesti Yrjö Mäkelin ja Matti Vuolukka. Kagaalin kanssa tehty yhteistyö vahvisti työväenliikettä. Ruotsalaisten vaikutus työväenliikkeeseen heikkeni lähinnä siitä syystä, että he halusivat lykätä äänioikeuskysymystä siihen asti, kunnes lailliset olot palautettaisiin.⁵⁷⁰

Vaikka venäläistämistoimia vastaan kerätyillä adresseilla ei saatu aikaan toivottuja tuloksia, niillä oli merkitystä työväestön ja naisten aktivoijina. Työväenyhdistykset olivat alkuun varovaisia muodostamaan omaa kantaansa venäläistämistoimia vastaan. Kaikissa kolmessa kaupungissa pidettiin loppuvuodesta 1902 kutsuntatilaisuuksien vastustamiseksi kokouksia, joihin osallistui myös ympäröivän maaseudun edustajia. Lisäksi levitettiin lentolehtisiä ja kiertokirjeitä. Erityisesti Mauno Rosendal oli innokkaasti värväämässä väkeä.⁵⁷¹

Venäjänsortotoimien vastustaminen yhdisti Oulun ja Tampereen porvarissäädyn edustajia. Kuopiossa ja Oulussa ilmeni samanlaista tyytymättömyyttä läänien hallinnosta vastanneiden Berghin ja Savanderin toimintoihin.

Venäläistämiskaudella poliittinen toiminta porvarissäädystä muuttui lopullisesti säädyistä demokraattisten puolueiden toiminnaksi. Työväen mukaantulo laajensi merkittävästi toimintaan osallistuvien määrää. Valtiollisissa vaaleissa ei vielä saatu yleistä äänioikeutta, mutta kaupunkien päätökset maksimiäänimäärien pienentämisestä olivat askel yhtäläisen äänioikeuden suuntaan. Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen näkyi erityisesti keisarille kootuissa adresseissa. Kun kansanvallan tarkastelunäkökulmaksi otetaan Suomi vs. keisari, kansanvalta jopa laskee tällä kaudella.

5.2 1904–05 oppositiovaltiopäivät

5.2.1 Yleistä

Säätyjen kokoontumista 6.12.1904 odotettiin suuremmalla innolla kuin muita valtiopäiviä sitten vuoden 1863. Edellisistä valtiopäivistä oli kulunut neljä vuotta, vaikka pitkään oli käytetty kolmen vuoden väliaikaa. Valtiopäivien alkaessa yleisenä toivomuksena ja evästyksenä valtiopäivämiehille oli, että lailliset olot toteutuisivat Suomessa laillisin keinoin. Anomusehdotuksissa toivottiin perustuslaillisen hallinnon ja laillisen järjestyksen palauttamista.⁵⁷²

Varsinkin perustuslailliset suhtautuivat epäilevästi valtiopäivien kokoontumiseen Bobrikovin saamien diktatuurivaltuuksien johdosta. Bobrikovin surman jälkeen kesäkuussa uudeksi kenraalikuver-

⁵⁷⁰ Heikkilä 1993, 32-34; Mylly 2006, 86-87.

⁵⁷¹ Parmanen 1937, 138-141.

⁵⁷² Nordenstreng 1923, 129-131; Aamulehti 6.12.1904 no 257, 1-2; Helsingin Sanomat 6.12.1904 no 57, 2; Uusi Suometar 6.12.1904 no 284, 2.

nööriksi nimetty Ivan Obolenski luki 9.12.1904 valtaistuinpuheen. Siinä ei annettu lupaus 1899 helmikuun manifestin, 1900 kielimanifestin eikä vuoden 1901 asevelvollisuuslain muuttamisesta.⁵⁷³

Hallitus antoi esityksen valtiopäiväjärjestyksen muuttamiseksi aatelittomissa säädyissä niin, että porvarissäädyn valitsijoiksi tulisivat henkikirjoitetut ja verovelvolliset kaupunkilaiset. Äänioikeutta vaille jäisivät edelleen ”naiset, laillisesti pestatut palkolliset, vakinaisen sotaväen miehistö, toissäätyiset ja valtion tai kunnallisveronsa useammalta kuin edelliseltä vuodelta maksamatta jättäneet”.⁵⁷⁴ Säädyt halusivat saada tilanteen Suomessa helmikuun manifestia edeltävälle tasolle ja tekivät ns. suuren anomuksen. Valtiopäivätyöskentelyä jarrutettiin vuoden 1905 maaliskuun manifestin antamiseen asti. Manifesti lopetti asevelvollisuuslain soveltamisen ja kumosi virkamiesten erottamista koskevan asetuksen. Maasta karkotetut valtiopäivämiehet saivat palata Suomeen jo ennen valtiopäivien alkua.⁵⁷⁵

Kaupunkilaisten mahdollisuus vaikuttaa valtiopäivätoiminnan kautta oli 1900-luvulle tultaessa jäänyt pienen vähemmistön oikeudeksi. Vaalioikeutettujen määrä oli vain 7,2 prosenttia kaupunkiväestöstä.⁵⁷⁶ Ennen vuoden 1904–05 valtiopäiviä suomalainen puolue piti lokakuussa Helsingissä puoluekokouksen, jossa päämääräksi asetettiin yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus. Nuorten siipi oli jo 1880- ja 1890-luvulla vaatinut äänioikeusuudistusta tarkoituksena kaapata valtiopäivillä valta ruotsalaisilta porvarissäädystä. Kielimanifestin ja sortotoimien seurauksena virkamiehissä nuorsuomalaiset ja osa ruotsinmielisiä yhtyivät perustuslailliseksi. Yhdessä työväenpuolueen kanssa he leimasivat vanhasuomalaiset myöntäväissuuntautuneiksi. Raittius- ja työväenyhdistykset toivoivat kunnallista kieltolakia ja yleistä äänioikeutta.⁵⁷⁷

Työväenliikkeessä oli jo ennen valtiopäiväkutsun saamista selvää vastakkainasettelua: Helsinkiä vastassa olivat Tampere, Oulu ja Turku. Yrjö Mäkelin korosti kirjoituksissaan valtiopäivien tärkeyttä äänioikeusolojen parantamiseksi. Senaatti oli lykännyt kaupunkien asiasta tekemiä anomuksia. Mäkelin oli sitä mieltä, että äänioikeuskysymyksen lisäksi työväestön oli tärkeää osallistua vaaleihin myös Venäjän-poliittiselta kannalta, jotta voitaisiin osoittaa vastustusta kaikkea sortoa vastaan. Hän kannatti yhteistyön tekemistä valtapuolueiden, erityisesti perustuslaillisten kanssa. Työväen valitsevat ehdokkaat voisivat osallistua ehdokaslistoille, kunhan eivät hylkäisi puolueperiaatteita. Itse Mäkelin ei ollut valmis asettumaan ehdokkaaksi, koska puoluekokouksen päätöstä vaaliboiko-

⁵⁷³ Mylly 2006, 88-89; Snellman 2014, 193-194; Tuominen 1964, 137-141; Zetterberg 1986, 258-259.

⁵⁷⁴ Mylly 2006, 91.

⁵⁷⁵ Mylly 2006, 88-89; Tuominen 1964, 148-149, 153-167.

⁵⁷⁶ Tikka 2009, 20.

⁵⁷⁷ Nordenstreng 1923, 117-118; Parmanen 1939, 384-387; Tikka 2009, 27; Helsingin Sanomat 5.10.1904 no 4, 3; Uusi Suometar 7.10.1904 n:o 233, 3; 6.11.1904 n:o 259, 2.

tista ”on pidettävä pyhänä”. Oululaiset ja turkulaiset työväenliikkeen johtajat omaksuivat mäkeliniläisen suunnan asettaa ehdokkaita. Heillä oli läheisiä yhteyksiä kagaaliin.⁵⁷⁸

Syksyllä 1904 Helsingissä pidettyyn sosiaalidemokraattien yleiseen puoluekokoukseen lähetettiin Tampereelta yhdistyksen puheenjohtaja E. Viljanen, Yrjö Mäkelin ja Heikki Lindroos, joka oli Tampereen edustaja puoluehallinnossa. Helsingin puoluekokouksen päätös oli Forssan vuoden 1903 kokouksen mukainen. Yhteistyötä vaaleissa sai tehdä vain sellaisen puolueen kanssa, jonka ohjelmassa oli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Tämä merkitsi sitä, että jättyädyttäisiin vaalilakkoon, koska mikään muu puolue ei hyväksynyt asetettua ehtoa. Vaikka Suomalainen puolue hyväksyi vaaliohjelmaansa yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden talonpoikais- ja porvarissäädyn vaaleissa, Edvard Valppaan kannattama vaalilakko säilyi puolueen päätöksensä. Luokkataisteluaate nousi kansallisuusaatteen edelle. Katsottiin, että työväenliikkeen yhteistoiminta porvarillisten ryhmien kanssa heikentää työväenliikettä ja sitä on vältettävä. Oulun ja Tampereen puoluekokousedustajat olivat niiden joukossa, jotka puolustivat osanottoa vaaleihin, jotta saataisiin työväen omia edustajia valtiopäiville.⁵⁷⁹

5.2.2 Oulusta työväen edustaja

Vuoden 1904 kunnallisvaaleissa työväenyhdistyksellä Oulussa oli oma lista, jossa 10 ehdokkaasta puolet oli työväenyhdistyksen jäseniä ja puolet porvarillisia molemmista kieliryhmistä. Seuraavana vuonna ruotsinmielisten lista pääsi voitolle, kun suomenmieliset olivat jakaantuneet useisiin eri ryhmiin: työväki, nuorsuomalaiset, vanhasuomalaiset. Valtuuston jäsenmäärä oli tuolloin 30. Näissä vaaleissa valituista 10 edustajasta kuusi oli suomenmielisiä.⁵⁸⁰

Lokakuun 5. päivänä 1904 pidetyissä valtiopäivämiesvaaleissa Oulun Työväenyhdistys ei noudattanut Helsingin ylimääräisen puoluekokouksen tekemää päätöstä vaalilakosta. Oululaiset perustelivat rikkomustaan sillä, että valtiopäivillä on tärkeää olla työväen omia miehiä, jotta saadaan työväestölle tärkeitä päätöksiä, erityisesti äänioikeus. Heidän mielestään puoluekokous lyhytnäköisellä päätöksellään pyrkii pysähdyttämään työväenliikkeen kehitystä. Ylimääräinen puoluekokous oli oululaisten mielestä lisäksi kutsuttu koolle sääntöjä noudattamatta.⁵⁸¹

Ennen vaaleja pidetyssä ”kansallismielisten” vaalikokouksessa pidettiin tärkeänä väkijuoma-asiassa kunnallisen kieltolain aikaansaamista ja edustajien pitäisi olla suomenmielisiä oululaisia. Kokous

⁵⁷⁸ Heikkilä 1993, 36-37; HUUHTANEN 1972, 226-227; Kansan Lehti 12.1.1904 n:o 4, 2; 14.1.1904 n:o 5, 2; 16.1.1904 n:o 6, 1-2; 26.5.1904 n:o 58, 1-2; Otava 13.10.1904 n:o 103, 3.

⁵⁷⁹ HUUHTANEN 1972, 227-230; RASILA 1984, 589; Hämeen Sanomat 5.10.1904 no 113, 3.

⁵⁸⁰ Hautala 1976, 347; Kaiku 2.12.1904 n:o 140, 2; 18.12.1905 n:o 143, 1. Koko valtuusto ei vaihtunut yhdellä kertaa.

⁵⁸¹ Louhi 25.10.1904 no 128, 1-2; Työmies 5.10.1904 no 231, 1

hyväksyi kuitenkin Oulun työväenyhdistyksen ehdokkaaksi valitseman turkulaisen sosialistisen kansakoulunopettaja Juho Kustaa (Kyösti) Karin. Kari oli syntynyt Oulussa. Toisena työväenyhdistyksen vaihtoehtona oli toimittaja Yrjö Mäkelin Tampereelta. Työväki toivoi saavansa ensi kerran Suomen valtiopäivillä äänensä kuuluville. He halusivat sellaisen yhteisen ehdokkaan, joka olisi lähimpänä työväestön mielipiteitä.⁵⁸²

Kari ilmoitti Työmies-lehdessä, että hän kieltäytyy ehdokkuudesta ja noudattaa Helsingin puoluekokouksen vaaliboikottipäätöstä, vaikka on itse toista mieltä kuin puoluekokous. Kari oli lupautunut oululaisten ehdokkaaksi ennen puoluekokousta. Oulun työväestö ilmoitti Karille, että kieltäytymistä ei voi enää huomioida ja toivottiin, että Kari ottaisi luottamustehtävän vastaan.⁵⁸³

”Kansallismielisten” kokous tarjosi kahta ehdokaslistaa, jotka oli laadittu samansuuntaisilla periaatteilla, mutta puoluekanta erotti listat toisistaan. Toisessa oli kaksi ruotsinmielistä ja toisessa kaksi kansallismielistä ja lisäksi yksi yhteinen ehdokas Kari. Kansallismieliset olivat pankinjohtaja J. F. Kerttula ja kauppias J. Santaholma. Kerttulan valintaa ehdokkaaksi perusteltiin sillä, että hän oli edustanut Oulua ansiokkaasti jo kolmilla valtiopäivillä ja oli äänioikeus- ja raittiusasiassa työväenyhdistyksen linjoilla. Santaholma kuului kyvykkäimpiin kansallismielisiin ja oli omintakeinen edistyksen kannattaja. Koska Oulusta on kolmille viimeisille valtiopäiville lähetetty suomenmielisiä ehdokkaita, pidettiin Oululle häpeällisenä asettaa ehdolle ruotsinmielisiä. Joka miestä kehoitettiin vaaliin ja äänestämään listaa Kari, Kerttula, Santaholma.⁵⁸⁴

Perustuslailliset olivat työväenyhdistyksen kanssa yhteistyössä, kun ottivat Karin listalleen. Seura-klubi (Sällskapsklubben), Suomalainen klubi, Teollisuusklubi ja raittiusjärjestö Pohjan Leimu olivat lisäksi vaaleissa mukana tuolla yhteisellä listalla, jossa Karin lisäksi olivat ehdokkaina pormestari A. Castrén ja kauppaneuvos K.A. Snellman. Kaiku-lehdessä kritisoitiin Snellmanin ja Castrénin valintaa, koska he tiettävästi jopa vastustivat työväen rientoja ja olivat ruotsinmielisiä viina- ja rahavallan miehiä.⁵⁸⁵

Nuorsuomalaisessa Louhi-lehdessä kritisoitiin sitä, että valtiopäiville aiottiin lähettää yksi ruotsinmielisenä tunnettu, yksi joka ei kuulunut suomenmielisiin, vaikkei ollut ruotsinmielinenkään ja yksi työväen aatetta edustava, joka oli vain vähän ottanut osaa kielipuolueiden taisteluun. Tässä oli leh-

⁵⁸² Hautala 1976, 597-598; Kaiku 5.10.1904 no 115, 3; Kaleva 12.9.1904 nro 211, 2; Oulun Ilmoituslehti 18.9.1904 no 38, 4; Hufvudstadsbladet 5.10.1904 no 270, 5.

⁵⁸³ Kaleva 6.10.1904 no 232; Työmies 4.10.1904 n:o 230, 4.

⁵⁸⁴ Kaleva 6.10.1904 no 232; Työmies 4.10.1904 n:o 230, 4.

⁵⁸⁴ Kaiku 6.10.1904 no 115, 3; Nordenstreng 1921, 163. Vanhasuomalainen Kerttula oli ollut 1897, 1899 ja 1900 valtiopäivillä Oulun edustajana ja useamman vuoden kaupunginvaltuutettuna. Santaholmalla oli edustajakokemusta vain kunnalliselämästä.

⁵⁸⁵ Hautala 1976, 597-598; Kaiku 28.9.1904 nro 112,1; Kaleva 1.10.1904 nro 228, 1-2; 6.10.1904 nro 232, 2.

den mukaan jyrkkä muutos aikaisempaan, kun Oulusta oli kolmille viimeisille valtiopäiville lähetetty puhtaasti suomenmielisiä edustajia. Suomalaisuuden kannalta lehdessä pidettiin Oulua edistyksekköisenä, kun oli riittävästi suomenkielisiä kouluja. Valtuustossa, virastoissa ja laitoksissa käytettiin suomen kieltä. Valtuustossakin oli 10 vuoden ajan suomenmielisiä, jopa kolmasosa, ja työväen edustajia, vaikka ruotsinmieliset olivat valtuustovaaleissa voittajia. Louhi-lehden kannanottona oli myös se, että Oulu oli ensimmäisiä kaupunkeja, joissa ääniasteikko oli laskettu 10:een ja päätetty laskea kahteen, vaikka päätöstä ei oltu vielä vahvistettu. Kun kielikysymys Oulussa oli ratkaistu, muut yhteiskunnalliset pyrkimykset olisi tuotava etusijalle. Vaalikokoukseen lehdessä kutsuttiin kansallismielisiä, periaatteelleen uskollisia, suomalaisia työväen aatteen ystäviä ja raittiusmielisiä.⁵⁸⁶

Kalevassa puolustettiin Castrénia miehenä, joka on raittiuden hyväksi tehnyt enemmän kuin kukaan muu tässä yhteiskunnassa. Hän on itse sanonut Kalevan mukaan olevansa vähintään kunnallisen kieltolain kannalla. Lisäksi Castrén on jo vuosikymmenen ajan ollut Työväenyhdistyksen jäsen ja pormestarina toiminut työväen asioiden järjestämiseksi paremmin kuin missään muualla Suomessa on toimittu. Kaupungin poliittisissa vaaleissa hän on ollut yksi mies yksi ääni asteikon kannalla. Kalevan mukaan kielikysymys oli sivuasias, eli Castrénin nuorsuomalaisuus ei ollut esteenä hänen valinnalleen työväen ehdokkaaksi.⁵⁸⁷

Kauppaneuvos Snellmania ei Kalevassa esitetty raittius- ja äänioikeuskysymyksessä työväestön vaatimuksia täyttäväksi, mutta koska hänellä oli Oulussa puolueisiin katsomatta suurin kannatus, työväestö ei halunnut ottaa omaa kolmatta ehdokasta. Eri kansalaisluokkien kesken oli pyrittävä yhteistyöhön, eikä haastettava riitaa.⁵⁸⁸

Kaiku ja Louhi lehdissä oli kiistaa ehdokkaiden raittiusmielisyydestä. Louhi-lehdessä suosittiin Snellmania ja Kaiku-lehdessä Kerttulan katsottiin osoittaneen parempaa raittius-harrastusta. Kaiku-lehdessä otettiin myös kantaa Työmiehellä olleisiin kirjoituksiin, joissa moitittiin Työmiestä siitä, että ”puhutaan äänioikeusasiasia työväelle mieluisasti, mutta äänestetään herroille mieluisasti”. Työmies-lehti korosti ruotsinmielisten vastustavan äänioikeusasiasia. Kaiku-lehden kanta oli, että Työmies noilla kannanotoilla ”vahingoittaa koko köyhälistön asemaa ja avustaa epäsuorasti äänioikeuden vastustajia”.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Louhi 1.10.1904 no 118, 1-2.

⁵⁸⁷ Kaleva 1.10.1904 nro 228, 1-2.

⁵⁸⁸ Kaleva 1.10.1904 nro 228, 2.

⁵⁸⁹ Kaiku 17.10.1904 no 120, 2-3; Louhi 4.10.1904 n:o 119, 2; Työmies 10.10.1904 no 235, 1-2.

Palokunnantalolla, jonne sanomalehti-ilmoituksen perusteella oli kutsuttu ”kaikki periaatteelleen uskolliset, suomalaiset työväen ystävät ja raittiusmiehet”, oli 3.10. koolla noin 400 kansallismielistä, enimmäkseen työväkeä. Siellä maisteri Nykopp esitti kritiikkiä Karia kohtaan siitä syystä, että Kari Turussa asuvana ei ollut sopiva edustamaan Oulun työväkeä. Kari sai puolustajia Oulussa syntyneenä ja vaatimattomissa oloissa kasvaneena. Hänen isänsä oli merillä kadonnut merimies Magnus Johansson. Karia kannatettiin myös, koska hän oli vaikuttanut työväestön asioiden hyväksi. Vähintään kymmenkertaisella enemmistöllä kokous hyväksyi kansallismielisen ehdokaslistan: Kari, Kerttula, Santaholma. Kritiikkiä tuli ”Raittiusmieheltä” siitä syystä, että raittiusväen ehdokkaaksi oli asetettu anniskeluyhtiön johtokunnan ja seurahuoneosakeyhtiön puheenjohtaja, Waikkulan viinapolttimon ja Koskenniskan oluttehtaan osakas. Toista ehdokasta moitittiin siitä syystä, että hän kapitalistina ei ole toiminut alemman kansan hyväksi. Oululaisessa Kalevassa oli julkaistu vaalilistoja mainosten tapaan vähemmän kuin Tampereella.⁵⁹⁰

Valtiopäivämiesvaalit pidettiin 5.10.1904 Oulussa raatihuoneella. Osanotto vaaleihin oli vilkasta. Suomettarelaiset olivat kalastaneet työväen ääniä ja heidänkin oli Kari, joka voitti ylivoimaisesti. Vilkaissa vaaleissa Karia äänesti 526 valitsijaa 2577 äänellä. Samalta listalta valittiin maltillisten ruotsinmielisten edustaja kauppaneuvos K.A. Snellman (439 valitsijaa, 2140 ääntä) ja entinen poromestari J.A. Castrén (438 valitsijaa, 2132 ääntä). Verrattaessa äänimäärää äänestäjien määrään Karin saama keskiäänimäärä oli yli 5 ääntä, Snellmanin ja Castrénin alle 5 ääntä. Valitut saivat enemmän ääniä niiltä, joilla oli pieni äänimäärä. Valitsematta jääneiden kannattajissa oli suuremman äänimäärän omistavia enemmän. Vanhasuomalaisista ehdokkaista johtaja J.F. Kerttula sai 489 ääntä 93 valitsijalta. Vanhasuomalaisia ei valittu. Kritiikkiä aiheutti Kaiku-lehdessä se, että suomalainen kaupunki valitsee ruotsalaisia. Työmies-lehdessä moitittiin, että työväen periaatteet ohitettiin, kun suostuttiin ilman ehtoja ruotsinmielisten kanssa yhteistyöhön. Työmiehet ja raittiuden harrastajat halusivat ääniasteikon poistamista ja kunnallista kielto-oikeutta. Karin tiedettiin näitä kannattavan, mutta ”ruotsinmielisen porvariston ylimysten” mielipiteet olivat äärimmäisiä vastakohtia Karin mielipiteille.⁵⁹¹

Myös tamperelaiset työläiset olivat ilahtuneita ensimmäisen työväen piiristä valitusta valtiopäivämiehestä J.K. Karista.⁵⁹² Karin valituksi tulemiseen vaikutti oululainen työväestö.

Työmies-lehti painotti, että työväenpuolueen ei pitäisi missään olla yhteistyössä nuorsuomalaisen Helsingin Sanomien kanssa, koska lehdessä ilmoitettiin, etteivät he suostu työväenyhdistysten edus-

⁵⁹⁰ Kaiku 5.10.1904 no 115, 3; Kaleva 4.10.1904 nro 230, 1- 2, 4.

⁵⁹¹ Hautala 1976, 597-598; Nordenstreng 1923, 121; Kaiku 5.10.1904 no 115, 3; Kaiku 7.10.1904 no 116, 3; Kaleva 6.10.1904 nro 232, 2; Työmies 1.10.1904 no 228, 1-2; 4.10.1904 no 230, 2; Uusi Suometar 26.10.1904 no 249, 4.

⁵⁹² Otava 13.10.1904 n:o 103, 3

tajakokouksen ehtoihin. Lisäksi Työmies sai arvostelua siitä, miten sitä tapaa, miten puolueen pää-äänenkannattaja leimasi puolueen jäsenen opettaja Karin porvarillisten suosioon pyrkiväksi ja porvarien valitsemaksi edustajaksi.⁵⁹³

5.2.3 Kuopio nuorsuomalaisin kaupunki

Kuopio oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa 90-prosenttisesti suomenkielinen. Kaupunkiin muutettiin pääasiassa kotimaasta. Erityisesti henkilökysymykset vaikuttivat suomenkielisten nousuun. Kuopiota sanottiin Suomen nuorsuomalaisimmaksi kaupungiksi. Nuorsuomalaiset muodostivat työväestön kanssa perustuslaillisten ryhmän ja vanhasuomalaiset olivat ns. myöntäväisyysuunnan kannattajia. Kuopiossa oli haaraosasto marraskuussa 1904 perustetulla Suomen aktiivisella vastustuspuolueella.

Vuoden 1904 valtiopäivämiesvaalien edellä kuopiolaiset toivoivat perustuslaillisia ja suomenmielisiä maan ja kansan hyväksi toimivia raittiushenkisiä edustajia valtiopäiville. Edustajien toivottiin edustavan koko Suomen kansaa, ei vain Kuopion kaupunkia. Kauppayhdistys, Kunnallisklubi ja suuri isänmaallismielisten kokous ehdottivat äänestäjille listaa, jossa olivat pormestari F.O. Möller, kauppaneuvos Isak Löf ja johtaja Kustaa Killinen. Joukko suomenmielisiä perustuslaillisia ehdotti Möllerin ja Löfin lisäksi vanhasuomalaista pankinkasööri Ossian Walleniusta. Suomen- ja kansallismielisillä oli lisäksi lista, jossa Killisen ja Walleniuksen lisäksi oli teollisuuskoulun johtaja insinööri John Zidbäck.⁵⁹⁴ Ehdokkaista vain Killisellä ja Möllerillä oli aikaisempaa valtiopäiväkokemusta. Sekä Killinen että Löf olivat kaupunginvaltuutettuja, Killinen puheenjohtaja.⁵⁹⁵

Nimimerkki Sakari kirjoitti Työmies-lehteen, että Kuopiossa vaalien valmistelu on ollut hyvin salamyhkäistä. Valtapuolueet, nuorsuomalaiset ja vanhasuomalaiset, pyrkivät saamaan luokkaeduskunnalle kansallisen eduskunnan merkityksen. Suomalainen puolue ei kunnioita työväen edustajakokouksen ehtoja. Työväestön ehdokkaita on yritetty saada mukaan, mutta siinä ei ole onnistuttu. ”Ei, hyvät papat, ei enää työväestöä Kuopiossakaan niin vaan nenästä vedetä.”⁵⁹⁶

Kuopion raittiusseura pyrki vapautumaan vanhoillisista ja päätti ryhtyä yhteisiin vaalivalmisteluihin työväenyhdistyksen kanssa. Raittiusseuran edustajilla oli tavoitteena, että valtiopäiville saataisiin yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden sekä kunnallisen kieltolain kannattajia.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Louhi 25.10.1904 no 128, 1-2; Työmies 5.10.1904 no 231, 1.

⁵⁹⁴ Otava 13.10.1904 n:o 103, 1-3; 15.10.1904 n:o 104, 1, 3; 18.10.1904 n:o 105, 1-2.

⁵⁹⁵ Kuopion kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1904.

⁵⁹⁶ Työmies 5.10.1904 no 231, 1-2.

⁵⁹⁷ Työmies 5.10.1904 no 231, 2.

Kuopion asukasluku oli noussut yli 12 000:n, joten valtiopäiville voitiin lähettää kolme edustajaa. Palokuntatalossa pidetyssä kokouksessa noin 300 valitsijamiestä äänesti ehdokkaiksi Möllerin (107 ääntä), Löfin (99 ääntä) ja Killisen (91 ääntä).⁵⁹⁸ Kaikki nämä Kuopiosta 15.10.1904 valtiopäiville valitut porvarissäädyn edustajat olivat perustuslaillisia ja kuuluivat kunnalliseen suojeluskuntaan. Koulunjohtaja, valtuuston puheenjohtaja Kustaa Killinen sai 2121 ääntä 305 äänestäjältä, nuor-suomalainen kauppaneuvos Isak Löf 1510 ääntä 208 äänestäjältä ja ruotsalaisten ehdokas pormestari Frans Oskar Möller 1506 ääntä 208 äänestäjältä. Mölleriä ja Löfiä kannattivat sekä ruotsinmieliset että suomenmieliset. Rakennuskaupan alalla suuriin liike-elämän vaikuttajiin kuuluneet Löfit rahoittivat nuorsuomalaisia. Vanhasuomalaiset eivät saaneet ehdokkaitaan läpi: Wallenius sai 1453 ääntä 217 äänestäjältä ja Zidbäck 942 ääntä 145 äänestäjältä. Sortovuosien vaikutus näkyi siinä, ettei työväestö osallistunut vaaleihin ja suomalaisten rintama oli jakautunut. Työmies-lehdessä ja Uudessa Suomettaressa moitittiin Kuopiota ja myös Oulua siitä, että ruotsinmieliset kosivat työväkeä.⁵⁹⁹

5.2.4 Tampereella valinnat yhteislistoilta

Venäläistämistoimet suuntasivat tamperelaisten mielenkiinnon valtakunnallisiin asioihin. Niiden rinnalle nousivat paikallisista asioista uudet väkijuomarajoitukset, jopa niin, että venäläistämistoimet jäivät osin väkijuomakysymyksen varjoon. Venäjän-politiikka korostui vuoden 1904 kunnallisvaaleissa, siinä, että valtuustoon ei päässyt myöntövyörylinjan edustajia. Seurauksena oli Suomalaisen klubin ajautuminen vaalien jälkeen avoimeen konfliktiin, joka johti sen hajaannukseen.⁶⁰⁰

Lokakuun 1904 oikeusneuvosmiesvaalissa ruotsinmielinen E. Ahlman jäi valitsematta, eli tässäkin näkyi suomenmielisten kasvanut kannatus. Suomenmielisillä oli valtiopäivämiesvaaleissa kaksi tavoitetta. Yhtään ruotsinmielistä ei haluttaisi Tampereen edustajaksi ja työväelle luvattiin kaksi omaa edustajaa.⁶⁰¹

Suomalaisessa Klubissa vaalikeskustelu valtiopäivämiesehdokkaista aloitettiin jo syyskuun puolivälissä, koska oli toivomus, että jokainen ilmoittaisi mielipiteensä suhteessa Venäjän harjoittamaan politiikkaan. Ehdotusta eri yhdistysten yhteisestä vaalikomiteasta, jossa olisi vain perustuslaillisia, ei hyväksytty. Insinööri Lavonius oli niiden kokousedustajien joukossa, jotka esittivät vastalauseen

⁵⁹⁸ Otava 6.10.1904 no 100, 3. Lähinnä olivat ehdolle kapteeni Sundman, pankinjohtaja Wallenius, kirkonisäntä Eero Hämäläinen ja varatuomari Borg.

⁵⁹⁹ Kuopion Maistraatin tuomiokirja 15.10.1904; Nordenstreng 1921, 163-165, 215-216, 244-245; 1923, 121-122; Nummela 1989,45, 95, 163, 358, 368, 376; Helsingin Sanomat 16.10.1904 no 14, 4; Karjala 16.10.1904 n:o 241, 2; Otava 18.10.1904 n:o 105, 3; Työmies 5.10.1904 n:o 231, 1-2; 18.10.1904 n:o 242, 3; Uusi Suometar 16.10.1904 no 241, 3; 26.10.1904 no 249, 4.

⁶⁰⁰ Leino 1972, 132, 161; Rasila 1984, 587-588.

⁶⁰¹ Raahen Lehti 25.10.1904 no 120, 2.

päätökselle. Viljakainen ei ottanut osaa keskusteluun, mutta hän ei pitänyt päätöksestä. Päätöstä täydennettiin ilmoituksella, ettei Klubin päätös sido yksityishenkilöitä. Sitovuus koski niitä, jotka vaalikokouksissa ottivat osaa äänestyksiin.⁶⁰²

Seurauksena klubilaisten erimielisyydestä oli, että perustuslailliset ja klubin vanhoillinen enemmistö laativat molemmat omat ehdokaslistat. Perustuslailliset vahvistivat syksyllä 1904 asemiaan Suomalaisen Klubin johtokunnassa. Äänestettäessä vaaliyhteistyöstä kaupungin muiden yhdistysten kanssa päätettiin, ettei Konversationsklubbenia pyydetä mukaan. Vaaleja varten haluttiin mahdollisimman tasapuolinen lista, jossa ruotsalaisille ei anneta yhtään paikkaa ”tahrimaan vaalilistaa”. Klubin vanhoillinen enemmistö laati oman listan. Listalle kelpuutettiin kolme perustuslaillista ehdokasta, joista yksi oli työväen edustaja, kaksi jyrkkää myöntövyysmiestä ja yksi maltillinen. Ehdokkaat olivat tohtori Gustaf Rudolf Idman, toimittaja Kaarlo Viljakainen, kaupanhoitaja Heikki Lindroos, tehtailija H. Liljeroos (vastaehdokkaana hänelle oli insinööri Durchmann), tarkastaja J.A. Pelkonen ja työnvälitystoimiston johtaja Anton Lagerström (Salakari). Lagerströmin valintaa edelsi ensin kauppias C.W. Ososen kieltäytyminen. Avoin paikka annettiin äänin 33-8 Työväenyhdistyksen edustajalle K.W. Petäjäniemelle, joka oli Venäjän-poliittisesti maltillisempi kuin Mäkelin. Petäjänieni kuitenkin kieltäytyi ja myöntövyysmieliset eivät hyväksyneet ”jyrkkää” Yrjö Mäkeliniä. Perustuslailliset ottivat Mäkelinin listalleen.⁶⁰³

Yhteinen vaalikomitea ehdotti listaa, jossa olivat Gustaf Rudolf Idman, T. Durchman, A. Elfing, G. Sumelius, H. Lindroos ja Yrjö Mäkelin. Perustuslaillisten kokous teki listaan vain yhden muutoksen: Elfingin tilalle tuli Kaarlo Viljakainen. Ruotsalaisille riitti, että he saivat yhden ehdokkaan. Tämä lista oli myös kauppaseuralle sopiva.⁶⁰⁴ Kansan Lehdessäkin korostettiin, että kaikkien vähäänisimpienkin olisi syytä äänestää listaa, jossa oli kaksi työväenpuolueen ehdokasta, kolme nuorsuomalaista ja yksi nuorrootsalainen: insinööri Durchman, kaupunginlääkäri Idman, kaupanhoitaja Lindroos, toimittaja Mäkelin, kauppias Sumelius, toimittaja Viljakainen. Lehdessä oli erillinen ilmoitus, jossa toivottiin, että valtiopäiville saataisiin työväen vaalikokouksessa hyväksymät omat äänioikeusasiaa ajavat ehdokkaat Lindroos ja Mäkelin.⁶⁰⁵

⁶⁰² Leino 1972, 167-168; Sinisalo 1932, 45-55.

⁶⁰³ Leino 1972, 168-169; Aamulehti 25.10.1904 n:o 221, 1-2; Helsingin Sanomat 25.10.1904 no 21, 4; Tampereen Uutiset 25.10.1904 no 206, 2. Vanhasuomalainen Pelkonen oli ollut 1899 ja 1900 valtiopäivillä. Toiseksi työväen edustajaksi ei haluttu Petäjäniemeä, koska Lindroos ja hän olivat saman liikkeen johtomiehiä, jotka eivät voi yhtäikaa olla pois. Mäkeliniä moitittiin hänen suomalaisesta puolueesta Kansan Lehteen kirjoittamaansa kirjoitusta säädettömäksi.

⁶⁰⁴ Helsingin Sanomat 25.10.1904 no 21, 4; Uusi Suometar 25.10.1904 no 248, 2.

⁶⁰⁵ Leino 1972, 168-169; Aamulehti 25.10.1904 n:o 221, 1-2; Helsingin Sanomat 25.10.1904 no 21, 4; Kansan Lehti 25.10.1904 no 122, 1-4; Tampereen Uutiset 25.10.1904 no 206, 2.

Myös Suomalaisessa puolueessa pidettiin näitä valtiopäiviä tärkeämpinä kuin aikaisempia, koska lailliset olot olisi palautettava. Edustajilta vaadittiin isänmaallisuuden ja oikeamielisyyden lisäksi myös maltillisuutta, jotta Suomen olot saadaan lailliselle pohjalle. Puolueen vaalilippu, joka jaettiin Aamulehden kaupunkitilaajille ja jota oli lisäksi saatavissa lehden konttorista ja J. A. Pietilän sekä R. Seppälän kaupoista, poikkesi perustuslaillisten lipusta. Tässä Suomalaisen Klubin lipussa olivat nimet: Idman, Viljakainen, Pelkonen, Liljeroos, Lindroos ja Lagerström. Nimimerkki ”Työmies” kirjoitti Aamulehdessä, että äänivaltaisten työmiesten pitäisi äänestää suomalaisen puolueen listaa, koska siellä ovat parhaat työväen miehet Lindroos ja Lagerström. Lindroosilla on aina ollut työväestön jakamaton luottamus. Lagerström työväestön eturivin miehenä on perehtynyt työväen taloudellisten olojen parantamiseen ja hän uskaltaa sanoa asiansa suoraan.⁶⁰⁶

Lokakuun 1904 porvarissäädyn vaaleihin päättivät Tampereella osallistua molemmat työväenyhdistykset sekä Työväenyhdistys että Ulkotyöväenyhdistys. Työväenyhdistyksen ensimmäiseen vaalikokoukseen saapui Helsingistä ”lähetti”, joka vastusti menemistä vaaleihin suomettarelaiten kanssa. Tamperelaiset eivät hyväksyneet lähetin ehdotusta nuorsuomalaisten ehdokkaasta. He halusivat pitää luokkarajat selvinä ja valita kaksi työväen omaa miestä, joita tarjottiin perustuslaillisten listalle. Työväestö asetti yksimielisesti pääehdokkaakseen Kansan Lehden toimittaja Yrjö Mäkelinin ja toiseksi prokuristi, kaupanhoitaja Heikki Lindroosin. Muita ehdokkaita ei kokouksessa mainittu, vaikka kokoukseen saivat osallistua myös yhdistyksiin kuulumattomat. Työväen vaalikomitea ilmoitti Aamulehdessä, ettei toimiston johtaja, muurari A.A. Lagerström ole työväestön ehdokas. Hänet nähtiin Suomalaisen klubin listalla ”ansana salaisten hankkeiden avustajaksi”. Myös raitiusmieliset halusivat Mäkelinin ehdokkaaksi.⁶⁰⁷

Mäkelin pyysi lokakuun alussa eroa Kansan Lehden päätoimittajan virasta, koska hän ei voi työskennellä sosialidemokraattisen puolueen ylimääräisen edustajakokouksen valtiopäiviä koskevan vaalilakkoa merkitsevän päätöksen mukaan. Toimeen ei tullut hakijoita, niinpä Kansan Lehden johtokunta pyysi Mäkeliniä jatkamaan. Päätettiin, että Mäkelinillä on lain edessä vastuu lehden sisällöstä, mutta hän saisi kirjoittaa vakaumuksensa mukaan.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Aamulehti 25.10.1904 no 221, 2. Suomalaisessa klubissa syyskuussa 1904 Malin oli kiihkeästi puolustanut nimettömältä taholta tullutta ehdotusta, ettei suomettarelaisia valittaisi valtiopäiville. Kaarlo Tiililän päiväkirja 24.9.1904.

⁶⁰⁷ Huuhtanen 1972, 231-234; Rasila 1984, 589; Aamulehti 25.10.1904 n:o 221, 1-2; Helsingin Sanomat 25.10.1904 no 21, 4.

⁶⁰⁸ Huuhtanen 1972, 234; Kansan Lehti 4.10.1904 n:o 113, 1-2; 6.10.1904 n:o 114, 1-2; 3.12.1904 n:o 139A, 2; Työmies 5.10.1904 no 231, 2.

Nuorsuomalaisessa Tampereen Uutisissa oli vaalipäivänä 25.10.1904 ilmoitus, jossa suurin osa liikemiehistä, talonomistajista ja muista äänivaltaisista ilmoitti tyytymättömyytensä erääseen ehdokkaaseen. Ilmoituksen mukaan päätöksenä oli äänestää seuraavia henkilöitä: tohtori Gustaf Rudolf Idman, insinööri Johan Theodor Durchman, kauppias Gösta Sumelius, tehtailija Henrik Liljeroos, kaupanhoitaja Heikki Lindroos, toimittaja Yrjö Mäkelin. Lehden toimituksesta oli saatavissa tällaisia tosi-isänmaallisten vaalippuja, joiden takana olivat perustuslailliset. Tällainen ”hajoituslista” aiheutti viime hetkellä sekavuutta. Suurinta erimielisyys oli Suomalaisen Klubin kanssa. Klubilaiset olisivat halunneet listalle toimittaja Viljakaisen, jonka kannalla oli myös osa perustuslaillisen vaalikomitean jäsenistä. Viljakaista vastustavat perustuslailliset perustelivat Liljeroosia hänen tilalleen, koska Liljeroos ei ollut ensikertalainen ja nautti kaikissa piireissä suurta luottamusta. Pidettiin tärkeänä, että kaikki äänivaltaiset kaupunkilaiset äänestäisivät ja pitäisivät isänmaan tulevaisuutta puolue-etuja tärkeämpänä. Henkilöiden, jotka eivät käyttäisi äänioikeutta, kerrottiin olevan ”valtiollisen alaikäisyyden tilassa”. Äänioikeuskysymyksessä valittavien edustajien pitäisi olla ehdottomasti uudistuksen kannalla. Koska Tampereella työväestön osuus oli suurempi kuin muissa kaupungeissa, pidettiin tärkeänä, että myös työväestön edustajia valitaan valtiopäiville ajamaan uudistuksia. Samoin osa perustuslaillisista halusi yhden ruotsin kieltä käyttävän edustajan listalle. Tuloksena oli, että vaaleissa vanhasuomalaisilla oli oma listansa ja nuorsuomalaisilla, ruotsinmielisillä ja työväestöllä yhteinen ”hajoituslista”, jolta valittiin ainoa Ruotsalaisen klubin ehdokas perustuslaillinen tehtailija Liljeroos.⁶⁰⁹

Vaaleissa noudatettiin edelleen 10 äänen asteikkoa, koska senaatti ei ollut vielä vahvistanut äänias- teikon alentamista 2 ääneen. Protestiksi tähän suomenmielisistä monet jättivät äänestämättä.⁶¹⁰ Ennen vilkasta äänestystä insinööri Lavonius ilmoitti vaalipaikalla raastuvanoikeuden huoneistossa tamperelaisten äänestävän sillä edellytyksellä, että valtiopäivillä työskennellään valtiopäiväjärjes- tyksen mukaan, lailliset olot palautetaan, poikkeuslait lakkautetaan ja maasta karkotetut saavat pala- ta. Asukasluku oli niin kasvanut, että tamperelaiset saivat valita molemmille säätykauden viimeisil- le valtiopäiville kuusi edustajaa. Valituiksi vuoden 1904 oppositiovaltiopäiville tulivat:

G.R.Idman	6890 ääntä	845 äänestäjää
Heikki Lindroos	6764 ääntä	831 -”-
K. Viljakainen	6371 ääntä	788 -”-
J.Th. Durchman	3922 ääntä	477 -”-
H.Liljeroos	3616 ääntä	440 -”-
Gösta Sumelius	3607 ääntä	442 -”- ⁶¹¹

⁶⁰⁹ Tampereen Uutiset 25.10.1904 no 206, 1-2; Aamulehti 25.10.1904 no 221, 1-3; Helsingin Sanomat 25.10.1904 no 21, 4; Uusi Suometar 25.10.1904 no 248, 2; Wiborgs Nyheter 26.10.1904 no 249,2; Nordenstreng 1923, 119-120.

⁶¹⁰ Kaarlo Tiililän päiväkirja 25.10.1904.

⁶¹¹ Aamulehti 26.10.1904 no 222, 2; Tammerfors Nyheter 26.10.1904 no 165, 1-3; Tampereen Uutiset 26.10.1904 no 207,2; Nordenstreng 1923, 120.

Vaalitaistelu oli ankara. Heikki Lindroos oli ainoa Tampereelta valittu työväestön edustaja. Hän oli kaikkien puolueiden yhteinen ehdokas. Vaalien tulosta pidettiin perustuslaillisten voittona, sillä heidän listaltaan jäi valitsematta vain Mäkelin, joka sai 3476 ääntä 429 äänestäjältä. Hänen tilalleen tuli maltillinen kauppaseuralainen tehtailija Henrik Johan Liljeroos. Mäkelin ei saanut riittävästi ääniä, vaikka kahdessa työväestön ja yhdessä raittiuskansan kokouksessa hänet oli asetettu yksimielisesti ehdokkaaksi. Jotkut syyttivät Mäkeliniä työväen viemisestä ruotsinmielisten puolelle, kun hän oli ehdokkaana perustuslaillisten listalla. Pääasiassa työväestö äänesti perustuslaillisten listaa. Perustuslaillisten asema oli vahva Tampereella, yhtään myöntöväisyssuunnan edustajaa ei valittu. Edustajat valittiin perustuslaillisten, ruotsalaisten ja työväen yhteisiltä listoilta. Näin suomalaisen puolueen eli myöntöväisyssuunnan ehdokkaat jäivät häviölle. Valituista edustajista vain yksi oli maltillinen myöntöväisyysmies. Yhtään jyrkän linjan edustajaa ei joukossa ollut. Svekomaanit ja fennomaanit -jaosta siirryttiin Venäjän painostuspolitiikan johdosta jakoon myöntöväiset ja perustuslailliset.⁶¹²

Vanhasta kauppias- ja liikemiesryhmästä valittiin kolme edustajaa. Kauppias Gustaf Oskar (Gösta) Sumelius oli Tampereen ensimmäisen varsinaisen tukkukauppiaan poika, joka jatkoi isänsä kuoleman jälkeen vuonna 1895 isänsä yritystä. G.O. Sumelius oli kaupunginvaltuustossa keskeytyksettä 20 istuntokautta. Liljeroos edusti Tamperetta myös 1899 ja 1900 valtiopäivillä. Hän oli pitkäaikainen kaupunginvaltuutettu alkaen vuoden 1877 vaaleista, jolloin valittiin värjärinä, eli yhteensä 32 vuotta. Tampereen pellavatehtaan tekninen johtaja insinööri Johan Theodor Durchman oli nuorsuomalainen demokraatti.⁶¹³

Toimittaja Kaarlo Viljakainen oli Tampereen edustajana 1894, 1897, 1899, 1900, 1904–05, 1905–06 valtiopäivillä ja Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin nuorsuomalaisen puolueen kansanedustaja 1907–1913. Hän oli alkuaan vanhasuomalainen, mutta välit rikkoutuivat, kun hänet 28.4.1905 palattuaan valtiopäiviltä erotettiin Aamulehden päätoimittajan paikalta. Kallistuminen nuorsuomalaiseksi näkyi jo aikaisemmin siinä, että hän oli perustamassa Päivälehteä.⁶¹⁴ Viljakai-

⁶¹² Huuhtanen 1972, 233; Leino 1972, 132, 168; Nordenstreng 1923, 120; Rasila 1984, 567-568; Kansan Lehti 25.10.1904 n:o 122, 5 Lisälehti; 27.10.1904 n:o 123, 2.

⁶¹³ Rasila 1984, 339-341, 570; Nordenstreng 1921, 63-64, 191-192, 331-332; ks. liite 3.

⁶¹⁴ Leino 1972, 172-174; Arajärvi 1956, 226-227; Nordenstreng 1921, 358-360. Kesällä 1904 Aamulehti lakkautettiin kuukauden ajaksi, kun lehdessä oli julkaistu Bobrikovin muistokirjoitus, jossa kirjoitettiin, että kenraalikuvernöörin toiminta Suomessa ei saanut kansan tunnustusta. Aamulehti 18.6.1904 n:o 139, 1-2.

nen Aamulehteen, jolle oli valittu maltillinen johtokunta. Maltillisissa piireissä oli herättänyt levottomuutta, kun Viljakainen oli Aamulehdessä arvostellut valtiopäiviä puolueellisesti.⁶¹⁵

Lääkäri, lääketieteen lisensiaatti Gustaf Rudolf Idman valittiin ensimmäisen kerran vuoden 1894 valtiopäiville ja sen jälkeen kaikille lopuille säätyvaltiopäiville. Valtiopäivillä hän kuului useisiin valiokuntiin ja oli pankkivaltuusmies. Viimeisillä säätyvaltiopäivillä hänet valittiin porvarissäädyn varapuhemieheksi. Idman oli ollut vuoden 1900 vaaleissa suomalaisen puolueen, ruotsalaisen puolueen ja työväen puolueen yhteinen ehdokas. Nämä kaksi ”vanhaa” edustajaa tohtori Idman ja toimittaja Viljakainen olivat yli puoluerajojen kannatettuja henkilöitä.⁶¹⁶

Suomalaisen puolueen eli myöntyväisyysuunnan ehdokkaat hävisivät näissä toiseksi viimeisten säätyvaltiopäivien vaaleissa Tampereella yhteislistan ehdokkaille. Näin suurlakkoa kohti edetessä myöntyväisyysmielinen Suomalainen Klubi jäi eristetyksi. Klubi oli ollut myöntyväisyysuuntuneita ja perustuslaillisia yhdistävä tekijä. Vaalien jälkeen marraskuussa 1904 Klubista erosi 32 nuorsuomalaista henkilöä, jotka ilmoittivat eron syyksi vapauden rajoittamisen. Eronneiden joukossa olivat mm. J.T. Durchman, Erkki Reijonen, T. Kurkela, M. Lavonius ja G.R. Idman. Hän oli myös Aamulehden johtokunnan jäsen. Siitä tehtävästä Idman erosi huhtikuun lopussa 1905. Klubiin jääneistä perustuslaillisista mm. K. Viljakainen erosi vuonna 1907. Vanhaan Suomalaiseen Klubiin jäivät myöntyväisyysmieliset. Perustuslailliset perustivat oman Perustuslaillisen Klubin, joka muutettiin myöhemmin Kunnallisklubiksi. He herättivät 6.3.1905 henkiin äänenkannattajakseen Tampereen Sanomat, jonka näytenumero ilmestyi 28.3.1905. Vuodenvaihteessa 1904–05 Tampereella tapahtui nuorten ja vanhojen lopullinen pesäero. Aamulehti ja Suomalainen Klubi olivat keväällä 1905 molemmat vanhasuomalaisia.⁶¹⁷

Kunnallisen ja valtiollisen puoluejaon erillään olo Tampereen poliittisessa elämässä päättyi vuoden 1904 valtiopäivämiesvaaleihin. Tämän jälkeen oli kolme selvärajaista puolueyhmittymää: myöntyväisyyskantaa edustava Suomalainen Klubi pää-äänenkannattajanaan vuodesta 1905 Aamulehti ja perustuslaillisten vuonna 1904 perustama klubi, johon liittyi Kauppaseura, Konversationiklubi ja Suomalaisesta Klubista eronnut oppositio. Kolmas ryhmä oli Suomalaista Klubia vastustava työväenliike, joka valtiollisesti oli sosiaalidemokraattisen puolueen paikallisosasto. Tampereella vanhasuomalaisia ei olisi voitettu vaaleissa ilman työväestön ääniä.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Kaarlo Tiivilän päiväkirja 17.4., 19.4., 20.4.1905; ks. liite 3.

⁶¹⁶ Rasila 1984, 567-568; ks. liite 3.

⁶¹⁷ Lahtinen 1972, 179; Leino 1972, 170-175; Sinisalo 1932, 47-48.

⁶¹⁸ HUUHTANEN 1972, 234; Nordenstreng 1923, 120.

Perustuslaillisten kesken tehtävät jakautuivat niin, että Perustuslaillinen klubi vastasi valtiollisista asioista pää-äänenkannattajanaan Tammerfors Nyheter. Kunnallispolitiikasta päävastuu oli Suomalaisen Klubin ”pahimmalla vihollisella” Kauppaseuralla, jonka äänenkannattajana oli Tampereen Uutiset. Kunnallispolitiikassa perustuslaillisten ja työväenliikkeen yhteistyö tuotti tuloksia, mutta valtiollisesti tamperelainen työväenliike tunnustautui puoluekurin alaiseksi.⁶¹⁹

Taina HUUHTANEN pitää Tampereen työväenliikkeen asettumista Venäjän-politiikassa perustuslaillisen ryhmän kanssa yhteistoimintaan taktisena ratkaisuna, jotta nujerrettaisiin Suomalaisen Klubin kunnallinen valta. Suomalainen Klubi halusi säilyttää kunnallisvaalien 25 äänen asteikon, jonka perustuslailliset halusivat alentaa. Rasilan mukaan tamperelaisen työväenliikkeen perustuslaillisuus oli osa valtakunnallisen työväenliikkeen yleistä taktiikkaa, mutta siihen liittyi paikallisia valtapoliittisia tekijöitä.⁶²⁰

5.2.5 Viivyttelyä valtiopäivillä

Useimmissa Suomen kaupungeissa porvarissäädyn vaaleissa taistelu oli kiivasta 1900-luvun alussa. Paikalliset asiat jäivät suurten valtiollisten asioiden varjoon. Perustuslailliset, ruotsalaiset ja suomenmieliset toimivat yhteistyössä ja saivat edustajansa valtiopäiville lukuun ottamatta Raumaa ja Kotkaa. Tampereella, Oulussa ja Turussa otettiin vaalivoiton saaneiden perustuslaillisten listoille sosialidemokraatteja, joista kolme pääsi edustajiksi. Syynä siihen, että työväestö liittyi yhteen perustuslaillisten kanssa, oli sosialidemokraattisen puolueen päätös valtakunnallisesta vaalilakosta. 1904–05 valtiopäivillä oli ensimmäisen kerran enemmistö suomenmielisillä, joista vain kolme oli vanhasuomalaisia. Perustuslaillisia oli 68. Heistä sunnilleen puolet oli nuorsuomalaisia ja puolet ruotsinmielisiä. Kaikkiaan valtiopäivillä oli Parmasen mukaan 298 passiivisen vastarinnan kannattajaa ja 82 vanhasuomalaista.⁶²¹

Tampereelta pääsi läpi kaksi työväen asettamaa ehdokasta. Myös Oulusta valittiin työväen edustaja, jonka vanhasuomalaiset ja perustuslailliset olivat ottaneet vaalilistalle. Eri ryhmät pyrkivät saamaan työväestön äänet. Tampereella perustuslaillisten voittoon oli suuri merkitys työväestön äänillä.

⁶¹⁹ HUUHTANEN 1972, 235-236.

⁶²⁰ ALA-KAPEE 1972, 237; HUUHTANEN 1972, 235- 236; RASILA 1984, 589. ”Taktinen perustuslaillisuus” leimasi laajemminkin työväenliikettä. Suomen työväenpuolue eikä Suomen sosialidemokraattinen puolue ottaneet virallisesti kantaa Venäjän-politiikkaan. Valtiollista puoluejakoa käsiteltiin oman ohjelman kannalta, mikä näkyi erityisesti 1904 valtiollisissa vaaleissa.

⁶²¹ AAMULEHTI 5.11.1904 nro 231, 1-2; MYLLY 2006, 89, 90-91; NORDENSTRENG 1923, 118-122; POLVINEN 1984, 331-333; RASILA 1974, 567; SNELLMAN 2014, 194. Parmasen mukaan perustuslaillisia oli 67. Parmanen 1939, 389.

Kuopiossa työväestö noudatti puoluekokouksen toivomusta, eikä heidän ehdokastaan esitetty vaalilistalle.⁶²²

Suomalainen puolue oli hajonnut 1904 valtiopäivävaaleihin mentäessä. Nuorsuomalaiset olivat yhteistyössä ruotsalaisten kanssa ja vanhasuomalaiset esiintyivät Suomalaisena puolueena. Vaali- taistelussa vanhat rintamalinjat tulivat uudelleen esille, kun vanhasuomalaiset lähtivät vaaleihin suomalaisen puolueen tunnuksin. Nuorsuomalaiset tekivät yhteistyötä ruotsinmielisten kanssa.⁶²³

Säädyt hyväksyivät 31.12.1904 ns. suuren anomuksen laillisten olojen palauttamisesta Suomeen. Osittain saatiin säätyjä tyydyttävät ratkaisut, kun keisari kumosi maaliskuussa 1905 asevelvollisuuslain soveltamisen ja oikeuslaitoksen virkamiesten erottamista koskevan asetuksen.⁶²⁴

Perustuslaillisten saama vaalivoitto ei ollut kenraalikuvernöörille mieleen. Perustuslailliset keskittyivät valtiopäivillä laillisten olojen palauttamiseen ajamalla ns. suurta anomusta. Sitä ei sellaisenaan hyväksytty Pietarissa. Tästä oli seurauksena valtiopäivätyöskentelyn viivyttäminen ryhtymällä jarrutuslakkoon. Perustuslailliset jakautuivat ”pääskysiin” ja ”varpusiin”. Edelliset, enimmäkseen ruotsalaiset vaativat laillisten olojen palauttamista ja jälkimmäiset korostivat kansallista yhtenäisyyttä ja lujaa vastarintaa sortotoimia vastaan voimakkaammin K.J. Ståhlbergin johdolla.⁶²⁵

Valtiopäivien päättyessä 15.4.1905 ei ehditty saada kaikkia toivottuja asioita valmiiksi. Äänioikeuden laajentaminen porvarissäädyssä ja talonpoikaissäädystä ei onnistunut. Se jäi puolitiehen. Säädyt saivat esityksen valtiopäiväjärjestyksen muuttamiseksi niin, että aatelittomille säädyille tulisi yhtäläinen äänioikeus. Äänioikeuden ulkopuolelle olisivat edelleen jääneet naiset, laillisesti pestatut palkolliset, vakinainen sotaväen miehistö, toissäätyiset ja valtion tai kunnallisveron useammalta kuin edelliseltä vuodelta maksamatta jättäneet. Uudistus kariutui 14.4. säätyjen perustuslaillisen enemmistön vastustukseen ja lykättiin seuraaville valtiopäiville. Kaarlo Tiirilän mukaan kansa pettyi ruotsinmielisten ja nuorsuomalaisten suhteen. Tampereen perustuslailliset pyrkivät säilyttämään yhteisymmärryksen työväestön johtomiesten kanssa ja kannattivat sekä valtiollisen että kunnallisen äänioikeuden laajentamista.⁶²⁶

Työväenliike sai ihmisiä mielenosoituksiin ja kokouksiin vaatimaan yksikamarista eduskuntaa ja yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Viimeisenä säätyjen istuntopäivänä työväestö järjesti mielenosoituksen Helsingissä samaan aikaan, kun porvarissäädystä keskusteltiin äänioikeuskysymyksestä. J.K.

⁶²² Nordenstreng 1923, 120-121.

⁶²³ Snellman 2014, 194; Tiitinen 2009, 132-133.

⁶²⁴ Parmanen 1939, 393-413.

⁶²⁵ Mylly 2006, 91-92; Tikka 2009, 30-31; Vares 2000, 76.

⁶²⁶ Ala-Kapee 1972, 238-239; Mylly 2006, 91; Nousiainen 2006, 14; Tuominen 1964, 148-149; Snellman 2014, 198; Kaarlo Tiirilän päiväkirja 15.4., 11.5.1905.

Kari luki säädössä mielenosoittajien esittämät vaatimukset yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta. Työmies-lehden päätoimittaja Edvard Valpas-Hänninen syytti nuorsuomalaisia ja ruotsinmielisiä työväestön pettämisestä.⁶²⁷

Valtiopäiville oli jätetty neljä anomusta äänioikeuden myöntämisestä naisille. Tämä osoitti, että äänioikeusolojen korjaamista pidettiin tärkeänä yhtenäisen kansan luomiseksi, mutta samalla pelättiin poliittista tilannetta.⁶²⁸

5.3 Viimeiset säätyvaltiopäivät 1905-06

5.3.1 Poliittinen tilanne ennen vaaleja

Sosialidemokraatit jakautuvat kahteen leiriin vuonna 1903. Tamperelaista perustuslaillis- isänmaallista suuntaa johti Yrjö Mäkelin. Hänen joukkonsa halusivat puolustaa kansallisia oikeuksia perustuslaillisten kanssa. Edvard Valppaan johtama jyrkempi helsinkiläinen luokkataistelulinja vastusti yhteistyötä perustuslaillisen porvariston kanssa. Venäjän vastaisen perustuslaillisuuden lisäksi työläisaktivistit olivat yhteistyössä Kagaalin kanssa. Vuoden 1905 alussa työväestö ja aktivistit toimivat yhdessä järjestäessään mielenosoituksia.⁶²⁹

Pietarin ”verinen sunnuntai” 22.1.1905 lisäsi Suomessakin vihaa venäläisiä kohtaan. Aktivistit järjestelivät mielenosoituksia, mm. Oulussa. Mielenosoitukset alkoivat samana päivänä, kun Mauno Rosendal palasi 30.1.1905 karkotuksesta. Rosendal joutui tästä syystä erityisen tarkkailun kohteeksi.⁶³⁰

Mielenosoitukset sortoa vastaan jatkuivat kevästä 1905 marraskuun suurlakkoon asti. Kuopiossa tyytymättömyys purkautui huhtikuussa kuvernööri M.A.Berghin mielivaltaista hallintotapaa vastaan. Työväenyhdistyksen huoneistossa pidettyyn kokoukseen osallistui edustajia useilta lähipaikkakunnilta. Kokouksessa laadittiin lausunto, jossa toivottiin Berghin luopuvan virastaan vapaaehtoisesti. Se ei kuitenkaan tuottanut tulosta. Myös maanpaosta palanneille Kaarlo Brofeldtille ja Eero Erkolle laadittiin tervehdykset.⁶³¹

Oulussa pidettiin heinäkuun alussa suuri perustuslaillisten kokous, jonka osallistujamääräksi arvioitiin 7000–8000. Osallistujia oli ympäri Oulun lääniä. Rehtori Rosendal avasi kokouksen. Hän esitti kokouksen hyväksyttäväksi toivomuksen syksyllä koolle kutsuttavista valtiopäivistä, joilla ratkais-

⁶²⁷ Mylly 2006, 91; Parmanen 1939, 415-416; Työmies 15.4.1905 no 88, 2-3; Työmies 17.4.1905, 1-2.

⁶²⁸ Sulkunen 2006, 43-44.

⁶²⁹ Jussila 1977, 75-77.

⁶³⁰ Parmanen 1939, 457-460; Oravala 1922, 186; Kaiku 1.2.1905 n:o 13, 1-2.

⁶³¹ Parmanen 1939, 534-542; Tikka 2009, 60-61. Pormestari F.O. Möller ja valtuuston puheenjohtaja K. Killinen olivat tällöin toukokuussa virkavapaalla.

taisiin äänioikeuskysymys. Kokouksessa esitettiin myös voimakas kannanotto kuvernööri Savanderia vastaan. Mielenosoituksia tyytymättömyyden osoittamiseksi Savanderin toimille pidettiin tämän kokouksen jälkeen heinäkuussa useampiakin.⁶³²

Perustuslaillinen suomalainen ja ruotsalainen valtiopäivämiesklubi valitsi huhtikuussa 1905 edellisten valtiopäivien päätyttyä 40-henkisen valiokunnan, jonka tehtävänä oli seurata valtiopäivien välisenä aikana tilannetta maassa. Porvarissädystä valiokuntaan valittiin mm. R. Idman. Valiokunnan toimesta lähetettiin 1700 henkilölle kutsukortti perustuslailliseen kokoukseen Helsinkiin. Puoluekokoukseen kutsuttiin ensimmäisen kerran myös naisia. 13.9.1905 kokoontunut lähinnä 1904–05 valtiopäivämiesten joukko sai käsiteltäväkseen mm. laillisten olojen palauttamisen, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ja edustuslaitoksen uudistamisen. Venäläiset sotilaat hajottivat kokouksen. Erkki Reijonen nousi tuolille seisten vastustamaan venäläisten toimintaa.⁶³³

Kuopion läänistä perustuslaillisten kokoukseen saapuneiden noin 100 edustajan oli tarkoitus mennä kenraalikuvernööri Obolenskin puheille, koska he olivat tyytymättömiä Kuopion läänin kuvernöörin M.A.Berghin toimintaan. Perustuslaillisten kokouksen hajottaminen vaikutti käynnin peruuttamiseen, mutta asia annettiin tiedoksi Obolenskille, joka ilmoitti, ettei hän ota Kuopion läänistä puheilleen myöhemminkään mitään lähetystä.⁶³⁴

Viimeisille säätyvaltiopäiville tultaessa poliittinen tilanne oli muuttunut. Tappiollinen Venäjän–Japanin sota, joka päättyi syyskuussa 1905, ja lokakuun suurlakko pakottivat Nikolai II:n myöntämään perustettavaksi Venäjälle kansanedustuslaitoksen eli duuman 31.10.1905. Venäjän tilanne, yhteiskunnallinen tyytymättömyys ja poliittisen ajattelun radikalisoituminen johtivat suurlakkoon Suomessa 30.10. – 6.11.1905.⁶³⁵

Perustuslailliset ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset olivat lakon alkaessa johtava ryhmä aktivistien ja sosialidemokraattien ohella. Erityisesti ruotsinmielisille oli tärkeää vanhojen lakien säilyttäminen. Nuorsuomalaiset halusivat yhteiskunnallista reformia, jossa ensi sijalla oli valtiollinen olemassaolo. Suomettarelaiset jäivät taka-alalle. Työväestö ja perustuslailliset olivat yhtä mieltä Venäjän politiikan vastustamisesta, mutta heillä oli yhteinen tavoite vanhasuomalaisten kanssa ratkaista äänioikeuskysymys. Kesäkuussa 1905 pidetyssä vanhasuomalaisten ”puoluekokouksessa” kannatettiin

⁶³² Parmanen 1939, 546-549, 552-555.

⁶³³ Parmanen 1941, 38-52.

⁶³⁴ Parmanen 1941, 52-56.

⁶³⁵ Mylly 2006,111; Nousiainen 2006, 14; Snellman 2014,198.

yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, joka oli porvarissäädyn vaalien osalta hyväksytty jo vuoden 1904 kokouksessa.⁶³⁶

Jo keväällä ja kesällä 1905 oli eri kaupungeissa mielenosoituksia, joissa vaadittiin äänioikeuden laajentamista ja itsehallintoa Suomelle.⁶³⁷ Hannu Mustakallio käyttää termiä, että suomalaiset siirtyivät ”alamaisista kansalaisiksi” helmikuun manifestin ja suurlakon välisenä aikana.⁶³⁸

Suomessa keskeiset lakkokaupungit olivat Tampere, Helsinki ja Viipuri. Työväestön eri ryhmät kokoontuivat Tampereella 28.–29.10. ja Tampereen työväenyhdistys määritteli lakon tavoitteet. Valtiopäivämies, työväenyhdistyksen johtokunnan jäsen Heikki Lindroos oli mielenosoituskulkeen kärjessä. Hän kuului Yrjö Mäkelinin kanssa myös työväenliikkeen ja ammattiyhdistysten jäsenistä koottuun lakkokomiteaan. Komiteaa täydennettiin kymmenellä naisjäsenellä, mm. Yrjö Mäkelinin puoliso Ellen Mäkelin ja konttoristi Siiri Lemberg kuuluivat siihen. Ensimmäiset merkit rautatielakon alkamisesta näkyivät 30.10. Perustuslailliset ja Tampereen työväestön johtohenkilöt uskoivat vallankumouksen onnistuvan. Toivottiin täydellistä autonomiaa ja unelmoitiin jopa Suomen irtautumisesta Venäjän yhteydestä.⁶³⁹

Tampereen kaupunginvaltuusto totesi kokouksessaan 31.10. lakon olevan täydessä käynnissä. Kokouksessa hyväksyttiin noin 20 000 hengen kansalaiskokouksen vaatimukset, jotka koskivat venäläisen virkavallan poistamista ja yhteisen järjestyskomitean perustamista. Järjestyskomiteaan valittiin 10 työväenyhdistyksen jäsentä ja 10 porvarien edustajaa. Valittujen joukossa olivat mm. Yrjö Mäkelin ja hänen puolisonsa Ellen Mäkelin, Heikki Lindroos, Erkki Reijonen, Magnus Lavonius ja Heikki Liljeroos, joka toimi koollekutsujana. Vanhasuomalaisien lisäksi mm. perustuslaillinen lehtori Verner Malin⁶⁴⁰ vastusti valtuuston hyväksymää kansalaiskokouspönttä. Vanhasuomalaisien mielestä Suomen oli pysyteltävä erillään Venäjän tapahtumista. Työväestö ja perustuslailliset syytivät vanhasuomalaisia venäläisystävällisiksi ja halusivat eristää heidät.⁶⁴¹ Vaikka lakko Tampereella alkoi poliittisissa merkeissä, se muuttui väkijuomapoliittiseksi. Seurauksena oli, että ravintolat sulki ovensa.⁶⁴²

⁶³⁶ Jussila 1977, 74-75; Mustakallio 1983, 59.

⁶³⁷ Klinge 1997, 407

⁶³⁸ Mustakallio 1983, 66.

⁶³⁹ Ala-Kapee 1972, 241-243; Suodenjoki 2007, 96; Tikka 2009, 141, 158-161. Tampereen Sanomat 31.10.1905 n:o 52, 2. Siiri Lemberg oli jo 15-vuotiaana Työväenyhdistyksen naisosaston toiminnassa, Punaisen julistuksen allekirjoittaja ja laatija sekä 1905-06 Tampereen naisten äänioikeuskomitean jäsen.

⁶⁴⁰ Tampereen kaupunginvaltuutettu Verner Malin (vuodesta 1906 Malinen) oli valtiopäivillä 1904-05 ja 1905-06 pappissäädyn jäsenenä. Raevuori 1946, 121; Aikalaiskirja 1934. runeberg.org/aikalais/1934/0421.html.

⁶⁴¹ Ala-Kapee 1972, 243-244; Tikka 2009; 162-163; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 31.10.1905; Tampereen Sanomat 31.10.1905 no 52,1. Katso Liite 3.

⁶⁴² Huuhtanen 1966, 130.

Yrjö Mäkelinin Keskustorilla lukema ”Julistuskirja Suomen kansalle” eli niin kutsuttu Punainen julistus hyväksyttiin Tampereella 1.11. kansalaiskokouksessa. Julistuksen yleisissä lakkoteeseissä vaadittiin vapaita kansalaisoikeuksia ja laittomasti virkoihin määrättyjen virkamiesten erottamista. Myös hallituksen haluttiin eroavan ja 21 vuotta täyttäneiden kansalaisten tulisi valita väliaikainen hallitus, jonka tehtävänä olisi kutsua koolle kansalliskokous. Yleinen, yhtäläinen ja salainen äänestys- ja vaalioikeus piti saada kaikille Suomen kansalaisille. Julistuksen allekirjoittajana oli myös valtiopäivämies Heikki Lindroos. Ala-Kapeen mukaan ”oli luonnollista, että Punainen julistus syntyi Tampereella, missä kagaali kannatti aktivismia ja missä kagaalin sisärenkaaseen kuului myös työväestön johtomiehiä”. Mäkelinin johdolla julistus toimitettiin Helsinkiin, missä se hyväksyttiin 3.11. kansalaiskokouksessa.⁶⁴³

Tieto suurlakosta tuli Ouluun 30.10.1905. Samana päivänä perustuslailliset kokoontuivat keskustelemaan yhteistoiminnasta työväestön kanssa. Paikalla olivat mm. maasta karkotettuina olleet rehtori Mauno Rosendal ja pormestari J.A. Castrén, joka pääsi 4.12. palaamaan takaisin pormestarin virkaansa. He kuuluivat tapahtumien johtoon asetettuun kuusijäseniseen toimikuntaan, joka teki toimintasuunnitelman. Mukana suunnitelmaa laatimassa oli myös työväenyhdistyksen puheenjohtaja, räätäli Jaakko Kemppainen. Kansalaiskokouksia pidettiin 31.10. runsaan osanoton vuoksi työväentalolla, Seurahuoneella ja palokunnantalolla. Seurahuoneella valittiin kansanvaltuutettujen komitea, jonka tarkoitus oli lakon aikana ottaa hoidettavaksi kaupungin hallinto. Kansanvaltuutetuiksi valittiin perustuslaillisista viisi naista⁶⁴⁴ ja 15 miestä. Valittujen joukossa olivat Rosendal, josta tuli kansanvaltuutettujen puheenjohtaja, ja J.A. Castrén järjestysvaliokunnan puheenjohtajana. Työväestö valitsi kokouksessaan työväentalolla keskuudestaan 20 kansanvaltuutettua ja 30-henkisen lakkotoimikunnan päättämään lakkorajoista. Perustuslaillisten ja työväestön yhteisenä päätöksenä oli, että yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella kutsutaan koolle kansalliskokous, joka valitsisi väliaikaisen hallituksen. Oulun työväki, joka ei ollut järjestäytynyt varsinaiseksi puolueeksi, pysyi valtiollisissa asioissa hyvissä suhteissa perustuslaillisten kanssa.⁶⁴⁵

Oulussa Punainen julistus herätti ristiriitaisia mielipiteitä. Roos kirjoitti: ”Tampereen julistus otettiin Oulussa erinomaisella mielentyyneydellä vastaan; herättipä se paremmin suuttumustakin kuin ihastusta suuressa yleisössä.” Kaleva-lehden faktori Reino Drockila ehdotti kansanvaltuutettujen kokouksessa julistuksen hyväksymistä. Valtuutetut ilmoittivat, ettei sen hyväksymiseen ollut mitään

⁶⁴³ Ala-Kapee 1972, 245-248, 288-289; Haapala 2008, 398; Kiviranta 2006, 27; Suodenjoki 2007, 98-99; Voionmaa 1932, 402-405; Helsingin Sanomat 7.11.1905 n:o 254, 2-3; Tammerkoski 3/2007, 12; Tampereen Sanomat 7.11.1905 no 55, 2; Työmies 7.11.1905 no 252, 2

⁶⁴⁴ Valitut naiset olivat rouva Ida Marelius, rouva Majken Kivijärvi, neiti Hanna Åström, neiti Nanny Lilius ja neiti Selma Wählberg. Parmanen 1941, 277.

⁶⁴⁵ Hautala 1976, 605-607; Mustakallio 2008, 165-168; Parmanen 1941, 277-280; Roos 1909, 66-67, 73-79.

syttä. Perustuslaillisten mielestä julistuksen ohjelma ei sopinut Suomen perustuslaillisiin lakeihin.⁶⁴⁶

Tampereen tapaan rautatieläiset aloittivat lakkoliikehännän Oulussa ja Kuopiossakin. Työväestö ja perustuslailliset toimivat yhteistyössä. Koululaiset eri yhteiskuntaluokista olivat innokkaasti lakkolemassa sekä Oulussa, Tampereella että Kuopiossa. Suurlakon alkamispäivänä Oulussa perustettiin kansalliskaarti, koska pelättiin venäläisen sotaväen hyökkäystä. Kuopiossa Vapaapalokunnan miehistö oli kantajoukkona perustettaessa kansalliskaartia, johon liittyi mukaan eri yhteiskuntaluokista sekä vanhoja että nuoria. Oulussakin aloitteen kansalliskaartin perustamisesta teki Vapaapalokunnan päällikkö.⁶⁴⁷

Kuopiossa oltiin valmiita lakkoon poliittisten tavoitteiden vuoksi. Lakolla oli voimakkaasti kansallinen leima, ”isänmaan onni”. Työläiset kulkivat kulkueessa yrityksestä toiseen värväämässä lakkoon, johon liittyivät nopeasti kaikki suuremmat teollisuuslaitokset. Samalla suljettiin väkijuomien ja oluiden myynti- ja anniskelupaikat. Kansalaiskokous hyväksyi 31.10. punaisessa julistuksessa esitetyt vaatimukset. Keskuslakkokomiteaan valittiin sekä perustuslaillisia että työväkeä. Erimielisyyttä aiheutti se, että ehdolla komiteaan oli työväen politiikan vastustajia. Valtiopäiväehdokkaista Otto Tuomi oli varapuheenjohtajana lakkokomiteassa, jonka puheenjohtaja oli vahtimestari Antti Mäkelin ja jossa oli mukana viisi naista. Ensimmäisenä tavoitteena oli ”pahimman bobrikovilaisen kätyrin” Kuopion läänin kuvernöörin M.A. Berghin karkottaminen, mikä onnistuikin. Kuopion perustuslailliset ilmoittivat ministerivaltiosihteerille Linderille, ettei heidän mielestään Suomeen saada rauhaa ja asioita lailliselle kannalle, ellei ministerivaltiosihteerillä eroa. Kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Killinen, pormestari Möller ja kauppias Löf valittiin järjestyskomiteaan. He olivat kaikki edustaneet Kuopiota 1904–05 valtiopäivillä.⁶⁴⁸ Killinen piti valtuustossa lakon jälkeä puheen, jossa hän korosti ”lakia, vapautta ja edistymistä lain pohjalta”.⁶⁴⁹

Tampereella valtiollisten asioiden hoitoa varten asetettiin työväestön ja perustuslaillisten muodostama Yhteishyvän valiokunta. Todellinen valta oli työväestön suurlakkokomitealla, jossa naiset olivat mukana lukumääräisesti tasavertaisesti miesten kanssa. Yhteistyö jäi lyhytaikaiseksi, yhden päivän pituiseksi, sillä 2.11. perustuslailliset jakautuivat kansalliskokousta kannattaviin radikaaleihin ja valtiopäiviä kannattaviin maltillisiin. Lakko aiheutti myös erimielisyyksiä. Radikaalit ”kan-

⁶⁴⁶ Roos 1909, 203-204, 212.

⁶⁴⁷ Hautala 1976, 605, 607-608; Mustakallio 2008, 166-167; Nummela 1989, 374-376; Parmanen 1941, 264-266, 290-291; Roos 1909, 120-123, 148-149; Kaarlo Tiirilän päiväkirja 1905.

⁶⁴⁸ Nummela 1989, 374-378; Parmanen 1941, 249-262; Roos 1910, 69-77; Otava 25.11.1905 no 132, 2; Otava 31.10.1905. Valitut naiset keskuslakkokomiteassa olivat kirjansitojatar Anni Airaksinen, neiti Elli Canth, neiti Alli Malander, neiti Iida Seilänen ja neiti Anna Väänänen.

⁶⁴⁹ Kuopion kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1905 IV 3 Ca:31.

salliskokous-perustuslailliset”, jotka olivat työväenhenkisiä, kannattivat edelleen Punaista julistusta ja lakkoa. Tähän joukkoon kuuluivat mm. insinööri Magnus Lavonius ja maisteri Erkki Reijonen. Tampereen vanhasuomalaiset eli lähinnä Suomalaiseen Klubiin kuuluvat hylkäsivät Punaisen julistuksen ja hyväksyivät oman ohjelman, jossa esitettiin, että keisarin oli annettava heti valtiopäiväkuutus ja esitys valtiopäiville laillisesta kansalliskokouksesta, johon edustajat valitaan yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden perusteella ja jonka tehtävä on järjestää eduskuntalaitos.⁶⁵⁰

Suurlakkokomitea esitti, että Tampereella pidettäisiin lakossa 3.–4.11. pieni hengähdystauko, jona aikana suurlakkokomitea toimisi edelleen ja valtiollisia asioita hoitaisi yhteishyvän valiokunta. Järjestyksestä huolehtisi kansalliskaarti. Muualla Suomessa lakko jatkui, mutta Tampereella se keskeytyi. Keskeyttämisen yhtenä syynä oli se, että tehtaanomistajien kanssa oli sovittu lakon kestävän kolme päivää ja mm Finlaysonin johto oli luvannut maksaa puolet palkasta tuolta kolmelta päivältä. Kun lakko muualla loppui, tamperelaiset aikoivat jatkaa lakkoa. Helsingistä tuli 6.11. tieto lakon lopettamisesta ja keisarin 4.11. antamasta manifestista, jolloin Tampereellakin päätettiin olla jatkamatta lakkoa.⁶⁵¹

Suurlakko aktivoi tehdastyöläisiä liittymään mukaan työväenliikkeen toimintaan. Jäsenmäärä kasvoi voimakkaimmin Tampereella, yli kuusinkertaistui. Työväenyhdistyksissä oli jäseniä:

Vuosi	Tampere	Oulu	Kuopio
1904	600	952	237
1905	3630	1371	427
1906	3860	1722	yli 1000

Vuosina 1905–1907 syntyi ammattiosastojen yhdyssiteeksi paikallisia ammattijärjestöjä. Ammatillinen järjestäytyminen vaikutti siihen, että kaikki eivät enää jatkossa liittyneet työväenyhdistysten kautta puolueen jäseniksi vaan ammattiosastojensa kautta. Haapalan mukaan ”Tampereen työväestö muodosti poliittisen luokan” suurlakon jälkeen.⁶⁵²

Vaikka yhdistymisvapautta oli rajoitettu, erilaisten järjestöjen jäsenmäärä kasvoi. Työväenliikkeen ohella mm. urheilu- ja nuorisoseurat, nais- ja sivistisyhdistykset saivat laajoja kansankerroksia mukaansa. Tämä näkyi erityisesti suurlakkovuonna, jolloin myös epäpoliittiset järjestöt muuttuivat

⁶⁵⁰ Ala-Kapee 1972, 249-251; Haapala 2008, 401; Kaarlo Tiililän päiväkirja 30.10.- 4.11.1905; Tikka 2009, 168-169; Voionmaa 1932, 405-410; Aamulehti 11.11.1905 no 259, 1-2; Uusi Suometar 11.11.1905 no 258, 2-3. J.R. Danielsson puheessaan suomalaisen puolueen kokouksessa Helsingissä 9.11.1905 oli asettunut yksikamarisen eduskunnan kannalle.

⁶⁵¹ Haapala 1986, 303-304; Haapala 2008, 402-403; Voionmaa 1932, 406-408; Tampereen Uutiset 7.11.1905 no 255, 2-3; Aamulehti 7.11.1905 no 255, 1; Tampereen Uutiset 7.11.1905 no 255, 2-3.

⁶⁵² Ala-Kapee 1972, 256-259; Haapala 1986, 337; Soikkanen 1961, 341; Tuomisto 1982, 80, 99, 116-117.

poliittista kantaa ottaviksi. Samaan aikaan sosialidemokraattisen puolueen jäsenmäärä kasvoi yli 100 000:een.⁶⁵³

Keskustelua herätti valtakunnallisesti, laativatko valtiopäivät itse uuden eduskuntalaitoksen vai annetaanko se nk. laillisen kansalliskokouksen tehtäväksi. Maaseudulla erityisesti suomettarelaiset ajoivat lakonaikaista ajatusta kansalliskokouksesta. Helsingin Sanomissa esiintyi mielipide, ettei sosialidemokraateille olisi kansalliskokouksesta hyötyä.⁶⁵⁴

Helsingissä Rautatietorilla pidettiin 4.11.1905 lakon keskuskomitean koolle kutsuma kokous, johon saivat osallistua 21 vuotta täyttäneet miehet ja naiset. Kokousosanottajia tuotiin eri puolilta Suomea lakkojunissa. Kokous asetti väliaikaiseen hallitukseen 24 ehdokasta: 9 nuorsuomalaista, 8 sosiaalidemokraattia, 4 ruotsinmielistä ja 3 vanhasuomalaista. Oulua edustivat Mauno Rosendal ja työväestön kannattama faktori Reino Drockila. Rosendalia kannattivat perustuslailliset ja sosialistit⁶⁵⁵ Tampereelta valittiin nuorsuomalaiset Erkki Reijonen ja Tampereen Sanomien päätoimittaja Severi Nyman, sosiaalidemokraatit Yrjö Sirola ja asemamies A.F. Fihlman. Sosiaalidemokraattinen opettaja J.K. Kari edusti Turkuu. Ketään kuopiolaisia ei ollut 24 ehdokkaan joukossa. Tämän elimen oli tarkoitus johtaa Suomen asioita siihen asti, kunnes valittaisiin kansalliskokous. Tämä hallitus jäi vain keisarille tehdyksi ehdotukseksi, jolla ei ollut merkitystä. Se ei kokoontunut kertaakaan. Reijonen korosti kirjoituksessaan Tampereen Sanomissa kaikkien kansanvaltaisten puolueiden yhteistyötä. Tampereen perustuslailliset olivat jyrkemmällä kannalla kuin helsinkiläiset. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saamiseksi olisi valtiopäivät kutsuttava heti koolle. Uuden vaalitavan hyväksymisen jälkeen valtiopäivät päättäisivät yksikamarijärjestelmästä.⁶⁵⁶

Kaikissa kolmessa kaupungissa työväestö pääsi jo ennen suurlakon puhkeamista vaikuttamaan lakkokomiteoissa. Tapahtumien edetessä työväen edustajat toimivat osittain yhteistyössä työväestön vaatimuksia tukevien perustuslaillisten kanssa. Selvimmin tämä näkyi Tampereella. Eroavaisuudet kasvoivat, kun tapahtumat etenivät ja laillisuuden palauttaminen nousi etualalle. Työväen ensisijainen päämäärä oli eduskuntauudistus. Punaisen julistuksen jälkeen perustuslaillisten ja sosialidemokraattien välit huonontuivat.

⁶⁵³ Alapuro & Stenius 1987, 39-40.

⁶⁵⁴ Helsingin Sanomat 7.12.1905 no 280, 3.

⁶⁵⁵ Parmanen 1941, 465-466. Drockilan kotipaikaksi oli merkitty ehdokaslistassa Tampere, josta hänet valittiin, mutta hän oleskeli tuohon aikaan Oulussa.

⁶⁵⁶ Ala-Kapee 1972, 253-255; Mustakallio 2008, 171; Roos 1907, 598-599; Roos 1909, 211; Tikka 2008, 37; Tampereen Sanomat 7.11.1905 no 55, 1-2, 8.11.1905 no 56, 1; 9.11. 1905 no 57, 1; 10.11.1905 no 58,1-2; 11.11.1905 no 59, 1, Reijosen pääkirjoitus ”Kantani eduskuntauudistuksessa”; Voionmaan mukaan väliaikaisessa hallituksessa oli Tampereelta vain kolme jäsentä: Nyman, Reijonen ja Sirola. Voionmaa 1932, 411.

Keisarin antamalla marraskuun manifestilla 4.11.1905 palautettiin Suomeen lailliset olot. Helmikuun manifestin soveltaminen jäädytettiin toistaiseksi ja suurin osa sen jälkeen annetuista säädöksistä ja toimenpiteistä kumottiin. Manifestiin sisältyi myös kohta, jossa ehdotettiin, että Suomen senaatti valmistelisi ehdotuksen uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi, joka merkitsi yleiseen ja yhtäläiseen ääni- ja vaalioikeuteen perustuvan kansanedustuslaitoksen perustamista. Manifesti oli porvarillisten toiveiden mukainen, suuressa määrin Leo Mechelinin käsialaa. Työväestö oli omine vaatimuksineen päässyt mukaan vaikuttamaan yhteiskunnassa tehtäviin päätöksiin, mutta punaisen julistuksen vaatimukset eivät sellaisenaan näkyneet manifestissa. Keisari antoi samassa yhteydessä valtiopäiväkutsun. Ylimääräiset valtiopäivät kutsuttiin koolle 20.12.1905.⁶⁵⁷

Oulussa juhlittiin manifestia, lakon loppumista ja valtiopäivien koollekutsumista ylevämielisesti. Liputettiin sinivalkoisilla lipuilla. Rosendalin ja johtavan perustuslaillisen pastorin Uno Wegeliuksen vaikutuksesta näkyi uskonnon osuus. Juhlajumalanpalvelus päättyi virteen ”Oi Herra siunaa Suomen kansaa”. Mustakallion mukaan ”Oulun toreilla tehtiin ajankohtaisten tapahtumien innostamana poliittista teologiaa”. Viimeisenä lakkopäivänä näkyi erimielisyyttä työväestön ja perustuslaillisten kesken. Pastori Wegelius ja maisteri Hannes Rehnäck laativat kansanvaltuutettujen toivomuksesta uuden kiertokirjeen Oulun läänin kunnille. Siinä kehoitettiin valitsemaan valtiopäiville edustajia, jotka kannattivat ”kansanvaltaisia mielipiteitä vaalioloihin ja uuteen kansaneduskuntaamme nähden”. Näin sanouduttiin eroon työväenliikkeen kansalliskokoussuunnitelmasta. Syntyneeseen erimielisyyteen osasyynä pidettiin myös rautatieläisiä, jotka palasivat Helsingistä ja toivat sikäläisiä ajatuksia oululaisille. Voimaliiton paikallinen osasto ja punakaarti jäivät toimimaan aseellisina yhteenliittyminä.⁶⁵⁸

Oulun suurlakko poikkesi muiden kaupunkien lakoista sikäli, että perustuslaillisten ja sosialististen aatteiden lisäksi myös uskonto oli vaikuttamassa. Lakkoviikko Oulussa oli Kuopion hiippakunnan piispan J.R. Forsmanin mielestä yhteiskunnallisesti mullistava. Julistuksessa ”Oulun läänin kunnille” korostettiin, että kansa oli suurlakossa ”panemassa toimeen Jumalan tuomiota”. Rosendal laati tuon julistuksenomaisen ohjeistuksen yhdessä työväenliikkeen edustajan faktori Reino Drockilan kanssa. Allekirjoittajana oli myös J.A. Castrén.”⁶⁵⁹ Arvostus Rosendalin toimia kohtaan lakkota-

⁶⁵⁷ Ala-Kapee 1972, 255; Haapala 2008, 400-401; Heikkilä 1993, 42-43; Mylly 2006, 101; Snellman 2014, 198; Tikka 2009, 270-272; Tuominen 1964, s. 99, 102-103, 170-171; Aamulehti 7.11.1905 no 255, 1.

⁶⁵⁸ Hautala 1976, 608-609; Mustakallio 2008, 173-175; Roos 1909, 238-239, 269-270, 281-284, 296-97, 293; Tiitinen 2009, 134. Kaiku 8.12.1905 no 139A, 2; Kaleva 11.11.1905 no 255, 2; Tampereen Sanomat 11.11.1905 no 50, 3.

⁶⁵⁹ Mustakallio 2008, 169-170, 172; Mustakallio 1983, 67-68.

pahtumien yhteydessä vaikutti Rosendal valittiin 17.11.1905 pidetyn viimeisen valtakunnallisen perustuslaillisten kokouksen puheenjohtajaksi.⁶⁶⁰

Kuopiolaisten saatua tiedon lakon loppumisesta heitäkin ilahdutti erityisesti valtiopäivien koollekutsuminen, mutta juhlatilaisuuksia ei järjestetty. Työväestön ja perustuslaillisten kesken syntyi erimielisyyksiä. Työväestö halusi jatkaa lakkoa. He eivät olleet tyytyväisiä, koska kaikkia heidän vaatimuksiaan ei saatu toteutetuiksi. Kuopiolaiset olivat asettaneet tavoitteeksi täydellisen sana-, paino-, kokoontumis- ja yhdistymisvapauden, yhdenvertaisen äänioikeuden kaikille 21-vuotiaille ja yksikamarisen eduskunnan.⁶⁶¹

Suurlakon aikana perustetut kaartit jatkoivat Kuopiossa toimintaa lakon loputtuakin. Kuopiossa näkyi tässäkin työväestön ja porvarillisesti ajattelevien jakautuminen eri leireihin. Punakaartiin kuului joulukuussa 1905 noin 400 jäsentä. Kansalliskaarti liitettiin aktivistien toimesta Voimaliiton osastoksi kevättalvella 1906. Lähes kaikki kuopiolaisen urheiluseura Reippaan jäsenet liittyivät Voimaliittoon. Kuopio oli tärkeä Voimaliiton tukipaikka. Voimaliitto asetti tavoitteeksi Suomen irrottamisen Venäjältä, jos siihen tulisi tilaisuus.⁶⁶²

Marraskuun 10. päivä 1905 senaatti asetti 17-jäsenisen komitean valmistamaan ehdotusta uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi. Komiteaan kutsuttiin porvarissäädyn 1904–05 valtiopäivien edustajista sosiaalidemokraatit Oulun edustaja J.K. Kari ja tamperelainen työväenliikkeen johtomies Heikki Lindroos. Sosiaalidemokraatit olivat erimielisiä siitä, onko puolueen edustajien syytä olla mukana komiteassa. Kari ja Lindroos eivät halunneet osallistua komitean toimintaan, koska sen oli asettanut vanhasuomalainen senaatti. Myös kolmas työväenliikkeen edustaja toimittaja Edvard Valpas ja kaikki perustuslailliset erosivat komiteasta.⁶⁶³

Joulukuun ensimmäisenä päivänä nimitettiin vanhasuomalaisen myöntöväisyssenaatin tilalle perustuslaillinen Mechelinin senaatti, jonka jäseninä oli nuorsuomalaisten ja ruotsalaisen puolueen edustajien lisäksi yksi sosialidemokraatti J.K. Kari. Karin valintaan salkuttomaksi senaattoriksi vaikutti, että hän edellisillä valtiopäivillä oli osoittautunut ”älykkääksi ja maltilliseksi mieheksi”. Senaatin tehtävänä oli palauttaa järjestys Suomeen ja saada aikaan uusi valtiopäiväjärjestys. Jälkimmäistä tehtävää varten senaatti nimitti 14-jäsenisen Hermansonin eduskunnan uudistamiskomitean. Heikki Lindroos ja Edvard Valpas jatkoivat uudessa komiteassa. Senaattoriksi nimitetyn J.K. Karin tilalle tuli toimittaja Yrjö Sirola. Jäsenten sosiaalinen asema näkyi komiteassa ”kansan ääne-

⁶⁶⁰ Mustakallio 1983, 72-73; Hufvudstadsbladet 18.11.1905no 308, 3-4.

⁶⁶¹ Nummela 1989, 376, 378-380.

⁶⁶² Nummela 1989, 383-384; Parmanen 1941, 574.

⁶⁶³ Mylly 2006, 103-105; Aamulehti 11.11.1905 no 259, 2; <http://sosialismi.net/blog/2016/09/04/sosialistinen-aikakauslehti-numero-5-maaliskuu-1906/>.

nä”. Sosialidemokraatit olivat vaitonaisia, koska eivät tiedäneet, mitä puolue hyväksyisi kannanotoina. Puoluehallinto antoi tammikuussa 1906 luvan komitean jäsenyyteen. Perustuslaillisten kanssa oli erimielisyyttä, koska sosiaalidemokraatit edelleen kannattivat kansalliskokouksen koollekutsuamista. Perustuslailliset halusivat, että säätyvaltiopäivät päättävät eduskuntauudistuksen.⁶⁶⁴

Kuopiolaisia valtiopäivämiehiä ei ollut mukana valtakunnallisissa elimissä. Tehdyt valinnat kuitenkin hyväksyttiin Kuopiossa. Kaupunginvaltuusto lähetti 4.12.1905 Mechelinin senaatille onnentoivotuksen.⁶⁶⁵

Perustuslaillisten suomenmielisten keskuskomitean vaalijulistuksessa korostettiin, että edustajiksi haluttiin perustuslaillisia, suomenmielisiä, jotka ajavat kansanvaltaista, yksikamarista eduskuntaa. Äänioikeus pitäisi antaa sekä naiduille että naimattomille naisille. Perustuslailliset työmiehet pitivät oman kokouksen, jossa korostettiin, että kaikkien perustuslaillisten työmiesten tulisi osallistua vaaleihin.⁶⁶⁶

Kansan Lehdessä nimimerkki ”Sillä meitä on paljo” kritisoi uutta perustuslaillista hallitusta ja valtiopäiviä. Kirjoittaja viittaa Helsingin Sanomien pääkirjoitukseen, joka on uhkailunäyte porvarien kyllästymisestä järjestäytyneen työväestön esiintymiseen. Nimimerkki puolestaan uhkaa ”Yhä rajummin ja rajummin tulee se (työväestö) hyökkäämään herrain hallitusta ja herrain eduskuntaa vastaan.”⁶⁶⁷

Kagaali ei lopettanut Suomessa virallisesti toimintaansa, mutta Bobrikovin murhan jälkeen toiminta väheni. Oli saatu takaisin ne oikeudet, joiden takia kagaali oli syntynyt. Kagaalin viimeinen yhteinen lounas oli 18.11.1905. Sen jälkeenkin toivottiin, että perustuslaillinen henki säilyisi.⁶⁶⁸

Kaikki puolue ryhmät olivat yksimielisiä siitä, että sortotoimenpiteiden on loputtava ja saatava valtiopäiväjärjestelmän kokonaisuudistus. Työväestö oli päässyt joukkovoimalla mukaan toimimaan Suomen poliittisessa elämässä. Suurlakon vaikutuksesta vahvistui yhteinen toive yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta.

5.3.2 Naiset ajamassa oikeuksiaan

Naisasialiikkeen leviäminen Suomeen vaikutti siihen, että äänioikeuden antaminen naisille tuli keskustelun kohteeksi. Kunnallinen äänioikeus oli naimattomilla, veroa maksavilla ja omaisuuttaan

⁶⁶⁴ Mylly, 2006, 105-114; Parmanen 1941, 581-582, 599-601 ; Vares 2008, 350-351.

⁶⁶⁵ Kuopion kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1905 IV 3 Ca:31.

⁶⁶⁶ Kiviranta 2006, 40-41; Helsingin Sanomat 1.12.1905 no 275 B, 2; Louhi 7.12.1905 no 143, 3.

⁶⁶⁷ Kansan Lehti 5.12.1905 no 139, 1-2; Helsingin Sanomat 3.12.1905 no 277A, 3; Tampereen Uutiset 6.12.1905 no 280, 3.

⁶⁶⁸ Zetterberg-Tiitta 1992, 339; Loikkanen 1999, 48; Parmanen 1941, 588-589.

hallitsevilla naisilla. Lisäksi naiset olivat teollistumisen myötä siirtyneet palkkatyöhön. Tosin naisten äänioikeutta vastustettiin sillä perusteella, ettei ollut sopivaa päästää naisia mukaan päättämään valtiollisista asioista.⁶⁶⁹

Kuopiolaiset naiset olivat aktiivisia naisten äänioikeusasiassa. He vaikuttivat siihen, että kaupungin edustaja laamanni K. Herckman teki 1897 valtiopäivillä aloitteen porvarissäädyssä yhtäläisestä äänioikeudesta naisille ja miehille. Häntä tukivat raatimies I. Kyander ja K. Killinen. Naisten merkitystä maan edistykselliselle kehitykselle ja sisäiselle lujittumiselle pidettiin tärkeänä. Tällä uskottiin myös lisättävän naisten kiinnostusta yhteisten asioiden hoitamiseen. Lakivaliokunnassa enemmistö hylkäsi ehdotuksen, jota moitittiin liian radikaaliksi. Viisi valtiopäivämiestä laittoivat vastalauseen päätökselle.⁶⁷⁰

Työväenpuolueen ohjelmassa vuonna 1899 oli vaatimus yleisestä äänioikeudesta ja naisten tasavertaisuudesta. Tämä vaatimus toistui Forssan puoluekokouksessa 1903, jolloin työsuojelullisia asioita liitettiin mukaan. Naisten omassa piirissä keskustelut pysyivät pitkään maltillisina, vaikka vuonna 1900 perustettiin Helsingissä Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto. Tämä Työläisnaisliitto teki jonkin verran yhteistyötä Unioni Naisasialiiton kanssa. Suomalaiset naisasianaiset pitivät tiiviisti yhteyttä myös Suomen rajojen ulkopuolelle.⁶⁷¹

Berliinin kansainvälisessä naiskonferenssissa vuonna 1904 olleet suomalaisnaiset perustivat toimikunnan naisten tasa-arvoisen aseman saavuttamiseksi. Työläisnaisia otettiin mukaan toimikuntaan. Innostus oli valtava, kun heräsi halu Euroopan naisten tapaan lähteä ajamaan valtiollisia oikeuksia. Äänioikeus naisille oli keskusteluissa mm. Unioni Naisasialiiton kokouksessa lokakuun 1904 alussa. Asiaa lähdettiin viemään eteenpäin yhdessä Suomen Naisyhdistyksen kanssa. Komitean puheenjohtajaksi tuli Lucina Hagman.⁶⁷²

Hilja Pärssinen kokosi naisten oikeuksien puutteita lentokirjaseen ”Naiset mukaan. Vähän äänioikeusasiasta.” Hän vaati yksikamarista eduskuntaa ja naisille yhtäläistä ja salaista äänioikeutta. Perusteluina oli mm. se, että naiset ovat jo osoittaneet kunnallista äänioikeutta käyttäessään ja tehtäviä hoitaessaan merkityksensä yhteiskunnallisen elämän kohottajina. Pärssinen piti mahdollisena, että äänioikeuden saamisella olisi myös vaikutusta taistelussa raittiuden puolesta.⁶⁷³

⁶⁶⁹ Mylly 2006, 73;

⁶⁷⁰ Klinge 1997, 430; Nordenstreng 1923, 53-55.

⁶⁷¹ Kilpi 1953, 68; Klinge 1997, 430; Utrio 2005, 178-179, 195-196.

⁶⁷² Kilpi 1953, 69-70; Helsingfors-Posten 5.10.1904 no 270, 2; Helsingin Sanomat 5.10.1904 no 4, 2.

⁶⁷³ Pärssinen 1905, 17-23; Hentilä 1989, 175-176.

Naiset olivat suurlakon aikaan mukana hyväntekeväisyystoiminnassa. Oulussa eri yhteiskuntaryhmiin kuuluvat naiset perustivat nk. avustuskomiteita marraskuussa 1905 tukemaan niitä henkilöitä, jotka lakon takia kärsivät puutetta. Aloitteen tekijöinä olivat senaattorinrouva Alexandra Gripenberg, Mauno Rosendalin puoliso Alma ja herännäisyysliikkeeseen kuuluva fennomaani Lydia Hällfors. He saivat valtuustolta taloudellista tukea. Työväestö oli kiitollinen avusta. Eräs työmies sanoi: ”Oulussa aina oli vallinnut hyvä suhde kansan ja varakkaamman luokan välillä.”⁶⁷⁴

Keisarillinen esitys äänioikeuden laajentamisesta 1904-05 valtiopäivillä jäi ilman päätöstä, kun valtiopäivät hajotettiin. Juho Kari yritti vielä ennen valtiopäivien päättymistä saada äänioikeusasian käsittelyyn, mutta asia siirtyi seuraaville valtiopäiville. Porvaris- ja pappissäädysssä oli positiivista suhtautumista naisten äänioikeutta kohtaan. Perustuslaillisten kokouksessa syyskuussa 1905 asia sai paljon kannatusta.⁶⁷⁵

Porvarien ja työväenliikkeen naisjärjestöt olivat tehneet perusteellista ja pitkäaikaista työtä naisten äänioikeuden puolesta. Marraskuun manifesti 1905 ja lupaus eduskuntaudistuksesta nostivat naisjärjestöjen aktiivisuuden huippuunsa. Työläisnaisten liitto järjesti mielenosoituksia, jotka saivat suurta kannatusta. Naiset jakoivat tuhansia lentolehtisiä, pitivät kokouksia ja äänioikeusesitelmää. Naisia oli alkanut kohota merkittäviin asemiin sekä koulutuksensa kautta että työelämässä ja kulttuurin parissa. Myös perustuslakitaistelussa oli mukana naisia, jotka loivat myönteistä kuvaa poliittisista naisista.⁶⁷⁶

Marraskuussa 1905 Suomen Naisyhdistys toivoi kaikkien puolueiden naisia toimimaan yhdessä, pitämään kokouksia ja esittämään toivomuksensa valtiopäivämiehille naisten valtiollisesta äänioikeudesta ja vaalikelpoisuudesta.⁶⁷⁷ Sosialidemokraattiset naiset olivat Tampereella käynnistämässä äänioikeuskampanjaa, joka kokosi eri yhteiskuntaryhmien ja puolueiden naisia. Unioni Naisialiitto kutsui kaikkien kuntien edustajia koolle Helsinkiin 2.12.1905 keskustelemaan naisten äänioikeudesta. Tampereen, Kuopion ja Oulun edustajia oli niiden 123 paikkakunnan edustajien joukossa, jotka yhtyivät ponteen äänioikeusasian edistämisestä: ”Kaikille 21 täyttäneille naisille, niin avionaisille, kuin naimattomille, on myönnettävä ääni- ja vaalikelpoisuus yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden perusteella”. Kokouksen ehdotuksena oli myös, että Unionin pitäisi valita keskuskomitea, johon tulisi jäseniä kaikista yhteiskuntaluokista. Työväki saisi itse valita naisedustajansa. Tampereelta kokouksessa olivat Naisyhdistyksen puheenjohtaja Hilda Kupiainen ja työläisnaisten

⁶⁷⁴ Mustakallio 2008, 171; Roos 1909, 131-136, 285. Lydia Hällfors (1844-1916) o.s. Bergroth alk. Wegelius.

⁶⁷⁵ Kilpi 1953, 70-71; Klinge 1997, 430-431.

⁶⁷⁶ Kilpi 1953, 71; Klinge 1997, 431-432; Mylly 2006, 142.

⁶⁷⁷ Otava 2.12.1905 no 135, 3 ”Valtiollinen äänioikeus naisille”; Tampereen Sanomat 5.12.1905 no 79, 3.

edustajat Alma Malander⁶⁷⁸ ja Siiri Malmberg. Järjestäytynyt työväki ei kannattanut Unionin hanketta. Erimielisyyttä aiheutti kysymys yksikamarisesta eduskunnasta. Porvarilliset halusivat pitää puoluepolitiikan erillään naisasiasta.⁶⁷⁹

Alma Malander kirjoitti kokouksen jälkeen Kansan Lehdessä: ” Siis naiset, ei porvarillisten kokouksiin, ei yhteistoimintaan heidän kanssaan! Yksin on meidän toimittava niin, ettei tarvitse hävetä! Muodostakaa omat komiteanne, joissa puuhaatte naisten äänioikeuden ja yksikamarisen eduskunnan saamiseksi lähimmässä tulevaisuudessa.”⁶⁸⁰

Kuopiossa joulukuun alussa Naisyhdistys kutsui koolle yleisen kokouksen, johon osallistui noin 300 naista kaikista kansankerroksista, myös työläisnaisia. Kokouksessa oltiin yksikamarisen eduskunnan kannalla. Neidit Elli Canth ja Iida Seilanen kertoivat kuulumisia Helsingistä Naisasialiitto Unionin 2.12. pidetystä yleisestä kokouksesta.⁶⁸¹

Työläisnaisten luottamushenkilöt pitivät äänioikeuskokouksen Helsingissä 2.-3.12.1905. Tampereen äänioikeuspiiriä edustivat virallisesti rouva Ellen Mäkelin ja neiti Olga Koskinen (Jokisalo)⁶⁸², Oulua rouva Anni Lindgren ja Kuopiota neiti Katri Kainulainen. Vain turkulaiset puolsivat esityksen tekemistä valtiopäiville naisten äänioikeudesta. Kokouksessa korostettiin, että yläluokan naiset ajavat äänioikeusasiaa vain naisasian kannalta ja että naisasialla ja työväenasialla on ero. Päätettiin pysyä erossa yhteistoiminnasta yläluokkalaisten porvarisnaisten kanssa, jotka esittivät oikeuksia vain säätyläisnaisille. Liittohallituksen tehtäväksi jätettiin julistuksen laatiminen naisten periaatteesta saada yksikamarinen eduskunta, johon kaikki 21-vuotiaat Suomen kansalaiset ovat vaalikelpoisia ja äänioikeutettuja.⁶⁸³

Suurlakon jälkeen syksyllä 1905 Tampereelle perustettu Naisten äänioikeuskomitea Ellen Mäkelinin johdolla ajoi naisten oikeuksien parantamista. Ellen Mäkelin oli Tampereella työväenyhdistyksen naisosastossa näkyvimmin taistelemassa naisten äänioikeuden puolesta. Komitean tehtävänä oli hoitaa kaikki äänioikeuteen liittyvät asiat ja levittää tietoutta myös maaseudulle. Yksi vakituisista

⁶⁷⁸ Alma Malander myöhemmin Jokinen (1882-1939) oli ensimmäinen tamperelaissyntyinen naiskansanedustaja. Ensimmäisiin eduskuntavaaleihin Alma ei osallistunut, kun hän oli silloin raskaana. Kilpi 1953, 89-90.

⁶⁷⁹ Harjula 2008, 128-130; Kilpi 1953, 79-80; Sulkunen 2008, 80-82, 85; Otava 9.12.1905 no 138, 3 ”Edustajakokous naisten äänioikeutta varten”; Uusi Suometar 6.12.1905 no 279, 3.

⁶⁸⁰ Kansan Lehti 7.12.1905 no 140, 2; Kilpi 1953, 80.

⁶⁸¹ Virrankoski 2001, 562-563; Otava 25.11 1905 no 132, 2; 7.12.1905 no 137, 2. Elli Canth (1868-1944) oli Minna Canthin tytär ja Iida Seilanen oli Tampereen ensimmäinen naispoliisi, joka tuli tunnetuksi ”Kadun lasten äitinä”.

⁶⁸² Olga Koskinen (Jokisalo) oli eduskuntavaaleissa Tampereen ehdokas. Hän oli toiminut palvelijattarien hyväksi ja puhui juovutusjuomien vaaroista. Oli yhden vaalikauden eduskunnassa. Kilpi 1953, 90-91.

⁶⁸³ Pollari etc. 2008, 62-63; Aamulehti 7.12.1905 no 281, 3; Työmies 4.12.1905 no 275, 3.

puhujista oli Sandra Reinholdson (myöhemmin Lehtinen), josta tuli Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin ensimmäinen naiskansanedustaja.⁶⁸⁴

Tampereelta oli marraskuussa 1905 perustuslaillisten kokouksessa Helsingissä lähetystö, jossa oli 2 nuorsuomalaista, 2 työväenpuolueen ja 2 suomettarelaisista naista. He korostivat äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden saamista naisille. Sosialidemokraatit olivat epäilevällä kannalla perustuslaillisten kantaan eduskuntauudistuksesta.⁶⁸⁵

Kansa-käsitys merkitsi eri ryhmille erilaisia asioita. Työläiset jakoivat kansan köyhiin ja rikkaisiin. Työläisnaiset näkivät kodin miehen hallitseman yhteiskunnan pienoiskuvana. Suurlakolla oli vaikutusta työläisnaisten ammatilliseen järjestäytymiseen. On arvioitu noin 10 000 naisen kuuluneen suurlakon aikoihin järjestäytyneisiin naisammattialojen järjestöihin. Joissakin järjestöissä oli myös sekaosastoja. Työväenpuolueen ja -liikkeen järjestäytyneisiin paikallisiin ammatti- ja puolueosastoihin kuuluneet naiset tavoittelivat samoja asioita kuin säätyläisnaisten ja sivistyneistön ylläpitämät porvarilliset naisjärjestöt: vanhasuomalaisiin tukeutuva Suomen Naisyhdistys ja perustuslaillisten kannalla oleva Unioni Naisasialiitto. Näiden tavoitteina oli naisten oikeudellinen, taloudellinen ja henkinen vapautuminen. Yhdistykset olivat kirjanneet jo perustamisohjelmiinsa äänioikeuskysymyksen, joka silloin tarkoitti lähinnä varakkaampia itsenäisiä naisia.⁶⁸⁶

Sääty- ja luokkarajojen ylitse ulottuva yhteistyö ei naisten kesken tuottanut pitkäaikaisia tuloksia. Naiset pääsivät eduskuntauudistuksen yhteydessä kansalaisyhteiskunnan toimiviksi jäseniksi. He saivat valtiollisen äänioikeuden, mutta kunnallishallinnossa eivät kaikki naiset päässeet vaikuttamaan, kun miesten holhouksen alaisena oleminen säilyi. Naisten toiminta keskittyi ammatillisiin ja poliittisiin järjestöihin.⁶⁸⁷ Tampereella työläisnaisten määrällinen osuus oli suurempi kuin Oulussa ja Kuopiossa. Aktiivisten naisasianaisten toiminta oli tehokasta ja sai näkyvyyttä ja vaikutti naisten aseman parantumiseen. Vaikka naisilla ei ollut vielä valtiollisia oikeuksia, he pystyivät vaikuttamaan taistelutahdollaan.

Naisjärjestöillä ja naisten omalla toiminnalla oli työväenliikkeen ja raittiusliikkeen ohella merkittävä vaikutus äänioikeusuudistukseen. Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vaatimuksissa oltiin ajamassa samaa asiaa, vaikka useiden yhteiskunnallisten tavoitteiden toteuttamisessa oli suuria erimielisyyksiä. Toisin kuin monissa muissa maissa suomalaiset naiset toimivat yhteistyössä miesten

⁶⁸⁴ Kilpi 1953, 91, 139; Kiviranta 2006, 42-43; Suomen kansanedustajat 1907-2006, 94; Sänkiaho 2000, 12-13.

⁶⁸⁵ Sulkunen 2008, 83-84; Oulun Ilmoituslehti 26.11.1905 n:o 47, 1-2.

⁶⁸⁶ Harjula 2008, 124; Jallinoja 1983, 13; Pollari etc. 2008, 61-62, 421; Työläisnainen 1905/ 15-16, 166-167. Harjulan mukaan Helsingissä oli koolla 122 naista.

⁶⁸⁷ Harjula 2008, 136.

kanssa. Työväenliikkeen radikalisoituminen vaikutti siihen, että sen naisilla oli omat järjestöt. Suomessa uudistus toteutui kerralla toisin kuin muualla, missä uudistus tapahtui asteittain.⁶⁸⁸

5.3.3 Valinnat viimeisille säätyvaltiopäiville

Sosialidemokraattinen puolue piti Tampereella 20.–22.11.1905 puoluekokouksen, jonka päätöksenä oli ryhtyminen jyrkkään vaalilakkoon äänin 191-96. Kokous kannatti edelleen punaisen julistuksen tavoitteita ja oli sitä mieltä, että vaaleihin osallistumalla pönkitetään porvarien valtaa. Äänioikeusuudistusta toteutettaisiin tehokkaammin uuden suurlakon ja mielenosoitusten avulla kuin muutamalla edustajalla säätyvaltiopäivillä. Vaalilakkoa vastustivat pääasiassa Tampereen, Oulun ja Turun edustajat. Päätöksestä kimpaantuivat mm. Yrjö Mäkelin, Heikki Lindroos ja J.K. Kari. Mäkelin oli sitä mieltä, että Oulusta ja Tampereelta olisi mahdollista saada omia miehiä valtiopäiville. Oulun kokousedustajat Kustaa Ahmala ja Reino Drockila korostivat, että pitäisi toimia kokonaisena Suomen kansana. Vaaleihin osallistumalla voitaisiin edistää kansanvaltaisuutta enemmän kuin vaalilakolla. Kuopion edustaja, paikallisen lakkokomitean puheenjohtaja Antti Mäkelin kannatti vaaliin osallistumista, jotta opittaisiin äänestämään. Hän samoin kuin J.K. Kari toivoi yksimielisyyttä, ettei puolue jakaantuisi.⁶⁸⁹

Tampereella ja Oulussa oli jo joulukuussa 1902 raastuvankokouksessa päätetty alentaa ääniasteikko kymmenestä kahteen. Päätös merkitsi muutosta 12.10.1869 vaalijärjestyksen 3 §:ään siten, että kahdesta veroäyristä taksoitetuilla olisi yksi ääni ja kolmesta veroäyristä taksoitetuilla kaksi ääntä. Tätä suurempaa äänimäärää ei saisi olla kenelläkään. Asia jäi lepäämään, kunnes senaatti lokakuussa 1905 esitti hyväksyttäväksi Tampereen, Kemin, Oulun ja Kuopion kaupunkien raastuvankokousten päätökset ääniasteikon alentamiseksi kahteen ääneen. Muutos hyväksyttiin 15.11.1905. Keisari vahvisti 28.11.1905 korkeimman äänimäärän valtiopäivämiesvaaleissa. Äänioikeus määräytyi edelleen veroäyrien perusteella.⁶⁹⁰

5.3.3.1 Perustuslaillisten Tampere

Vaikka vallankumoussuunnitelmat eivät toteutuneet, vallankumouksellisuus eli Tampereen työväen keskuudessa. Kahden eri leirin mielipiteisiin vaikuttivat vuoden 1904 vaalien aikaan syntyneet kannanotot. Vastakkain olivat Työväenyhdistys ja Ulkotyöväenyhdistys. Työmies-lehdessä vaadit-

⁶⁸⁸ Hentilä 1989, 166; Saarinen 1989, 114-115, Utrio 2005, 243-244.

⁶⁸⁹ Ala-Kapee 1972, 259-262; Kiviranta 2006, 40-41; Nummela 1989, 376, 446; Suomen työväenliikkeen historia 1976, 61; Kansan Lehti 18.11.1905 132A, 2; 21.11.1905 no 133A, 1-4; Otava 25.11.1905 no 132, 3; Työmies 15.11.1905 n:o 259, 1; 22.11.1905 nro 265, 2.

⁶⁹⁰ Tampereen maistraatin tuomiokirja 1905, pöytäkirja 29.11.1905, 2.12.1905 § 463; Kaiku 1.12.1905 no 136A, 2; Oulun Ilmoituslehti 10.12.1905 no 49, 2; Suomalainen Wirallinen Lehti 11.11.1905 no 257,1; 1.12.1905 no 274, 1; Tampereen Sanomat 9.11.1905 no 57,1. Savonlinnan kaupungissa tehty päätös ääniasteikon kokonaan poistamisesta ehdotettiin hylättäväksi.

tiin 15.11.1905 vaalilakkoa ja Kansan Lehdessä 18.11. kannatettiin vaaleihin osallistumista, mikä oli Työväenyhdistyksen kanta. Ulkotyöläiset olivat boikotin kannalla.⁶⁹¹

Työläisnaiset ja Naisyhdistys käynnistivät marraskuussa äänioikeuskampanjan, joka kokosi eri yhteiskuntaryhmien naisia. Kokouksessa esitettiin toive, että työväestö, perustuslailliset ja vanhasuomalaiset valitsisivat valtiopäivämieheksi yleistä äänioikeutta ja yksikamarista edustuslaitosta kannattavia henkilöitä.⁶⁹²

Työväestön ja perustuslaillisten suhteet pysyivät Tampereella suurlakon aikanakin hyvinä. Perustuslailliset tarjosivat 9.11. työväestölle jo ennen SDP:n kokousta mahdollisuutta valita yhteiselle vaalilistalle neljä omaa ehdokasta, kun kaupunki sai valita yhteensä kuusi edustajaa. Pidettiin oikeutettuna, että teollisuus- ja työläiskaupungilla olisi työväen edustajia valtiopäivillä. Yhteistyöehdotuskirjeen allekirjoittajana oli edellisten valtiopäivien edustaja kauppias Gösta Sumelius. Perustuslailliset puolsivat myös kahden äänen käyttöönottoa, jos se on mahdollista. Kaikki muut Tampereen marraskuisen sosialidemokraattisen puoluekokouksen edustajat paitsi Vihtori Kosonen ja Ulkotyöväenyhdistyksen edustajat kannattivat vaaleihin osallistumista.⁶⁹³

Tampereelle perustettiin joulukuussa 1905 sosialidemokraattien puoluehallinnon kehotuksesta punakaarti suojelemaan kansalaisten henkeä ja omaisuutta. Tammikuussa 1906 perustettiin myös naiskaarti. Tampereen Työväenyhdistys, punakaartit ja suurlakkokomitea olivat eri mieltä keskenään. Ne eivät suostuneet Työväenyhdistyksen johdettaviksi. Puolue keskitti voimansa valtiolliseen äänioikeustaisteluun. Tampereen Työväenyhdistys valitsi aikaisemmasta poiketen luokkataistelulinjan ja päätti väliaikaisesti, ettei tee yhteistyötä porvarillisten ryhmien kanssa ennen kuin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja yksikamarinen eduskunta toteutetaan. Väliaikaisuus johtui siitä, että Tampereella oli vankat perinteet kunnallispolitiikassa perustuslaillisten ja työväestön kesken. Työriidat ja tehdaslakot katkaisivat työväestön ja perustuslaillisten välit kevään 1906 aikana.⁶⁹⁴

Valtiopäivämiesvaalien pitopäiväksi Tampereella oli ilmoitettu 2.12. Vaaleja edeltäneenä päivänä Aamulehdessä oli mainos, jossa vaalilauseina olivat: ”Lailisuus täysin toteutettava! Yksikamarinen eduskunta! Suomalaisuus voittoon!” Mainoksessa korostettiin, että kaikki kansankerrokset on saatava mukaan, mutta suomenmielisten ja ruotsinmielisten liitosta on luovuttava. Raittiusmieliset toivoivat, että äänestäjät muistaisivat, ketkä kannattivat viinakauppojen aukipitämistä. Tampereen

⁶⁹¹ Ala-Kapee 1972, 259-260; Kansan Lehti 18.11.1905 no 132A, 2; Työmies 15.11.1905 no 259, 1.

⁶⁹² Harjula 2008, 125-126.

⁶⁹³ Ala-Kapee 1972, 260-261; Aamulehti 10.11.1905 no 258, 2; Tampereen Sanomat 10.11.1905 no 58, 1-2; Kansan Lehti 2.12.1905 no 138, 2.

⁶⁹⁴ Ala-Kapee 1972, 263-265, 270-271; Suodenjoki 2007, 110-113; Kansan Lehti 17.3.1906 no 62, 1; 18.3.1906 no 63, 1-2; 25.3.1906 no 69, 1-2; Tampereen Sanomat 23.3.1906 n:o 67,1-2; 24.3.1906 n:o 68, 1,2; Aamulehti 2.6.1906 no 123, 1. Irtisanottujen joukossa oli Heikki Lindroosin veli August Linnavuori (Lindroos).

Raittiusväen kokouksessa ei suositeltu vaaleissa mitään erityistä listaa, vaan kaikkia suositeltiin äänestämään vakaumuksensa mukaan.⁶⁹⁵

Vuoden 1904 lopulla tapahtunut vanha- ja nuorsuomalaisten lopullinen välirikko näkyi myös lehdistössä. Perustuslaillisia ajatuksia esittänyt päätoimittaja K. Viljakainen oli eronnut 1.5.1905. Eri-laiset mielipiteet näkyivät myös tamperelaisessa lehdistössä. Perustuslailliset ryhtyivät Tammerfors Nyheterissa ja Tampereen Sanomissa horjuttamaan Aamulehden asemaa. Joulukuussa 1905 perustuslailliset aloittivat ilmoitusboikotin Aamulehdessä. Aamulehti teki kahtena vuonna tappiollisen tuloksen ja joutui turvautumaan osakeantiin. Boikotti oli lopullisesti ohi 1907 ja sen jälkeen Aamulehti on ollut johtava tamperelainen lehti.⁶⁹⁶

Tampereen Sanomien ohjelma, jonka oli allekirjoittanut mm. Viljakainen, oli myös vaaleja edeltäneen päivän lehdessä. Siinä korostettiin kansanvaltaista uudistustyötä, suomen kielen aseman tärkeyttä, yksikamarista eduskuntaa, kunnallista kieltolakia ja teollisuustyöväen sekä tilattoman väestön aseman parantamista.⁶⁹⁷

Suomalaisen puolueen suomenmielinen, kansanvaltainen ja raittiusmielinen vaalilista koottiin Suomalaisen Klubin asettamista ehdokkaista. Klubi vaati ehdokkailta suomalaisen puolueen kansanvaltaisen ohjelman hyväksymistä. Tämä merkitsi, että heidän piti kannattaa laillista kansalliskokousta ja yleistä, yhtäläistä ja välitöntä äänioikeutta yksikamarisessa eduskunnassa. Klubi ei halunnut olla missään tekemisissä ruotsalaisen puolueen kanssa, koska sen periaatteet eivät ole kansanvaltaisia. Työväestön kanssa Klubi olisi halunnut yhteistoimintaa, mutta se ei onnistunut, koska työväestö ei osallistunut vaaleihin.

Suomalaisen Klubin ehdokkaat olivat pankinjohtaja Ernst Borenius, varatuomari Paavo Brander (Paloheimo), Aamulehden päätoimittaja maisteri Aukusti Dahlberg (Alhovuori), kauppias G.W. Osonen, yhteiskoulunjohtaja Kaarlo Tiililä ja kunnallisneuvos C.W. Åkerlund. Åkerlund kieltäytyi ehdokkuudesta pankkiasioden vuoksi. Myös hänen tilalleen valittu kauppias K. Seppälä kieltäytyi ja liittyi vaaleja edeltävänä päivänä nuorsuomalaisiin. Tämä oli Tiililän mielestä skandaali.⁶⁹⁸

Tampereen maistraatti lykkäsi vaaleja 14. päivään joulukuuta, sillä vaaliluetteloissa oli ääniä merkitty 10:een asti uuden korkeimman äänimäärän 2 sijaan. Ennen siirtämispäätöstä keskusteltiin vaalien lykkäämisestä. Osa oli sitä mieltä, ettei vaalien lykkääminen vaikuta lopputulokseen. Aamuleh-

⁶⁹⁵ Tampereen maistraatin tuomiokirja 1905, pöytäkirja 29.11.1905, 2.12.1905 § 463; Aamulehti 1.12.1905 no 276, 2; Tampereen Sanomat 2.12.1905 no 77, 2.

⁶⁹⁶ Sinisalo 1970, 286–289.

⁶⁹⁷ Tampereen Sanomat 1.12.1905 no 76, 1.

⁶⁹⁸ Sinisalo 1932, 66-67; Aamulehti 1.12.1905 no 276, 2; 2.12.1905 no 277, 1-3; Kaarlo Tiililän päiväkirja 27.11., 13.12., 14.12.1905.

dessä moitittiin ”nimiperustuslaillisia” siitä, että he halusivat siirtää vaalin kahden viikon päähän torstaiksi, jolloin kuvitellaan suomenmielisten saavan vähemmän ääniä, kun työpäivä on pidempi kuin lauantaina. ”Näytetään, etteivät pilkkanaamaiset ruotsalaiset, niin kuin luulevat, meitä voi juonillaan lannistaa. Suomalaisia eivät enää ruotsalaiset voi puolelleen `agiteerata`.” Tosiasiassa seuraavat lauantapäivät oli varattu jo valtuusmiesvaaleille ja lautakuntien jäsenten vaaleille. Perustuslaillisten ja suomettarelaiten väliset erimielisyydet näkyivät lehdistössä koko joulukuun alkupuolen vaaleihin asti. Perustuslailliset moittivat vastapuolta siitä, että myöntöväisyydellä suositaan laittomuuksia. Tiililä kirjoitti päiväkirjassaan jo marraskuussa: ”Puolueviha täällä yltyy yltymistään. Sveesit ja osa perustuslaillisia harjoittaa terrorismia.” Myös raittiuskysymys aiheutti Tampereella riitaisuuksia.⁶⁹⁹

Ennen valtiopäivämiesvaaleja Tampereella pidettiin 9.12.1905 valtuustovaalit, joissa keskeisenä asiana oli väkijuomapolitiikka. Jo suurlakon aikana kuului väkijoukon keskuudesta ”Alas kapakat!”. Järjestäytyneen työväestön kokouksessa vaadittiin, että kaikkien ehdokkaiden oli oltava ehdottoman kieltolain kannalla. Raittiusmieliset halusivat viinakaupan lopettamista kannattavia miehiä valtuustoon. Työväenpuolue, suomalainen puolue ja raittiusväki olivat yhdessä vastustamassa ”viinapuoluetta”. Valtuustosta erovuorossa olivat mm. lääkäri G.R. Idman, rahastonhoitaja E. Reijonen, insinööri J.R. Durchman ja kaupanhoitaja Lindroos, joka ei asettunut enää ehdokkaaksi Tampereelta Helsinkiin muuton vuoksi. Eniten ääniä vaalissa sai kansakoulunopettaja Roope Hietala 19188 ääntä 2314 äänestäjältä. Kaupunginvaltuustoon valituiksi tulivat myös:

Idman	10 350 ääntä	748 äänestäjältä
Durchman	10 174 ääntä	731 äänestäjältä
Reijonen	10 126 ääntä	730 äänestäjältä ⁷⁰⁰

Vaikka sosialidemokraattinen puolue julisti valtiopäivämiesvaalissa vaalilakon, käytännössä sosialidemokraatit tukivat perustuslaillisia, toisin kuin kunnallisvaaleissa. Sosialidemokraattien vaalijulistuksessa Työmies-lehdessä kirjoitettiin: ”Sosialidemokraattinen puolue Suomessa ei ota osaa luokkaeduskunnan kokoonpanoon ja kieltää valtapuolueita ottamasta edustajaehdokkaikseen tämän puolueen jäseniä.”⁷⁰¹

Uudessa Suomettaressa kerrottiin ”nimiperustuslaillisen” puolueen kokouksesta, jossa ehdokkaiden takana olivat myös Ruotsalainen keskusteluseura, Kunnallisklubi ja Kauppaseura. Vaalikokoukses-

⁶⁹⁹ Tampereen maistraatin pöytäkirja 2.12.1905 Aamulehti 3.12.1905 no 278, 2, 4; 5.12.1905 no 279, 3; Helsingin Sanomat 3.12.1905 no 277A, 4; 7.12.1905 no 280, 5; Tampereen Sanomat 5.12.1905 no 79, 3; 6.12.1905 no 80, 1-2; Tampereen Uutiset 3.12.1905 no 278, 2; Kaarlo Tiililän päiväkirja 1905, 55-60.

⁷⁰⁰ Tampereen maistraatin pöytäkirja 9.12.1905; Voionmaa 1932, 368, 399; Aamulehti 8.12.1905 no 282, 2; 9.12.1905 no 283, 1-2. ks. liite 2. J.K.

⁷⁰¹ Kaarlo Tiililän päiväkirja 22.11.1905; Työmies 22.11.1905 no 268.

sa oli keskusteltu järjestäytyneen työväestön edustajien toimittaja Mäkelinin ja kaupanhoitaja Lindroosin ottamisesta ehdokkaiksi. Ehdotus hylättiin äänestyksessä, koska arveltiin, että sosialidemokraattisen puolueen jäsenten valinta voitaisiin kokea tahallisenä yrityksenä hajottaa puolue.⁷⁰²

Perustuslaillisten asettamat ehdokkaat tulivat valituiksi viimeisille säätyvaltiopäiville. Eniten ääniä saivat edellisillä valtiopäivillä olleet Idman (1025 ääntä 513 äänestäjältä) ja Viljakainen (1019 ääntä 510 äänestäjältä). He saivat kannatusta yli puoluerajojen. Myös neljä uutta edustajaa olivat perustuslaillisia: kansakoulunopettaja Taneli Kurkela (1015 ääntä 508 äänestäjältä) filosofian maisteri, rahastonhoitaja Erkki Reijonen (1013 ääntä 507 äänestäjältä), ruotsinmielinen tehtailija, filosofian maisteri Anton Elving (1007 ääntä 504 äänestäjältä) ja johtaja, insinööri Magnus Lavonius (1005 ääntä 503 äänestäjältä). Rasilan mukaan Reijosen valintaan vaikutti hänen maineensa vastarintamiehenä. Kaikki valitut lupasivat jo ennen vaaleja kannattaa yleistä, yhtäläistä ja välitöntä äänioikeutta ja yksikamarista eduskuntaa. Sosialidemokraattien kannatuksella perustuslaillisille ei ollut merkitystä, sillä suurlakon seurauksena vanhasuomalainen myöntöväisyysuunta ei saanut kannatusta Tampereella. Se oli tehnyt ”poliittisen vararikon”.⁷⁰³ Tamperelaisista alempiin sosiaaliluokkiin kuuluvat eivät päässeet äänestämään. He olivat yleensä suomenmielisiä ja suomenkielisiä, joita oli yhdeksän kymmenestä. Alemmissä sosiaaliluokissa ei ollut ruotsinkielisiä.⁷⁰⁴

Valtiopäivävaalien jälkeen 29.12. Tiililä oli Helsingissä Suomalaisen puolueen kokouksessa, jossa keskusteltiin eduskuntauudistuksesta J.K. Paasikiven alustuksen pohjalta. Pääasiassa maalaiset käyttivät puheenvuoroja, joissa vastustettiin kaikkia rajoituksia. Seuraavana päivänä työväestöllä oli suuria mielenosoituksia valtiopäiviä vastaan eri puolilla Suomea, mm. Tampereella. Kansan Lehdessä epäiltiin perustuslaillisten halua ajaa työväen etuja: ”Kansa ei luota perustuslaillisten rehellisiin tarkoituksiin.” Tiililä kirjoitti Aamulehteen kirjoituksen ”Uutta sortoa vastaan”, joka jaettiin vuoden viimeisen lehden mukana lentolehtisenä.⁷⁰⁵

5.3.3.2 Rosendalin Oulu

Vuoden 1905 levottomuudet Oulussa kohdistuivat erityisesti kuvernööri Otto Savanderiin. Savanderiin kohdistuneen vihan henkilöityminä pidettiin rehtori Mauno Rosendalia ja senaattori Lennart Gripenbergiä. Maaliskuun lopussa pidetyssä Savanderin eroa sekä laittomuuksien ja väkivaltaisuuksien lopettamista vaativassa kokouksessa oli koolla väkeä enemmän kuin koskaan Oulussa oli

⁷⁰² Uusi Suometar 1.12.1905 no 275, 2; Tampereen Uutiset 1.12.1905 no 276, 2.

⁷⁰³ Suomenmielisistä eniten ääniä sai Tiililä (562 ääntä 284 äänestäjältä). Tampereen maistraatin pöytäkirja 14.12.1905; Kaarlo Tiililän päiväkirja 15.12.1905; Huuhtanen 1970, 76; Rasila 1984, 568; Kansan Lehti 21.11.1905 no 133A, 4; Tampereen Sanomat 1.12.1905 no 76, 1-2; 15.12.1905 no 88, 2 (Viljakaisella 514 äänestäjää).

⁷⁰⁴ Rommi 1972, 1-3.

⁷⁰⁵ Kaarlo Tiililän päiväkirja 26.12.-31.12.1905; Aamulehti 31.12.1905 no 300,3 ; Kansan Lehti 21.12.1905 no 146, 1,2; 30.12.1905 no 149, 2-3; 3.1.1906 no 1, 2.

ollut. Savander pyysi huhtikuussa 1905 terveydellisistä syistä virkavapautta. Joukkokokoukset toistuivat kuvernöörin palattua virkaan kesällä. Tilanne rauhoittui jonkin verran kuvernööriksymyksen osalta, kun uusien virkavapauksien ajaksi vt. kuvernööriksi nimitettiin esittelijäsihteeri Richard Rothström.⁷⁰⁶

Oulun edellisten valtiopäivien edustajan J.K. Karin valinta 1.12.1905 nimitettyyn uuteen Mechelinin perustuslailliseen senaattiin herätti mielipiteitä puolesta ja vastaan. Uudessa Suomettaressa nimimerkki ”Reporter” kirjoitti, että kuulostaa kummalta sosialisti Kari ja senaattori Kari jalosukuisten aatelisten joukossa. Sosialidemokraattisen puoluehallinnon kokouksessa 3.12. esitettiin, ettei jyrkällä luokkataistelukannalla olevan sosialidemokraattisen puolueen olisi syytä antaa edustajaansa hallitukseen. Kaleva-lehdessä nimimerkki Nyyriikki arvosteli Kaiku-lehteä vääränä profeettana, koska siellä arvosteltiin perustuslaillista senaattia mustaakin mustemmaksi. Vain 7 senaatin 22 jäsenestä on lehden mukaan suomenmielisiä, osa ei edes osaa suomenkieltä. Kaiku-lehden mukaan edellisillä valtiopäivillä olleista nykyisistä senaattoreista vain K.J. Ståhlberg ja Kari kannattivat äänioikeusasian ratkaisemista.⁷⁰⁷

Suomettarelaiset yrittivät saada oululaisia puolelleen. Tunnettu suomettarelainen kansakouluntarkastaja Onni Nykopp kutsui ennen vaaleja työväentalolle suomenmielisten puoluekokouksen. Puhujana siellä olivat mm. toimittaja Rantakari ja lakitieteen kandidaatti Jonas Castrén. Kokouksesta oli tuloksena ministerivaltiosihteeri Linderille sähkösanoma, jossa vaadittiin häntä eroamaan virastaan. Kuopiostakin oli aiemmin vaadittu Linderiä eroamaan. Tampereen Uutisissakin kommentoitiin kokouksen pitoa.⁷⁰⁸

Oulun Suomalainen ja Ruotsalainen klubi, Teollisuusklubi ja Pohjan Leimu kokoontuivat 4.12. neuvottelemaan valtiopäivämiesvaaleista. Kokouksessa keskusteltiin ehdokkaiden esittämisestä 7.12. pidettävälle yleiselle perustuslaillisten vaalikokoukselle. Oltiin sitä mieltä, että työväen edustajia pitäisi saada valtiopäiville. Keskusteltiin kirvesmies Kustaa Ahmalasta ja muurari H. Ahmalasta. Tampereella pidetyn sosialidemokraattien puoluekokouksen päätöksen vuoksi asia jätettiin sikseen, kunnes saataisiin ehdokkaiden lausunnot. Heidän kieltäytymisensä varalle ehdotettiin kauppias R. Weckmania. Rehtori Rosendal ja pormestari Arthur Castrén olivat kaksi varmaa ehdokasta.

⁷⁰⁶ Hautala 1976, 604-605; Roos 1909, 11-12, 39-45; Kaleva 1.4.1905 no 76, 2.

⁷⁰⁷ Hufvudstadsbladet 1.12.1905 no 321, 3; Kaiku 22.11.1905 no 132, 2-3; Kaleva 9.12.1905 no 279, 2-3; Kansan Lehti 7.12.1905 no 140, 2; Uusi Suometar 10.11.1905 no 257, 5.

⁷⁰⁸ Kaleva 29.11.1905 no 270, 2; Tampereen Uutiset 1.12.1905 no 276, 3.

Tiedossa oli, etteivät Oulun työväenpuolueen jäsenet Tampereen kokouksen perusteella halunneet osallistua valtiopäiville.⁷⁰⁹

Puoluetaistelu kiihtyi vaalien lähestyessä. Perustuslailliset ja työväestö olivat yhteistyössä. Suomalaisessa klubissa nuorsuomalaiset pääsivät johtavaan asemaan, ja klubi oli aktiivisesti mukana poliittisessa toiminnassa. Ehdokkaiksi valtiopäiville asetettiin perustuslailliset pormestari Castrén ja lehtori, herännäisjohtaja, monella tavalla aktiivinen Mauno Rosendal, joka oli noussut maan arvostetuimpien perustuslaillisten joukkoon. Häneen liitettiin oululaisen lakkoliikkeen voimakkuus. Vanhasuomalaiset kutsuivat lakon jälkeen Oulun alueen perustuslaillisia ”Rosendalin apottikunnaksi”. Toimittaja Yrjö Mäkelin otettiin kolmanneksi ehdokkaaksi. He kaikki tulivat valituiksi viimeisille säätyvaltiopäiville. 11.12.1905 pidetyssä vaalissa ääniä saivat:

Rosendal	668 ääntä	366 äänestäjää,
Mäkelin	666 ääntä	369 äänestäjää,
Castrén	598 ääntä	331 äänestäjää.

Vaalit olivat laimeat. Vastapuolella oli heikko menestys.⁷¹⁰ Vaalipäivänä Kaiku-lehdessä oli uutinen, ettei Suomalainen puolue voinut ottaa osaa vaaliin, ”kun liittoutuneet ovat tehneet mahdottomaksi neuvotella ohjelmastamme ja keskustella ehdokkaista, joita se tahtoisii lähettää Oulun edustajiksi.”⁷¹¹

Rosendal oli syksyllä 1903 ollessaan Ruotsissa yhtynyt Tukholmassa maasta karkotettujen ym. suomalaisten oppositiomiesten kokouksessa nuorten ehdotukseen radikaalista yhteiskuntapolitiikasta ja eduskunnan uudistuksesta yleisen äänioikeuden pohjalta. Aktiivinen vastustusajatus ei ollut hänelle vieras. Tultuaan Ouluun 30.1.1905 Rosendal oli edelleen tarkkailun alaisena. Hän tuli valituksi 1905 valtiopäiville, vaikka hän ei ollut Oravalan mukaan erityisen kiinnostunut valtiopäivätyöskentelystä. Rosendal sai tukea ja kiitosta toiminnastaan isänmaan hyväksi myös Pohjanmaan maalaisväestöltä. Rosendal pettyi suurlakon jälkeen perustuslaillisen suuntauksen hajoamiseen ja poliittiseen kuohuntaan. Ensimmäisissä eduskuntavaaleissa hän ei asettunut ehdokkaaksi. Vuonna 1908 häntä jouduttiin kovasti painostamaan, jotta hän suostui edustamaan nuorsuomalaisia Oulun läänin eteläisen vaalipiirin edustajana. Hän toimi vain vuoden eduskunnassa. Hän halusi mieluummin tehdä jotakin Jumalan valtakunnan hyväksi kuin toimia eduskunnassa. Poliittisesta toiminnasta

⁷⁰⁹ Louhi 5.12.1905 no 142, 2; 7.12.1905 no 143, 2-3; Kansan Tahto 2.3.1906 no 24, 2.

⁷¹⁰ Hautala 1976, 348; Mustakallio 2008, 168-169; Kaiku 8.12.1905 n:o 139A, 2; 14.12.1906; Kaleva 12.12.1905 nro 281,2; Louhi 10.11.1905 no 131,3; Oulun Ilmoituslehti 26.11.1905 nro 47, 4; <http://www.oulunsuomalainenklubi.fi/?q=node/18>.

⁷¹¹ Kaiku 11.12.1905 no 140, 2. Kari ei ollut ehdokkaana 1905 vaaleissa, koska hän oli talousosaston senaattori.

oli tullut hänelle raskas taakka. Vuonna 1907 Rosendal oli saanut takaisin lehtorinvirkansa, missä oli eläkkeelle jäämiseensä asti, vuoteen 1911.⁷¹²

Puoluepolitiikka näkyi Oulussa jopa työpaikkailmoituksissa. Muun muassa Kalevassa 1.12.1905 ja Helsingin Sanomissa 3.12.1905 oli ilmoitus, jossa J.H. Meurling haki perustuslaillista täysin kykenevää parturia.⁷¹³

5.3.3.3 Porvarillinen Kuopio

Nimimerkki Stenius kirjoitti kuopiolaisissa lehdissä Kuopion työväelle avoimen kirjeen, jossa hän moitti kuopiolaisia mm. siitä, että he kulkevat vierasmaalaista verta omaavien herraskaisten tamperelaisten talutusnuorassa. Steniuksen mielestä pitäisi uskoa Karia ja muita viisaampia johtajia. Työväenyhdistys kielsi jyrkästi porvareita ottamasta ehdokkaiksi sosialidemokraatteja. Otavassa nimimerkki Nuorsuomalainen piti ”päättömänä” sosialidemokraattien päätöstä mennä vaalilakkoon.⁷¹⁴

Kauppiasyhdistys, Kunnallisklubi ja Kartanonomistajain yhdistys kannattivat ehdokkaiksi nuorsuomalaisia Killistä ja Brofeldtiä. Killisen kohdalla korostettiin sitä, että hän oli ollut jo 1897 vuoden valtiopäivillä ensimmäisenä ehdottamassa naisille äänioikeutta. Anomuksen käsittely siirtyi silloin seuraaville valtiopäiville. Kolmanneksi ehdokkaaksi haluttiin työväen edustaja. Ehdotetut työväen henkilöt kuitenkin kieltäytyivät.⁷¹⁵

Kuopiolaiset hyväksyivät yksimielisesti perustuslaillisten laatiman listan, ohjelman ja valtiopäivämiesehdokkaat, jotka kaikki valittiin 29.11.1905 pidetyssä vaalissa valtiopäiville. Entisen edustajan Killisen lisäksi uusia edustajia olivat maasta karkotettuna Yhdysvaltoihin 1903–05 ollut Tampereelle muuttanut isännöitsijä, rehtori, päätoimittaja Kaarlo Brofeldt ja kunnallisneuvos Otto Tuomi, joka oli Kuopion aktiivisimpia perustuslaillisia. Tuomi kuului vuoden 1905 suurlakkokomiteaan. Annetut äännet jakautuivat seuraavasti:

Kaarlo Brofeldt	1924 ääntä	256 äänestäjää
Kustaa Killinen	1886 ääntä	252 äänestäjää
Otto Tuomi	1769 ääntä	240 äänestäjää

⁷¹² Mustakallio 2008, 175; Nordenstreng 1921, 287- 288; Oravala 1922, 178-186, 188, 192-204; Tampereen Uutiset 3.12.1905 no 278, 3.

⁷¹³ Helsingin Sanomat 3.12.1905 no 277A, 8; Kaleva 1.12.1905 no 272.

⁷¹⁴ Helsingin Sanomat 1.12.1905 no 275A, 4; Otava 25.11. 1905 no 132 ”Päätön päätös”, 1,2.

⁷¹⁵ Otava 25.11.1905 no 132, 2; 28.11.1905 no 133, 2.

Oululaisessa Kaiku-lehdessä olleessa uutisessa korostui kaikkien valittujen kansanvaltaisuus ja nuorsuomalaisuus. Nordenstrengin mukaan Kuopiossa vain noin kymmenen henkeä äänesti perustuslaillisten listaa vastaan. Killisen äänimäärä laski edellisiin valtiopäiviin verrattuna.

Kuopion raastuvankokouksessa oli 15.11.1902 päätetty kaupungin valtiopäivämiesvaalijärjestyksen muuttamisesta siten, että vaaleissa käytettävä äänimäärä muuttuisi kymmenestä kahteen. Keisari vahvisti päätöksen vasta 28.11.1905. Koska päätös tuli Kuopioon vasta 1.12., kahden äänen määrä ei ollut vielä näissä vaaleissa käytössä.⁷¹⁶

5.3.3.4 Valintojen vertailua

Viimeisille säätyvaltiopäiville valittujen valintoihin vaikuttivat paikallisia asioita enemmän valtakunnalliset asiat. Venäjän politiikan vastustaminen yhdisti työväestöä ja perustuslaillisia. Vailla valtiollisia oikeuksia olevat kaupunkilaiset pääsivät toimimaan ja joukkokokouksissa ilmaisemaan kantaansa Venäjän politiikkaan. Tämä näkyi kaikissa kolmessa tutkimassani kaupungissa. Suurlakolla oli demokratisoitumista vahvistava vaikutus. Suuret joukot pääsivät ilmaisemaan mielipiteensä ja vaatimuksensa kansalaiskokouksissa. Kaikki merkittävät ryhmittymät vaativat yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta.

Valituista edustajista kaikissa kolmessa tutkimuksessa mukana olevassa kaupungissa oli niitä, jotka vastustivat voimakkaasti sortotoimenpiteitä. Äänioikeuttaan käyttäneet halusivat valinnoilla vaikuttaa myös siihen, että kuvernöörien toimintaa vastustaneita ja maanpakoon karkotettuja henkilöitä valittiin valtiopäiville suurilla äänimäärillä.

Eri kaupunkien suomenmieliset perustuslailliset veivät yhdessä asioita valtiopäiville. Sortokauden tapahtumat vaikuttivat siihen, että viimeisille valtiopäiville edustajia valittaessa vanhasuomalaisetkin lähestyivät sosialisteja, jotta yleinen ja yhtäläinen äänioikeus miehille ja naisille ja yksikamarijärjestelmä toteutuisi. Yhteinen tavoite yhdisti eri kansanosia. Ruotsalaisten vaikutus jäi taka-alalle. Ruotsalaiset olivat vanhasuomalaisten ohella häviäjiä. Ruotsalaisten vaikutus väheni. Samoin teollisuuden ja kaupan johtohenkilöiden osuus väheni suuresti.

Kaarlo Viljakaisen päätoimittajakauden loppupuolella (vuodesta 1902) Aamulehti siirtyi vanhasuomalaisuudesta perustuslailliselle kannalle, mutta palasi 1904–05 vanhasuomalaiselle linjalle.⁷¹⁷ Tämä näkyi mm. Kaarlo Tiililän kirjoituksissa. Lehdistössä olleissa kannanotoissa viimeisten säätyvaltiopäivävaalien aikaan Kaleva, Tampereen Uutiset, Tampereen Sanomat ja Otava kannattivat

⁷¹⁶ Nummela 1989, 37-38, 367-368, 373-375; Nordenstreng 1923, 169; Kuopion maistraatin arkisto pöytäkirjat 1905 § 338, 339; Kaiku 1.12.1905 no 136A, 2; Otava 25.11.1905 no 132, 2; 26.11.1905 no 133, 1; 28.11.1905 no 133, 1,2; 30.11.1905 no 134, 2; Otava 2.12.1905 no 135, 2; Tampereen Uutiset 1.12.1905 no 276, 3; liite 2.

⁷¹⁷ Voionmaa 1932, 395. Samaan aikaan alkoi kunnallispolitiikassa perustuslaillisten johtama kausi.

perustuslaillisia mielipiteitä. Louhi myötäili myös etupäässä perustuslaillisia. Oululaisen Kaiku-lehden kanta oli vanhasuomalainen.

Sosialidemokraatit olivat päätyneet vaaliboikottiin, vaikka heillä kahteen laskeneen maksimi äänimäärän vuoksi olisi ollut aikaisempaa paremmat mahdollisuudet saada ääniä. Tosin vuodelta 1879 oleva äänioikeuden karsintamomentti oli edelleen voimassa. Tampereella ja Oulussa rikottiin vaaliboikottia, mutta Kuopiossa eivät perustuslailliset saaneet listalleen työväkeä. Valtiopäiville valituista useimmat olivat aktiivisia suurlakon toimijoita, erityisesti Reijonen, Rosendal, Mäkelin ja Killinen. Tamperelaisen Yrjö Mäkelinin asettaminen ehdokkaaksi Oulusta oli taktinen asia, koska Tampereen työväen osanottoa vaaleihin ennakoitiin laimeaksi. Sen sijaan Tampere nousi viimeisten säätyvaltiopäivien edellä keskeiseksi kaupungiksi lakkoiltaessa. Teollisuustyöväki oli kaupungissa tärkeä vaikuttaja. Kun äänioikeutta ei ollut, oli muita osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. SDP:n puoluekokouksen päätöstä vaalilakosta rikottiin, kun valtiopäiville valittiin Oulusta ”terva-porvarien listalta” Yrjö Mäkelin, Porista G. Manninen ja M. Latva sekä J.A. Salminen ja J. Jokinen Turusta. Mäkelin yritti olla puoluekokouksen päätökselle kuuliainen ja halusi mitätöidä valintansa, mutta se ei onnistunut. Hän totesi joutuneensa ”panttivangiksi porvariston leiriin”.⁷¹⁸ Turussa porvarissäädyn edustajiksi valitut ”kansan edustajat” faktori Salminen ja isännöitsijä Jokinen olivat vastoin puolueen päätöstä valittuja, joten sosialidemokraattinen puolue ei luvannut ottaa vastuuta heidän toimistaan.⁷¹⁹

Mahdollisuus nousta yhteiskunnan alemmista luokista vaikuttamaan valtiopäivillä ja ajamaan vailla äänioikeutta olevien asioita oli näkynyt jo 1904–05 porvarissäädyn valinnoissa. Tampereen edustaja Heikki Lindroos oli sahatyömiehen poika ja Oulua edustaneen J.K. Karin isä oli merimies. Molemmat vaikuttivat aktiivisesti vuoden 1905 tapahtumissa ja jatkoivat poliittista uraansa valtakunnallisesti, Kari senaattorina ja Lindroos 1907–08 sosiaalidemokraattien kansanedustajana. Viimeisillä valtiopäivillä edustajina olleet Yrjö Mäkelin ja Otto Tuomi olivat suutarien poikia. Talonpoikaiskoodeista kaupunkiin siirtyneitä olivat Kurkela, Reijonen, Viljakainen ja Killinen.

Kaikissa säädyissä olivat perustuslailliset enemmistönä viimeisillä säätyvaltiopäivillä.⁷²⁰ Porvarissäätyyn Oulusta ja Kuopiosta valittiin nuorsuomalaisia. Tampereen edustajista valtiopäivien varapuhemies Gustaf Rudolf Idman ja toimittaja Kaarlo Viljakainen olivat alun perin vanhasuomalaisia, mutta olivat siirtyneet nuorsuomalaisten leiriin. Anton Elving oli ainoa ruotsinmielinen. Tässä näkyy selvästi ruotsinkielisten vaikutusvallan väheneminen.

⁷¹⁸ Ala-Kapee 1972, 262, 271; Kansan Lehti 14.12.1905, pk ”Panttivankina porvariston leirissä”; Kanerva 1943, 202; Salkola 1967, 40-41. Mäkelinin ollessa valtiopäivillä Kansan Lehden pääkirjoitukset laati etupäässä Timo Helenius.

⁷¹⁹ Kansan Lehti 5.12.1905 no 139, 2.

⁷²⁰ Vares 2008, 350-351.

Yli puolet porvarissäädyn kaikista jäsenistä käytti 1905–06 valtiopäivillä suomen kieltä. Kolmas osa edustajista oli Helsingissä asuvia. Virkamiesten osuus oli merkittävä. Samoin oli paljon uusien ammattien harjoittajia, kuten toimittajia ja kirjailijoita, verrattuna 1800-luvun valtiopäiviin. Säädyn uusi aines oli koulutettua ja iältään nuorehkoa.⁷²¹

Tutkimukseni osoittaa, että Tampereen, Oulun ja Kuopion edustajat vastaavat keskimäärin hyvin viimeisillä säätyvaltiopäivillä ollutta porvarissäädyn uutta ainesta. Ruotsinmielisten osuus oli vähäisempi verrattuna koko edustajajoukkoon. Vain tamperelainen tehtaanomistaja Anton Elving oli ruotsinmielinen. Viidestä sosialistien edustajasta yksi oli Oulua edustanut Mäkelin.

Saavutetut poliittiset asemat näkyivät myös siinä, että 1905–06 Tampereen edustajista osa saavutti merkittävän aseman vuoden 1906 jälkeen ja vielä itsenäistyneenkin Suomen politiikassa. Tampereen Magnus Lavonius toimi 1920-luvulla Kansallisessa Edistyspuolueessa ja hän oli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri 1920–21 ja presidentin valitsijamies 1925. Nuorsuomalainen, mutta myöhemmin puolueeton Erkki Reijonen oli diplomaattina Virossa ja Latviassa ja ennen eläköitymistään ulkoasiainministeriön arkistopäällikkönä 1923–36. Kaarlo Viljakainen oli kuolemaansa asti Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin nuorsuomalaisten kansanedustaja (1907–1913). Kuopion Kustaa Killinen oli Kuopion läänin läntisen vaalipiirin nuorsuomalaisten edustaja 1914–17. Lisäksi aktiivisesti työväestön asioita ajanut, Tamperetta 1904–05 valtiopäivillä edustanut Heikki Lindroos valittiin Helsinkiin muutettuaan 1907–08 sosialidemokraattien kansanedustajaksi.

Oulun viimeisten säätyvaltiopäivien porvarissäädyn edustajista kaikki jatkoivat kansanedustajina. Pormestari J.A. Castrén oli senaattori 27.11.1917 – 27.11.1918 ja Oulun läänin eteläisen vaalipiirin nuorsuomalaisten kansanedustaja 1909–1913. Samasta vaalipiiristä Yrjö Mäkelin valittiin sosialidemokraattien riveistä eduskuntaan 1908–1910 ja 1913–17. Mauno Rosendal oli nuorsuomalaisten edustaja 1908–1909.

Kaikki eduskuntaudistuksen jälkeen valtakunnan politiikassa mukana olevat porvarissäädyn entiset edustajat olivat olleet keskeisiä henkilöitä kotikaupungeissaan ja valtakunnallisessa politiikassa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina.

5.3.4 Siirtyminen yksikamariseen eduskuntaan

Marraskuussa 1905 nimitetty uusi kenraalikuvernööri Nikolai Gerard avasi valtiopäivät 22.12.1905. Hän toi valtaistuinpuheessa esille valtiopäivien uudistamisen ja budjettiasioita. Valtiopäiville annet-

⁷²¹ Nordenstreng 1923, 172-175; liite 1

tiin 18 armollista esitystä. Valtiopäiväjärjestystä valmisteltiin etukäteen senaatin nimeämässä Hermansonin komiteassa, senaatissa ja venäläis-suomalaisessa neuvottelukunnassa.⁷²²

Hermansonin komiteassa naisten äänioikeus ei aiheuttanut paljon erimielisyyksiä. Periaatepäätöstä tehtiin jo joulukuussa. Mielipiteitä jakoi vaalikelpoisuus, jolla naiset voisivat päästä valtiopäivätyöhön. Erityisesti Viipurin edustaja pankinjohtaja Karl Felix Heikel olisi halunnut rajoittaa alempien väestöryhmien naisten vaalikelpoisuutta. Yleiseksi äänioikeusikärajaksi komiteassa ehdotettiin 21 vuotta sekä vaalioikeuden että vaalikelpoisuuden osalta. Eduskunnan uudistuskomitean työ valmistui helmikuun lopussa 1906.⁷²³

Senaatin käsittelyssä ei hyväksytty 21 vuoden ikärajaa, vaan siksi tuli 24 vuotta. J.K. Kari ehdotti siellä 21 vuoden ikää rajaksi sekä vaalioikeudelle että -kelpoisuudelle. Ehdotusta ei otettu edes äänestykseen. Tiililä kirjoitti päiväkirjassa 7.3.1906, että senaatti on eduskuntamuutosehdotukseen liittännyt lausunnon, jossa se rajoittaa tuntuvasti kansanvaltaisuutta, mm. äänivaltaisuusikärajaksi ehdotetaan 24 vuotta. Suurlakon uhka oli olemassa. Myös Tampereella perustuslaillisten leirissä oli suurta hajaannusta.⁷²⁴

Säädöt saivat senaatin esityksen uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi ja vaalilaiksi 9.5.1906. Perustuslakivaliokunnassa kaikki olivat yksikamarisen eduskunnan kannalla. Säätöjen käsittelyssä vaalijärjestelmä aiheutti erimielisyyksiä, mutta äänestyksen jälkeen eduskuntauudistus hyväksyttiin muuttumattomana 29.5.1906. Vaalioikeus- ja vaalikelpoisuusikärajaksi jäi 24 vuotta. Keisari vahvisti 20.7. uuden, Euroopan demokraattisimman valtiopäiväjärjestyksen, joka tuli voimaan 1.10.1906. Äänioikeutettujen määrä kasvoi 125 000:sta 1 125 000:een.⁷²⁵

Yksikamarinen eduskunta sinetöi kehityksen kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja vaalikelpoisuus tekivät myös naisista yhdellä kerralla demokraattisen yhteiskunnan jäseniä. Kaupunkien väestön painostustoimenpiteillä ja Venäjän politiikan kannalta sopivalta ajankohdalla oli suuri vaikutus uudistuksen aikaansaamiseen.

⁷²² Snellman 2014, 199; Tuominen 1964, 172-187; Uusi Suometar 24.11.1905 nro 269, 2; Suomalainen Wirallinen Lehti, 6.12.1905, nro 278, 1.

⁷²³ Ala-Kapee 1972, 278; Mylly 2006, 144-149, 190; Nordenstreng 1921, 112-115;; Sulkunen 2006, 64; Sulkunen 2008, 86-91; Tiitinen 2009, 135.

⁷²⁴ Mylly 2006, 190-194; Kaarlo Tiililän päiväkirja 7.3 ,8.3., 30.3., 3.4., 9.4., 11.4., 12.4.1906. 30.3.1906 Tampereella pellavatehtaalla alkoi lakko. Pellavatehtaan lisäksi 3.4. seisojaksi myös Lapinniemen tehdas. Huhtikuun alussa oli Tampereella suuri torpparikokous, jossa vaadittiin, ettei saisi olla yksityistä maaomaisuutta. Tiililän mukaan sosialidemokraatit ovat kiihottajina.

⁷²⁵ Asetuskokoelma 26/ 1906; Ala-Kapee 1972, 278; Hetemäki 2006, 25; Mylly 2006, 223-247; Sulkunen 2006, 69; Tiitinen 2009, 135.

Seppo Tiihonen korostaa, ettei Suomi ollut vuonna 1906 moderni parlamentaarinen demokratia, koska eduskunta ei voinut nimittää hallitusta eikä sillä ollut lainsäädäntö- ja budjettivaltaa.⁷²⁶

⁷²⁶ Tiihonen 2009, 26.

6 PORVARISSÄÄTY KANSALAISSYHTEISKUNNAN OSANA

6.1 Toimivan kansanvallan luominen

Autonomian alussa Suomi jatkoi Ruotsin vallan aikaisena sääty-yhteiskuntana. Kaupunkien hallinnovalta oli harvalukuisella veroa maksavien porvarien ryhmällä. He valitsivat myös valtiopäiväedustajat. Köyhemmällä ja alemmalla sosiaalisella tasolla olevilla ihmisillä ei ollut vaikutus- eikä päätösvaltaa. Valittaessa Tampereen, Oulun ja Kuopion edustajia Porvooseen 1809 valinnat tehtiin raastuvankokouksissa ilman vaalipropagandaa. Samanlainen tilanne oli koko Suomessa. Valinnat pohjautuivat siihen, kenellä kotikaupungissaan menestyneellä oli varaa ja halua lähteä ajamaan yhteisiä asioita. Kokeneita valtiopäivämiehiä ei ollut tarjolla, ei seuraavillekaan valtiopäiville.

Valitsemani kaupungit ovat erilaisia esimerkkejä demokratisoituvassa autonomian ajan yhteiskunnassa. Oulu oli autonomian ajan alussa jo huomattava tapulikaupunki, jossa oli kauppaa ja merenkulkua harjoittava varakas porvaristo. Kaupunki kasvoi ja kehittyi sadan vuoden aikana kauppa-, merenkulku- ja koulukaupunkina suhteellisen rauhallisesti ilman merkittäviä rakenteellisia muutoksia. Kuopio oli sisämaan hallinnollinen ja kaupan keskus. Se edustaa tutkimuksessa suomalaisuuden ja suomalaisen sivistyksen johtavaa kaupunkia. Se kasvoi suhteellisesti nopeammin kuin Oulu, mutta ei saavuttanut sitä väkiluvussa. Tampere oli kolmesta kaupungista 1800-luvun alussa pienin. Tutkimuksen aikajaksona se kasvoi Suomen merkittävimmäksi teollisuuskaupungiksi. Teollistumisen ja työväestön aktivoitumisen myötä kaupungin porvarissäädyssä ja poliittisessä elämässä tapahtui voimakkaita muutoksia. Tampereesta tuli Helsingin ja Turun ohella työväenpolitiikan johtava kaupunki säätyvaltiopäivien ajan Suomessa.

Porvarissäädyn valtiopäivävaalien demokraattisuutta arvioitaessa on otettava huomioon äänioikeuden laajuus, äänioikeutetun äänimäärä ja ehdokasasettelu. Autonomian alussa ja vielä seuraavilla 1863–64 valtiopäivillä äänioikeus oli vain porvarisoikeuden omaavilla. Äänimäärä oli sidottu veroäyrien määrään ja vaalikelpoisuus oli äänioikeutetuilla, pormestarilla ja kokeneilla raatimiehillä. Kun äänimäärällä ei aluksi ollut ylärajaa, valta oli pienellä eliitillä.

Jo 1860-luku merkitsi sitä, että entistä suurempi joukko suomalaisia pääsi vaikuttamaan kotikaupunkinsa asioihin. 1880-luvulle tultaessa oli yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa asioissa tapahtunut muutoksia, jotka mahdollistivat kehityksen kohti kansanvaltaistumista. Lainsäädäntöteitse tehtiin uudistuksia, jotka veivät yhteiskuntaa eroon säätyvaltiojärjestelmästä. Tärkeä oli vuoden 1869 uusi valtiopäiväjärjestys, joka mahdollisti oikeudellisesti kehityksen kohti yleistä äänioikeutta kansanedustuksen periaatteella. Vuoden 1873 kunnallishallinnon uudistuksen jälkeen julkisia tehtäviä siirtyi paikalliselle tasolle. Kauppiasporvariston lisäksi muutkin varakkaat elinkeinonharjoittajat ja

virkamiehet pääsivät vaikuttamaan kunnalliseen päätöksentekoon ja omaan asemaansa. Lainmuutos 1879 poisti porvareilta etuoikeuden valtiopäivävaaleissakin. Äänioikeutettujen määrä ei käytännössä kuitenkaan kasvanut merkittävästi. Se oli sidottu veronmaksuun sekä kunnallisvaaleissa että valtiopäivävaaleissa. Lisäksi molempia vaaleja koski tulkinnanvaraiset ja hyvin rajoittavat ”karsintapykälät”. Verotus jätti köyhemmän väestön päätöksenteon ulkopuolelle. Ammattiasema ja veronmaksukyky olivat porvarissäädyssä tärkeä perusta sanoa sanansa sekä kunnallisessa että valtiollisessa päätöksenteossa.

Uusien lakien ja säännösten soveltaminen näkyi sekä Tampereella, Oulussa että Kuopiossa. Kunnallishallinnon uudistus lisäsi kaupunkilaisten kiinnostusta yhteisten asioiden hoitamiseen. Kunnallisvaaleissa käytiin kiivaammat taistelut poliittisista paikoista kuin valtiollisissa vaaleissa. Myös demokratisoituminen näkyi paremmin valittaessa henkilöitä kunnallisiin luottamustehtäviin. Paikallisten asioiden hoitoa pidettiin tärkeänä. Kaupunginvaltuustojen vaalit olivat yleensä ennakoimassa, keitä ja minkä ryhmien listoilta tulivat ehdokkaat valtiollisissa vaaleissa.

Ehdokasasettelut ja vaalikamppailut kehittyivät kansalaisyhteiskunnan myötä. 1860–1880-luvuilla herännyt puoluepolitiikka oli aluksi kielipolitiikkaa. Vaaleissa yksilöiden äänestäminen muuttui puolueiden äänestämiseksi. Tampere oli 1880-luvun alussa ruotsinkielisten hallitsema kaupunki. Vuoden 1881 kunnallisvaaleissa suomenmieliset menestyivät, mutta menestys ei yltänyt vielä valtiollisiin vaaleihin. Valtiopäivämiesten valinnassa suomenmielisyys näkyi voimakkaimmin Kuopiossa, missä 1882 valtiopäivillä molemmat edustajat Andersin ja Fabritius olivat suomenmielisiä. Vähitellen kaikki kolme kaupunkia muuttuivat ruotsinkielisten ja ruotsinmielisten kauppaporvarien, liikemiesten ja virkamiesten kaupungeista ajamaan yhteisiä etuja myös suomenkielisten asukkaiden hyväksi. Liberaalisen puolueen ohjelma vetosi vain harvoihin tutkimuksessani oleviin valtiopäivämiehiin.

Kun äänioikeus porvarissäädyssä oli 1860-luvulla ollut erikseen luetelluilla henkilöryhmillä, se vuonna 1881 oli sekä valtiopäivä- että kunnallisvaalissa ”kaikilla kaupunkilaisilla” pois luettuna erikseen mainitut. Veroäyriin sidottu maksimiäänimäärä kunnallisvaaleissa oli 25, jollaisena se pysyi autonomian loppuun saakka. Valtiollisissa vaaleissa äänikatossa oli kirjavuutta. Joissakin kaupungeissa se oli laskettu 25:een, mutta esimerkiksi Tampereella ja Kuopiossa se oli tulkintaerimielisyydestä johtuen tilapäisesti rajoittamaton. Kaikissa tarkastelemissani kolmessa kaupungissa valtiollisissa vaaleissa oli vaalikamppailut ehdokaslistoineen, Tampereella kiivaammat kuin Oulussa ja Kuopiossa. Muodollisesti vuoden 1881 valtiopäivävaali oli siis 1863 vaaleihin verrattuna oleellisesti demokraattisempi, mutta yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta oltiin vielä kovin kaukana.

Puolue-elämä monipuolistui vuosisadan loppupuoliskolla ja 1900-luvun alussa. Kielikysymyksen lisäksi esiin nousi alkoholikysymys. Kansalaisten vapaa yhdistystoiminta lisääntyi. Työväenliike heräsi ja Venäjän sortotoimet yhdistivät puolueet vaatimaan säätyvaltiopäivien demokratisoimista.

Puolueiden kanssa samaan aikaan perustetut kansalaisjärjestöt yhdistivät suomalaisia ja loivat tärkeitä sosiaalisia verkostoja. Toimimalla monissa luottamustehtävissä ja järjestöissä kotikaupungissa aktiiviset henkilöt pääsivät kontaktiin eri yhteiskuntaryhmiin kuuluvien kanssa. 1800-luvun jälkipuoliskolla ei rajoitettu enää toimimaan vain oman säätyluokan kanssa. Myös naiset olivat mukana yhdistystoiminnassa yhdessä miesten kanssa. Alkoholipolitiikka yhdisti työväkeä ja sitä kaupunkilaisten joukkoa, joka ei itse hyötynyt taloudellisesti väkijuomien myynnistä ja anniskelusta. Kielirajat eivät olleet enää ratkaisevia varsinkaan kaupungin sisäisessä politiikassa, mikä heijastui myös valtiopäivävaaleihin. Sanomalehdistön kautta levisi uusia ajatuksia kansan keskuuteen. Kansalaisyhteiskuntaa ja uutta poliittista julkisuutta luotiin erilaisten instituutioiden toiminnan kautta.

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kielikysymys jäi taka-alalle ja raittiusaate oli kaupunkilaisia jakava tekijä myös vaalitaistelussa, erityisesti kunnallisvaaleissa. Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa suomenmieliset olivat raittiusaateen kannalla. Aamulehden päätoimittaja Viljakainen nousi valtiopäivämiehistä raittiuskysymyksessä päävaikuttajaksi Tampereella. Raittiusliike aktivoi työväestöä yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja omien päämäärien saavuttamiseen. Myös Venäjän politiikka vaikutti raittiusasiaan. Järjestäytyneen työväestön keskuudessa kannatettiin ehdotonta raittiutta. Tampereella ja Kuopiossa oli aktiivisemmin toimeen tarttuvia naisia kuin Oulussa vaikuttamassa yhteiskunnallisiin asioihin. Näissä kaupungeissa myös lehdistössä naisten ääni kuului hyvin.

Kauppaseurojen jäsenet ajoivat oman ryhmänsä etuja. Lehdistön vaikutus näkyi vaaleissa alkavan puoluepolitiikan myötä. Poliittisten puolueiden synty toi kansanvaltaisuutta. Vaalipropaganda oli varsinkin suomenmielisillä kansanvaltaa korostavaa ja vaalien yhteydessä myös lehtikirjoituksissa tehtiin yhteiskunnallisia parannusehdotuksia. Ehdokkaita valittiin myös yhdistysten listoilta. Kaikissa kolmessa kaupungissa yhdistyselämä virkistyi 1800-luvun jälkipuoliskolla. Raittiusseurat, työväenyhdistykset ja Suomalaiset Klubit olivat merkittäviä luotaessa yhteyksiä kansanvalistukseen ja kansan- sivistystyöhön. Ne vaikuttivat fennomanian lisääntymiseen työväestön keskuudessa. Yhdistyksillä oli myös ratkaiseva merkitys, kun ennen vaaleja laadittiin ehdokaslistoja. Yhteistoiminta vaikutti siihen, että työväestö sai vaikutusvaltaa kaupunkien asioista päätettäessä. Tämä näkyi erityisesti Tampereella, joka oli myös tien edelläkävijä yhdistys- ja kokoustoiminnan keskuksena.

Paikallisten olojen tuntemus ja kaupan ja elinkeinoelämän kehittäminen olivat kaupunkilaisille tärkeitä. Suomenkielisten vaikutusmahdollisuuksien kasvu näkyi erityisesti suomenkielisten oppikou-

lujen ja tyttökoulujen perustamista koskevissa asioissa sekä yhteiskasvatusperiaatetta toteutettaessa. Valtiopäiville valittujen edustajien mielipiteitä ei sidottu voimakkaasti, vaan heille annettiin vapaus toimia itsenäisesti. Valtiopäivämiesten merkitys ja arvostus kotikaupungille näkyi myös paikallisia liikenneoloja ja elinkeinoelämää edistävien aloitteiden teossa. Tällainen toiminta mahdollisti uudelleenvalinnan.

Työväenliikkeen vaikutus kansanvaltaisten aatteiden leviämiseen porvarissäädyn avulla näkyi erityisesti Tampereella ja Oulussa. Kuopiossa kansallisen herätyksen vaikutuksesta korostuivat voimakkaasti suomalaisuushenkiset kulttuuriset tekijät. Enää 1800–1900-luvun taitteessa eivät raha, omaisuus eikä ruotsin kieli olleet välttämättömiä herrasväen tunnusmerkkejä, vaan sivistys nostatti vaatimattomistakin taustoista lähteneitä miehiä yhteiskunnan eliittiin. Oulussa myös uskonnollinen herännäisyys yhdisti laajoja kansankerroksia Rosendalin aktiivisen toiminnan kautta.

Äänioikeusasiat herättivät 1880-luvulla yhteiskunnallisesti ja poliittisesti valveutuneissa henkilöissä uudistushalua. Työväestö tuli mukaan politiikkaan 1890-luvulla. Demokratian ihanteet levisivät työväestön ja muiden äänioikeutta vailla olevien keskuuteen. Työläiset aktivoituivat porvarissäädyn vaaleissa, toimivat politiikassa ja ajoivat äänioikeusasioita.

Ruotsinkielinen väestö oli kaupungeissa saanut antaa sijaa suomenkielisille myös sivistyspiireissä ja teollisuudessa. Suurlakko merkitsi kansanvallan alkua. Uudet voimat vaikuttivat yhteiskunnassa. Porvarissäädyn kautta oli kaupunkien työväestöllä mahdollisuus vaikuttaa valtakunnalliseen päätöksentekoon. Myös naiset olivat aktivoituneet Tampereella, Kuopiossa ja Oulussa. Silti pääasiassa ylemmästä yhteiskuntakerroksesta tulivat edelleen tärkeimmissä tehtävissä olevat henkilöt.

Venäjän sortotoimien vastustaminen 1899–1905 hajotti puoluepoliittista jakoa. Toisaalta paikalliseen toimintaan tuli uusia muotoja, aktiivisuutta ja yhteistoimintaa jopa eri kaupunkien välille. Venäjän politiikka vaikutti kansalaisyhteiskunnan syntymiseen. Ennen vuoden 1904 vaaleja kaikissa kaupungeissa korostettiin, että vaalit olivat suomalaisille tärkeämmät kuin mitkään aikaisemmat valtiopäivämiesvaalit. Työväestö Tampereella ja Oulussa halusi uhmata sosiaalidemokraattisen puolueen valtakunnallista neuvoa pidättäytyä valtiopäivämiesvaaleista. Poliittiset puolueet halusivat saada työväen edustajia mukaan valtiopäiville. Tampereella korostui edustajien isänmaallista mieltä. Työväen itse valitsemat ehdokkaat otettiin perustuslaillisten listalle. Oulussa tehtiin erikoinen ratkaisu, kun ehdokkaaksi pyydettiin sosialisti Juho Kyösti Kari Turusta. Kari osoittautui tutkituista valtiopäivämiehistä aktiivisimmaksi aloitteiden tekijäksi. Vuoden 1905 vaaleissa Tampereen työväki pysytteli pois vaaleista, mutta tamperelainen Yrjö Mäkelin edusti 1905–06 valtiopäivillä Oulua, joka otti Mäkelinin ehdokkaakseen taktisista syistä.

Vaikka naiset olivat aktiivisesti mukana työväenliikkeessä ja yhdistystoiminnassa, heidät rajattiin valtiollisen äänioikeuden ja suurelta osin myös kunnallisen äänioikeuden ulkopuolelle ennen viimeisten säätyvaltiopäivien tekemää eduskuntauudistusta.

Kunnallislain sanamuotoa muutettiin 1897, jolloin tehtaan työläisetkin saivat äänioikeuden. Se oli oleellinen äänioikeuden laajennus, lisäsi kansalaisten aktiivisuutta ja opetti demokraattiseen toimintaan yhteiskunnassa. Valtiopäivävaaleissa 1879 voimaan tullut karsintapykälä säilyi muutosyrityksistä huolimatta eduskuntauudistukseen asti muuttumattomana. Sen sijaan äänikaton osalta saavutettiin edistystä demokraattiseen suuntaan. Kaupungit laskivat veroäyriin perustuvan äänimäärän maksimia asteittain. Kaikki kolme tarkastelemaani kaupunkia päättivät 1902 ottaa käyttöön kahden äänen asteikon, voimassa olleen valtiopäiväjärjestyksen mahdollistaman minimin. Keisari vahvisti päätöksen vasta 1905. Tampereen ja Oulun viimeisissä säätyvaltiopäivävaaleissa asteikko oli kaksi. Kuopioon tieto asteikon vahvistamisesta tuli liian myöhään ja käytössä oli 10 äänen asteikko. Äänioikeutettujen osalta henkilön varakkuudella ei enää ollut vaaleja ratkaisevaa merkitystä.

Porvarissäädyn edustajien lukumäärä lähes kaksinkertaistui 1863–64 valtiopäivistä viimeisille 1905–06 säätyvaltiopäiville. Tähän vaikutti uusien kaupunkien perustamisen lisäksi väkiluvun kasvu kaupungeissa. Tämä näkyi parhaiten Tampereella, mistä 1863–64 valtiopäivillä oli vain yksi edustaja ja kaksilla viimeisillä valtiopäivillä kuusi edustajaa.

Demokratia ei ole vain äänioikeutta ja parlamentaarista järjestelmää, äänestäjillä on valta valita päättäjät ja muokata yhteiskuntaa. Demokratiassa näkyi kolme poliittisen toiminnan muotoa: mielipiteen ilmaiseminen, asioihin osallistuminen ja asioihin puuttuminen. Venäjän asettamissa rajoissa asioista voitiin keskustella julkisesti ja esittää mielipiteitä lehdissä. Äänestäminen ei kiinnostanut, vaikka mielipiteet asioista ja ehdokkaat olivat julkisesti tiedossa lehdistön kautta ja vaalitulaisuuksissa. Demokratia oli verrattavissa Ateenan demokratiaan, missä vapaat miehet saivat ilmaista mielipiteitä, esittää vaatimuksia, puuttua asioihin ja äänestää. Valtiopäivämiesten henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ja verkostoilla oli vaikutusta vaaleissa. Erityisesti haluttiin edustajiksi henkilöitä, joilla oli kokemusta ainakin kunnallispolitiikassa ja mielellään myös aikaisempaa valtiopäivämieskokemusta.

Tutkimistani kaupungeista vuoden 1882 valtiopäiville valitut porvarissäädyn edustajat olivat kaikki joko kaupunginvaltuutettuja tai pormestarin virassa toimineita. Monet edustajat olivat sekä ruotsinmielisten että suomenmielisten listoilla. Valtuustopaikat kuten valtiopäiväpaikatkin miehittivät edelleen paljolti kokeneet ja eniten verotetut miehet. Myös äänestäjinä olivat varakkaammat kau-

punkilaiset. Selvästi näkyi halu antaa muutamien kotikaupungissa mainetta hankkineiden ja johtavien henkilöiden hoitaa yhteisiä asioita valtiollisellakin tasolla.

Rikkailla liikemiehillä oli mahdollisuus lähettää solmittujen kauppasuhteiden avulla poikiaan hankkimaan kielitaitoa ulkomaille. Oululainen vaikutusvaltainen laivanvarustaja ja raatimies Karl Fredrik Engman hyödynsi tätä mahdollisuutta. Valtiopäivämiespoika Carl Magnus suoritti ylioppilastutkinnonkin Uppsalassa, jatkoi verkostoitumista liikemiespiireihin sekä Ruotsissa että avioliiton kautta kotikaupungissa.

Porvarissäädyn valtiopäivämiesten kannatusta mitattiin sääty-yhteiskunnassa juuri niillä ansioilla, mistä Kustaa Killinen on esimerkkinä. Kannatuksen saamiseksi ei riittänyt se, että osasi valita kulloinkin oikean ryhmän, mihin liittyi, piti myös toimia oman kotikaupungin yhteiseksi hyväksi. Mitä arvostavasti Killinen kohteli alemmassa sosiaaliryhmässä olevia ihmisiä näkyy mm. siinä, että Killisen perheessä palveli yli 40 vuotta, kuolemaansa asti, kotiapulainen Amanta, joka muutti perheen mukana Kokemäeltä Kuopioon vuonna 1880.

Henkilöiden mielipiteet ja henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttivat varakkuuden ja ammatin ohella entistä enemmän. Ikäkään ei estänyt valintaa valtiopäiville, jos henkilö oli todettu aktiiviseksi toimijaksi. Kaksille viimeisille valtiopäiville valitut olivat monessa toiminnassa mukana ja silloin myös halukkaita lähtemään valtiopäiville. He veivät Helsinkiin toivomuksia niiden asioiden kehittämiseksi, joiden avulla edistivät kotikaupunkinsa talouselämää, liikenneyhteyksiä ja koulutusta. On vaikea erottaa, milloin henkilökohtaiset tavoitteet ja oman kaupungin etu olivat etusijalla toiminnassa. Tuloksellisinta työskentely oli silloin, kun molemmat tavoitteet toteutuivat ja kantoivat halua toimia eteenpäin. Uudet aatteet yhdistivät valtakunnallisesti. Erilaisissa yhtiöiden, ammattijärjestöjen ja yhdistysten kokouksissa ja tapahtumissa tavattiin samanhenkisiä ihmisiä. Paikallisten eturyhmittymien vaikutus näkyi kaikissa kaupungeissa.

Valtiopäivämiehen omalla uralla etenemiseen vaikutti kunnostautuminen ensin kunnallispolitiikassa ja sitten valtakunnallisten asioiden hoitamisessa. Yksikamarisessa eduskunnassa jatkoivat poliittista uraansa monipuolisesti yhteisiä asioita eteenpäin vieneet porvarissäädyn edustajat Killinen, Rosendahl ja Viljakainen. Magnus Lavonius oli ministerinä ja presidentin valitsijamies. Erkki Reijonen toimi diplomaattina. Johan Arthur Castrén sai ministerin arvon, ja useita porvarissäädyn edustajia palkittiin neuvosnimityksillä.

Yhtenä demokratian mittarina voidaan pitää sitä, kuinka eri taustoista lähtevillä henkilöillä on mahdollisuus päästä päättämään. Vuoden 1882 valtiopäiville asti porvarissäädyn edustajien valinnoissa painottuivat virkauran ja syntyperän mukainen yhteiskunnallinen ja taloudellinen asema. Sukupiirit

näkyivät erityisesti Oulun ja Tampereen kunnallispolitiikassa ja porvarissäädyn valtiopäivämiesvalinnoissa. Oulussa koko 1800-luvun liikemiessuvut vaikuttivat politiikkaan: Engmanit, Candelinit ja Snellmanit. Valtiopäivämiehillä oli yhteisiä liikeyrityksiä. Tampereella tehtailijasuvut olivat vaikutusvaltaisia vielä viimeisillään säätyvaltiopäivillä. Kuopiossa ei sukupiireillä ollut vastaavaa jatkumoa. Siellä luotettiin 1800-luvun lopulta lähtien valtiopäivämiesvalinnoissa virkamiehiin ja henkilöihin, joilla oli oppineisuutta sekä kykyä hoitaa asioita laajemmasta näkökulmasta tarkastellen. Oltiin arkoja valitsemaan henkilöitä, joilla ei ollut kokemusta poliittisten asioiden hoidossa. Killinen ja Löf olivat hankkineet kokemusta pitkäaikaisina kunnallispoliitikkoina. Valtiopäivistä 1863–64 lähtien Oulun yhtenä edustajana oli pormestari kaikilla tutkimillani valtiopäivillä.

Tampereelta puuttuivat vanhat useamman sukupolven kauppiassuvut. Vasta 1904–05 valtiopäivillä oli liikemiehiä, joiden syntymäpaikka on Tampere. Heidänkään sukunsa eivät olleet monessa sukupolvessa kaupan ja teollisuuden palveluksessa. Tehtailija Henrik Lindroos, sahatyömiehen poika, ja tehtailija Henrik Liljeroos, värjärimestarin poika, ovat Tampereelta parhaita esimerkkejä nousevasta säätykierrosta.

Kuopion porvarissäädyn edustajat olivat 1863–64 valtiopäivillä ollutta kauppias Rurik Kellgreniä lukuun ottamatta muuttaneet Kuopioon Pohjanmaalta, Iisalmesta ja Ilomantsista. Apteekkari, sahanomistaja isä Johan August Kellgren oli muuttanut Ruotsista Kuopioon. Rikkaat Kellgrenit kuuluivat Kuopion 1800-luvun seurapiireihin. Poikamies Rurikin valtakunnan poliittinen ura jäi yksin valtiopäiviin. Osasyynä siihen oli kauppahuoneen konkurssi. Tämä on osoitus siitä, että 1800-luvulla piti yleensä olla taloudellisesti hyvässä asemassa saadakseen edustajapaikan.

Uudenkaarlepyyn lukkarin poika Isak Löf pääsi omalla ahkeruudellaan eturivin rautakauppiaksi ja sai kauppaneuvoksen arvon. Koulutus ja aktiivinen osallistuminen Kuopion poliittiseen ja kulttuurielämään vaikuttivat siihen, että kaupunkiin muualta muuttaneet pääsivät nousemaan merkkihenkilöiksi. Heistä asetan kuurojenkoulun johtajan Kustaa Killisen eturiviin kaikkien tutkimuksessani mukana olevien porvarissäädyn 34 valtiopäivämiehen joukossa. Hänen pitkä uransa valtiopäivämiehenä säätyvaltiopäivillä vuodesta 1897 vuoteen 1906 ja eduskunnassa 1914–1917 on vain osa sitä työtä mitä hän teki kansalaisyhteiskunnan hyväksi kunnallispolitiikassa, erilaisissa järjestöissä ja koulumaailmassa. Hän oli pitkäaikaisin (16 vuotta) Kuopion valtuuston puheenjohtaja.

Avioliitot 1800-luvun alussa solmittiin samaan säätyluokkaan kuuluvien kanssa. Tosin pappisluvasta tulevat morsiamet olivat myös hyvin suosittuja pohjalaisissa liikemiessuvuissa. Raja-aitojen madaltuminen avioitumalla ei näkynyt kuin muutamien 1800-luvun lopun valtiopäivämiesten kohdalla. Tamperelaisen tilanomistaja, senaatin kamarikirjuri Karl Gustav Idmanin poika lääkäri Gustaf

Rudolf Idman solmi avioliiton sahan kirjanpitäjän tyttären Olga Gustafssonin kanssa. Olga ei tyytynyt vain edustamaan aatelistaustaisen miehensä rinnalla, vaan halusi toiminnan naisena vaikuttaa politisoituvassa kaupungissa. Alenevaa säätykiertoa ei ollut näkyvissä porvarissäädyssä. Pikemminkin säätyyn naidut naiset nousivat yhteiskunnassa aktiivisiksi säätyajan lopulla. 1800-luvun puolella naiset kantoivat pääasiassa vastuuta perheen arjesta, mutta olivat mukana myös perheyrietyksissä.

Vallanvaihto porvarissäädyssä näkyi selvästi vasta kaksilla viimeisillä säätyvaltiopäivillä. Kaikissa kolmessa kaupungissa tehtiin valintoja, joissa alemmista yhteiskuntaluokista tuli käsityöläisten ja työmiesten jälkeläisiä: tehtailija Johan Liljeroos ja prokuristi Heikki Lindroos Tampereella, kansakoulunopettaja Juho Kustaa (Kyösti) Kari Oulussa. Kari ja Lindroos olivat turkulaisen faktori J.A. Salmisen kanssa ensimmäiset työväen edustajat porvarissäädyssä 1904–05 ja 1905–06 valtiopäivillä Yrjö Mäkelin ja Otto Tuomi olivat suutarimestarien poikia.

Viimeisten säätyvaltiopäivien aikaan eivät enää vain muutamat suvut käyttäneet valtaa. Aktiiviset miehet pystyivät vaatimattomistakin sosiaalisista oloista lähteneinä etenemään huomattavaan asemaan.

Säätykiertoa näkyi myös siten, että porvarissäädyn edustajista Frenckell korotettiin aatelissäätyyn. Useilla valtiopäivämiehillä oli aatelisia ja pappissukua sukutaustoissa ja myös avioliiton kautta. Neljä valtiopäivämiehistä (Brofeldt, Castrén, Durchman, Fabritius) olivat papin poikia. Kaikki he olivat suomenmielisiä. Lisäksi Andersin, Reijonen ja Tihlman olivat avioituneet pappien tyttären kanssa. Talonpoikaistaustasta porvariston edustajiksi nousivat Kustaa Killinen, Kalle Viljakainen, Erkki Reijonen ja Lars Hammarén.

Tarkastelemani kolmen kaupungin, Tampereen, Oulun ja Kuopion valtiopäivävaalit demokratisoituivat monessa asiassa autonomian aikana. Alussa valtaa käyttivät vähälukuiset porvarit kukin oman varallisuutensa ja verotuksensa mukaan. Vaalioikeus muuttui koskemaan kaikkia kaupunkilaisia pois luettuna erikseen mainitut, joista tärkeimmät olivat naiset ja työväestö. Äänestäjien suhteellinen varallisuus menetti merkityksensä. Kansalaisyhteiskunnan, poliittisten puolueiden, yhdistysten, työväenliikkeen ja muun vapaaehtoistoiminnan kautta myös ne, joilla ei ollut äänioikeutta, voivat vaikuttaa siihen, keitä valtiopäiville valittiin. Alussa valitut edustajat olivat pienestä elitistisestä kansanosasta. Autonomian lopussa valituiksi tuli erilaisista lähtökohdista lähteneitä ja erilaisen aatemaailman omaavia henkilöitä. Koko Suomen kansanvallan kasvu näkyi vain 1900-luvun alussa ”painostuksen” tuottaessa tulosta sortokauden liennytyksessä. Muuten keisarilla oli lainsäädäntö- ja päätösvalta.

6.2 Kahdeksan miehen kansalaisyhteiskuntakaupunki

Kiteytän tutkimustulokseni porvarissäädyn demokratisoitumisesta Tampereella, Oulussa ja Kuopiossa kahdeksaan kaksien viimeisten säätyvaltiopäivien edustajaan.⁷²⁷

Valitsemani miehet muodostavat pienoiskoossa kansalaisyhteiskuntakaupungin, joka on kaukana autonomian ajan alun tiukasta säätyjakoisesta kaupunkiyhteisöstä. Tässä kahdeksan miehen kaupungissa naisten asema oli huomattavasti parantunut ja heidän mahdollisuutensa käyttää oikeuksiaan myös valtiollisissa vaaleissa oli käytännön toteutusta vailla. Porvarissäädyn valtiopäivämiesten vaimot toimivat monella tapaa sekä miestensä rinnalla että itsenäisesti eri yhdistyksissä, kunnallispolitiikassa ja seuraelämässä. Koulutusta saaneina heillä oli omat ammatit ja omat mielipiteet yhteiskunnassa virtaavista uusista aatteista.

Vaikka yhteiskunta demokratisoitui, niin perhettä perustettaessa suosittiin taustoiltaan tasaveroisia kumppaneita. Vaatimattomista kotioloista lähteneet Tamperetta ja Oulua 1904 – 05 valtiopäivillä edustaneet sosialidemokraattiset valtiopäivämiehet prokuristi Heikki Lindroos ja kansakoulunopettaja Juho Kari olivat solmineet avioliitot työmiesten tyttärien kanssa jo ennen poliittisesti aktiivista uraansa. Sivistys ja aktiivinen yhteiskunnallinen toiminta olivat tärkeämpiä kuin syntyperä, jos poliittinen kanta oli oikea. Säätyrajat madaltuivat kaupunkilaisten välillä. Yksilöt erottuivat, kun purettiin rajoja säädyn sisällä. Maalaisympäristöstä kaupunkeihin muuttaneet ja työläiskaupunginosista ehdokkaiksi asettuneet miehet pääsivät rakentamaan tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa virkamies- ja porvarisperheiden jälkeläisten kanssa. Edustajia ei enää valittu listoilta vaan henkilökohtaisten ominaisuuksien ja aikaansaannosten pohjalta. Aktiiviset kansalaiset olivat myös siviiliammattissaan itsenäisiä toimijoita.

Molemmat Kari ja Lindroos nousivat poliittisesti vaativiin tehtäviin. Kari oli 1905–07 talousosaston senaattorina ja Lindroos SDP:n kansanedustajana 1907–08. Heidän lisäksi Kustaa Killinen, Mauno Rosendal ja Johan Arthur Castrén olivat nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajina ja Castrén vielä Svinhufvudin itsenäisyysenaatissa. Erkki Reijonen toimi itsenäisen Suomen diplomaattisena edustajana Virossa ja Latviassa. Insinööri, kutomonjohtaja, isännöitsijä Magnus Lavinus oli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri 1920–21 ja presidentin valtsijamies 1925. Tämä vuorineuvoksen arvonimen saanut Kansallisen Edistyspuolueen jäsen oli ainoa säätyvaltiopäivien jälkeisessä poliittisessä elämässä korkealla tasolla vaikuttanut porvarissäädyn entinen jäsen, joka edusti perinteistä kauppiaiden ja teollisuudenharjoittajien ryhmää. Ruotsinmielisiä kaupungissani

⁷²⁷ Lähdeviitteet valtiopäivämiesten tietoihin löytyvät kunkin miehen kohdalla liitteestä 3.

edustaa tamperelainen tehtaanomistaja, ”Kuljun kartanon patruuna” Anton Elving, jolla ei ollut nousujohteista poliittista uraa, vaan perinteinen, rikas porvariselämä.

Anton Elvingin edustaa sosiaaliselta taustaltaan perinteistä sääty-yhteiskunnan eliittiä. Hänen isänsä oli piirilääkäri Anton Elving ja äiti aatelista af Forsellesin sukua. Avioliitto Pormestari Fredrik Wilhelm Procopén ja Suomen Pankin johtajan tyttären Elfrida Federleyn kanssa vahvisti yläluokkaisen taustan. Myös poliittisessa toiminnassa suku vahvisti yhteiskunnallista huippua, sillä isoisä oli valtioneuvos ja toiminut kenraalikuvernöörin kanslian johtajana. Veli, varatuomari, vuorineuvos Rudol Elfving edusti porvarisäädystä viisillä säätyvaltiopäivillä.

Messukyläläisen sahatyömiehen poika **Heikki Lindroos** lähti jo 13-vuotiaana töihin. Hän kohosi Tampereen pellavakehruutehtaassa työnjohtajaksi, mutta varsinaisen elämänuransa hän teki osuuskauppaliikkeen palveluksessa. Tultuaan valituksi Tampereen edustajana 1904–05 valtiopäiville oli Lindroos ehtinyt olla jo Tampereen kaupunginvaltuustossa useamman vuoden sosialidemokraattien edustajana ja jäsenenä Tampereen Suomalaisessa Klubissa. Tampereen suurlakkokomiteassa hän toimi aktiivisesti. Valtiopäivillä Lindroos oli toisten mukana tekemässä 13 anomusta. Muuttoon Helsinkiin vuonna 1907 vaikutti se, että hänet valittiin SOK:n prokuristiksi, johtokunnan jäseneksi ja hallintoneuvoston puheenjohtajaksi. Kansanedustajatehtäviensä (1907–1908) jälkeen Lindroos jäi asumaan Helsinkiin kuolemaansa asti.

Toinen sosialidemokraatti **Juho Kyösti Kari** oli alkuperäiseltä sukunimeltään Johansson, mutta hän muutti nimensä vuonna 1888 suomalaisuusaatteen innoittamana. Merimiehen poika kävi Oulun suomalaisen lyseon. Ylioppilaaksi päästyään Kari aloitti lakitieteen opinnot, mutta päätyi kuitenkin suorittamaan kansakoulunopettajan tutkinnon Jyväskylän seminaarissa. Opettajatyönsä Kari teki pääasiassa Turussa. Myös hänen vaimonsa Anna oli kansakoulunopettaja. Eri lehtien toimittajana ja valtakunnallisesti aktiivisena työväenpuoluelalaisena ja ammattijärjestömiehenä Kari tuli tunnetuksi niin, että turkulaismies valittiin edustamaan Oulua 1904–05 valtiopäiville. Toimiminen porvarillisen senaatin jäsenenä vaikutti siihen, että hänet erotettiin Sosialidemokraattien puolueen jäsenyydestä.

Toinen kansalaisyhteiskuntani kansakoulunopettaja on **Kustaa Killinen**, pohjalaisen talonpojan poika. Vanhemmat eivät halunneet lähettää häntä Isokyröstä Vaasaan kouluun, koska siellä ei ollut opetusta suomen kielellä. Papit opettivat poikaa, jotta hän pääsi opiskelemaan Jyväskylän seminaariin. Kansakoulunopettajasta tuli pitkäaikainen Kuopion kuurojenkoulun johtaja, jonka luottamustoimet ja aktiivisuus kotikaupungin erilaisissa järjestöissä ja kunnallispolitiikassa asettavat hänet muiden valtiopäivämiesten edelle. Valtakunnallisten luottamustoimien lisäksi Killinen hoiti tunnol-

lisesti säätyvaltiopäivätyönsä. Puoliso opettaja Tilta Killinen oli miehensä rinnalla aktiivisesti mukana kuopiolaisessa järjestö- ja sivistyselämässä. Poika Kalervo jatkoi suomalaisuuden edistämistä Kuopiossa isänsä kuoleman jälkeen.

Neljä muuta porvarissäädyn edustajaa, jotka valitsin edustamaan kansalaisyhteiskuntaa, olivat kaikki akateemisen koulutuksen saaneita ja kolme heistä myös akateemisista perheistä. Heistä rehtorin poika, itsekin rehtori, herännäisjohtaja, kirjailija **Mauno Rosendal** eroaa seitsemästä muusta siinä, että hänen demokratiaansa kuului kansalaisaktiivisuuden ohella kansalaistottelemattomuus. Kagaa-lin jäsenenä ja aktiivisena sortokauden toimijana Rosendal karkotettiin vuonna 1903 Ruotsiin, mistä palattuaan hän edusti kotikaupunkiaan Oulua valtiopäivillä. Kaupunginvaltuuston jäsenyyden, monipuolisten koulumaailman ja herännäisyysliikkeen luottamustehtävien lisäksi Rosendal ehti toimit-taa uskonnollisia kirjoja.

Oulua edusti myös rovastin poika **Johan Arthur Castrén**, jonka veli Kaarlo Castrén oli senaattori ja pääministeri. Kaikilla tutkimillani valtiopäivillä oli porvarissäädystä aina edustajana pormestareita. Nuorsuomalainen, tiukka perustuslaillinen J.A. Castrén erotettiin Bobrikovin aikana vuonna 1903 Oulun pormestarin virasta, johon hän pääsi takaisin keväällä 1906. Toisen uransa hän teki Helsingin kaupunginjohtajana ja ylempänä kunnallis-pormestarina. Kunnallis- ja pankkimaailman luottamustehtävät olivat hänelle tärkeitä. Senaattoritehtävien päätyttyä Castrén voi käyttää ministerin arvonimeä. Castrénin suvusta nousi miehiä enemmän kuin mistään muusta aatelittomasta suvusta valtion keskushallinnon virkoihin autonomian aikana.

Nurmeslaisen maakauppias, maanviljelijä Henrik Reijosen pojat olivat kirjallisesti lahjakkaita. Vanhempi pojista toi nuorsuomalaisuutta esille pappina ja kirjailijana. Pikkuveli **Eemil Erkki Reijonen** opiskeli filosofian kandidaatiksi. Hän aloitti uransa Päivälehdessä toimittajana. Avioiduttuaan lääninrovasti, valtiopäivämies Anders Westerlundin tyttären Lyylin kanssa Reijonet muuttivat Tampereelle. Reijonen toimi sekä pankkimaailmassa että teollisuudessa erilaisissa tehtävissä konttoris-tista apulaisjohtajaan. Kielitaitoisena henkilönä Reijonen oli ennen valtiopäivämiesuraansa tulkkina ja kielenkääntäjänä valtiopäivillä. Lukuisat kunnalliset ja nuorsuomalaiseen elämänpiiriin liittyvät luottamustehtävät harjaannuttivat Reijosen ulkoasiainhallinnon palvelukseen.

Ruotsimielisen Anton Elvingin ohella sukutaustaltaan yhteiskunnan huipulle kuului Viipurissa syn-tynyt, mutta Tampereella elämäntyönsä tehnyt ja Tamperetta valtiopäivillä edustanut hovioikeuden-neuvoksen poika **Magnus Karl Lavonius**. Diplomi-insinöörin tutkinnon lisäksi Lavonius suoritti jatko-opintoja Saksassa. Johtajan ja isännöitsijän tehtävät tamperelaisten tehtaiden palveluksessa jatkuivat vielä ministerikauden jälkeen. Kunnallispoliittisten tehtävien lisäksi kaupalliset yhdistyk-

set, Suomalainen Klubi ja Purjehdusseura uskoivat Lavoniuksen hoitoon pitkäaikaisia luottamustehtäviä erityisesti puheenjohtajana. Ministerikauden ja presidentin valitsijamiestehtävien jälkeen Lavonius sai vuorineuvoksen arvon.

Jatkumo tuleviin valtiollisiin asioihin ja elämään 1900-luvun kaupunkiyhteisössä oli näiden eri sosiaalisista ryhmistä ja erilaisista elinympäristöistä lähteneiden miesten ja heidän kanssaeläjiensä käsissä. Sosiaalinen asema ei rajoittanut siihen, kenen kanssa ja missä toimittiin. Uusissa puolueissa ja järjestöissä kaupungin asukkailla oli mahdollisuus vaikuttaa päätöksentekoon ja järjestäytymiseen. Poliittista päätöksentekoa rajoitti kuuluminen Venäjän hallinnon alaisuuteen. Matti Hyvärinen erottelee säätyjen vallan ja kansalaisten vallan.⁷²⁸ Tämä kuvaa hyvin muuttunutta tilannetta, mihin oli siirrytty viimeisillä säätyvaltiopäivillä.

Birchin⁷²⁹ esittämien edustuksellisen demokratian tunnusmerkkien toteutuminen näkyi kaikissa kaupungeissa. Käytäntöjen muuttamista tavoitteleva toiminta yhdistyi säätyvallan lopulla erityisesti Venäjän politiikkaan. Yhteisöllisyys lisääntyi, kun kieliriidat jäivät taka-alalle.

⁷²⁸ Hyvärinen 2003, 83-84.

⁷²⁹ Birch 1993, 80-81.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Brages Pressarkiv, Helsinki

Valtiopäivämiesten ja heidän omaistensa haastatteluja, kuolinilmoituksia ja nekrologeja

Kansallisarkisto (KA)

Förmögenhetsbeskattningsläger 1800

Senaatin tal.osasto AD1655/259 1878

Kansallisarkiston Joensuun yksikkö (JoMA)

Kuopion maistraatin arkisto/Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1863-64, 1881,1882, 1896, 1897, 1901, 1902, 1900, 1905

Kuopion maistraatin arkisto/ Tuomiokirja 1904

Kansallisarkiston Jyväskylän yksikkö (JMA)

Pekka Lappalaisen kokoelmat

Kansallisarkiston Mikkelin yksikkö (MMA)

Suku- ja perhearkistot, Andersin-Anttisen sukuarkisto

Kansallisarkiston Oulun yksikkö (OMA)

Gust. Kivistön arkisto

Kauppahuone J.W.Snellman G:sonin arkisto

Maistraatin varsinaiset pöytäkirjat 1809, 1861,1863, 1878, 1881,1884, 1902, 1904, 1905

Oulun Suomalainen Klubi r.y:n arkisto

Suomalaisen Klubin pöytäkirja 1884

Oulun kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1893, 1904

Kuopion kaupunginarkisto (KKA)

Kunnallisvaalien vaaliluettelot ja niiden aakkoselliset hakemistot 1884–1972 Bb: 1-29.

Kuopion kaupungin Kunnallisia kertomuksia vv. 1892 ja 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1902, 1903, 1904, 1905

Kuopion kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1881, 1899, 1904, 1905

Valtiollisten vaalien vaalilautakunta

Kuopion kaupunki vaalilautakunta V 10 Ea 1

Valtiollisten vaalien vaaliluettelot ja niiden aakkosellinen hakemisto 1881-1895 V 10/ Bb:1

Saapuneet asiakirjat valtiolliset vaalit 1896

Satavuotias Kuopion kaupunginvaltuusto

Kuopion kulttuurihistoriallisen museon arkisto

Normaaliarkisto K

Kahra, Taavi , kansiot 1-9

Kansio A 2320:1-32 esitelmiä, artikkeleita, kirjeitä

Killinen, Kalervo, kansiot

Killinen, Kustaa A 1251, A 3451, kansiot I-IV
Kuopio 200 – juhluvuoden arkistoa A 2221:1-16 (-23) kansio 3.
Kuopion rouvasväenyhdistys
Kuopion sanomalehtimiesyhdistys ARK 2105
Kuopion suomalainen lyseo ARK 559
Kuopion suomalaisen seuran johtokunnan pöytäkirjat 1881-1917
A 745 b; 1332:1, A: 160, 159, 161; 1332:, 1332:4.
Kuopion Suomalaisen Seuran jäsenluettelo
Kuopion svenska samskola ARK 1549:6, 184
Kuopion porvariston iltaseura A1960 kansio 1 (1)

Oulun kaupunginarkisto (OKA)

Kunnalliskertomuksia 1894-1901, 1902-1904, 1905
Oulun Anniskelu Pöytäkirjat 1878-1916, Vuosikertomukset 1893-1916

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Maistraatin tuomiokirjat

199/V H:1 kansio 9. Muudan memoriaali luutnantti Tillmanille osoitetuista kirjeistä 1803
177/IV Ca:1 6 Stads Rättens Protokoller 1808
177/VI Ca 44 Magistratens politiedombok 1863
178/I- Ca:62, 63 Magistratens politiedombok 1881
Maistraatin tuomiokirja 1889, 1899,
Politie Dombok 1900 II, 1901 II, 1902 I, 1903 I, 1904, 1905
Magistratens I Tammerfors stad dombok för år 1899

Maistraatin pöytäkirjat 1893, 1896, 1897, 1898, 1905

Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1875, 1880, 1881, 1902, 1903, 1904, 1905

Tampereen kaupunginvaltuuston toimintakertomus 1899

Tampereen osoite- ja ilmoituskalenteri 1905-1906. Toimittanut J.K. Laurila. Tampere 1905.

Tampereen osoite-, kaupp- ja ammattikalenteri 1910. Tampere 1910.

Tampereen osoite-, kaupp- ja ammattikalenteri 1913. Tampere 1912.

Tampereen osoite-, kaupp- ja ammattikalenteri 1920.

Tampereen puhelinluettelo 1933.

Kansio Kansakoululautakunta 1889-1894, 1897-1918.

Tampereen kaupungin kansakoulut. Kertomus Kaupungin kansakoulujen vaikutuksesta ja toimesta lukuvuonna 1889-1890.

Vuosikertomukset Tampereen kaupungin kansakoululaitoksesta lukuvuonna 1890-1891, 1891-1892, 1892-1893, 1893-1894, 1894-1895, 1895-1896, 1896-1897.

Kertomus Tampereen käsityöläiskoulujen toiminnasta lukuvuonna 1896-1897.

Kertomukset Tampereen kaupungin kansakoululaitoksesta lukuvuonna 1897-1898, 1898-99, 1899-1900, 1900-1901, 1901-1902, 1902-1903, 1903-1904, 1904-1905, 1905-1906, 1906-1907, 1907-1908, 1908-1909, 1909-1910, 1910-1911, 1911-1912, 1913-1914, 1914-1915, 1915-1916, 1916-1917, 1917-1918, 1922-23.

Kansio kansakoululautakunta 1918-1943. Tampereen kaupungin kansakoululaitos luvu-
vuonna 1918-1919, 1920-21, 1921-1922, 1922-23 Vuosikertomus koonnut Kaarlo K. Mä-
kinen.

Vuosikertomus 1932-1933 koonnut Otto Erkkilä.

Kertomus Tampereen kunnallishallinnosta vuoteen 1908 ja rahatoimikamarin vuosikerto-
mukset KTK

Seurakuntien arkistot

Huittisten seurakunnan arkisto

Huittisten seurakunnan syntyneet 1660-1831

Hämeenkyrön seurakunnan arkisto

Hämeenkyrön seurakunnan syntyneet 1835-1870

Hämeenlinnan seurakunnan arkisto

Hämeenlinnan seurakunnan rippikirjat 1827-1850

Iisalmen maaseurakunnan arkisto

Iisalmen maaseurakunnan syntyneet 1853-1872

Iisalmen maaseurakunnan lastenkirjat 1839-1849

Iisalmen maaseurakunnan rippikirjat 1839-1850, 1851-1870

Iisalmen maaseurakunnan syntyneet, vihityt, kuolleet 1822-1852

Ilomantsin seurakunnan arkisto

Ilomantsin seurakunnan syntyneet 1826-1875

Isokyrön seurakunnan arkisto

Isokyrön seurakunnan syntyneet 1840-1850

Joroisten seurakunnan arkisto

Joroisten seurakunnan syntyneet 1827-1866

Koivulahden seurakunnan arkisto

Koivulahden seurakunnan rippikirjat 1834-1857

Koivulahden seurakunnan kuolleet 1722-1890

Kokkolan ruotsalaisen seurakunnan arkisto

Kokkolan seurakunnan syntyneet 1750-1785, 1835-1862

Kokkolan seurakunnan rippikirjat, rippilapset 1778-1805

Kristiinankaupungin seurakunnan arkisto

Kristiinankaupungin syntyneet, vihityt, kuolleet 1821-1875

Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan rippikirjat 1780-1836, 1823-1858, 1869-1885, 1893-
1910

Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan kuolleet 1891-1899

Lapinlahden seurakunnan syntyneet 1855-1794

Liperin seurakunnan arkisto

Liperin seurakunnan rippikirjat 1890

Loimaan seurakunnan arkisto

Loimaan seurakunnan rippikirjat 1831-1837

Loimaan seurakunnan syntyneet 1825-1873

Turun ruotsalaisen seurakunnan arkisto

Turun ruotsalaisen seurakunnan rippikirjat 1812-1831

Turun ruotsalaisen seurakunnan syntyneet 1804-1827, 1827-1845

Turtolan seurakunnan arkisto

Turtolan seurakunnan rippikirjat 1866-1876

Uusikaarlepyyn seurakunnan arkisto

Uusikaarlepyyn seurakunnan syntyneet 1782-1865

Viipurin seurakunnan arkisto

Viipurin maaseurakunnan rippikirjat 1865-1876

Viipurin ruotsalaisen seurakunnan rippikirjat 1750-1823

Viipurin ruotsalaisen seurakunnan kuolleet 1709-1865

Virolahden seurakunnan arkisto

Virolahden seurakunnan rippikirjat 1857-1866

Virolahden seurakunnan syntyneet 1830-1861

Ylistaron seurakunnan arkisto

Ylistaron seurakunnan syntyneet 1832-1864

Lehdistö

Aamulehti 1875, 1880, 1881, 1882, 1883, 1885, 1887, 1890, 1893, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1904, 1905, 1906, 1923, 1936

Helsingfors Dagblad 1863, 1881, 1882

Helsingfors-Posten 1904

Helsingin Sanomat 1904, 1905

Helsingin Uutiset 1863

Hengellinen kuukausilehti Rosendalin toimittamana 1888-1910, 1893

Hufvudstadsbladet 1881, 1904, 1905

Hämeen Sanomat 1881, 1904

Kaiku 1874, 1879, 1881, 1882, 1883, 1885, 1887, 1888, 1904, 1905, 1906, 1917

Kaleva 1902, 1904, 1905, 1908, 1909, 1926

Kansan Lehti 1899, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1906

Kansan Tahto 1906

Karjala 1904

Kaupparehti 1910

Kuopion Sanomat 1881

Lappeenrannan Uutiset 1889

Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning 1863

Louhi 1896, 1904, 1905

Otava 1904, 1905

Oulun Ilmoituslehti 1898, 1904, 1905

Oulun Lehti 1880-87,

Oulun Viikko-Sanomina 1863, 1866, 1869, 1870, 1872, 1873, 1874, 1875

Pellervo 1881

Pohjan-Tähti 1866-67
Pohjois-Suomi 1877, 1881
Raahen Lehti 1904
Sanomia Tampereelta 1866
Satakunta 1876
Savo 1881,1903, 1912
Savon Sanomat 1896, 1964, 1968
Suomalainen Wirallinen Lehti 1897, 1905
Suomen Julkisia Sanomia 1863
Suometar 1848, 1863
Tammerfors Aftonblad 1882
Tammerfors Nyheter 1899, 1904, 1905-06
Tammerkoski 3/
Tampereen Sanomat 1871, 1880, 1881, 1890, 1893, 1899, 1900, 1905, 1906
Tampereen Uutiset 1904, 1905
Tapio. Sanomia Savosta ja Karjalasta. 1863, 1864, 1879, 1881, 1886, 1887
Työläisnainen 1905
Työmies 1899, 1904, 1905
Uleåborgsbladet 1891-1900
Uleåborgs Tidning 1877, 1884, 1885, 1896, 1897, 1900
Uusi Savo 1892, 1893, 1895, 1896, 1897,1898, 1899, 1900, 1902, 1903
Uusi Suometar 1876, 1881, 1904, 1905
Valvoja 1881
Wiborgs Nyheter 1904
Väinämöinen 1905-06
Väkinäinen 9.11.1879- Työväen iltaseuran lehti, käsin kirjoitettu
Åbo Allmänna Tidning 1814

Tiedonannot

Kankkunen, Pekka, Kuopion kulttuurihistoriallisen museon intendentti. Henkilökohtainen tiedonanto 10.8.2017.

Mustakallio, Hannu, Itä-Suomen yliopiston professori. 2 sähköpostiviestiä 22.12.2017.

Mauno Rosendal – Oulun Suomalaisen Yhteiskoulun perustaja. Juhlaesitelmä Oulun Suomalaisen Yhteiskoulun lukion 110-vuotisjuhlassa 17.11.2012.

Oulun seurakuntahistoria vuosilta 1870–1945. 2017. Käsikirjoitusta valmisteilla olevaan teokseen.

Painetut lähteet

Porvarissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1809, 1863-64, 1867, 1882, 1904-05, 1905-06.
Suomen asetuskokoelmat

As.kok. n:o 11/15.4.1869. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Valtioapäiväjärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle. Annettu Pietarissa 15. (3) päivänä huhtikuuta 1869.

As.kok n:o 40/8.12.1873. Keisarillisen Majesteetin armollinen asetus kunnallishallituksesta kaupungissa

As.kok 31.3.1879

As.kok. n:o 15/1884

As.kok. n:o 44/1897

As.kok. n:o 26/1906. Suomen Suuriruhtinaanmaan Valtioapäiväjärjestys. Annettu Pietarissa 20 p:nä heinäkuuta 1906.

Suomenmaan virallinen tilasto. VI. Väkiluvun tilastoa. 41. Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vuosilta 1750-1890. III.esitys. 1909 Helsinki.

Suomen säätyvaltiopäiväin pöytä- ja asiakirjain sisällysluettelo 1809-1906 II

Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Väestön elinkeino Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880-1975. 1979. Helsinki.

Tammikuun valiokunnan pöytäkirja

Valtiopäivät 1885 asiakirjat I-III, hallituksen esitykset.

Kirjallisuus

Aaltonen, Olavi 1967. J.K.Kari. Teoksessa *Tiennäyttäjät 1*.1967. Toimittanut Hannu Soikkanen. s. 319-359. Rauma.

Aarni IV 1924. *Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia 4*. Kuopio.

Aarni X 1958. *Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia 10*. Kuopio.

Aarni XI 1960. *Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia 11*. Kuopio.

Aarnio, Eeva 2003. Puolue. s. 413-466. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.

Aikalaiskirja 1934-Project Runeberg. *Malinen Verner*. s. 423. runeberg.org/aikalais/1934/0421.html.

Aikalaiskirja / 1934- Project Runeberg. *Liljeroos, Johan Henrik*. runeberg.org/aikalais/1934/0394.html

Ala-Kapee, Pirjo 1972. Joukkoliikkeiden läpimurto. Suurlakko vaikutusilmiöineen Tampereella. . *Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 237-289. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.

Alanen, Aulis J. 1957. *Suomen maakaupan historia*. Jyväskylä.

Alanen, Aulis J. 1964. *Suomen historia X. Suomen historia kustavilaisella ajalla*. Porvoo.

Alanne, Kauko 1972. Raittiusliike joukkoliikkeenä. *Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 49-85. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.

Alapuro, Risto 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. s. 36–100. Toim. Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Lallinoja, Tom Sandlund. Porvoo.

Alapuro, Risto 2004. Valta ja valtio – miksi vallasta tuli ongelma 1900-luvun vaihteessa? s.221-236. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Vastapaino: Tampere.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. s. 8-52. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Vaasa.

Aminoff, Berndt Herman 1978. *Släkten Aminoff*. Ekenäs.

Andersin, Hans – Anttinen, Erik 2007. *Andersin, itäsuomalainen virkamiessuku*. Jyväskylä.

Anderson, Benedict 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Thetford.

Arajärvi, Kirsti 1956. *Aamulehti I. 1881 – 1914*. Tampere.

Baranovski, S.I.2004. *Suuriruhtinaanmaa Suomi*. Suomentanut ja toimittanut Maria Itkonen-Kaila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 953. Karisto Oy Hämeenlinna.

Bergh, Edvard 1888. *Vår styrelse och våra landtdagar. Återblick på Finlands konstitutionella utveckling under de senaste tjugo åren II 1867-1882*. Helsingfors.

Bergholm, Axel 1901, *Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja. I-II*. Kuopio.

Birch, Anthony H. 1993. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London: Routledge.

Bonsdorff, Göran von 1956. *Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*. Helsingfors.

Boström, H.J. 1922. Suomen kaupunkien pormestarit 1800-luvulla I. (Turku, Porvoo, Viipuri, Naantali, Rauma, Käkisalmi, Tammisaari, Helsinki, Pori, Oulu) *Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 1. Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja VI.s. 1-51*.Helsinki.

Boström, H.J. 1924. Suomen kaupunkien pormestarit 1800-luvulla II. *Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 1*. Helsinki.

Castrén, Jaakko 2012. *Castrén-suku 2012. Släkten Castrén/The Castrén Family Tree*. Lahti 2012.

Castrén, Klaus 1989. *Rudbäck-suku*. Genos 60 (1989), s. 123-127, 140.

Castrén – Sukutarinoita. Julkaisija Castrén-Suku ry. Salpausselän kirjapaino Oy. Hollola 2005.

Cederlöf, Johannes 1939. *Lovisa stads historia III. 1855–1918*. Lovisa.

Durchman suvun sukuluettelo. Tehnyt Osmo Durchman.

Elomaa, Hanna 1996. Suomi 1800-luvun loppupuolella. s. 15-21. Teoksessa *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan*. Toimittajat: Katriina Mäkinen ja Leena Rossi. Turku.

Enbuske, Matti 2005. Oulu 1600-luvulla: perustamisesta isoonvihaan. s.28–43. Teoksessa *Oulun vuosisadat 1605 -2005*. Toimittanut Reija Satokangas. Jyväskylä.

Engman, Max 2009. *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. WSOY Helsinki.

Ernst Fredrik Tihlman (1765 - 1844) - Genealogy - Geni www.geni.com/people/Ernst-Tihlman/6000000002915104659. Luettu 1.8.2017.

Fredriksson, Eero 1984. *Hårdh*. Genos .s. 105-120. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja 55/1984.

Gellner, Ernest 1964. *Thought and Change*. Bristol.

Gluschkoff, Jaana 2008. *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. Bibliotheca Historica 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy, Helsinki.

Granit, Bruno 1886. *Muistelmia Joh. Vilh. Snellmanin elämästä Kuopiossa*. Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia. Kuopio.

Granit-Ilmoniemi, Bruno 1882. *Muistelmia Kuopion kaupungin satavuotisen olemassaolon ajalta 1782 – 1882*. Kuopio.

Haapala, Pertti 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Historiallisia Tutkimuksia 133. Suomen Historiallinen Seura. Vastapaino. Tampere.

Haapala, Pertti 2004. Työväenluokan synty. s. 199-219. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Vastapaino: Tampere.

Haapala, Pertti 2008. Historian peili. s.393-415. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.

Halila, Aimo 1953. *Oulun kaupungin historia II 1721–1809*. Oulu.

Hanho, J.T. 1947, 1955. *Suomen oppikoululaitoksen historia I-II*. Porvoo.

Hanski, Jari 2001. *Frenckell, Frans von (1821-1878)* <https://kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/kansallisbiografia/henkilo/5998>. Luettu 5.2.2014.

Hanski, Jari 2007, *Viljakainen, Kalle (1853-1913)* <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6530>. Luettu 5.2.2014.

Harjula, Minna 1998. *Killinen, Kustaa (1849-1922)* <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6147>. Luettu 5.2.2014.

Harjula, Minna 2008. Suurlakon tyttäret. s. 121-136. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.

Harjumäki, Annikki 1977. *Porvarissäädyn toiminta 1863 -1888 valtiopäivillä*. Suomen historian pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto.

Hautala, Kustaa 1975. *Oulun kaupungin historia III. 1809–1856*. Oulu.

Hautala, Kustaa 1976. *Oulun kaupungin historia IV. 1856-1918*. Oulu.

Heikkilä, Jouko 1993. *Kansallista luokkapolitiikkaa. Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905-1917*. Historiallisia tutkimuksia 168. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

- Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo 2009. *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*. Edita. Helsinki
- Hentilä, Marja-Liisa 1989. Maa, jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisasiainliikkeen kuva kansainvälisessä lehdissä 1906 – 1914, s. 162-185. Teoksessa *Tuntematon työläisnainen*. Toim. Leena Laine ja Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere.
- Hetemäki, Elsi 2006. Naisille äänioikeus oli ihmisoikeus..s. 25-36. Teoksessa *Studia Generalia Eduskunta 100 vuotta Demokratian haasteet*. Toimittanut Pesonen, Miia & Westermark, Harri. Helsinki.
- Hjerppe, Riitta 1981. Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa, s. 213-235. Teoksessa *Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen Arkisto 76. SHS Helsinki.
- Hoffman, Kai 2008. *Snellman G:son, Johan Wilhelm (1809-1881)* <https://kansallisbiografia-fi.helios.uta.fi/kansallisbiografia/henkilo/4342>. Luettu 5.2.2014.
- Holmala, Aulis 2010. *Keskustorin kiinteistöt - Vuosisata kaupunkikuvaa, Sumelius, Selin, Palander, Commerce, Sandberg*. Tampere.
- Hultin, Herman 1904. *Kotkan kaupungin historia. Julkaistu kaupungin 25-vuotisen juhlan johdosta*. Suomensos. Kotka.
- Huuhtanen, Taina 1966. *Kielipoliittiset klubit Tampereella vuoteen 1905*. Pro gradu –tutkielma. Suomen historia. Tampereen yliopisto.
- Huuhtanen, Taina 1970. *Tampere Suomen politisoituvassa työväenliikkeessä 1886-1904*. Suomen historian lisensiaatin tutkimus 1970. Tampereen Yliopisto.
- Huuhtanen, Taina 1972. *Olisiko lyötävä veljeskättä? Työväenliike ja Venäjän-poliittiset vaihtoehdot. . Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 202-236. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.
- Hytönen, Viljo 1911. *Yleinen raittiusliikkeen historia*. Helsinki.
- Hytönen, Viljo 1923. *Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809-1906. I osa*. Helsinki.
- Hytönen, Viljo 1926. *Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809-1906. II osa*. Säädyn jäsenet, sihteeri ja tulkit. Helsinki.
- Hytönen, Viljo 1930. *Suomen raittiusliikkeen historia*. Porvoo. WSOY.
- Hyvärinen, Matti 2003. Valta, s.63-116. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki.
- Ignatius, Gustaf 1946. Vaasan hovioikeuden palveluksessa, s. 242-277. Teoksessa *Muistikuvia II. Suomalaisia kulttuurimuistelmia*. Toimittanut Eino E. Suolahti.
- Ignatius, Jaakko. *Gustaf Rudolf Idman (1857-1927). Suomalaisen lääkärinkunnan kaksikielinen yhdistäjä*. <http://www.terveysportti.fi/xmedia/duo/duo96160.pdf>. Luettu 4.2.2014.

- Ihalainen, Pasi 2013. *Vertaileva Euroopan historian tutkimus parlamenttihin historian näkökulmasta*. Tieteessä tapahtuu 4/2013, 30-35.
- Jallinoja, Riitta 1983. *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudekset*. Juva.
- Julkunen, Jutta 2000. *Pikkukaupungin parempi väki. Elisabet Järnefelt ja sivistyneistönaisten sosiaaliset verkostot Kuopiossa 1884-1888*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Jussila, Osmo 1977. *Vuoden 1905 suurlakko Suomessa, sen historialliset edellytykset ja seuraukset*. s. 71-92. Historiallinen arkisto 72. Helsinki.
- Jussila, Osmo 2004. *Suomen suuriruhtinaskunta 1809 -1917*. Juva.
- Jutikkala, Eino 1960. Äänioikeus porvarissäädyn vaaleissa 1879–1906. Historiallinen aikakauskirja 1960. Viideskymmeneskahdeksas vuosikerta, 97–109.
- Jutikkala, Eino 1962. *Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV:1*. Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1968. Sääty-yhteiskunnan hajoaminen. Teoksessa Eino Jutikkala (toim.): *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2. Porvoo.
- Jutikkala, Eino 1974. *Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus. Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Neljäs osa 1*. Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1979. *Tampereen historia III vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampere.
- Jutikkala, Eino 1983. *Urbanisoituminen – Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Vantaa.
- Järvinen, Lauri 1971. *Oulun puolueolot 1880-luvulta ensimmäisen sortokauden alkamiseen*. Suomen historian laudaturtyö Jyväskylän yliopistossa.
- Kaarlo Tiililän päiväkirjat 1893-1907*. Tampereen yliopisto. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö/historia.
- Kalender för landtdagen i Helsingfors 1863, 1867, 1872, 1877, 1882, 1885, 1888*. Helsingfors 1863, 1867, 1872, 1877, 1882, 1885, 1888.
- Kallioinen, Mika 2003. *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 215. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kallioinen, Mika 2004. *Suomen teollistajat. Vertaileva tutkimus kauppahuoneiden siirtymisestä teollisuuteen 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 64. Turku.
- Kanerva, Unto 1986. *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen Työväenyhdistys 1886 -1986*. Tampere.
- Kanerva, Veikko 1943. *Yrjö Mäkelin. Suomalaisia sosialisteja I*. Helsinki.
- Karonen, Petri 1996. Valtiopäivätoiminta 1500-luvulta eduskuntaudistukseen. Teoksessa *Historiaa tutkimaan*. Toim. Jorma Tiainen ja Ilkka Nummela. s.167-180. Jyväskylä.
- Karonen, Petri 2004. *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920*. Historiallisia tutkimuksia 217. Tampere.

- Karonen, Petri 2009. *Kauppaneuvos Albert Oskar Snellman (1844-1894)*. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=147>. Luettu 5.2.2014.
- Karttunen, Antero 2006. *Mies, joka ehdotti naisille äänioikeutta. Kustaa Killisen elämäkerta*. Jyväskylä.
- Kaukiainen, Yrjö 2008. *Ulos maailmaan. Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kaupunkihistoria ja sen tutkimus*.1972. Toim. Päiviö Tommila ja Raimo Ranta. Turun Yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja A Käsikirjoja VIII.Turku.
- Kauranen, Kaisa 2008. *Hammarén, Lars Johan (1833-1906)*. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134>. Luettu 5.2.2014.
- Kekkonen, Jukka 1987. *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinopauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 172. Vammala.
- Kenttä, Risto 1986. *Oma apu, paras apu. Oulun Sosialidemokraattinen Työväenyhdistys r.y. 100 vuotta 1886 – 1986*. Oulu.
- Kenttä, Risto 1987. Oulun työväenliikkeestä – synnystä kansalaissodan aattoon. s. 235–259 Teoksessa *Valkean kaupungin vaiheet. Oulun historiaa*. Toimittanut Kyösti Julku. Studia Historica Septentrionalia 13. Jyväskylä.
- Kertomus Oulun rautatien rakentamisesta*.1886. Helsinki.
- Keskinen, Jarkko 2012. *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turun yliopiston julkaisuja. Turku.
- Kettunen, Pauli 2003. Yhteiskunta. s. 167-212. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki 1953. *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Kansankulttuuri. Helsinki.
- Kinnunen, Matti 1982. *Sanan valtaa Kallaveden kaupungissa I. Kuopion sanomalehdistön historia 1844 – 1917*. Savon Sanomien Kirjapaino Oy. Kuopio.
- Kivijärvi, Erkki 1933. *Tervaporvari*. Helsinki.
- Kivijärvi, Erkki 1934. *Tervaporvariiden pojat ja tyttäret*. Otava, Helsinki.
- Kiviranta, Elina 2006. *”Tervetuloa sorretut siskot, tänne joukkoomme joutukaa” kansanedustaja Alma Jokisen tie Tampereen Amurista punapakolaiseksi Neuvosto-Venäjälle*. Historia pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Kivistö, Gustaf 1913. *Oulun Suomalaisen Klubin historia 1876-1907*.
- Klinge, Matti 1997. *Keisarin Suomi*. Helsinki.
- Koivumäki, Antti 1968. *Suomen aatelin edustus autonomian ajan säätyvaltiopäivillä 1863–1906*. Turun Yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja B. Tutkimuksia II.

- Kotivuori Yrjö 2005, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Anders Andersson*.
<<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=16126>>. Luettu 2.5.2017.
- Kotivuori, Yrjö. 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640-1652: Fabritius Karl Johan Benjamin*.
<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18230>. Luettu 9.5.2017.
- Kotivuori, Yrjö 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Fredrik Vilhelm Procopé*. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=17076>>. Luettu 6.2.2014
- Kotivuori, Yrjö. 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Henrik Heikel*. Verkkojulkaisu 2005 <<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=13850>>. Luettu 9.5.2017.
- Kotivuori, Yrjö. 2005 *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Karl Gustaf Bergstedt*. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14273>>. Luettu 5.3.2014.
- Kotivuori, Yrjö. 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Mauritz Hasselblatt*.
<<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=14985>>. Luettu 5.3.2015.
- Krogerus, Tellervo 1983. *O.A.F. Lönnbohm mies ja maine*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. Pieksämäki.
- Krusius- Ahrenberg, Lolo 1981. ”Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan 1856–1863”, ”Uutta luovaa valtiopäivätoimintaa vanhoissa puitteissa 1863–1867” ja ”Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys”. s. 11–376. *Suomen kansanedustuslaitoksen historia 2*. Helsinki.
- Kuka kukin oli 1900-1961 1961. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista*. Toim. Iisakki Laati, Yrjö Blomstedt, Ilmari Havu ja Lauri Poijärvi.
- Kurki, Hannele 1987. Naiset ja omaisuus: varallisuusosoikeudelliset uudistukset Suomen säätyvaltiopäivillä 1800-luvulla. s. 112–123. *Tulen kesyttäjät. Suomalaista naistutkimusta. Helsingin Akateemisten Naisten 60-vuotisjuhlakirja*. WSOY. Porvoo ja Juva.
- Kuusanmäki, Jussi 1983. Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2*. Vantaa.
- Kääpä, Katariina 1999. *Upseereita, laivanrakennuttajia ja valtiopäivämiehiä. Aatelisen Carpelansuvun elämää säätyvallan murenemisen alkumainingeissa 1700-luvun jälkipuoliskolla*. Pro gradu – työ. Jyväskylän yliopisto
- Laakso, Arvi 1984. *Tampereen raittiusseura ry 1884-1984*. Tampere.
- Lahtinen, Marja-Liisa 1972. *Aamulehden ilmoitusboikotti 1905 – 1907. . Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 176-201. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.
- Lappalainen, Pekka 1982. *Kuopion historia I. Kuopion kaupungin esivaiheet ja perustamistoimet*. Toimittanut Pekka Toivanen. Kuopio.
- Lappalainen, Tarja 2014. *Savolaisen rovastin pojat oman aikansa radikaaleja*.
<http://www.kirkkojakoti.fi/258-savolaisen-rovastin-pojat-oman-aikansa-radikaaleja>. Luettu 1.8.2017.
- Leino, Pirkko 1972. Kunnallinen vai valtiollinen politiikka? Perustuslaillisuuden ja myöntövyösuunnan taistelu Suomalaisesta Klubista. . *Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 129-175. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.

- Leino-Kaukiainen, Pirkko 1994. *Suomalaiskansallinen Kokoomus : [Osa 1], Suomalaisen puolueen ja Kansallisen kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929*. Vammala.
- Leinonen, Kullervo 1987. Autonomian ajan Oulu. s. 123–140. Teoksessa *Valkean kaupungin vaiheet. Oulun historiaa*. Toimittanut Kyösti Julku. Studia Historica Septentrionalia 13. Jyväskylä.
- Leivo, Anna-Kaisa 2013. *Ystävät ja naapurit: J.W. Snellman G:sonin liikeverkosto 1853-1857*. Pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Lento, Reino. 1939. *Turun kauppaopisto 1839-1939*. Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 1987. Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena. s. 126-141. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 1995. *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 191. Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 2003. Kansa. s. 257-307. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä*. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.
- Lilius, Patrik 1974. *Säätyvaltiopäivien työmuodot. Säätyedustuslaitoksen kokoonpano, työmuodot ja valtuudet. Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV*. Helsinki.
- Lille, Axel 1921. *Den Svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*. Helsingfors.
- Loikkanen, Heli 1999. *Harmaa eminenssi. Erkki Reijosen poliittinen toiminta Suomen historian murrosvuosina 1891-1923*. Suomen historian pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Markkola, Pirjo 1994. *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Mauranen, Tapani 1981. Porvarista kauppiaksi – kauppiaan yhteiskunnallinen asema 1800-luvun jälkipuoliskolla. s.185-212. Teoksessa *Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen Arkisto 76. SHS Helsinki.
- Mickelsson, Rauli 2015. *Suomen puolueet. Vapauden ajasta maailmantuskaan*. Vastapaino Tampere.
- Mikkonen, Pirjo 2013. *”Otti oikean sukunimen”*. Vuosina 1850-1921 otettujen sukunimien taustat. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos . Helsinki.
- Mustakallio, Hannu 1983. *Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905-1907*. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Loimaa.
- Mustakallio, Hannu 2008. Jumalan johtama lakko. s. 163-176. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.
- Mylly, Juhani 2006. *Edustuksellisen kansanvallan läpimurto. Suomen eduskunta 100 vuotta 1*. Helsinki.

- Mäkelä, Päivi 2003. *Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua. Vertailevan tutkimusotteen vaiheista ja tehtävistä historiantutkimuksessa*. Historiallinen Aikakauskirja 1/2003, s. 113-125.
- Mäntylä, Ilkka 1977. *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808*. Historiallisia Tutkimuksia 104. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Mäntylä, Ilkka 1981. *Valitut, ehdollepannut ja nimitetyt. Pormestarien vaalit 20 kaupungissa 1720–1808*. Historiallisia tutkimuksia 114. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Määttä, Vesa 2005. Lavonius, Magnus. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1576>. Luettu 5.3.2015.
- Määttä, Vesa 2017, *Castrén, Arthur /1866–1946*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2202/>. Luettu 18.12.2017
- Nieminen, Hannu 2006. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809-1917*. Vastapaino, Tampere.
- Nikula, Oscar 1981. Kaupunkilaitos 1721 – 1875. s.135-301. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Vantaa.
- Nordenstreng, Sigurd 1911. *Fredrikhamns stads historia. Utgifven av Fredrikshamns stad. Tredje delen. Den finska sammansmältningens tid*. Fredrikshamn.
- Nordenstreng, Sigurd 1920, 1923, 1924, 1926, 1921. *Porvarissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906. Osat I-V*. Helsinki.
- Nousiainen, Jaakko 2006. Keisarin alamaisista toimiviksi kansalaisiksi. s. 11-22. Teoksessa *Studia Generalia Eduskunta 100 vuotta Demokratian haasteet*. Toimittanut Pesonen, Miia & Westermark, Harri. Helsinki.
- Nummela, Ilkka 1989. *Kuopion historia III. Kunnallishallinnon uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918*. Jyväskylä.
- Numminen, Jaakko 1965. Kansanvallan alkava laajeneminen s. 106-123. Teoksessa *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Historian Aitta XIII. Porvoo.
- Näsänen, Maija-Liisa 1998. *Owla – Oula – Oulu. Kaupungin perustamisesta maailmansotiin*. Oulu.
- Ojala, Jari 1999. *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. Bibliotheca historica 40. Helsinki.
- Oksanen, Jorma 2008. *Kohti saksalaisia esivanhempia 25 sukupolvea*. <http://oksanenjorma.blogspot.fi/2008/12/kohti-saksalaisia-esivanhempia-10.html>. Luettu 1.11.2014.
- Oksanen, Mira 2009. *Äänioikeuden ja demokratian haasteet Suomessa*. Valtio-oppi Pro gradu – tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Onnela, Samuli 1986. Oulun rata. s.5-22. Teoksessa *Kertomus Oulun rautatien rakentamisesta*. Oulu.
- Oravala, Auk. 1922. *M. Rosendal. Elämäkerta*. Porvoo.
- Osmonsalo, Erkki K. 1964. Perustuslaillisen kehityksen kausi. *Suomen historian käsikirja. Jälkimmäinen osa*. Toimittanut Arvi Korhonen. Porvoo.

Oulun Suomalainen Klubi. Historia.<http://www.oulunsuomalainenklubi.fi/?q=node/18>. Luettu 28.1.2014.

Palmén, E.G. 1885. *Mitä sopii odottaa 1885 vuoden valtiopäiviltä*. Valvoja 1885. s. 1-18. Viides vuosikerta. Helsinki.

Parmanen, Eino I. 1937. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. II osa. Sorron kiristyminen*. Aika Bobrikovin kuolemaan saakka. WSOY, Porvoo.

Parmanen, Eino I. 1938. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. I osa. Routakauden puhkeaminen ja sen ensimmäiset vuodet*. Kolmas painos. WSOY, Porvoo.

Parmanen, Eino I. 1939. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina III osa. Taistelun ja jännityksen aikaa. Rajuilma yltymässä myrskyksi*. WSOY, Porvoo.

Parmanen, Eino I. 1941. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina IV osa. Suurlakko ja sitä lähinnä seurannut aika*. WSOY. Porvoo – Helsinki.

Paunasalo, Kari 2000. *Isonkyrön Backman suku*. <http://karin.kapsi.fi/Backman>. Luettu 1.11.2014.

Pekonen, Kyösti 2003. Hallitseminen. s. 117-166. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.

Pohjantammi, Ismo 2003. s.363-412. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.

Pohjolainen, Antti 2010. *Perustuslaillinen vastarinta ja kutsuntalakot Oulussa vuosina 1901 – 1904*. Suomen historian pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Pollari, Mikko, Ruuska, Petri, Anttila Anu-Hanna, Kauranen Ralf, Löytty Olli, Rantanen, Pekka 2008. Alamaisjärjestyksen konkurssi ja avoin tulevaisuus. s. 43-73 teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.

Polvinen, Tuomo 1984. *Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904*. Porvoo.

Pulkkinen, Tuija 1987. Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muotoutuessa. s.54-69. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki.

Pulkkinen, Tuija 2003. Valtio. s. 213-255. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.

Pulma, Panu 2004. Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys 1800-luvun poliittisena ongelmana. s. 163-182. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Vastapaino: Tampere.

Pulma, Panu 2009. Kuntien itsehallinto, paikallinen demokratia ja valtio. s. 232-249 teoksessa *Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809-2009*. Toim. Raimo Savolainen. Porvoo.

Pärssinen, Hilja. 1905. *Naiset mukaan. Vähän äänioikeusasiasta. Lentokirjasia työvälle VI*. Kirjapaino Kotka. Kotka.

- Raevuori, Yrjö 1946. *Tampereen Kauppaseura ja sen miehiä*. Hämeenlinna.
- Rajainen, Maija 1978. *Maamme naisasialiikkeen ulottuvuuksista työläisväestön naisten keskuuteen ennen eduskuntalaitoksemme uudistamista v.1906*.s. 241-263. Historiallinen Arkisto 74. Helsinki.
- Ranta, Raimo 1981. Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. s. 51-133. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Vantaa.
- Rasila, Viljo 1982. Liberalismin aika. s. 13 – 26. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki.
- Rasila, Viljo 1984. *Tampereen historia II 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampere.
- Rasila, Viljo 2007. *Sumelius, Gösta (1866-1940)*
<http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/kansallisbiografia/henkilo/4348>. Luettu 6.8.2017.
- Rasilainen, Aki 2004. *Oikeudellinen argumentointi politiikassa. Suomalaisen legalismin poliittinen historia*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 257. Helsinki.
- Rauhalahhti, Markku. *Tampereen Suomalainen Klubi Suomalaisuuden puolesta*.
<http://tamperesuomalainenklubi.iweb.fi/Klubi/Historia/%C3%85kerlundjaklubi.aspx>. Luettu 6.8.2017.
- Raunio, Ilkka 2000. *Adlercreutzeista Österbladheihin. Suomen säätyläistön historiaa*. Jyväskylä.
- Rehumäki, Pekka 2008. *Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsityöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 84. Oulu.
- Rieki, Helena, Marin, Merja & Lukkarinen, Heikki 2011. *Kalmiston kertomaa Kuopion Sankari-
 puiston vanhalta hautausmaalta*. Kuopio.
- Rommi, Pirkko 1964. *Myöntyväisyyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja Suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*. Historiallisia tutkimuksia LXVIII. Helsinki: Lahden kirjapaino ja sanomalehti-osakeyhtiö.
- Rommi, Pirkko 1972. Tampereen politisoituminen. s.1-10. Teoksessa *Poliittinen Tampere 1899-1905*. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere..
- Rommi, Pirkko – Pohls, Maritta 1989. Poliittisen fennomanian synty ja nousu. Teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä.
- Roos, Sigurd 1907. *Suomen kansallislakko I-II*. Helsinki. Tekijän tarkastama ja täydentämä suomennos. Helsinki.
- Roos, Sigurd 1909. *Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä*. Oulun kirjapaino-osakeyhtiö. Oulu.
- Roos, Sigurd 1910. *Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni*. Kuopion uusi kirjapaino.
- Rytkönen, Alli 1946. *Päivälehdien historia. II osa. Päivälehdien ulkonaiset puitteet ja kirjalliset profiilit*. Helsinki.
- Saarinen, Aino 1989. Aamuruskoa ja äänioikeutta. Työläisnaisliikkeen alkuvaiheita Tampereella. s. 113-139 Teoksessa *Tuntematon työläisnainen*. Toim. Leena Laine ja Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere.

- Sainio, Venla 2004. *Kari, Juho Kyösti*. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4585>. Luettu 5.3.2015.
- Salenius, J.M. 1909. *Kuopion kaupunki Ruotsin ylivallan aikana*. Kuopio
- Salkola, M.L. 1967. *Julistaja ja poliitikko. Yrjö Mäkelinin elämä ja toiminta*. Helsinki 1967.
- Salo, Matti 2005. Oulu laivojen ja tervan vuosisadalla (1809–1879). s. 60–80. Teoksessa *Oulun vuosisadat 1605 -2005*. Toimittanut Reija Satokangas. Jyväskylä.
- Satavuotias Kuopion kaupunginvaltuusto 1976*. Laatinut Heikki Mikko Viitala. Kuopio.
- Satokangas, Reija 1987. Oulu ja meri (1721-1809) s. 101-123. Teoksessa *Valkean kaupungin vaiheet. Oulun historiaa*. Toimittanut Kyösti Julku .Studia Historica Septentrionalia 13. Jyväskylä.
- Satokangas, Reija 2005. Teollistuva Oulu (1880–1919) s. 81–103. Teoksessa *Oulun vuosisadat 1605 -2005*. Toimittanut Reija Satokangas. Jyväskylä.
- Savolainen, Raimo 1996. *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809-1995*. Helsinki. Edita.
- Schybergson, M.G. 1923. *Finlands politiska historia 1809–1919*. Helsingfors.
- Seppälä, Raimo 1986. *Tampereen Kauppaseura 1886 – 1986*. Tampere.
- Setälä, Maija 2003. *Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet*. Gaudeamus: Helsinki.
- Sinisalo, Uuno 1932. *Tampereen Suomalainen Klubi 1891 -1931. 40-vuotiskertomus*. Tampere
- Sinisalo, Uuno 1947. *Tampereen kirja. Kuvaus Tampereen vaiheista ja nykyisestä kaupungista*. Tampere.
- Sinisalo, Uuno 1970. *Tampereen lehdistön vaiheita 100 vuoden aikana*. s. 265-315. Tutkimuksia ja kuvauksia VI. Tampere.
- Smeds, Kerstin 1987. Joukkotapahtumat ja Suomi-identiteetti. s. 91-107. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Snellman, Alex 2014. *Suomen aateli yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*. Helsinki.
- Snellman, J.V. 2001. Valtio-oppi. Teoksessa *Snellman, J.V. Kootut teokset 5. Syyskuu 1842- joulukuu 1843*. Helsinki.
- Snellman, Kai 1994. *Purjelaivoilla isoisäni matkassa. Albert Herman Snellman 1828-1904*. Raahen museon julkaisuja nro 6. Raahen Kirjatyö Oy.
- Snellman, P.W. 1939. *Kertomus Oulun Kauppaseuran ja Oulun Kauppiaiden Eläkelaitoksen toiminnasta vuosina 1771-1939*. Oulu.
- Snellmanit Suomessa. Olof Jönsson Snellmanin jälkeläiset 1600-luvulta nykypäivään*. 2000. Toim. Jorma Selovuori. Snellman-instituutin B-sarja 47/2000. Kuopio.
- Soininen, Gunnar 1961. *Lääkärit porvarissädyn valtiopäivämiehinä vv. 1872-1906*. Helsingin lääkirilehti 1961 n:o5, 142-151.
- Soikkanen, Hannu 1961. *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Turku.

Stenius, Henrik 1987. *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545. Ekenäs.

Stenius, Henrik 2003. Kansalainen. s. 309-362. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere.

Stenius, Henrik 2004. Julkisen keskustelun rajat suuriruhtinaskunnassa. s.151-162. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Vastapaino: Tampere.

Sulkunen, Irma 1987. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. s. 157-175. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Vaasa.

Sulkunen, Irma 1988. *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 134. Jyväskylä.

Sulkunen, Irma 2006. Suomi naisten äänioikeuden edelläkävijänä. Teoksessa Sulkunen, I., Lähteenmäki, M. & Korppi-Tommola, A. *Naiset eduskunnassa*. Helsinki.

Sulkunen, Irma 2008. Naisten voitto. s.75-96. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.

Sulkunen, Irma & Alapuro, Risto 1987. Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen. s. 142-156. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki.

Sumelius, Rafael & Hakala, Pertti 2005. *Släkten Sumelius med särskild hänsyn till ättlingarna efter Gustaf Oskar, Frans Petter Wilhelm och Georg Ilo Immanuel Sumelius*. Borgå.

Suodenjoki, Sami 2007. Sosialistisen työväenliikkeen nousu. s.54-143. Teoksessa Suodenjoki, Sami, Peltola, Jarmo, *Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880-1918. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I*. Tampere.

Suomen kansanedustajat 1907. Finlands folkvalda 1907. Eduskunta 100 vuotta 2006. Helsinki.

Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Päätoimittaja Päiviö Tommila 1988. Jyväskylä. vai Kuopio

Suomen lehdistön historia: 6. Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771 -1985. Päätoimittaja Päiviö Tommila 1988. Jyväskylä. vai Kuopio

Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771 -1985. Päätoimittaja Päiviö Tommila 1988. Jyväskylä. vai Kuopio

Suomen työväenliikkeen historia 1976. Toimituskunta: Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela, Jussi Turtola. Kansan Voima Oy, Joensuu.

Sursillin suku Genealogia Sursilliana.1971. Täydentänyt ja toimittanut Eero Kojonen. Tapiola.

Sänkiaho, Tanja 2000. *Ylös herää kansan nainen. Tampereen Sosialidemokraattinen Naisyhdistys ry 1899 -1999*. Tampere.

Söderhjelm, Alma 1914. *Jakobstads historia. Tredje delen*. Helsingfors.

Tervaporvareiden aikaan. http://www.narc.fi/Arkistolaitos/oma/tervaporvarit/sivu1_1.html#alku.
Luettu 18.4.2015.

Tiihonen, Seppo 2009. Suomalainen hallitsemismalli – juuret ja kehitys. Teoksessa *Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809-2009*. Toim. Raimo Savolainen, s, 10-37. Porvoo.

Tiitinen, Seppo 2009. Säätyvaltiopäivistä yksikamariseen eduskuntaan ja yhdentyvään Eurooppaan. Teoksessa *Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809-2009*. Toim. Raimo Savolainen, s, 122-153. Porvoo.

Tikka, Marko 2008. *Mitä tapahtui?* s. 15-41. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala & al.

Tikka, Marko 2009. *Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905*. Helsinki.

Tilly, Charles (ed.) 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton.

Toivanen, Pekka 2000. *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*. Kuopio.

Tommila, Päiviö 1972. *Kaupunkilaitoksen kehityksen pääpiirteet Suomessa. Kaupunkihistoria ja sen tutkimus. 1972*. Toim. Päiviö Tommila ja Raimo Ranta. Turun Yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja A. Käsikirjoja VIII.s. 26–53.

Tommila, Päiviö 1984a. *Oulun Wiikko-Sanomia 1829 -1879. Oulun lehdistön alkutaival*. Oulu. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva.

Tommila, Päiviö 1984b. *Suomen autonomian synty 1808-1819*. Helsinki.

Tommila, Päiviö – Salokangas, Raimo 1998. *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki.

Tuominen, Uno 1950. *Suomen alkoholipolitiikka 1866-1886 I. Viinan ja tislattujen väkiviinajumien valmistukseen liittynyt alkoholipolitiikka 1866-1875*. Historiallisia tutkimuksia 33, 1. Helsinki.

Tuominen, Uno 1956. Kansanvallan alkava laajeneminen. s.45-74. Teoksessa *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Historian Aitta XIII. Porvoo.

Tuominen, Uno 1964. *Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia III*. Helsinki.

Tuominen, Uno 1979. *Suomen alkoholipolitiikka 1866-1886 II*. Historiallisia tutkimuksia 33,2. Helsinki.

Tuomisto, Tero 1982. *Aikain myrskyssä...Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia 1*. Iisalmi.

Turunen, Harri 2009. *Candelin, Leonard 1822-1907*.

<http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/129>. Luettu 4.8.2017.

Turunen, Harri 2009. *Kauppaneuvos Carl Magnus Engman (1778-1852)*
www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134. Luettu 5.12.2014.

Turunen, Harri 2009. *Kauppaneuvos Karl August Snellman (1849–1920)*.

<https://kansallisbiografia-fi.helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilo/202>. Luettu 28.1.2016.

- Turunen, Rauno 1956. *Porvarissäädyn vaalitapa Suomen eri kaupungeissa 1869-1885*. Suomen historian laudaturtyö, Helsingin yliopisto.
- Urbinati, Nadia 2006. *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago.
- Utrio, Kaari 2005. *Suomen naisen vuosisadat. Piikasesta maisteriksi*. Hämeenlinna.
- Vahtola, Jouko 1987. Oulun historia kaupungin perustamisesta isoonvihaan s.79-99. Teoksessa *Valkean kaupungin vaiheet. Oulun historiaa*. Toimittanut Kyösti Julku. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 2005. *Maine elää, vaikka nimi sammui*.
<http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/loka05/3585882.xml>. Luettu 17.2.2018.
- Vares, Vesa 2000. *Varpuset ja pääskyselät. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. Historiallisia tutkimuksia 206. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Vares, Vesa 2008. Suurlakon häviäjät. s. 349-367. Teoksessa *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.
- Waris, Heikki 1951. *Helsingiläisyhteiskunta. Helsingin kaupungin historia. III osa. Jälkimmäinen nide*. Helsinki.
- Waris, Heikki 1952. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Otava. Helsinki.
- Waroma, E. 1932. *Kuopion kaupunki vuosina 1809–1818*.
- Westerlund, Jorma 1975. *Oulun kaupunginvaltuusto 1875-1975. Piirteitä kaupunginvaltuuston satavuotisen toiminnan ajalta*. Oulu.
- Viitanen, Lasse 1972. Venäläisiin kohdistunut painostustoiminta Tampereella vuosisadan vaihteessa. Poliittinen Tampere 1899-1905, s. 11–48. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.
- Wirilander, Kaarlo 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Virmavirta, Jarmo 2001. *Pojat Suomalaisella Klubilla. Kertomuksia Helsingin Suomalaisesta Klubista ja klubilaisista*. Keuruu.
- Virrankoski, Pentti 2001. *Suomen historia 2*. Jyväskylä.
- Virtanen, Teuvo 1972. *Tamperelaisten Venäjän-poliittinen mielipidekehitys vuosina 1899 ja 1901 kirjoitettujen vastalauseadressien valossa. Poliittinen Tampere 1899-1905*, s. 86-128. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.
- Voionmaa, Väinö 1929. *Tampereen kaupungin historia. II osa. Tampereen historia Venäjän vallan ensipuoliskon aikana*. Tampere.
- Voionmaa, Väinö 1932. *Tampereen kaupungin historia. III osa, Tampereen historia itämaisestä sodasta suurlakon aikoihin*. Tampere.
- Väestö.Tilastokeskus <http://www.doria.fi/handle/10024/67157>. Luettu 6.8.2017..
- Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Durchman Johan Theodor (Teja)*. Toimittanut Veli-Matti Autio. <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=19454>. Luettu 10.11.2014.
- Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Fabritius Karl Johan Benjamin*. Toimittanut Veli-Matti Autio.

<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18230>. Luettu 10.11.2014.

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Gustaf Rudolf Idman. Toimittanut Veli-Matti Autio.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=19988>. Luettu 2.4.2017.

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Möller Frans Oskar. Toimittanut Veli-Matti Autio.
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=18917>. Luettu 1.11.2014.

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899: Sumelius Gustaf. Toimittanut Veli-Matti Autio.
<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=21706>. Luettu 8.8.2017.

Zetterberg, Seppo 1986. *Viisi laukausta senaatissa. Eugen Schaumannin elämä ja teko*. Keuruu.

Zetterberg, Seppo 2001. *Eero Erkko*. Keuruu.

Zetterberg, Seppo – Tiitta, Allan (toim.) 1992. *Suomi kautta aikojen*. Helsinki 1972.

Åvist, Timo 2009. *Pappiloiden sosiaalhistoriaa. Suomalaiset pappilat. Kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa*, s. 8-23. Hämeenlinna.

Österbladh, Kaarlo 1933. *Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809-1906. I 1809-1885*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XXXIV. Turku.

LIITE 1:**PORVARISSÄÄDYN EDUSTUS 1809, 1863–64, 1882, 1904–05, 1905–06 VALTIOPÄIVILLÄ**

Porvarissäädyn jäsenet jakautuivat tarkasteltavana olevilla valtiopäivillä ammattien mukaan seuraavasti: ¹

Ammatti	Valtiopäivät				
	1809	1863-64	1882	1904-05	1905-06
Kauppiaat	12	26	11	10	7
Teollisuudenharjoittajat	1	1	3	5	2
Käsityöläismestarit	1	1	0	0	0
Päätoimiset pormestarit ja raatimiehet	4	10	9	8	8
Yht. porv.säädyn vanhaa ainesta	18	38	23	23	17
Muut kaupungin virkamiehet	1	0	3	7	8
Valtion virkamiehet	0	0	18	20	19
Muut ”säätyläiset”	0	0	9	22	26
Työmiehiä ym.	0	0	0	2	5
Yht. porv.säädyn uutta ainesta	1	0	30	51	58
Yht. porv.säädyn edustajia	19	38	53	74	75

¹ Olen käyttänyt jaottelussa Jutikkalan Suomen kansanedustuslaitoksen historiassa s. 111-112 käyttämää jaottelua, joka poikkeaa Nordenstrengin jaottelusta. Olen lisännyt edustajat, jotka ovat tulleet mukaan kesken valtiopäivien. 1905-06 valtiopäiviltä olen laskenut ammatit vp-asiakirjojen perusteella.

LIITE 2:

PORVARISSÄÄTYYN 1809, 1863-64, 1882, 1904-05 JA 1905-06 VALTIOPÄIVILLE EDUSTAJIA LÄHETTÄNEET KAUPUNGIT

	1809	1863-64	1882	1904-05	1905-06
HELSINKI	1	2	8	17	18
HÄMEENLINNA	1	1	1	1	1
KAJAANI	1)	1	1	1	1
KASKINEN	1	1	1	1	1
KOKKOLA	1 1)		1	1	1
KRISTIINANKAUPUNKI	1	1	1	1	1
KUOPIO	1	1	2	3	3
LOVIISA	1	1	1	1	1
NAANTALI	2)	1	1	1	1
OULU	1	2	2	3	3
PIETARSAARI	1	2	1	1	1
PORI	1	2	2	3	3
PORVOO	1	2	1	1	1
RAAHE	1	1	1	1	1
RAUMA	1	1	1	1	1
TAMMISAARI	1	1	1	1	1
TAMPERE	1	1	3	6	6
TURKU	2	2	4	6	6
UUSIKAARLEPY	1)	1	1	1	1
UUSIKAUPUNKI	1	1	1	1	1
VAASA	1	1	2	3	3
Kaupunkeja 21	Edust. 19				
HAMINA		1	1	1	1
HEINOLA		1	1	1	1
JOENSUU		1	1	1	1
JYVÄSKYLÄ		1	1	1	1
KÄKISALMI		1	1	1	1
LAPPEENRANTA		1	1	1	1
MIKKELI		1	1	1	1
SAVONLINNA		1	1	1	1
SORTAVALA		1	1	1	1
TORNIO		1	1	1	1
VIIPURI		2	2	3	3
Kaupunkeja 32		Edust. 38			
HANKO			1	1	1
KEMI			1	1	1
KOTKA			1	2	2
MAARIANHAMINA			1	1	1
Kaupunkeja 36			Edust. 53		
IISALMI				1	1
Kaupunkeja 37				Edust. 74	Edust. 75

1) 1809 Kajaanilla oli Oulun kanssa yhteinen edustaja, Uusikaarlepyyllä Pietarsaaren kanssa ja 1863-64 Kokkolalla Pietarsaaren kanssa.

2) 1809 Naantali ei lähettänyt edustajaa

LIITE 3:

KUOPION, OULUN JA TAMPEREEN EDUSTAJAT 1809, 1863-64, 1882, 1904-05, 1905-06 VALTIOPÄIVILLÄ

Andersin, Emil Frithiof

Syntymäaika ja -paikka	09.05.1843 Iisalmi
Kuolinaika ja -paikka	16.08.1906 Rantasalmi Harjulan tila
Vanhemmat	Kruununnimismies, vankilatrehtööri Karl August Andersin ja ent. kruununnimismiehen tytär Johanna Amalia Liljander
Puoliso ja lasten lkm	∞1868 Selina Aurora Pontán (1845-1914), 11 lasta. Pojista Walter Andersin (1871-1944) oli senaattori, korkeimman oikeuden jäsen ja kansanedustaja
Puolison vanhemmat	Rantasalmen kappalainen Karl Johan Pontán ja Maria Kristina Lovisa Rosberg
Koulutus	yo 1862, lakitieteen tutkinto 1865, varatuomari 1868
Ura	Vaasan HO:n auskultantti 1865, Viipurin HO:n auskultantti 1868, Kuopion läänin varaläänin-kamreeri 1873-79, puustellientarkastaja 1874, Kuopion pormestari 1879, Kuopion tuomiokunnan tuomari 1883, Liperin tmk:n tuomari 1890-1900, laamanni 1893, oikeusosaston senaattori 29.8.1900 – 11.11.1905, erosi suurlakon jälkeen

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	talonpoikaissäädyn notaari 1867, Rantasalmen tuomiokunnan edustaja talonpoikaissäädyssä 1872, porvarissäädyn edustaja Kuopio 1882, 1885, 1888, talonpoikaissäädyn sihteeri 1891, porvarissäädyn edustaja Joensuu 1899, 1900.
Poliittinen kanta	vanhasuomalainen
Valiokunnat	talousvk.1882,1885, yhd. laki- ja tal.vk.1900; valitsijamies1888,1899, 1900; tervehdyslähetystö 1882,1888,rikoslakivk.1900, laki- ja talousvk 1900, Fellmannin erovk.1888, tarkastusvk.1899;talomp.s yksit. vk, pienempi lähetystö, lakivk, lisätty valtiovar. vk.1872
Aloitteet	1 anomus 1882, 1888, 1900

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Kuopion kaup.valt. jäsen 1884-26.2.1890, pj. 1884, Joensuun kaupunginvaltuuston jäsen 1896-99, pj. 1898-99
Muut luottamustehtävät	Karjalan rataa varten asetetun pakkolunastuslautakunnan pj. 1895

Lähteet

Andersin-Anttisen arkisto; Riekki, Marin & Lukkarinen 2011, 27-28; Andersin-Anttinen 2007; 100-vuotias Kuopion kaupunginvaltuusto, 32; Hytönen 1926, 13–14. Iisalmen, Joensuun, Kuopion, Rantasalmen kirkonkirjat; Nummela 1989; Nordenstreng 1921, 10-11; Savolainen 1996, 143; Andersin, Hans – Anttinen, Erik 2007. Andersin, itäsuomalainen virkamiessuku. Jyväskylä.

Backman, Samuel

Syntymäaika ja -paikka 23.03.1760 Kokkola

Kuolinaika ja -paikka 12.04.1814 Viipuri

Vanhemmat Merikapteeni Christian Backman ja Öregrundin kirkkoherran tytär Johanna Lexell

Puoliso ja lasten lkm ∞1793 Margaretha Charlotta Nicander (1774 - 1836),
3 poikaa ja 4 tyttöä

Puolison vanhemmat Kapteeni Peter Magnus Nicander ja Ulrika Christina Carpelan, joka erosi aatelittomasta miehestään.

Koulutus

Ura kauppias, neuvosmies, raatimies, tukkukauppias, tilanomistaja Viipurissa 1810

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki Kuopio 1800, 1809

Poliittinen kanta

Valiokunnat 1809 ehdolla säädyn kansliavaliokuntaan, ei valittu

Aloitteet ei

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka

Muut luottamustehtävät

Muuta Muutti Kokkolasta Kuopioon 1787, Kuopion tunnetuimpia vaikuttajia

Lähteet

Kirkonkirjat Kuopion kaupunkiseurakunta, Kokkolan maaseurakunta, Kokkolan ruotsalainen seurakunta, Viipurin ruotsalainen srk; Kahra, kansio 1; Kääpä 1999; Lappalainen 1982; Toivanen 2000;
Haastattelu Kari Paunasalo 4.2.2003
Paunasalo, Kari. Isonkyrön Backman-suku. <http://karin.kapsi.fi/Backman/index.htm>. Luettu 1.3.2014; Åbo Allmänna Tidning 7.5.1814 n:o 53, 3.

Bergstedt, Carl Gustaf

Syntymäaika ja -paikka	25.07.1807 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	19.09.1866 Oulu
Vanhemmat	Suutarimestari Carl Mikael Bergstedt ja Katarina Kristina Vikman
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1838 Iisalmi Charlotta Rudbäck , 1 poika lääketieteen ja kirurgian tohtori, lääkintöneuvos Karl Anders Bergstedt
Puolison vanhemmat	Iisalmen kihlakunnan henkikirjuri Anders Rudbäck ja Kiteen nimismiehen tytär Maria Sofia Chrons
Koulutus	yo 1826, tutk.oik.laitokseen aikovia varten 1832, varatuomari 1835
Ura	Varatuomari, Vaasan hovioikeuden auskultantti 1832, Kuopion läänin varalääninsihteeri 1840, Kuopion pormestari 1844, Oulun pormestari 1847, samalla Iin pitäjän maanjako-oikeuden puheenjohtaja 1851, ritari.
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1863-64
Poliittinen kanta	
Valiokunnat	talousvk., valitsijamies, porv.s.yksit. valitusvk. vara, porv.s. suuri lähetystö 1863-64
Aloitteet	4 anomusta 1863-64
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	
Muut luottamustehtävät	Kauppiasyhdistys
Muuta	tarmokas, hyväntahtoinen, hyödyllistä toimintaa kauppaseuran hyväksi
<u>Lähteet</u>	Nordenstreng 1921, 27-28; Hautala 1975,78; Oulun tmk.srk., Iisalmen mlk:n, Kiteen, Helsingin, Haminan kirkonkirjat, Castrén 1989, 123-127, 140; Kuka kukin oli 1961, 44; Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Karl Gustaf Bergstedt. Verkkojulkaisu 2005 http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14273 .

Brofeldt, Kaarlo

Syntymäaika ja -paikka	06.07.1865 Iisalmi (Lapinlahti)
Kuolinaika ja -paikka	10.09.1936 Halla (Kotka)
Vanhemmat	Kirkkoherra, kontrahtirovasti Henrik Gustaf Theodor Brofeldt ja varapastori, kappalaisen tytär Karolina Fredrika Emelia Snellman
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1890 Eva Wilhelmina Stenius (1869-1923) , 3 poikaa ja 1 tyttö
Puolison vanhemmat	Henkikirjoittaja Carl Stenius ja Fredrika Karolina Florentia Wasz
Koulutus	Kuopion lyseo yo 1884, Raahen porvari- ja kauppak 1886, tutkimusmatka Saksaan ja Itävaltaan 1899, 1900
Ura	Kuopion suomenkielisen kauppakoulun johtaja 1887-1898 (9), Kansallis-Osakepankin Kuopion haarakonttorin toinen johtaja 1891-95, Suomen Liikemiesten Kauppaopiston opettaja ja varajohtaja 1899(8)-1900, (1901?) Kauppalehden ensimmäinen toimittaja 1900, Savo-lehden toimittaja, Uusi Kuvalehti -lehden toimittaja, tmi Gust. Raninin perill. liikkeen prokuristi 1901-1903, Hornborg & CO:n liikkeessä New Yorkissa, Päivälehti Publishing Co:n isännöitsijä Michiganissa, Tmi A. Ahlströmin Tampereen sahaliikkeen isännöitsijä 1905-06, Pohjoismaiden Osakepankin johtokunnan jäsen 1907-16, Halla Ab:n toimitusjohtaja 1916-36, Kymi oy:n johtokunnan jäsen 1918

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio 1905-06
Poliittinen kanta	nuorsuom., passiivinen vastarinta, karkotettu Amerikkaan 1903-05
Valiokunnat	valtiovarainvk. varaj. 1905, suostuntavaliok. 1905; porv.s.tervehdyslähetystö 1905
Aloitteet	-

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Kaupungin valtuutettu Kuopiossa 1893-28.9.1898, 1903-5.10.1903, vpj. 1903 ja Helsingissä 1910
Muut luottamustehtävät	Kauppakoulukomitean jäsen 1890-luvulla
Muuta	näytelmäkirjailija nimellä Kalle Aho (vuodesta 1903), Juhani ja Pekka (Brofeldt) Ahon veli; Pekka 1897vp:llä Hämeenlinnan edustaja; ajoi taiteellisia ja yhteiskunnallisia uudistusaatteita

Lähteet

Parmanen 1939,121 ; Satavuotias Kuopion kaupunginvaltuusto 100 vuotta; Iisalmen, Tampereen, Kotkan kirkonkirjat; Nummela 1989; Nordenstreng 1921, 39-41; Lappalainen, Tarja. Savolaisen rovastin pojat oman aikansa radikaaleja. <http://www.kirkkojakoti.fi/258-savolaisen-rovastin-pojat-oman-aikansa-radikaaleja>. Luettu 13.11.2015.

Candelin, Leonard

Syntymäaika ja -paikka	07.10.1822 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	10.03.1907 Helsinki
Vanhemmat	Kauppias, laivanvarustaja, tehtailija Johan Abraham Candelin ja serkku Gustafva Charlotta Fohman
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1848 Amalia Wilhelmina Elfsberg, 5 poikaa ja 4 tyttöä
Puolison vanhemmat	Senaatin talousosaston ylim. kopisti, tullinhoitaja Tomas Elfsberg ja Fredrika Sofia Björkelund
Koulutus	
Ura	Kauppias, laivanvarustaja, sahateollisuuden harjoittaja, Candelinin kauppahuoneen palveluksessa, johtaja 1848-1882, Uleåborgs Sågverks Ab:n toimitusjohtaja 1879-1882, Timosen sahan osakas 1848-1887, Taivalkosken sahan osakas 1867-, Sahasaaren vesisahan osakas 1871-79, Korkeasaaren höyrysahan osakas 1874-1879, Uleåborgs Sågverks Ab:n osakas 1879-, Petäjäkankaan höyrysahan omistaja Pudasjärvellä 1886-1898, Ruotsin ja Norjan varakonsuli Oulussa 1858-1883, Kauppaneuvos 1876, P. Annan R 3 1880, Ruotsin Vaasa-r. R 1881, vetäytyi liiketoiminnasta 2 poikansa Leonard nuorempi ja Johan) hyväksi 1882. Muutti Helsinkiin 1890.

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1863-64
Poliittinen kanta	jyrkkä ruotsinmielinen
Valiokunnat	suostuntavk., porv.s. suuri lähetystö 1863-64
Aloitteet	2 anomusta 1863-64

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun kaupunginvaltuutettu 1874-81, 1884-89, vpj. 1877, pj. 1878-1881, Franzénin muistomerkkikomitea
Muut luottamustehtävät ja jäsenyydet	Kirkonkokous mm. 1881, Oulun Kauppaseura, mm. ruoppausjohtok. ja kauppatutkintolautakunta 1856, pj. 1873-78, Oulun Kauppiaitten Eläkelaitos johtok. 1858-, pj. 1860-1866, 1869-75, Oulun kauppakoulun johtok. 1869-1878, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1864-
Hyväntekeväisyys	10 000 mk:n lahjoitus hautausmaan kaunistamiseksi 1898, näytteli hyväntekeväisyystarkoituksessa n. 1850

Lähteet

Turunen, Harri: ”Candelin, Leonard 1822-1907” <http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/talousvaikuttajat/henkilö/129..>; Hautala 1976; Bergholm I 1901; Nordenstreng 1921, 45; Oulun, Helsingin kirkonkirjat

Castrén, Johan Arthur

Syntymäaika ja -paikka	10.06.1866 Turtola
Kuolinaika ja -paikka	29.06.1946 Pietarsaari
Vanhemmat	Rovasti Johan Robert Castrén ja rikkaan torniolaisen kauppiaan tytär Ida Maria Susanna Taucher
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1904 Sigrid Ellen Maria Schauman, 1 poika ja 3 tyttöä
Puolison vanhemmat	Apteekkari Victor Leonard Schauman ja Elise Wilhelmina Ekelund
Koulutus	yo 1884, ylempi oikeustutkinto 1888, varatuomari 1891
Ura	Vaasan HO:n auskultantti 1888, asianajaja Vaasassa, Oulun maistraatin sihteeri, julkinen notaari 1896, Oulun vt. kunnallisormestari 1893-1896, vakinainen pormestari 1896-1908, erotettuna virasta lokakuu 1903-9.4.1906, Oulun oikeuspormestari 1908-marraskuu 1918, Sisäasiaintoimituskunnan päällikkö, senaattori 27.11.1917-27.11.1918, Helsingin kaupunginjohtaja 1921(2)-1930, Helsingin ylempi kunnallisormestari 1931-1936, ministerin arvo 1918

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1904-05, 1905-1906, Nuorsuomalaisen puolueen kansanedustaja Oulun läänin eteläinen vaalipiiri 1.6.1909-5.2.1913
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen, perustuslaillinen
Valiokunnat	lakivk. 1905 vara; talousvk. 1905; lisätty suostuntavk. 1904; valitsijamies 1905; laki- ja talousvk. 1904 vara, 1905, suuri valiokunta, laki- ja talousvaliok. vpj., perustuslakivaliok. vara 1909, suuri valiok., lakivaliok. 1910, lakivaliok. ja perustuslakivaliok. vara 1911, perustuslakiv. ja adressivaliok. 1912.
Aloitteet	3 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun kaupunginvaltuusto 1904-1905, 1908-1917, rahatoimikamarin jäsen, pj. 1912-17, Helsingin rahatoimikamarin pj. 1921
Muut luottamustehtävät	Suomen pankin Oulun haarakonttorin diskonttokomitean jäsen 1896-, Suomen teollisuuspankin hallintoneuvoston jäsen 1920-
Muuta	veli Kaarlo Castrén nuorsuomalainen poliitikko, 1894 vp:llä Tornion ja 1905-1906 Haminan edustajana, senaattori, pääministeri Lahjoitti Oulun kaupungille siirtolapuutarha-alueen

Lähteet

Bergholm I 1901; Turtolan, Oulun; Pietarsaaren kirkonkirjat; Savolainen 1996, 142-143; Nordenstreng 1921, 47, 49-50; Castrén 2012, passim.; Määttä, Vesa 2017, Castrén, Arthur /1866–1946. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2202/>. Luettu 18.12.2017; *Castrén – Sukutarinoita* 2005.

Durchman, Johan Theodor

Syntymäaika ja -paikka	13.06.1852 Ylistaro
Kuolinaika ja -paikka	03.01.1927 Tampere
Vanhemmat	Lääninrovasti, kirkkoherra Josef Wilhelm Durchman ja kirjanpitäjän tytär Emma Charlotta Reuter
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1881 kotiopettajatar Sigrid Ester Aminoff, 2 poikaa ja 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	Pekkalan perintökartanon omistaja Adolf Fredrik Aminoff ja Emilie Grotenfelt, aatelissukuisia molemmat
Koulutus	yo 1872, insinööri 1877, ulkom.opintoja Stuttgartin kunink. teknillisessä korkeakoulussa ja opintomatkoja Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa 1878-1880, 1881-82, 1883, 1886, 1889, 1895, 1900, 1905
Ura	osallistui rautatien tutkimuksiin Näsijärven länsipuolella 1877, Kellokosken rautatehtaan hoitaja ja insinööri 1880, Tampereen Pellavatehtaan työmies 1880, tekninen johtaja 1882-1909 (1907), Killinkosken tehtaiden johtaja 1909-

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1904-1905
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen
Valiokunnat	talousvk 1904 vara; lisätty suostuntavk. 1904
Aloitteet	3 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvaltuutettu 1885-1890, 1892
Muut luottamustehtävät	Hämeenlinnan työläiskoulun tarkastelija 1894-; Tampereen Kauppaseura, Tampereen Suomalaisen Klubin perustajajäsen 1891-04, 1926-27
Muuta	Pappissukua monessa sukupolvessa
<u>Lähteet</u>	Bergholm I 1901; Ylistaron, Oulun, Ruoveden kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 63-64; Åvist 2009, 14-16; Durchman-suvun sukuluettelo; http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=19454 ; Aminoff, Berndt Herman 1978. Släkten Aminoff. Ekenäs.

Elving, Anton

Syntymäaika ja -paikka	04.07.1855 Loviisa
Kuolinaika ja -paikka	07.03.1928 Helsinki
Vanhemmat	Piirilääkäri, kaupunginlääkäri Anton Elving ja tilanomistajan tytär Jakobina Ulrika Mathilda af Forselles
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1889 Maria Procope 3 poikaa ja 3 tyttöä
Puolison vanhemmat	Pormestari Fredrik Wilhelm Procopé ja Suomen Pankin johtajan tytär Elfrida Axelina Gustava Federley
Koulutus	yo 1874, FK 1881 ,FM 1882 FM, agronomi 1883
Ura	Kuljun kartanon omistaja, liike- teollisuusmies, opettaja, Siuron Puuhiomon perustaja 1904,Suomen paperiyhdistyksen toimitusjohtaja 1914-16, Kattohuopatehtaan omistaja

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1905-1906
Poliittinen kanta	ruotsinmielinen
Valiokunnat	lisätty suostuntavk.1904
Aloitteet	0 anomusta 1905-06

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	valtuustossa väh. 10 vuotta
Muut luottamustehtävät	Tampereen Kauppaseura,
Muuta	Veli varatuomari, vuorineuvos Rudolf oli porvarissäädystä Maarianhamina 1885, Helsinki 1888 ,1891, Loviisa1894, Helsinki 1899 Isoisä senaattori

<u>Lähteet</u>	Loviisan, Helsingin, Tampereen kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 67-69;
----------------	--

Engman, Carl Magnus

Syntymäaika ja -paikka	18 .08.1778 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	22.03.1852 Oulu
Vanhemmat	Laivanvarustaja, teollisuusmies, kauppias, raatimies Carl Fredrik Engman ja kauppias, laivanvarustajan tytär Elisabeth Cajanus
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1801 Maria Beata Candelberg, 3 poikaa ja 4 tyttöä
Puolison vanhemmat	Suurliikemies, kauppias, laivanvarustaja Erik Candelberg ja Margaretha Forbus
Koulutus	yo Uppsalassa 1790, Tukholmassa, kielitaitoa
Ura	laivuri 1798, porvarinoikeudet 1800, kauppias, laivanvarustaja, verkostoitui mm. tukholmalaisen Kjellbeckin kauppahuoneen avulla, Candelbergin kauppahuoneen johtaja 1803-, raatimies 1805-1811, kauppaneuvos 1810, Kurtinhaudan varvin omistaja Haukiputaalla, luopui laivoistaan vuoteen 1820 mennessä, luopui porvarisoikeuksista 1826

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu, Kajaani 1809
Poliittinen kanta	
Valiokunnat	finanssivaliokunta
Aloitteet	aloitteellinen, käytti puheenvuoroja

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun raatimies 1805-1811
Muut luottamustehtävät	Suomen lähetystön jäsen Pietarissa 1808
Muuta	Ruotsin Vasa-ritarik. R., lahjoituksia Suomen sodan aikana

Lähteet

Oulun tmk srk:n kirkonkirjat; Hautala 1975, 1,78, 147-148, 192-193, 324; Sursillin suku Genealogia Sursilliana 1971, 296, 487, 510.

Fabritius, Karl Johan Benjamin

Syntymäaika ja -paikka	01.01.1845 Iiomantsi
Kuolinaika ja -paikka	08.10.1889 Kuopio
Vanhemmat	Kappalainen, varapastori Benjamin Fabritius ja kirkkoherran tytär Maria Charlotta Molander
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1871 Alma Sofia Lovisa Bergholm, 4 poikaa ja 3 tyttöä
Puolison vanhemmat	Voimistelunopettaja Florentin Wilhelm Bergholm ja värjärin tytär Anna Sofia Nystedt
Koulutus	yo 1863, tuomari 1866, varatuomari 1869
Ura	Viipurin HO:n auskultantti 1866, Kuopion pormestari 1870, Kuopion läänin lääninsihteeri 1879, laamanni 1886

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Talonpoikaissäädyn notaari 1867, Kuopio 1872, 1877-1878, 1882, 1885 , talonpoikaissäädyn sihteeri 1888
Poliittinen kanta	suomenmielinen
Valiokunnat	varaj. lakivk,1872, jäsen 1877,1882;valtiovar,varaj. lisätty valtiovarainvk.1872; lisätty suostuntavk.1877; varaj. yleinen vailtusvk. 1872;valitsijamies 1877,1882,1885; porv.s.yks.val,vk.1872; porv.s.suuri lähetystö 1877,1882,1885; rautatievk.1877; porv.s.tervehdysl.1877,1882,1885; tarkastusvk.1872,1877;laki-ja tal.vk. pj. 1885.; porv.s.pieni läh.1882;onn.lähetystö 1877
Aloitteet	1 anomus 1882, muilla vp:llä koulu- ja liikennealoitteita

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	
Muut luottamustehtävät	Hallituksen komiteoita, pj. komiteoissa, jotka laativat mietintöjä Kuopion läänin papiston palkkauksen järjestämisestä ja kaupunkien poliisihoidosta ja hallinnosta 1887-89, useiden Kuopion oppilaitosten kouluneuvostoissa, akuopion kuuromykkäin ja sokeain kasvatuslaitoksen kouluneuvoston pj. 1889, Kuopion rovastikunnan maallikkojäsen kirkolliskokouksessa 1886, sen lakikomitean jäsen, Kuopion porvariston iltaseuran esimies 1870-
Muuta	isänmaallinen, ihmisystävällinen

Lähteet

Iiomantsin, Kuopion, Viipurin kirkonkirjat; Kuopion porvariston Iltaseura; Toivanen, 2000 ; Nordenstreng 1921, 75-76; Lappeenrannan Uutiset 11.10.1889 no 78, 2; Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899:Fabritius Karl Johan Benjamin. Toimittanut Veli-Matti Autio.
<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18230>. Luettu 10.11.2014.

Frenckell,(von Frenckell), Frans Wilhelm

Syntymäaika ja -paikka	19.03.1821 Turku
Kuolinaika ja -paikka	24.05.1878 Montreux, Sveitsi
Vanhemmat	Kirjapainaja, kustantaja, ruukinom. Johan Christoffer Frenckell ja kruununmakasiininhoitaja, asessorin tytär Amalia Ulrika Tillman
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1845 Ida Mathilda Bublina Kuhlström , 6 poikaa ja 4 tyttöä
Puolison vanhemmat	Pankkikomissaari, hovineuvos Lars Fredrik Kuhlström ja Anna Natalia Motti
Koulutus	yo 1838, opintomatka Keski-Eurooppaan 1840, muita opintomatkoja?
Ura	Tampereen paperitehtaan tekninen johtaja 1842, koko tehtaan johtaja 1844, tukkukauppiaan oikeudet Tampereella 1854, Helsingissä 1860, tapettitehtaan toimitusjohtaja 1853-1860-luvun alku), Turun kirjapainon ja -kaupan omistaja 1856, yksi Tampereen tulitikkutehtaan perustajista 1856, Tampereen verkatehtaan osakas 1867, perusti Tampereelle kirjapainon Tampereen Sanomia varten 1867 (1866), Töölön sokeritehtaan osakas 1860, Helsingin kaupungin kaasutehtaan osakas 1860, Kellokosken ruukin suurin omistaja (1870-luvun alku), maanviljelijä, kauppaneuvos 1865, aateloitu 1868

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	valtiopäivien kanslisti 1863-1864 Tampere 1863-64, Tampere ja Hämeenlinna 1867, ritaristo ja aateli 1872, 1877-1878 Ajoin Tampereen etuja
Poliittinen kanta	
Valiokunnat	valtiovarainvk., yl.valitusvk. varaj., toimitusvk., valitsijamies 1863-64, puhemies 1867
Aloitteet	

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvanhin 1845-1863
Muut luottamustehtävät	Teollisuuskomitean jäsen 1856, Kauppa- ja teollisuuskomitean jäsen 1859, Tukholman pohjoismaisen teollisuusnäyttelyn komissaari 1866, Suomen Kustannusyhdistyksen perustajia ja pj 1858, Helsingin teollisuusnäyttelyn kantava voima ja vpj. 1876, Ruotsin maanviljelysakatemian kunniajäsen
Muuta	omisti Granforsin kartanon Närpiössä 1856- ja Anolan kartanon Nakkilassa 1870-, perusti Anolaan meijerin Tytär Ainan mies Carl Silfverhjelm aateliss. vp 1872, 1877, 1882, 1888, 1891

Lähteet

Lähteet: Turun, Tampereen, Helsingin, Närpiön, Nakkilan kirkonkirjat; Koivumäki 1968, 10, liite; Karonen 2004, 337; Nordenstreng 1921,84-86;

Hammarén, Lars Johan

Syntymäaika ja -paikka	02.10.1833 Loimaa-Loimijoki
Kuolinaika ja -paikka	21?.08.1906 Tampere
Vanhemmat	Tilanvuokraaja, maakauppias Zacharias Hammarén ja Anna Lovisa Hildén
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1872 Lucy Emma Shaples 2 poikaa ja 1 tyttö, 1 ottopoika
Puolison vanhemmat	Kankurimestari John Shaples ja Mary Moore
Koulutus	Turussa muutama vuosi koulua
Ura	Kauppaharjoittelija 1848, kauppias, porvarioikeudet Tampereella 1860, tukkukauppias 1862 - 1870, tehtailija, kauppaneuvos 1880 Liikekumppanit Gustaf Oskar Sumelius ja August Nyberg, Kyröskosken Teollisuusosakeyhtiö 1870, L.J. Hammarén & Co:n (puuvillakutomon) johtaja 1870-, Äänekoski Oy AB:n johtaja 1895, Tampereen lasitehtaan perustaja ja isännöitsijä (1874-1877), Suomen Höyrylaiva Oy:n perustaja 1883.

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1872, 1877–1878, 1882, 1885
Poliittinen kanta	ei varsinainen puoluepoliitikko, ruotsinmielisten ehdokas, vapaamielinen
Valiokunnat	suostuntavk.vara1872, suostuntavk.1885, pankkivk.1882, valitsijamies1885, porv.s.yks.valitusv.1882, 3 lisättyä vk.
Aloitteet	9 (10) anomusta 1882

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvanhimpien jäsen 1871-1874, Tampereen kaupunginvaltuusto 1875-1904, pj. 1878-1890, vpj 1875-76, Tampereen kaupungintalon rakennuskomitean pj., vesijohdon hankkimiskomitean jäsen, Kansakoulujen johtokunta 1877-1906, vpj.1879-1906
Muut luottamustehtävät	Hallituksen komitean jäsen (Tre-Pori rata), Kauppayhdistyksen pj., teollisuudenharjoittajien eläkeyhd. pj. ja rahastonhoitaja, anniskeluyhdistyksen perustaja 1876, säästöpankin johtok. pj. 1876, Konversationsklubbenin jäsen, pj. ; Tammerfors Nyheter –lehden perustaja,SKS 1880; Vanhain koti yhdistys
Muuta	Hyväntekeväisyyslahjoituksia mm. Vanhojen kodille kansanvalistuksen kannattaja,

Lähteet

Loimaan, Tampereen kirkonkirjat; Karonen 2004, 337-338; Nordenstreng 1921, 107-108;

Hasselblatt, Robert Alarik

Syntymäaika ja -paikka	27.07.1847 Kristiinankaupunki
Kuolinaika ja -paikka	27.03.1905 Vaasa
Vanhemmat	Kokkolan TMK:n tuomari Mauritz Hasselblatt ja Iisalmen kihlakunnan henkikirjurin tytär Selma Rudbäck
Puoliso ja lasten lkm	1.∞ 1874 Emilia Charlotta Sofia Candelin, 1 poika, 2. ∞ 1876 Olga Maria Lovisa Westerlund, 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	1. kauppaneuvos Leonard Candelin ja Amalia Elfsberg 2. Apteekkari, kollegiasessori Emil Westerlund ja Maria Lovisa Clasen
Koulutus	yo 1866, tuomari 1870
Ura	Vaasan HO:n auskultantti 1870, Oulun kunnallisormestari 1873-1896, Vaasan HO:n asessori 1896 – 7.7.1904

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1882, 1888
Poliittinen kanta	maltillinen ruots.miel.
Valiokunnat	talousvk. 1882,1888; valitsijamies 1888
Aloitteet	3 anomusta 1882

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun kansak. johtok. pj. 1874-77, Vaasan kaup.valtuusto 1899-1905
Muut luottamustehtävät	
Muuta	Tytär avioitui Karl Hedmanin kanssa

Lähteet

Kristiinankaupungin, Kokkolan, Vaasan, Oulun kirkonkirjat; Ignatius 1946, 250; Nordenstrenng 1921, 110-111; Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Mauritz Hasselblatt. Verkkojulkaisu2005<<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=14985>>. Luettu 18.3.2018; Castrén 1989, s. 123-127.

Hårdh, Axel August

Syntymäaika ja -paikka	06.10.1840 Raahе
Kuolinaika ja -paikka	03.01.1898 Kuopion mlk
Vanhemmat	Kruununvouti, kollegiasessori Gustaf Adolf Hårdh ja kauppias, raatimiehen tytär Emelie Katarina Sovelius
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1880 Bertha Aina Sofia Idman, 4 poikaa, Gustaf Rudolf Idmanin sisar
Puolison vanhemmat	Tilanomistaja, tuomari, senaatin raha-asiaintoimituskunnan kamarikirjuri Karl Gustaf Idman ja tullinhoitaja, hovineuvos, vapaaherran tytär Beata Sofia Gustava Mellin
Koulutus	yo 1860, fil.kand.1865, lääket.kand.1868, fil.maist.1869, lääket. lis. ja lääket. ja kirurgian tri 1872
Ura	Tampereen apulaiskaupunginlääkäri 1877, Niuvanniemen mielisairaalan ylilääkäri 1884

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1882
Poliittinen kanta	ruotsinmielinen
Valiokunnat	talousvk. varaj 1882
Aloitteet	2 anomusta 1882

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvaltuutettu 1877-1882
Muut luottamustehtävät	
Muuta	Puolison äidin isä 1863-64, 1867 valtiopäivillä aatelissäädystä

Lähteet	Raahen, Tampereen, Kuopion kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 136-137; Rasila 1984, 496; Sursillin suku Genealogia Sursilliana.1971,183, 171; Fredriksson, Eero 1984. Hårdh. Genos . s. 105-120. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja 55/1984.
---------	---

Idman, Gustaf Rudolf

Syntymäaika ja -paikka	26.09.1857 Messukylä (Hatanpään kartano)
Kuolinaika ja -paikka	26.05.1927 Helsinki
Vanhemmat	Tilanomistaja, tuomari, senaatin raha-asiaintoimituskunnan kamarikirjuri Karl Gustaf Idman ja tullinhoitaja, hovineuvos, vapaaherran tytär Beata Sofia Gustava Mellin
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1885 Olga Elisabeth Gustafsson, 2 poikaa ja 1 tyttö
Puolison vanhemmat	Sahan kirjanpitäjä Abraham Gustafsson ja Anna Maria Hårdh
Koulutus	yo 1876 Hämeenlinnan normaalilyseo, FK 1879, lääk.lis. 1884
Ura	Lääkäri Tampereella 1885, kaupunginlääkäri 1887, lääkintöneuvos lääkintähallituksessa 1907- 1915

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1894, 1897, 1899, 1900, 1904-1905, 1905-1906
Poliittinen kanta	1890-luvulla vanhasuomalainen ->nuorsuomalainen perustuslaillinen
Valiokunnat	valtiovar.vk.1904,1905; suostuntavk.1900 ;valitsijamies1899,1900,1904,1905; porv.s.suuri l.1900,1904,1905; pieni läh.1900, 1904,1905; hevosottovk.1894; puhemiesneuvosto 1904 vara, 1905 varapuhemies; pankkivalv.mies 1904 toinen vara
Aloitteet	1 esitys, 6 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	22 vuotta valtuustossa 1886 alkaen, valtuuston vpj. 1895-97, pj. 1898-99; terveydenhoito-lautakunnan pj. 1887-1907, jäsen ja pj useissa lautakunnissa
Muut luottamustehtävät	Suomalaisen Klubin perustajajäsen, ens. esimies 1891-96, johtok.vpj. 1897-99, jäsen vuo-teen 1904; Tampereen Lääkäriseuran esimies ainakin 1905-06; Tampereen Kauppaseura,
Muuta	äidin isä 1863-64, 1867 valtiopäivillä aatelissäädystä(?) Puoliso oli kagaali. Idman ei halunnut eduskuntaan. Muutti Helsinkiin 1906. Suhtautui kunnioituksella rikkaisiin ja köyhiin

Lähteet

Messukylän, Tampereen, Helsingin kirkonkirjat; Kaarlo Tiirilän päiväkirja 18,19.12.1906; Sinisalo 1932, 182; Raevuori 1946.passim.; Nordenstreng 1921, 139-141.; Rasila 1984, 495, 497-498; <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=19988>; Ignatius, Jaakko. Gustaf Rudolf Idman (1857-1927). Suomalaisen lääkärinkunnan kaksikielinen yhdistäjä. <http://www.terveysportti.fi/xmedia/duo/duo96160.pdf>. Luettu 4.2.2014.

Kari, Juho Kyösti (Johansson)

Syntymäaika ja -paikka	30.05.1868 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	18.8.1921 Kotka
Vanhemmat	Merimies Magnus Johansson ja Katarina Fredrika Galenius
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1892 kansakoulunopettaja Anna Kristina Kiljander, 2 poikaa
Puolison vanhemmat	Työmies Jaakko Kiljander ja Maria Fredrika Kandelin
Koulutus	Oulun suomalainen yksityislyseo, yo 1888, lainopin opintoja 1890, Jyväskylän seminaarista kansakoulunopettaja 1893, opintomatka Saksaan ja Skandinaviaan 1900
Ura	sanomalehtimies, tullivirkailija 1890-93, Koivulan kasvatustieteen opettaja 1893-1894, kansakoulunopettaja Turussa 1894-1905, Länsi-Suomen Työmies –lehden perustajia 1899, lehden avustaja, talousosaston senaattori 1905-07, Eteenpäin-lehden toimittaja 1914-1915 toimitussihteeri 1915 – 1917, toimittaja 1918, Kotkan vt. poliisimestari 1917-18,

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1904-1905, eduskunnan työväenasiainvaliokunnan sihteeri
Poliittinen kanta	sos.dem., suomenmielinen
Valiokunnat	
Aloitteet	1 esitys, 20 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Turun kaupunginvaltuuston jäsen 1904-05, Kotkan kaupunginvaltuuston sihteeri 1919 -
Muut luottamustehtävät	Turun työväenyhdistyksen sihteeri, rahastonhoitaja 1896, 1899, varapuheenjohtaja, Suomen työväenpuolueen sihteeri ja rahastonhoitaja 1899-1905, Suomen Ammattijärjestön sihteeri 1917, Suomen Sahatyöläisten liiton sihteeri, rahastonhoitaja 1918-1919
Muuta	Erotettuna 1906-1917 sos.dem. puolueen jäsenyydestä, kun toimi senaattorina Suomensi työväenkirjallisuutta; 1888 muutti Johansson nimensä Kariksi

Lähteet

Oulun, Keravan, Kotkan, Turun kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 160-161; Sainio, Venla 2004. Kari, Juho Kyösti. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4585>. Luettu 5.3.2015; Aaltonen 1967, 319-359.

Kellgren, Rurik Theodor

Syntymäaika ja -paikka	23..01.1831 Kuopio
Kuolinaika ja -paikka	01.04.1899 Kuopio
Vanhemmat	Apteekkari, kauppias, sahanomistaja Johan August Kellgren ja maanmittaustirehtöörin tytär Bonaparta Moreau Fredrika Lovisa Calonius
Puoliso ja lasten lkm	naimaton
Puolison vanhemmat	
Koulutus	yo 1851, Lyypekissä harjoittelijana
Ura	Kauppias 1850-1872, kauppakonttoristi, Yhdyspankin asioimistoimiston hoitaja 1862-69, metsäliikkeen harjoittaja, Raninin liikekumppani, kauppahuoneen konkurssi 1872

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio 1863-1864
Poliittinen kanta	
Valiokunnat	lakivk., porv.s. suuri lähetystö 1863-64
Aloitteet	0 anomusta 1863-64

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Komitea kannanoton laatimiseksi tulevan kunnallislain uudistamiseksi 1865
Muut luottamustehtävät	
Muuta	SKS:n jäsen 1864-1899

Lähteet

Toivanen 2000; Rieki, Marin & Lukkarinen 2011, 83-85; Savo 21.5.1912 no 54; Uusi Savo 8.4.1899 no 39, 1; Tapio 18.7.1863, 1; Kuopion kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 162-163.

Killinen, Kustaa

Syntymäaika ja -paikka	07.09.1849 Isokyrö
Kuolinaika ja -paikka	05.01.1922 Kuopio
Vanhemmat	Talollinen Matti Waismaa (Matts Killinen) ja Maria Killinen
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1873 opettaja Matilda (Tilta) Josefina Lagus, 4 poikaa ja 1 tyttö
Puolison vanhemmat	Lukkari Claes Wilhelm Lagus ja Gustava Elisabet Berlin
Koulutus	papit opettivat, kansakoulunopettaja Jyväskylän seminaari 1872, opintomatkoja kuuromykkien opetuksesta Pohjoismaihin ja Keski-Eurooppaan 1879-1911
Ura	Kansakoulunopettaja Kokemäellä 1872 -1879, Kuopion kuurojenkoulun johtaja 1880-1922, Kuopion jatko-opiston suomen kielen ja kirjallisuuden opettaja 1889-1891, Tapio-lehden toimittaja 1880-1882, Aistivalliskoulujen lehden päätoimittaja 1882-1922, kirjailija
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio 1897,1899,1900,1904-1905, 1905-1906,nuorsuomalaisen puolueen kansanedustaja Kuopion läänin läntisestä vaalipiiristä 1914-1917
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen
Valiokunnat	lakivk. nord. mukaan talousvk1904,1905; suostuntavk.vara 1900; valitsijamies 1904,1905; porv.s.suuri lähetystö1899, 1900; porv.s.jäähyväisl.1899; porv.s.tervehdysl.1897, sivistysvaliok.pj.1914
Aloitteet	6 anomusta 1897, 2 anomusta 1900,Nord. mukaan, 6 anomusta 1904-05
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	Kuopion kaupunginvaltuutettu 1882-1886, 1895-1896, 1898-1918 , pj. 1903-18, 1920-21, sihteeri 1886-1896, Suomen kaupunkiliiton hallituksen jäsen, vpj.1918-, Kuopion suomalaisyhteiskoulun perustajia, johtok. pj., Kuopion kaupungin kansak. johtok.
Muut luottamustehtävät	aistivalliskoulukomitea 1888-90, aistivalliskoulujen ohjesääntökomitea 1908-12, Kuopion säästöpankin isännistön pj. 1917-22, hypoteekkiyhdistyksen lääninkomitean asiamies 1906-, Suomen kaupunki- ja maalaisk. keskuslainarahaston hall. jäsen 1909-22, S. kaupungin kunnall. keskutoim. johtok.1912-22, Suomen kaupungin 1. hall. jäsen ja vpj. 1917-22, Pohjois-Savon kansanopiston johtok. pj. 1895-22, Suomen Aistivalliskoulujen Opettajaliiton hallinnon pj. 1918
Muuta	kirjoitti oppikirjoja kuurojenopetusta varten, muinaistutkimusselvityksiä, historiikin, lehtiarikkeleita, runoja, laulunäytelmiä, sävelsi kehtolauluja; perustajana: Suomen Aistivalliskoulu-lehti 1892, Kuuromykkäin Auttajayhdistys 1897; johtotehtävissä Kuopion Langettavatautisten hoitoyhdistyksessä, Kuopion Isänmaallisen Seuran ja Kuopion museon perustaja ja sihteeri 1883-93; Kuopion Suomalaisen Seuran jäsen, johtokunta; laulujuhlien, Kuopion Musiikin Ystävien, vapaapalokunnan puuhamiehiä.
<u>Lähteet</u>	Karttunen 2006; Kuopion Kulttuurihistoriallisen seuran arkisto; Kuopion Suomalaisen Seuran johtokunnan pöytäkirjat 1881-1917; Kahra kansio 7; Kustaa Killisen kansiot, Kalervo Killisen kansiot; Aarni IV, 69-70; Isonkyrön, Kuopion kirkonkirjat ; Nummela 1989 ; Nordenstreng 1921,163-165; ; Harjula, Minna 1998. Killinen, Kustaa (1849-1922) http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6147 . Luettu 5.2.2014; Krogerus1983, 186.

Kurkela, Daniel (Taneli)

Syntymäaika ja -paikka	30.09.1861 Virolahti
Kuolinaika ja -paikka	22.02.1923 Tampere
Vanhemmat	Maanviljelijä Antti Kurkela ja Juliana Eliasdatter Koskela
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1900 Hilja Naemi Paasonen (Andersson), kansakoulunopettaja, Jlän seminaari, 1t ja 1 p (kasvattilapsia)
Puolison vanhemmat	Pastori Anders Andersson ja Alexandra Wilhelmina Mahlberg
Koulutus	kansakoulunopettaja Jyväskylän seminaarista 1886
Ura	Kansakoulunopettaja: Kymin ylempi Karhulan tehtaan kansakoulu 4 vuotta; Tampereen ylempi poikakoulu 1890-1923, johtajana 1.5.1898-1.8.1902 ja 1.8.1913-1.8.1916
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1905-1906
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen
Valiokunnat	
Aloitteet	
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	Kaupunginvaltuusto Tampereen kansakoulujen johtokunta 1894-1900, 1902-1905; johtokunnan sihteeri 1898 - 22.2.1923
Muut luottamustehtävät	Tampereen Suomalaisen Klubin perustajajäsen 1891-1904
Muuta	Vaikutti kansakouluasioihin, nautti luottamusta yhteiskunnallisena toimihenkilönä, toimelias, Muutti Kymistä Tampereelle 1890
<u>Lähteet</u>	Virolahden, Kymin, Tampereen tmk seurakunnan kirkonkirjat; Rasila 1984 passim.; Nordenstreng 1921, 176; https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=16126 >;

Lavonius, Magnus Karl

Syntymäaika ja -paikka	05.11.1870 Viipuri
Kuolinaika ja -paikka	21.09.1948 Ylöjärvi
Vanhemmat	Hovioikeudenneuvos, lakit.tri Wilhelm Lavonius ja senaatin kirkollistoimikunnan esittelijä-sihteerin tytär Maria Franciska Caroli Gabrielis Westzynthius
Puoliso ja lasten lkm	1. ∞ 1901 Ester Gabriella Solin 2. ∞ 1908 FM, lehtori, kaupunginvaltuutettu, presidentin valitsijamies Olga Erika Simelius, 1 adoptoitu tyttö, 1 kasvatityttö
Puolison vanhemmat	1. Pellavatehtaan kutomon Isännöitsijä Henrik Solin ja Gabriella Amalia Heimburger 2. Nimismies Jaakko Simelius ja Amanda Matilda Slottsberg
Koulutus	yo 1888, dipl.ins.1893, jatko-opintoja Saksassa Reutlingenin Spinn-, Web- und Wirkschulessa 1894-1895
Ura	Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n kutomonjohtaja 1895-1909, Tampereen Puuvilla-teollisuus Oy:n isännöitsijä 1909-34, Lapinniemen tehtaan isännöitsijä 1935-1945, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri 1920-21, presidentin valitsijamies 1925, vuorineuvos 1930
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1905-1906
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen, Kansallinen Edistyspuolue
Valiokunnat	
Aloitteet	
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	Tampereen rahatoimikamarin jäsen 1902-1908, kaupunginvalt. pj. 1912-1915, 1918, vpj. 1910-11, 1916, 1917-1918; jäsen 1907-1918, 1920, 1922-28, Tampereen sähkölaitoksen hallitus 1909-1919, pj. 1922, Tampereen ens. ja toisen raitiotiekomitean pj.
Muut luottamustehtävät	Näsijärven Purjehdusseuran kommodori 1898-1900, 1903-1913, kunniakommodori 1939, Suomen Kutomateollisuudenharjoittajien liiton johtok. 1911-1945, pj. 1927-1934+, Tampereen kauppakamarin jäsen, pj. 1919-1920; Tampereen teknillisen seuran pj. 1902-1904; Tampereen teollisuuskoulun johtok. pj. 1909-1912; Tullikomitea 1919; valtion tilintarkastajien pj. 1919; Rautatiehallituksen neuvottelukunta 1921-; Tampereen Suomalaisen Klubin jäsen 1897-1904; Treen Kauppaseura
Muuta	Veli Wilhelm oli Helsingin edustajana 1905-06 vp
<u>Lähteet</u>	Viipurin, Tampereen, Ylöjärven kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 186-188; . Sursillin suku Genealogia Sursilliana.1971, 93; Vesa Määttä, Vesa 2005. Lavonius, Magnus. https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1576 . Luettu 5.3.2015.

Liljeroos, Johan Henrik

Syntymäaika ja -paikka	27.05.1851 Tampere
Kuolinaika ja -paikka	04.01.1939 Helsinki
Vanhemmat	Värjärimestari Henrik (Heikki) Liljeroos ja talontytär Maria Heikintytär Jutila ,Iso-Touru
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1875 Julia Maria (Mia) Högström, 6 poikaa ja 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	isä tuntematon, H.G. Finkenbergin kasvattilapsi, äiti Juliana Amalia Erikintytär (o.s. Wahlberg) Högström
Koulutus	yläalk.k.-69, kisällinäyte-71,Ruots.op.
Ura	Teollisuusmies, tehtailija, kunnallisneuvos
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1899, 1900,1904-1905
Poliittinen kanta	perustuslaillinen, Ruotsalaisen klubin ehdokas
Valiokunnat	suostuntavk.varaj. 1904, vesioikeusvk. vara 1900
Aloitteet	3 anomusta 1904-05
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	32 vuotta valtuustossa, vpj.1907-09
Muut luottamustehtävät	kirkkoneuvosto ainakin 1905-06 Tampereen Suomalainen Seura, ens. kok. vpj Treen Kauppaseura
<u>Lähteet</u>	Tampereen, Helsingin kirkonkirjat; Raevuori 1946, passim.; Nordenstreng 1921, 191-192; Aikalaiskirja/1934-ProjectRuneberg.Liljeroos,JohanHenrik.runeberg.org/aikalais/1934/0394.html

Lindroos, Henrik Viktor (Heikki)

Syntymäaika ja -paikka	31.05.1865 Messukylä
Kuolinaika ja -paikka	16.04.1915 Helsinki
Vanhemmat	Sahatyömies Johan Gustaf Lindroos ja Maria Stiina Heikintytär
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1899 Vilhelmina Matilda Vallenius
Puolison vanhemmat	Työmies Efraim Vallenius
Koulutus	9-vuotiaana töihin, 12-vuotiaana pellavatehtaaseen
Ura	työmies Tampereen pellavakehruutehtaassa, työnjohtaja 1878-1903, Tampereen Työväen Osuuskaupan hoitaja 1903-1906, SOK:n prokuristi Helsingissä 1907 – 1915, osuustoimintamies

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1904-1905, SDP:n kansanedustaja Hämeen läänin pohjoinen vaalipiiri 1907-08
Poliittinen kanta	sos.dem., Punaisen julistuksen allekirjoittaja
Valiokunnat	erityisvalitusvaliok. Vara 1904
Aloitteet	1 esitys, 13 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvaltuutettu 1898-1900, 1902-1905; Tehtaalaisseuran ja työväenyhdistyksen aktiivinen jäsen vuodesta 1888 ja kunniajäsen 1902
Muut luottamustehtävät	SOK:n johtok. jäsen 1906-1912, varajäsen 1913-1915 SOK:n hallintoneuvoston pj. Tampereen suurlakkokomitea Tampereen Suomalaisen Klubin jäsen 1895-98 Tampereen työväennyhdistyksen johtokunta

Lähteet

Messukylän, Tampereen, Helsingin kirkonkirjat; Suomen kansanedustajat 1907, 98; Kanerva 1986, 157-158; Nordenstreng 1921, 207-208.

Löf, Isak

Syntymäaika ja -paikka	11.07.1853 Mickelsbacka, Uudenkaarlepyyn pitäjä
Kuolinaika ja -paikka	29.12.1911 Kuopio
Vanhemmat	Lukkari Mathias Löf ja Sofia Broända
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1878 Anna Lovisa Turunen, 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	torppari John Turunen
Koulutus	12-v. töihin
Ura	Viipurissa töissä, urakoi rakennustöitä Karjalassa, Kuopion kaupungin rakennusmestari 1876-1883, rautakauppias Kuopiossa 1883 (1881)-, sivutoimipisteitä Joensuussa, Raahessa, Kajaanissa, Iisalmessa; harjoitti valurautateollisuutta Sourun ruukissa Karttulassa 1899-, kauppaneuvos 1899

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio 1904-1905 Ei puhunut täysistunnoissa
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen
Valiokunnat	Laki- ja talousvaliok. varaj. 1904
Aloitteet	1 esitys, 3 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Kuopion kaupunginvaltuutettu 1891-1908, valmistusvaliokunta 1904-05; rahatoimikamarin jäsen
Muut luottamustehtävät	Yhdyspankin Kuopion haarakonttorin toimikunnan varajäsen 1890, tilintarkastaja 1900, Kuopion kauppaseuran puheenjohtaja 1895-1904, useissa komiteoissa, Suomen yl. kauppiasliiton keskusvaliok.; Kuopion säästöpankin johtokunta; Kuopion Telefooni Oy:n johtokunta; Kuopion rakennusmestarien klubi; kuuden koulun johtokunta, kanavakomitea 1906
Muuta	vävy Jalmar Meurman Suomalaisen Puolueen kansanedustaja

Lähteet

Uudenkaarlepyyn, Viipurin, Kuopion kirkonkirjat; 100-vuotias Kuopion kaupunginvaltuusto, 35, 66; Nordenstreng 1921, 215-216; Nummela 1989, 45, 95, 163, 358, 368, 376.

Mäkelin, Yrjö Esaias Emanuel

Syntymäaika ja -paikka	01.06.1875 Tampere
Kuolinaika ja -paikka	18.9.1923 Helsinki
Vanhemmat	Suutarimestari, saarivahti Vilhelm (Vilho) Mäkelin ja pitäjänräättäli, liistaroijan tytär palvelijatar Paulina Florentina Hellman
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1897 tehtaantyöläinen, toimittaja Elisabeth (Ellen) Vuorenmaa, 3 poikaa, 5 tyttöä
Puolison vanhemmat	Johan Vuorenmaa
Koulutus	3 v kansak, suutarinopissa, käsityöläiskoulua, kansanopistokursseja
Ura	Suutarina Ruovesi, Tampere, Helsinki, Pori 1886-1900, agitaattorina Porin ympäristössä ja Turun seudulla 1899-1903, 1905-06, Kansan Lehden toimittaja 1900 ja päätoimittaja 1901-06, Oikeus-lehden päät. 1906, Kansan Tahdon päätoim. Oulussa 1907-14, 1917-18, Oulun Sanomain 1915-17, Pohjan Kansan aputoim. 1922, Uuden Pohjan Kansan aputoim. 1923, sanomalehtimies, poliitikko, luennoitsija

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1905-1906, sos.dem. kansanedustaja Oulun läänin eteläinen vaalipiiri 1908-1910, 1913-17
Poliittinen kanta	sos.dem., kagaalin mies, äänioikeustaistelija
Valiokunnat	perustuslakivk. 1905, varapj. 1908, jäsen 1910, pj. ja ,varapuh.joht. 1917, suuri valiok. 1910 ja 1914
Aloitteet	

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka

Muut luottamustehtävät	suutarien ammattiosasto, Porin työväenyhdistyksen jäsen 1898, Suomen työväenpuolueen keskushall. jäsen 1899, Treen työväenyhd. johtokunta; Tampereen ja Oulun työväenopiston johtok., Oulun kansak.johtok.
Muuta	Julkaisi lentokirjasia, Punainen julistus, Forssan puoluekokouksen julistuksen laatija 1909, vankeudessa 1915-16 maanpetoksesta tuomittu 1918-22 Pakinoitsija Riitahuhdan Esa

Lähteet

Tampereen, Ruoveden, Porin, Oulun kirkonkirjat; Kanerva 1986, 159-176; Nordenstreng 1921, 242-244; Kanerva 1943.

Möller, Frans Oskar

Syntymäaika ja -paikka	09.03.1851 Kokkola
Kuolinaika ja -paikka	09.05.1924 Kokkola (Virtasalmi)
Vanhemmat	Värjäystehtailija Carl Magnus Möller ja Brita Maria Rusk
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1878 Wera Maria Wåhlberg, 2 poikaa ja 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	Lääninmaanmittari G:W.Wåhlberg ja E. Fr. Ståhlberg
Koulutus	yo 1868, tuomari 1872, varatuomari 1875
Ura	Vaasan HO:n auskultantti 1872, Kuopion läänin varalääninsihteeri 1878, Raahen pormestari 1883, Kuopion pormestari 1883-1906, Rautalammin TMK:n tuomari 1906- ,laamanni 1921

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio, 1894, 1904-1905
Poliittinen kanta	ruotsinmielinen
Valiokunnat	lakivk. lisätty varaj. 1894; talousvk.1894; suostuntavk.1904; porv.s.suuri läh. 1894, 1904-05; porv.s.pieni lähetystö 1894
Aloitteet	2 esitystä, 2 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	
Muut luottamustehtävät	Kuopiossa Suomen pankin diskonttokomitean jäsen, Hypoteekkiyhdistyksen Kuopion läänin komitean jäsen

Lähteet

Kotkan, Kuopion, Rautalammin, Virtasalmen kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 244-245.; <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=18917>

Procopé, Fredrik Wilhelm

Syntymäaika ja -paikka	04.05.1834 Turku
Kuolinaika ja -paikka	08.02.1909 Tampere
Vanhemmat	Kihlak.tuomari Berndt Johan Procopé ja kauppaneuvoksen tytär Lovisa Henrika (Henriette)Trapp
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1862 Elfrida Augusta Axelina Gustava Federley 2 poikaa ja 4 tyttöä
Puolison vanhemmat	Suomen Pankin johtaja Axel Federley ja
Koulutus	yo 1852, tuomari 1857,varatuomari 1859
Ura	Turun HO:n auskultantti 1857, Tampereen pormestari 1867-1903, kihlakunnan tuomarin arvonimi 1874, laamannin arvo 1899, kuului Verkatehtaan johtoportaan

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tammikuun valiokunnan jäsen 1862, Tampere 1872, 1877-1878, 1882
Poliittinen kanta	ruotsinmielinen, liberaalisen puolueen ohjelman allekirjoittaja, suomenkielisen kansanvalistuksen ystävä
Valiokunnat	talousvk.1872, 1877-78, 1882, toimitusvk. vara1877; valitsijamies 1872,1877; porv.s.yks.val.vk.1872, suuri lähetystö1877, asev.vk.1877,4 kertaa lis.vk.; 2 onn.läh.1877
Aloitteet	2 anomusta 1882

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	1871 koululaitoksen ohjesääntökomitea, kansakoulujohtokunta 1872-1873, 1875-1906,pj 1876 ja1879-1906
Muut luottamustehtävät	
Muuta	Suku vaikutti Suomen poliittisessa elämässä. Veli Victor Napoleon Procopé, oli senaattori.

Lähteet

Turun, Tampereen, Helsingin kirkonkirjat; Boström 1922, 111; Rasila 1984, 424-425; KotivuoriYrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Fredrik Vilhelm Procopé. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=17076>>. Luettu 6.2.2014; Nordenstreng 1921, 275-276.

Reijonen, Eemil Erkki

Syntymäaika ja -paikka	18.05.1869 Nurmes
Kuolinaika ja -paikka	04.05.1940 Helsinki
Vanhemmat	Maakauppias ja maanviljelijä Henrik Wilhelm Reijonen ja (Katarina Elisabet) Kaija Liisa Klemetti eli Sopala
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1896 Lyyli Westerlund, 2 poikaa ja 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	Lääninrovasti ja valtiopäivämies Anders Gustaf Westerlund ja Anna Sofia Storm
Koulutus	yo 1886, FK 1891, opintomatkoja mm. Viroon ja Egyptiin, keruumatka Vienan Karjalaan
Ura	Päivälehdien apulaistoimittaja ja toimittaja 1891-98, Päivälehdien taloudenhoitaja 1894-1898, Kansallis-Osake-Pankin Tampereen konttorin apulaisjohtaja 1898-1899, Atlas-yhtiön rahastonhoitaja Parikkalassa 1899-1900, Tampereen Puuvillateollisuus Oy:n konttoristi, rahastonhoitaja, pääkirjanpitäjä, konttoripäällikkö ja apulaisisännöitsijä) 1900-1916, Minna Canthin perillisten toimitusjohtaja 1916, Itä-Suomen Kutomo Oy:n toimitusjohtaja 1916-19, Joh. Parviainen Oy:n palveluksessa, Suomen diplom. edustaja Virossa 1919, asianhoitaja 1920-1921, Viron lähettiläs 1921-1923, Latvian lähettiläs 1922-1923, ulkoasiainministeriön arkistopäällikkö 1923-36, eläkkeelle 1936.

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Päivälehdien kertoja ja puheiden suomentaja porvarissäädyn ja ritariston ja aateliston istunnoissa 1894, 1897, tulkkina ja kielenkääntäjänä laki- ja talousvaliokunnassa 1897, Tampere 1905-1906, Nuorsuomalaisen puolueen varamies Hämeen l. pohj. vaalipiiri 1913.
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen, myöhemmin puolueeton, lähellä edistyspuoluetta, syytteessä kiihotuksesta asevelvollisuuslakkaan, vapautettiin
Valiokunnat	
Aloitteet	

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvaltuutettu 1903-1911, valmistus- ym. kunnallisissa valiokunnissa ja komiteoissa, kaupungin Hatanpään kartanon hoitovaltuusto, Tampereen kaupungin järjestystä valvovan komitean jäsen 1905
Muut luottamustehtävät	Tampereen Suomalaisen Klubin johtok. 1901-04, johtok. pöytäkirjuri 1901-1902, Tampereen nuorsuomalainen Kunnallisklubi johtok. varapj. Tampereen Sanomain perustaja ja johtok. pj., Nuorsuomalaisen puolueen piirihallituksen pj. Hämeen läänin pohj. vaalipiirissä, Henkivakuutusyhtiö Suomen eduskunta, Säästö- ja eläkekassa Ilmarisen johtokunta, Tampereen seudun kagaalin puheenjohtaja ja rahastonhoitaja 1899-1905, Savonlinnan suojeluskunta, Tampereen Kauppaseura
Muuta	käännöstitä, oikeakielisyyden ja heimokunta-asian harrastaja, muistelmat, puolison isä vpmies ja arvostettua pappissukua Vanhempi veli nuorsuomalainen pastori Juho Reijonen.
<u>Lähteet</u>	Nurmeksen, Tampereen, Parikkalan, Kuopion, Varkauden, Helsingin kirkonkirjat; Nordenstrenng 1921, 276-277; Åvist 2009, 182-183

Rosendal, Mauno

Syntymäaika ja -paikka	08.09.1848 Hämeenkyrö
Kuolinaika ja -paikka	21.10.1917 Oulu
Vanhemmat	Rusthollin omistaja, rehtori, FM Adolf Fredrik Rosendal ja sotakamreerin tytär Eva Matilda Holmberg
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1876 Alma Karolina Helsingius 1 poika ja 3 tyttöä
Puolison vanhemmat	Kamarineuvos, kruununvouti Carl Otto Helsingius ja Alma Maria Wilkman
Koulutus	yo 1868, FK 1873, dogmatiikan, etiikan ja kirkkohistorian opintoja 1876, kasvatustutkimus 1877, opetuksen seuraamista ruotsal. normaalilyseossa 1874-75, arkistotutkimuksia ja muistitiedon keruuta herännäisyydestä 1896-
Ura	Opettaja Tampereella 1874-1875, Oulun ruotsalaisen lyseon lehtori 1876-88, Oulun suomalaisen klassisen lyseon lehtori 1888-1903, rehtori 1890-1902, 1907-11, Oulun yhteiskoulun perustaja 1882 ja opett. 1883-, Oulun suom. tyttök. usk. op. 1888-89, Oulun suom. yhteiskoulun reht. 1890-17, 1890-luvulta herännäisyysliikkeen keskeinen henkilö, toimitti Hengellistä Kuukauslehteä 1893-1900, Kaiku-lehden aputoimittaja 1878; poliitikko,
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1905-1906, Oulun eteläisen vaalipiirin nuorsuomalaisten kansanedustaja 1908-09
Poliittinen kanta	perustuslaillinen oikeistonuorsuomalainen, kagaalin jäsen, karkotettu 1903-tammikuu 1905, hyvät välit ruotsinmielisiin, Perustuslaillinen klubi
Valiokunnat	talousvk. 1905
Aloitteet	
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	Oulun kaupunginvaltuutettu 1879-1885
Muut luottamustehtävät	Oulun kirkkoneuvostossa 1889-, Oulun suomalaisen yksityislyseon johtokunta, Oulun suomalaisen tyttökoulun johtokunta 1879-, Kustannusosakeyhtiö Herättäjän perustaja ja johtok. pj. 1892-, Kalajoen rovastikunnan maallikkoedustaja kirkolliskokouksessa 1893, 1898, Kansanvaltuuskunnan pj. Oulussa suurlakon aikana
Muuta	Albert, Johan ja K.A. Snellmanin veljesten ystävä; Uskonnollisia kirjoja, mm. 4-osainen Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla 1902-1917, heränneiden maallikkojohtaja, ehdokkaana pappissäätyn 1899, Isä pappissäädystä 1872 vp
<u>Lähteet</u>	Hämeenkyrön, Oulun kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 287-288; Oravala 1922; Mustakallio 2012; Mustakallio 2017.

Snellman, Albert Oskar

Syntymäaika ja -paikka	24.06.1844 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	01.05.1894 Kristiinankaupunki (Oulu)
Vanhemmat	Kauppaneuvos Johan Wilhelm Snellman G:son (Gerhardsson) ja Jeannette (Johanna) Enbom. J.W.S. oli tammikuun valiokunnassa ja 1867 vp
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1868 kotiopettajatar Zurichistä Rosina (Rösli) Susanna Bernard, 1 tyttö
Puolison vanhemmat	
Koulutus	Boehmin koulussa Viipurissa, liikemiesharjoittelua Englannissa ja Ranskassa,
Ura	Kauppias vuodesta 1870, 1881 J.W. Snellman G:sonin johtoon Karl Augustin kanssa, Kemin puutavara oy:n toimitusjohtaja 1893, yhdessä G & C. Bergbomin kauppahuoneen kanssa, kauppaneuvos 1884

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1877-1878, 1882, 1885, 1888, 1891
Poliittinen kanta	liberaalisen puolueen ohjelman allekirjoittaja, maltillinen ruotsinmielinen
Valiokunnat	valtiovar.vk 1877, 1885,1891;pankkivk.1882, pj.1888; valitsijamies1877,1882,1885,1891; 2 kertaa 2 varaj. lisätty vk.;pankintark.1877, 1.vara 1891; rautatievk.1877,1882; asevelv.vk. 1888; eri lähetystöjä 1882, 1885, 1888,1891
Aloitteet	3 anomusta 1882

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun kaupunginvaltuusto 1875- (74?) pj ja vpj.
Muut luottamustehtävät	Seitsemännen yleisen kauppiaskokouksen pj. 1877, Oulun kauppaseuran pj. 1878-1894, Oulun kauppayhdistyksen pj. 1881-, Oulun läänin maanvilj.seuran vpj, Oulun läänin talousseuran johtok., pj.; Oulun kauppakoulun johtokunta
Muuta	Isän serkku J.V. Snellman, veli Karl August Snellman, veli lääkäri Gustaf Ferdinand Raahen edustaja 1888 vp

Lähteet

Oulun, Kristiinankaupungin kirkonkirjat; Snellman, Kai 1994; Karonen 2004, 340; Nordenstrenng 1921, 312-313 ; Snellmanit Suomessa 2000; Sursillin suku Genealogia Sursilliana.1971, 202, 396.

Snellman, Karl August

Syntymäaika ja -paikka	31.10.1849 Oulu
Kuolinaika ja -paikka	31.12.1920 Oulu
Vanhemmat	Kauppaneuvos Johan Wilhelm Snellman G:son ja Jeannette (Johanna) Enbom
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1875 Alma Maria Antman, 2 poikaa ja 2 tyttöä
Puolison vanhemmat	Kauppias, laivanvarustaja, sahanomistaja Simon Wilhelm Antman ja Sofia Jacobina Mathlin
Koulutus	yo 1868, Hgin tekn. reaalik.,kiel.opiskelua
Ura	kauppias vuodesta 1876, J.W. Snellman G:sonin kauppahuoneen johtotehtävissä 1881-, johtaja 1894-1918, Kemin Puutavara Oy:n johtaja 1894-1919, Ab Uleå Oy: sahat, kauppaneuvos 1899

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Oulu 1894, 1904-1905
Poliittinen kanta	maltillinen ruotsinmielinen
Valiokunnat	talousvk. 1894; pankkivk. vara 1904; porv.s.suuri lähetystö 1894; rautatievk.1904
Aloitteet	1 esitys, 5 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Oulun kaupunginvaltuusto 1893-1914, vpj. 1897-1898, 1904-1914, pj. 1902, Oulun kaupungin rahatoimikamari 1880-1891, Oulun edustaja suuressa lähetystössä 1899
Muut luottamustehtävät	Oulun läänin hätäapukomitea 1899; Oulun kauppaseuran pj. 1894-1915; Oulun Kauppioiden Eläkelaitoksen pj 1901-1918, Oulun kauppakamarin johtokunta; Oulun säästöpankin hallinto; Uleåborgs kustångfartygs Ab:n johtokunta 1918-; Oulun kaupungin säästöpankin isännistö 1890-1897, pj. 1898-1920, johtok.1892-1894; Realläroverket för gossar och flickor i Uleåborg johtok. pj.; Oulun kauppakoulun johtokunta 1894-1920, pj.1902-1920; Oulun Teollisuuskoulun johtok. pj.; Oulun Diakonissakodin takausyhdistys 1896-
Muuta	Lahjoitus Oulun ja Pohjois-Suomen köyhille lapsilla -> Stiftelsen Alma och K.A. Snellman-säätiö-> lastenparantola Snellmankoti 1932-35 Veli Albert Oskar Snellman, veli Gustaf Ferdinand Snellman
<u>Lähteet</u>	Oulun kirkonkirjat; Karonen 2004, 340; Hautala 1976; Nordenstreng 1921, 314; Snellman 1994, passim.; Snellmanit Suomessa 2000; Kaukiainen 2008.

Sumelius, Gustaf Oskar (Gösta)

Syntymäaika ja -paikka	29.05.1866 Tampere
Kuolinaika ja -paikka	07.03.1940 Tampere
Vanhemmat	Tukkukauppias, teollisuusmies, teht.om. Gustaf Oskar Sumelius ja porilainen porvarin tytär Maria Christina Hydén
Puoliso ja lasten lkm	1. ∞ 1893-1919 pankkivirkailija Thyra Johanna Charlotta Mörtengren, 3 poikaa 2. ∞ 1920 Agnes Maria Thulé, 2 poikaa
Puolison vanhemmat	1. Kruununmakasiinin hoitaja, esikuntakapteeni Fredrik Josef Torsten Mörtengren ja aatellinen Sofia Lovisa Johanna Alexandra Furuhjelm 2. Raatimies Julius Richard Thulé ja Hilda Birgitta Nilsson (ruotsal.)
Koulutus	yo 1885 Böökin ruotsinkielinen yksityislyseo, liike-elämän harjoittelua Lyypekissä Buck & William 1885-1888 ja Tampereella G.O. Sumeliuksen tukkukauppa vuodesta 1888
Ura	prokuristi 1893, G.O.Sumeliuksen kauppias ja omistaja äitinsä kanssa 1895-, johtok.pj. G.O.Sumelius A/B 1912-1916, pj. ja suurin omistaja Hammarén & Co AB 1909-, Äänekoski AB:n perustaja 1896, Tampereen Puuvillateollisuus Oy:n johtok.pj., Tammerfors Linne- och Jernmanufaktur A/B:n johtaja, johtok. pj. 1939-, pj. Tampereen-Wirtain Höyrylaiva O/Y, johdon jäsen O/Y Abies A/B ja Tammerfors Societeshus A/B, hallintoneuvos Wasa Sockerfabriks A/B, Suomen Yhdyspankin hall.jäs., Pohjoismaiden Yhdyspankin Tampereen konttorin tarkastaja, Suomen Pankin Tampereen konttorin diskonttokomitean jäsen, Tampereen Säästöpankin hall.jäs. 1895-1911, Suomen Paperiteollisuusyhdistyksen hallintoneuvosto, Ruotsin varakonsuli 1908-1921, vuorineuvos 1920

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	1904-1905 Tampere
Poliittinen kanta	ruots. (asenne puolueeton), ei määritellyt kantaansa kielikysymyksessä
Valiokunnat	valtiovar,vk. 1904 vara; porv.s.jäähyväislähetystö 1904
Aloitteet	1 esitys, 6 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Valtuutettu 1898-1920, pj. 1907-08, vpj. 1905-1906, 1912-15, rahavaliok. jäsen ja pj. 1909-19, sähkölaitoksen hallituksen pj. 1909-1919, lukuisia kunnall. valiok. ja komiteoita 1909-1919.
Muut luottamustehtävät	Suomen Luotonantajayhdistyksen perustaja ja pj.1905-1917; Tampereen Handelsföreningin valtuutettu, sen eläkekassan johtaja, Tampereen Kauppakamarin perustajajäsen, Suomen Tukkukauppiasyhdistyksen perustaja ja hall.neuv.pj. 1910-,Suomen kauppadelegaatio ym. kaupallisia edustustehtäviä, Tampereen Kauppaseuran pj, 1907-1919, vpj. 1906, Tampereen Teknillinen seura, Vanhainkodin, Svenska Samskolan i Tammerfors, koulun oppilaskodin ja Konversations klubbenin jäsen ja johtok. pj., Johanneksen kirkon rakennustoimik. 1902-1907
Muuta	Suomen Valkoisen Ruusun ritari I lk. 1919, Svenska Wasa Ordens I lk. 1919, St. Olafs ordens I lk. 1918, Vapaussodan muistomitali, Svenska Brigadens muistomitali, Suojeluskunnan ansiomerkki Suomalaisen puolueen valitsemana Tampereen edustajana setä Frans Sumelius (1843—1893) 1885, 1888, 1891 valtiopäivillä.

Lähteet

Tampereen tmk srk:n, Pirkkalan,Naantalin, Porin, Helsingin kirkonkirjat;
Holmala 2010; Karonen 2004, 340; Nordenstreng 1921, 330-332; Raevuori 1946, 501-507;
Rasila 1984; Rasila, Viljo, Sumelius, Gösta (1866-1940)
<http://www.kansallisbiografia.fi/helios.uta.fi/kansallisbiografia/henkilo/4348>;
<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=21706>; Sumelius, Rafael & Hakala, Pertti 2005.

Tihlman, Ernst Fredrik

Syntymäaika ja -paikka	13.01.1765 Huittinen
Kuolinaika ja -paikka	19.8.1844 Koivulahti
Vanhemmat	Majuri Ernst Wilhelm Tihlman ja Maria Jacobsdotter Finne
Puoliso ja lasten lkm	∞ 1793 Catharina Christina Castrén, 6 tyttöä
Puolison vanhemmat	Lääninrovasti Erik Mattsson Castrén ja Katarina Elisabet Keckman
Koulutus	Porin Jalkaväkirykmentin kersantti 1772, tykistön kadetti 1775, vänrikki 1782. Navigaatiotutkinto 1784, kapteeni 1808
Ura	Jalkaväkirykmentin ensimmäinen adjutantti 1779-1789, Kajaanin pataljoonan kapteeni, erosi armeijasta 1779, Tampereen postimestari 1803-1804, Koskenperkaustoimikunnan työpäällikkö 1803-1806, koskenperkaustoimikunnassa 1817-1821, Tampereen kaupungin järjestysmies 1801-1828, pormestarin nimellä 1805-, virkansa ohella viljavaraston hoitaja, postitarkastaja Hämeenlinnassa 1828,

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1809
Poliittinen kanta	
Valiokunnat	
Aloitteet	6 valitus- ja anomusasiaa, käytti puheenvuoroja

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka
Muut luottamustehtävät

Lähteet

Huittisten, Tampereen, Hämeenlinnan, Koivulahden kirkonkirjat; Nikula 1981, 218; Voionmaa 1929, 235, 237; <http://oksanenjorma.blogspot.fi/2008/12/kohti-saksalaisia-esivanhempia-10.html>; <http://www.geni.com/people/Ernst-Tihlman/6000000002915104659>.
Luettu 4.2.2014; Sursillin suku Genealogia Sursilliana.1971,60, 62, 426,

Tuomi, Otto (Hägglom)

Syntymäaika ja -paikka	13.11.1869 Iisalmi
Kuolinaika ja -paikka	30.11.1930 Helsinki
Vanhemmat	Suutarimestari Johan Evert Alexander Hägglom ja Brita Stina Lundberg
Puoliso ja lasten lkm	1. ∞Selma Bergroth 2. Anna Irene Elg, 6 lasta
Puolison vanhemmat	1.Leipuri Erik Bergroth ja Ulrika levänen 2. Karl Vilhelm Elg
Koulutus	Kuopion kauppakoulu 1888-90
Ura	Mantt. kirjurin apulainen, aputoimittaja Tapio-lehdessä 1888, Savo-lehdessä 1889-, Savo-lehden toimitussihteeri, Uusi Savo -1903, avustajana lehdissä Uusi Kuvalehti, Päivälehti, Valvoja, Nuori Suomi, Vapaita aatteita, kirjailija, kunnallisneuvosmies
<u>Valtiopäivätoiminta</u>	
Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Kuopio 1905-1906
Poliittinen kanta	nuorsuomalainen, karkotettu Siperiaan 1903, lakkokomitea 1905
Valiokunnat	
Aloitteet	
<u>Muu yhteiskunnallinen toiminta</u>	
Kunnallispolitiikka	Kuopion kunnallisraatimies 1904-, maistraatti ja raastuvanoikeus
Muut luottamustehtävät	
Muuta	Muutti 1897 sukunimen Hägglom Tuomeksi; nimimerkki Olli, tietokirjallisuutta, näytelmiä ym., Minna Canthin ihailija Muutti Iisalmesta Kuopioon 1893, Kuopiosta Helsinkiin 1927
<u>Lähteet</u>	Nordenstreng 1921, 346-347; Nummela 1989, 273, 359, 367, 375, 460; Iisalmen, Kuopion tuomiokirkkoseurakunnan, Helsingin kirkonkirjat; Maijala 2014; Suomen Wirallinen Lehti 1.4.1897;

Viljakainen, Kaarlo

Syntymäaika ja -paikka	18.03.1853 Joroinen
Kuolinaika ja -paikka	17. 4.1913 Helsinki
Vanhemmat	Talollinen Peter Viljakainen ja Ulla Maria Pöyhönen
Puoliso ja lasten lkm	naimaton
Puolison vanhemmat	
Koulutus	yo 1872 Kuopion lyseo, kieliopintoja, ei tutkintoa
Ura	helsinkiläisten lehtien aputoimittajana, päätoimittaja Ilmarinen-lehdessä 1880-1884, Aamu-lehden päätoimittaja 1884-1905, Päivälehdhen perustajia, Tampereen Sanomien toimittaja 1905-06, useiden nuorsuomalaisten lehtien toimittajana 1906-1913

Valtiopäivätoiminta

Valtiopäivät ja edustamansa kaupunki	Tampere 1894, 1897, 1899, 1900, 1904-1905, 1905-1906 , Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin nuorsuomalaisen puolueen kansanedustaja 1907-1913
Poliittinen kanta	alk. vanhasuomalainen, nuorsuomalainen, raittiusaatteen kannattaja
Valiokunnat	lisätty suostuntavk.1906;valitsijamies 1905; yl. anomusvk. 1904
Aloitteet	2 esitystä, 4 anomusta 1904-05

Muu yhteiskunnallinen toiminta

Kunnallispolitiikka	Tampereen kaupunginvaltuutettu 1895-1908
Muut luottamustehtävät	Tampereen Raittiusseuran perustajia ja pj. 1885-1899, Tampereen Suomalaisen Klubin perustajajäsen 1891-07, johtok. jäsen 1891-93, johtok. pöytäkirjuri 1892-93,
Muuta	perinpohjainen, työteliäs, originelli (Sinisalo 1932, 193)
<u>Lähteet</u>	Joroisten, Helsingin, Tampereen kirkonkirjat; Nordenstreng 1921, 358-360; Sinisalo 1932; Suomen kansanedustajat 1907, 198-199.

LIITE 4:

HELSINGISSÄ ILMESTYNEET ENSIMMÄISET JA TAMPEREELLA, OULUSSA JA KUOPIOSSA ILMESTYNEET TÄRKEIMMÄT AUTONOMIAN AJAN LEHDET PERUSTAMISJÄRJESTYKSESSÄ

Lehti	Ilmestymispaikka	Ilmestymisvuodet	Kieli / Puoluesuunta
Tidningar i Helsingfors	Helsinki	1829-	ruotsi
Helsingfors Tidningar	Helsinki	1829-	ruotsi
Finlands Allmänna Tidning	Helsinki	1820-1931	virallinen lehti
Oulun Wiikko-Sanomia	Oulu	1829-1841, 1852-1879	suomi/suomenmielinen, kaksikielinen
Saima	Kuopio	1844-1846	ruots.kiel
Maamiehen Ystävä	Kuopio	1844-55	suom.kiel., konservatiiv.
Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning			
Suometar	Helsinki	1847-	porvarillinen
Kuopio Tidning	Kuopio	1851-1856	fennomaaninen
Suomen Julkisia Sanomia	Helsinki	1857-	virallinen lehti
Tapio	Kuopio	1861-1888	suomenmiel.
Helsingfors Dagblad	Helsinki	1862-1889	ruots.kiel. / liberaalit maltillinen
Helsingin Uutiset	Helsinki	1863-	jungfennomaanit
Sanomia Tampereelta	Tampere	2.1.-25.6.1866	konservat.
Tampereen Sanomat	Tampere	3.7.1866- 1900,1905- 1919	konservat.-> nuorsuomal
Pohjan-Tähti	Oulu	1866-67.	suomalaiskansallinen
Uusi Suometar	Helsinki	1869-1918?	fennomaanien päälehti
Vikingen	Helsinki	1870-74	ruotsinmiel. puolue
Morgonbladet	Helsinki	1872-1884	ruots.kiel./fennomaanit
Pohjois-Suomi	Oulu	1876-1882	suom. maltillinen
Uleåborgs Tidning	Oulu	1877-91	ruots.kiel.
Kaiku	Oulu	1877-1949	jyrkkä suom.m.->vanhas->myönt.
Savo	Kuopio	1879-1891, 1910-1920	suom.miel.->nuorsuom
Väkinäinen	Oulu	9.11.1879-	Työväen iltaseuran lehti
Lohduttaja	Tampere	1880	kristillinen
Koi	Tampere	marrask.1879- toukok.1881	
Kuopion Sanomat	Kuopio	1857,1880- 1882	liberaali
Oulun Lehti	Oulu	1880-1887	maltill. suom.miel
Valvoja		1881-	johtava suom.k. aika- kauslehti
Aamulehti	Tampere	1881-	suom./ liberaalis- fennomaaninen

Tammerfors Aftonblad	Tampere	1882-1894, 1916-1979	ruots.kiel.
Nya Pressen	Helsinki	1882	ruots. miel., perustuslaill.
Tampere	Tampere	1883-1885	ruots.miel. suomenkielellä
Työväen toveri	Tampere	1883-84	Tampere-lehden liite
Aamunairut	Tampere	1885-	Treen Raittiusseura
Finland		1885-1892	suomenmiel.
Kansalainen	Tampere	1887- 1893	Tampereen Sanomien osa
Oulun Ilmoitus-Lehti	Oulu	1887-1905	ruots.miel., per.l., maltill.
Sampo	Tampere	1888 kesäk.- heinäk.	puolueeton
Savo-Karjala	Kuopio	1889-1901	vanhasuomal.
Maamme	Tampere	1889- 1890	puolueeton
Tampereen Uutiset	Tampere	1890-1905	Kauppaseuran lehti ->nuorsuomalainen
Louhi	Oulu	1891-1906	nuorsuomal. per.laill.
Uleåborgsbladet	Oulu	1891-1900	ruots.kiel.
Tammerfors	Tampere	1894-1897	ruotsinmielinen
Työmies	Helsinki	1895-1918	työväenlehti
Tammerfors Nyheter	Tampere	1897-1916	ruotsinmielinen, per.laillinen?
Kansan Lehti	Tampere	1899-1918	työväenlehti
Tampereen Lehti	Tampere	1.1.1899- 1.2.1899	lähellä työväkeä
Kuopion Uutiset	Kuopio	1903	vanhasuomal.
Pohjois-Savo	Kuopio	1904-1907	puolueeton->nuor.s. per.l.
Hufvudstadsbladet	Helsinki	1864-	ruots.puolue, epäpoliitt.
Savotar	Kuopio	7.2.-19.2.1891	suom.>vanhasuomalainen
Uusi Savo	Kuopio	21.2.1891- 1903	suom
Otava	Kuopio	9.2.1904-1909	perustuslaillinen, nuor- suomalainen
Finland	Helsinki	1885-1892	ruots.kiel./fennomaanit
Päivälehti	Helsinki	1889-1904	suom.kiel./nuorsuomal
Kaleva	Oulu	1899-	nuorsuomal.
Kansan Tahto	Oulu	1906-1914	työväenlehti
Savon Työmies	Kuopio	1906-1914	SDP,Kuopion Työväenyhd

Lähteet: Hautala 1976, 569-70, 583-586, 588-589; Klinge 1997, 81, 84, 132-134, 209, 228-230, 282, 300; Liikanen 1995, 113-114; Nummela 1989, 440-447; Numminen 1965, 108-109; Heikkinen & Tiipponen 2009, 351; Rasila 1984, 548, 551-556; Rommi 1972, 3; <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-2503/data>; Suomen lehdistön historia 5 1988, 13,78, 121-123, 143-147, 231-233, 270-271; Suomen lehdistön historia 6 1988, 28, 30-31, 96, 126-127, 132-134, 146-147, 168-171, 184-190, 243-244, 256, 259, 264-265, 285-286, 326-328, 347, 359-362; Suomen lehdistön historia 7 1988, 100-114, 156-158, 281; Kaiku 1.12.1905 no 136A, 2; Kaiku 17.11.1917 no 224; Tampereen osoite- ja ilmoituskalenteri 1905-06, 18; Tommila 1984a, 5, 10-15, 140-141, 152-155, 168, 176-178.